

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 28

ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Volume 6

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
Nemzetközi szerkesztőbizottság /
International Editorial Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen, D)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology of NUAS (Kiev, UA)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus, SY)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff, UK)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara, RU)

Nikolai P. Telnov
Institute of Archaeology (Chişinău, MD)

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok
Nemzetközi szerkesztőbizottság /
International Editorial Board

Balázs Balogh
Director General of the Research Center
for the Humanities (Budapest)

Pál Fodor
Honorary Director General of the RCH (Budapest)

László Klima
PPCU Institute of Archaeological Sciences (Budapest)

Hakan Aydemir
Istanbul Medeniyet University (Istanbul)

Balázs Sudár
Institute of History of RCH (Budapest)

Attila Türk
Early Hungarians Research Team of RCH
(Budapest)

ТАТЬЯНА БАГИШЕВНА НИКИТИНА

Поясные наборы населения
Ветлужско-Вятского междуречья IX–XI вв.

TATYJANA BAGISEVNA NYIKITYINA

Veretes övek a Vetluga–Vjatka-folyóköz
9–11. századi régészeti hagyatékában

Magyar fordítás és szerkesztés
TÜRK ATILA – JANCSIK BALÁZS

BUDAPEST
2023

A kötet a

támogatásával valósult meg
Книга издана при поддержке

Венгерского национального культурного фонда в рамках научного проекта Árpád-ház Program IV.2.
(Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere)

A kutatás az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával a Tématerületi Kiválósági Program: Magyarország és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKÉ Interdiszciplináris Történeti és Régészeti Kutatócsoport [TKP2020-NKA-11]) projekt keretében valósult meg.

Исследование было реализовано в рамках проекта «Археологическое исследование контактов между Венгрией и Востоком» («Наше восточное наследие», Междисциплинарная исследовательская группа по истории и археологии Католического университета им. Петра Пазмания; TKP2020-NKA-11) при поддержке программы Thematic Excellence Министерства национальных исследований, развития и инноваций.

A kutatás a TÁMOP 4.2.4. A/1-11-1-2012-0001 „Nemzeti Kiválóság Program”, OTKA/NKFIH 106369.
és a KAP19-14016-1.2- BTK és KAP18-51021-1.8-BTK program keretében valósult meg.
A kötet fordítása és szerkesztése az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Передняя и задняя обложки / Első és hátsó borítókép
Реконструкции: пояс – Русенихинский могильник, погребение 1;
поясная сумочка – Веселовский могильник погребение 19.
Реконstrukciók: öv – Ruszenyiha 1. sír; tarsolylemez – Veszolov tanya 19. sír

Перевод / Fordítás: Türk Attila – Jancsik Balázs
Сотрудники / Munkatársak: Óvári Péter – Ambrus Edit – Sipos Szabolcs
Корректор венгерского текста / Magyar nyelvi lektorálás: Bertók Krisztina
Корректор русского текста / Orosz nyelvi lektorálás: Александрова Лариса Константиновна
Дизайн обложки и графика / Borítóterv: auri grafika

© Авторы / Szerzők

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészlet és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet
© a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

© Марийский научно-исследовательский институт языка, литературы и истории им. В.М. Васильева
© Martin Opitz Kiadó

10.55722/Arpad.Kiad.2023.6

ISBN 978-5-94950-122-1

ISBN 978-615-6388-41-4

HU-ISSN 2064-8162

HU-ISSN 2786-1538

Все права защищены, включая воспроизведение, публичную демонстрацию, использование в радио- и телепередачах всей книги или её отдельных частей.

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Издатели / Kiadja:

BTK Magyar Őstörténeti Kutatócsoport – Martin Opitz Kiadó – PPKÉ BTK Régészettudományi Intézet

Типография / Nyomda: Pauker Nyomdaipari Kft.

СОДЕРЖАНИЕ / TARTALOM

Введение / Bevezetés	7
1. Ветлужско-Вятское междуречье в IX–XI вв. / A Vetluga–Vjatka-folyóköz a 9–11. században	11
1.1. Этнокультурная ситуация в регионе в IX–XI вв. / A régió etnokulturális képe a 9–11. században	11
1.2. Общие сведения о находках поясов в могильниках Ветлужско-Вятского междуречья / Általános információk a Vetluga–Vjatka-folyóköz temetőinek övleleteiről	16
1.3. Функционально-семантическое значение пояса у населения Ветлужско-Вятского междуречья / Az övek funkcionális-szemantikai jelentése a Vetluga–Vjatka-folyóköz népességénél	18
2. Каталог поясных наборов / Az övkészletek katalógusa	27
2.1. Описание и реконструкция поясных наборов / Az övkészletek leírása és rekonstrukciója	27
Веселовский могильник / A Veszlov tanyán lévő temető	27
Выжумский могильник / Vizsumi temető	40
Дубовский могильник / Dubovszkiji temető	50
Могильник «Затон Михеева» / „Zaton Mihejeva” temetője	56
Красногорский могильник / Krasznogorszkiji temető	62
Могильник «Нижняя стрелка» / „Nyizsnyajaja sztrejka” temetője	75
Ruszenyihai temető	85
Русенихинский могильник	87
Могильник «Черемисское кладбище» / „Cseremisszkoje kladbiscse” temetője	107
Юмский (Загребинский) могильник / Jumai (Zagrebinói) temető	109
2.2. Структурные элементы пояса и способы ношения / Az övek strukturális elemei és viseletük módja	121
Материал / A bőrányag azonosítása	121
A szíjak szabása és az övek felépítése	121
Крой поясов	123
Az övkészletek összetétele	123
Комплектация поясных наборов	124
2.3. Систематизация основных элементов поясной гарнитуры / A veretes övek fő elemeinek rendszerezése	127
Накладки / Övveretek	127
Пряжки / Csatok	133
Наконечники / Szíjvégek	136
3. Хронологические и региональные особенности поясных наборов / Az övkészletek kronológiai és regionális sajátosságai	141
3.1. Основные группы поясных наборов и их датировка / Az övkészletek főbb csoportjai és datálásuk	141
3.2. А культурális kapcsolatok irányai az övkészletek alapján	164
3.2. Направления культурных связей по материалам поясных наборов	165
4. Заключение / Összefoglalás	177

Отчеты / Ásatási dokumentációk és adattári anyagok	179
Литература / Irodalom	181
Транскрипция географических и археологических названий в тексте / A szövegben előforduló földrajzi és lelőhelynevek átírásai	191
Химический состав металла изделий поясной гарнитуры / Az övkészletek fémanyagának kémiai összetétele	197
Нумизматический материал из погребений с поясными принадлежностями / Az övrészletet tartalmazó sírok numizmatikai leletei	217

ВВЕДЕНИЕ

Элементы поясной гарнитуры относятся к наиболее распространенной категории вещественных источников начиная с эпохи металла. Для средневековья характерны наборные пояса, которые фиксируются на широкой территории от Подунавья до Тихого океана, проявляя значительное сходство в формах, материале, из которого изготовлены, и при этом обладая культурно-исторической спецификой в отдельных регионах.

Являясь ценным источником для изучения хронологических и региональных особенностей культуры носителей, наборные пояса всегда вызывали интерес у исследователей. Анализ этой категории источников проводился неоднократно в работах, посвященных изучению тюркских народов, Древней Руси, Сибири, Алтая: разработаны типологии отдельных элементов поясной гарнитуры, рассмотрена семантика, хронология, обозначены стилистические особенности. К сожалению, в большинстве публикаций материал представлен по отдельным категориям вещей (накладки, пряжки и т.д.) без учета их места и роли в составе наборов; аналогии, как правило, определены по общей форме и способу крепления без учета индивидуальных деталей в оформлении. При наличии многочисленных «общетюркских» форм отдельных изделий, доминировании в орнаментации растительных и геометрических мотивов, которые укладываются в стиль «степного орнаментализма» (ФЕДОРОВ-ДАВИДОВ 1976, 61), трудно выделить региональные и хронологические особенности поясов. Причины понятны и объективны. Плохая сохранность кожи, порой неудовлетворительное состояние металлических изделий, неполные комплексы украшений, обусловленные особенностями погребальных традиций или несовершенной методикой раскопок, и др. обстоятельства создают трудности для реконструкции полного поясного набора. Легко заблудиться и в массовом материале металлических деталей костюма из-за внешней схожести форм. Трудность усугубляется еще и тем, что неразработана единая терминология для обозначения основных орнаментальных мотивов. «Трилистник», «лотос», «пальметта», «перевязанная пальметта», «пылающая жемчужина» и другое многообразие красивых терминов и сравнений, зачастую применяемых к одним и тем же или сходным орнаментальным элементам, не способствуют адекватному сравнительному анализу изделий с разных территорий, особенно при отсутствии документальных прорисовок или фотографий.

BEVEZETÉS

Az övkészlet elemei már a fémművesség megjelenése óta az anyagi kultúra legelterjedtebb forrásai közé tartoznak. A középkorra jellemző veretes övek nagy területen megtalálhatóak a Duna-mentétől a Csendes-óceánig. Formájukat és anyagukat tekintve jelentős egyezések figyelhetők meg közöttük, ugyanakkor a különböző régióknak megvannak a kulturális-történeti jellegzetességei.

A veretes övek mindig kiváltották a kutatók érdeklődését, mivel fontos forrás lévén tanulmányozni lehet általuk viselőjük kultúrájának kronológiai és regionális sajátosságait. Ezen forráscsoport vizsgálata számos, a török népekkel, a Kijevi Russzal, Szibériával és az Altajjal foglalkozó munkában megtörtént. Kidolgozásra kerültek az övkészletek egyes elemeinek tipológiai, megtörtént szemantikai áttekintésük, kronológiájuk kidolgozása és meghatározásra kerültek stílusbeli jellegzetességeik. Sajnos a publikációk többségében az anyagot az egyes kategóriák (veretek, csatok stb.) szerint tárgyalták és nem vették számba helyüket és szerepüket az övkészleten belül. Párhuzamaikat rendszerint formájukat és rögzítési módjukat figyelembe véve határozták meg és nem fektettek hangsúlyt a kialakításbeli jellegzetességeikre. A különböző készítményeknél meglévő számos közös „általános török” forma megléte, a legtöbb esetben növényi vagy geometrikus díszítéssel ellátott övrészlet megléte miatt többségüket a „sztyeppi díszítőművészetként” meghatározott stílushoz lehet kötni (FJODOROV-DAVIDOV 1976, 61). Ebből kifolyólag az övek regionális és kronológiai sajátosságainak elkülönítése nehézségekbe ütközik. Ennek oka egyértelmű és érthető. Az öv bőr részének gyenge megtartása, a fémrészek néha rossz minősége, valamint a készletek hiányos volta – melynek háttérben állhatnak többek között a temetkezési rítus sajátosságai vagy a feltárás nem kielégítő kivitelezése és további szempontok is – megnehezítik a teljes övek rekonstrukcióját. A viseletek fémszerelékeinek hatalmas tengerében is könnyű eltévedni a külső formai hasonlóságok miatt. A nehézségeket csak fokozza, hogy nincs kidolgozva egységes terminológia a mintakincs fő elemeire. A „hármalevél-motívum”, „lótusz”, „palmetta”, „palmettaháló”, „lángoló gyöngy” és még számos hangzatos kifejezés is előfordul, melyeket gyakran ugyanarra, vagy egymáshoz igen közeli motívumelemekre alkalmaznak, és amelyek nem segítik a különböző területek tárgyainak megfelelő összehasonlító vizsgálatát, különösen akkor, ha nem állnak rendelkezésre a tárgyakról dokumentációs céllal készült rajzok vagy fényképek.

Попытки выделять и систематизировать поясные наборы предпринимались неоднократно. В литературе имеются различные критерии для типологии поясов. По материалам аварских поясов Д. Ласло связал количество бляшек и их ассортимент с общественным положением погребенного (LÁSZLÓ 1955, 16, 51, 56). Его примеру последовали многие исследователи. Наибольшее внимание систематизации поясных наборов уделялось учеными Сибири и Алтая; обстоятельный историографический обзор этих работ в свое время был сделан В. Н. Добжанским (ДОБЖАНСКИЙ 1990). Появление новых материалов, а следовательно и публикаций, не изменили существенно подходов к методике анализа данного вида источников. В большинстве исследований преобладает анализ стилистической специфики поясов или количественных характеристик составляющих деталей.

В последние десятилетия появилось ряд обобщающих исследований по материалам соседних территорий и народов, находящихся в непосредственном постоянном контакте с населением Ветлужско-Вятского междуречья. При систематизации поясных наборов в большинстве работ, в соответствии с системой, разработанной Д. Ласло (КАЗАКОВ 1992, 100; КРЫЛАСОВА 2001, 89, 95–96; МУРАШЕВА 2000, 70), основное внимание обращалось на богатство пояса и наличие в его составе той или иной категории (пряжка, наконечник, накладки) вещей.

В. В. Мурашева по славянским материалам различает три типа поясов: 1) бытовой, украшенный пряжкой или пряжкой и кольцами; 2) пояса с пряжкой и поясным наконечником; 3) наборный пояс, в котором присутствуют бляшки (наличие пряжки и наконечника не обязательно) (МУРАШЕВА 2000, 70).

Н. Б. Крыласова по материалам Прикамья и Пермского Предуралья выделила 5 типов поясов, как в женском, так и в мужском костюме: I) пояса с пряжкой; II) пояса, один конец которых заканчивался бронзовой пряжкой, другой – наконечником ремня; III) пояса с бронзовой пряжкой и небольшим количеством накладок; IV) пояса без пряжки с небольшим количеством накладок, V) наборные пояса (КРЫЛАСОВА 2001, 89, 95–96).

Я к этой теме обращалась при рассмотрении материала Дубовского марийского могильника в левобережье р. Волги и обозначила несколько групп поясных наборов (НИКИТИНА 2011, 145–146). В первую группу включены погребения, в которых пояс не сохранился, потому что он мог быть тканым, но о его наличии свидетельствуют находки пряжки и наконечника (либо одного из них) в области талии и/или таза, поясных подвесок или кошелька, которые по этнографическим данным всегда

Аз övkészletek elkülönítésére és rendszerezésére már számos alkalommal történt próbálkozás. Az irodalomban különböző megközelítésekkel találkozunk az övek tipológiájával illetően. Az avar övek kapcsán László Gyula a veretek számát és választékosságát az elhunytak a közösségben elfoglalt pozíciójához kötötte (LÁSZLÓ 1955, 16, 51, 56). Példáját számos kutató követte. Az övek rendszerezésének legtöbb figyelmet Szibéria és az Altaj kutatói szenteltek. Ezen munkák részletes historiográfiai áttekintését V. N. Dobzsanszkij végezte el (DOBZSANSZKIJ 1990). Az új leletek előkerülése és feldolgozásuk megjelenése azonban nem vont maga után a vizsgálati módszerekben is bekövetkező lényeges változást. A kutatások többségében az övek stilisztikai jellemzőinek vizsgálata vagy elemeiknek a mennyiségi vizsgálata a meghatározó.

Az utóbbi évtizedekben egy sor nagyobb lélegzetű munka jelent meg, melyek a Vetluga–Vjatka-folyóköz szomszédságában fekvő területek, valamint az itt élő népességgel állandó és közvetlen kapcsolatban élő népek leletanyagával foglalkoznak. A munkák többségében az övkészletek rendszerezésénél, a László Gyula által kidolgozott rendszerrel összhangban (KAZAKOV 1992, 100; KRILASZOVA 2001, 89, 95–96; MURASOVA 2000, 70), a fő figyelmet az öv értéke, és a készletben előforduló egyes kategóriák (csat, szíjvég, veretek) kapták.

V. V. Murasova a szláv leletanyag alapján az övek három típusát különböztette meg: 1) hétköznapi övek, melyek csattal, vagy csattal és karikákkal ellátottak; 2) csattal és szíjvéggel ellátott övek; 3) veretes övek (övveretekkel felszereltek, a csat és a szíjvég megléte nem törvényszerű) (MURASOVA 2000, 70).

N. B. KrilaszoVA a Káma-vidék és az Urál nyugati előterének Perm környéki leletanyaga alapján az övek öt típusát különböztette el, mind a női, mind a férfi övek esetében: I) csatos övek; II) egyik végükön bronz csattal, másik végükön szíjvéggel ellátott övek; III) bronz csattal és kisebb mennyiségű verettel ellátott övek; IV) csat nélküli és kisebb mennyiségű verettel ellátott övek; V) teljes készletű veretes övek (KRILASZOVA 2001, 89, 95–96).

Jómagam ez iránt a téma iránt a Volga bal partján található dubovszkiji mari temető leletanyagának áttekintése kapcsán fordultam, valamint elkülönítettem az övkészletek néhány csoportját (NYIKITYINA 2011, 145–146). Az első csoportba azon sírok tartoznak, melyekben az öv nem maradt fenn, mert azok textilből készülhettek, de jelenlétük-ről a derék és/vagy a medence tájékon előkerült csatok és szíjvégek (akár csak az egyik, akár mindkettő), az övről lecsüngő függők vagy tarsolyok tanúskodnak. Utóbbiakat a néprajzi adatok alapján mindig az övön hordták. A második

крепилась к поясу. Вторая группа представлена поясными наборами, имеющими не более 10 накладок, третья – «полными» поясными наборами, украшенными накладками по всей длине.

Учитывая, что в погребениях по различным причинам (плохая сохранность, потеря во время раскопок или хранения; традиция класть в погребение только часть изделия) могут присутствовать не все элементы пояса, такие подходы к систематизации поясных наборов, основанные на простой фиксации отдельных составных частей или их количества, кажутся неэффективными. «Наборный пояс представлял собой не механическое смешение бляшек, а отдельный самостоятельный предмет» (ДОБЖАНСКИЙ 1990, 15).

При систематизации материала из могильников Ветлужско-Вятского междуречья в данной работе основной акцент сделан не на отдельные категории украшений, а на особенности комплектации всего набора с учетом, по возможности, способов ношения поясов. «Структурно связанные факты представляют собой нечто совершенно иное, нежели сумма тех же фактов» (БОГАТЫРЕВ 1971, 356).

Неплохая сохранность органических материалов в могильниках Ветлужско-Вятского междуречья позволяет создать источниковую базу для реконструкций поясов. В работе представлены реконструкции 39 наборов. В качестве аналогий использованы предметы, соответствующие следующим позициям: точное сходство формы, повторение орнамента в деталях, соответствие места предмета в составе набора. В том случае если один из трех признаков не работал, аналогии, в качестве основных, не учитывались. Это, конечно, привело к тому, что за рамками нашей работы остались сотни отдельных украшений. Но я надеюсь: если получится систематизировать полные наборы, то в последующем можно будет найти место в этой системе отдельным типам и разрозненным украшениям.

Включенные в каталог поясные наборы, а также отдельные принадлежности поясов, использованные в качестве аналогий, хранятся в фондах различных музеев Приволжского федерального округа: Национального музея Республики Марий Эл им. Евсеева, Кировского областного краеведческого музея, Костромского государственного историко-архитектурного и художественного музея-заповедника, Нижегородского государственного историко-архитектурного музея-заповедника, Ветлужского краеведческого музея, Воскресенского районного Народного краеведческого музея, Народного фольклорно-этнографического музея г. Шахуньи Нижегородской области. Выражаю благодарность руководству и сотруд-

ни в группу. Вторая группа представлена поясными наборами, имеющими не более 10 накладок, третья – «полными» поясными наборами, украшенными накладками по всей длине.

Учитывая, что в погребениях по различным причинам (плохая сохранность, потеря во время раскопок или хранения; традиция класть в погребение только часть изделия) могут присутствовать не все элементы пояса, такие подходы к систематизации поясных наборов, основанные на простой фиксации отдельных составных частей или их количества, кажутся неэффективными. «Наборный пояс представлял собой не механическое смешение бляшек, а отдельный самостоятельный предмет» (ДОБЖАНСКИЙ 1990, 15).

При систематизации материала из могильников Ветлужско-Вятского междуречья в данной работе основной акцент сделан не на отдельные категории украшений, а на особенности комплектации всего набора с учетом, по возможности, способов ношения поясов. «Структурно связанные факты представляют собой нечто совершенно иное, нежели сумма тех же фактов» (БОГАТЫРЕВ 1971, 356).

Неплохая сохранность органических материалов в могильниках Ветлужско-Вятского междуречья позволяет создать источниковую базу для реконструкций поясов. В работе представлены реконструкции 39 наборов. В качестве аналогий использованы предметы, соответствующие следующим позициям: точное сходство формы, повторение орнамента в деталях, соответствие места предмета в составе набора. В том случае если один из трех признаков не работал, аналогии, в качестве основных, не учитывались. Это, конечно, привело к тому, что за рамками нашей работы остались сотни отдельных украшений. Но я надеюсь: если получится систематизировать полные наборы, то в последующем можно будет найти место в этой системе отдельным типам и разрозненным украшениям.

Включенные в каталог поясные наборы, а также отдельные принадлежности поясов, использованные в качестве аналогий, хранятся в фондах различных музеев Приволжского федерального округа: Национального музея Республики Марий Эл им. Евсеева, Кировского областного краеведческого музея, Костромского государственного историко-архитектурного и художественного музея-заповедника, Нижегородского государственного историко-архитектурного музея-заповедника, Ветлужского краеведческого музея, Воскресенского районного Народного краеведческого музея, Народного фольклорно-этнографического музея г. Шахуньи Нижегородской области. Выражаю благодарность руководству и сотруд-

никам этих музеев за созданные условия для работы с коллекциями и за разрешение использовать их в публикации, а также за постоянное сотрудничество по изучению марийской культуры.

Часть коллекций из последних раскопок находится на временном хранении в фондах Марийского НИИЯ-ЛИ им. В. М. Васильева.

Рентгенофлуоресцентный анализ металлических деталей поясной фурнитуры проведен доктором физико-технических наук С. Я. Алибековым, очистка основной массы предметов поясной гарнитуры была произведена С. Я. Алибековым, а изделий из погребения 12 Веселовского могильника Д. С. Таловиным, обработка и прочтение нумизматического материала – кандидатом исторических наук Д. Г. Мухаметшиным, которым я очень благодарна за оказанное содействие.

valamint a mari kultúra tanulmányozása során nyújtott folyamatos együttműködésükért.

A legutóbbi ásatások leleteinek egy része a V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történeti Tudományos Kutatóintézet átmeneti raktárában található.

Az övkészletek fém elemeinek röntgen-fluoreszcencia vizsgálatát Sz. J. Alibekov a fizika-technikai tudományok doktora végezte és az ő munkája a tárgyak nagy részének tisztítása is. A Veszlov tanyánál feltárt temető 12. sírjának leleteit D. Sz. Talovin restaurálta. A numizmatikai anyag meghatározását és feldolgozását a történettudományok kandidátusa, D. G. Muhametsin végezte. Valamennyiüknek szintén nagyon hálás vagyok az együttműködésért.

1. ВЕТЛУЖСКО-ВЯТСКОЕ МЕЖДУРЕЧЬЕ В IX–XI ВВ.

1.1. Этнокультурная ситуация в регионе в IX–XI вв.

Ветлужско-Вятское междуречье охватывает территорию, ограниченную с юга р. Волгой, с запада – р. Ветлугой, с востока – р. Вяткой. Северная граница проходит по болотистой местности в Нижегородской и Кировской областях, где сближаются малыми притоками бассейны рек Ветлуги и Вятки.

Археологические памятники Ветлужско-Вятского междуречья IX–XI вв. немногочисленны и обладают устойчивой серией ярко выраженных признаков, позволяющих считать, что они оставлены однородным этнокультурным массивом населения, несмотря на то, что расположены на значительном расстоянии друг от друга. В настоящее время на указанной территории известно 18 могильников, 17 городищ, 22 селища. Поскольку для темы нашего исследования наиболее информативными оказались погребальные памятники, на них следует остановиться подробнее. Археологическому изучению в разной степени подвержены 13 могильников (рис. 1): группа погребений на могильнике «Кузинские хутора» (№ 1) в Костромской области, Юмский (Загребинский) (№ 2), Кочергинский (№ 17) в Кировской области, Веселовский (№ 5), «Черемисское кладбище» (№ 6), «Боровской кордон» (№ 8), Русенихинский (№ 9), «Затон Михеева» (№ 10) в Нижегородской области, ранние захоронения Выжумского могильника (№ 11), «Нижняя стрелка» (№ 12), Дубовский (№ 13), Красногорский (№ 14) в Республике Марий Эл, Анаткасинский (№ 15) в Чувашии. К этому же кругу древностей предшественниками (А. П. Смирновым, Г. А. Архиповым) отнесены находки, расположенные за пределами обозначенной территории, но имеющие с ними сходные типы вещей и условно названные могильниками (АРХИПОВ 1973, рис. 2): Ефанихинский (№ 4) и Кантауровский (№ 7) в Нижегородской области, Лопьяльский (№ 18) и Вятский (№ 3) в Кировской области, Борисковский (№ 16) в Татарстане. Отдельные находки, по хронологической и культурной атрибуции близкие вещевому инвентарю из указанных

1. A VETLUGA–VJATKA-FOLYÓ- KÖZ A 9–11. SZÁZADBAN

1.1. A régió etnokulturális képe a 9–11. században

A Vetluga–Vjatka-folyóközé leírt területet délről a Volga, nyugatról a Vetluga, keletről a Vjatka folyók határolják. Északon a határ a Nyizsnyij Novgorod-i terület és a Kirovi terület mocsaras területein húzódik, ahol a Vetluga és a Vjatka folyók medencéi kis mellékfolyókkal közelednek egymáshoz.

A Vetluga–Vjatka-folyóközben kevés 9–11. századi lelőhely található. Ezen lelőhelyek egy sor olyan jellegzetes ismérvvel rendelkeznek, melyek alapján kijelenthető, hogy bár egymástól jelentős távolságra fekszenek, de egy etnokulturálisan homogén népesség hagyta hátra őket. A területről jelenleg 18 temető, 17 erődített telep és 22 telep ismert. Mivel kutatásunk számára a leginkább használható csoport a temetők, ezért részletesen ezekkel foglalkozunk. Közöttük 13 temetőnek történt már meg különböző mértékben a régészeti kutatása (*I. kép*): a Kosztromai területen a „Kuzinszkije hutora” (№ 1), a Kirovi területen Juma (Zagrebinó) (№ 2) és Kocsergino (№ 17), a Nyizsnyij Novgorod-i területen a Veszelov tanya melletti temető (№ 5), „Cseremisszkoje kladbiscse” (№ 6), „Borovszkoj kordon” (№ 8), Ruszenyiha (№ 9), és „Zaton Mihejeva” (№ 10), Mariföldön Vizsum temetőjének korai sírjai (№ 11), „Nyizsnyjaja sztrelka” (№ 12), Dubovszkij (№ 13) és Krasznohorszkij (№ 14), valamint Csuvasföldön Anatkaszi (№ 15). A korábbi korszak kutatói (A. P. Szmironov, G. A. Arhipov) ide soroltak még több, a jelölt terület határain kívül előkerült, de feltételeken temetőnek tartható lelőhelyet, ahonnan hasonló tárgyak váltak ismertté (ARHIPOV 1973, рис. 2): a Nyizsnyij Novgorod-i területen Jefanyiha (№ 4) és Kantaurovo (№ 7), a Kirovi területen Lopjal (№ 18) és a vjatkai temető (№ 3) valamint Tatóföldön Boriszko (№ 16). A fent felsorolt temetők leletanyagához kulturálisan és kronológiailag közeli tárgyak kerültek elő számos esetben a Vetluga–Vjatka-folyóköz települései közelében már a 19. században is: a Nyizsnyij Novgorod-i területen Rejcsvazs faluja mellől, a Kirovi területen Malije Kljucsi falu mellől a Pizsma folyó torkolatánál, Kozsa falu mellől, Kirov (korábbi nevén Vjatka) városa környéké-

могильников, неоднократно находили у различных населенных пунктов Ветлужско-Вятского междуречья еще в XIX веке: у д. Рейчваж в Нижегородской области, у д. Малые Ключи в устье Пижмы, д. Кожы, около г. Кирова (бывшая Вятка) Кировской области и т.д. История их обнаружения достаточно подробно обобщена Г. А. Архиповым (АРХИПОВ 1973, 3–10), впоследствии с дополнениями опубликована мною (НИКИТИНА 2002, 11–21; НИКИТИНА 2012, 7–9). Этот список пополняется новыми сведениями о находках, которые необходимо проверить археологическими изысканиями. Судя по сведениям, собранным в Кировском музее, подобный могильник располагался около д. Стрижи Оричевского района Кировской области, что подтверждается характером находок и воспоминаниями местных жителей о наличии человеческих останков.

Средневековые могильники Ветлужско-Вятского междуречья привлекали внимание исследователей начиная с XIX века. Однако, признавая их финно-угорский облик, ни один из ученых долгое время не мог дать более четкий ответ на вопрос об их этнокультурной принадлежности.

Оценивая материалы Юмского (Загребинского) могильника, А. А. Спицын включил памятник в один круг с древностями р. Пижмы, четко отличая население, оставившее их, от известных ему соседних племен, предполагая, что на Пижме находилась северная граница распространения волжской чуди: «*пижемская чудь есть не камская, не болгарская чудь, а какая-то волжская, западная*» (СПИЦЫН 1891о). По его мнению, «*юмские вещи наибольшее, все-же отдаленное, сходство имеют с находками из раскопок графом Ф. А. Уваровым Курманского могильника*» (СПИЦЫН 1893, 106).

В. И. Каменский, раскопавший могильник «Черемисское кладбище», не дал ответ на вопрос об его этнокультурной принадлежности, хотя в отчете отметил на аналогии найденным вещам в материалах курганов Приладожья, Люцинском могильнике, Лядинском и Томниковском мордовских могильниках, затем в Чердынском уезде, указывающие скорее на возможную дату могильника, чем на его этническую принадлежность (КАМЕНСКИЙ 1908о, 70). О. Н. Бадер на основе территориального единства «Черемисского кладбища» и Веселовского могильников с городищами Повелужья, которые он считал по керамическому материалу марийскими, связал указанные памятники с марийской культурой (БАДЕР 1951, 156).

Первым исследователем, аргументированно объединившим могильники Ветлужско-Вятского междуречья

рől stb. Kutatóstörténetüket meglehetősen részletesen tárgyalta G. A. Arhipov (АРХИПОВ 1973, 3–10), valamint ezt követően további kiegészítésekkel jelen sorok írója (NYIKITYINA 2002, 11–21; NYIKITYINA 2012, 7–9). Ez a lista még újabb leletek adataival bővíthető, melyeket azonban még további régészeti kutatásokkal kell ellenőrizni. A Kirovi Múzeum adatai alapján hasonló temető helyezkedett el Sztrizsi falu közelében, a Kirovi terület Oricsi járásában, amit megerősít a leletek jellege és a helyi lakosok visszaemlékezése az emberi maradványokról.

A Vetluga–Vjatka-folyóköz középkori temetői már a 19. századtól kezdve magukra vonták a kutatók figyelmét. Ugyanakkor finnugor jellegük meghatározásán túl, hosszú ideig egyik kutató sem tudott egyértelmű választ adni etnokulturális hovatartozásuk kérdéséről.

A jumai (zagrebinoi) temető leletanyagát értékelve A. A. Szpicin a temetőt a Pizma folyó menti emlékekkel sorolta egy körbe, határozottan elkülönítve egykori népességüket az általa ismert szomszédos törzsektől. Feltételezte, hogy a Pizma folyónál húzódott a volgai csúdok lakta terület északi határa: «*a pizsmai csúdok nem kámai, nem bolgáriai csúdok, hanem valamiféle volgai, nyugati népesség.*» (SZPICIN 1891о). Véleménye szerint: «*a jumai tárgyak leginkább a kurmani temető F. A. Uvarov gróf által vezetett ásatásán előkerült tárgyakhoz hasonlítanak, bár a párhuzam nem közeli.*» (SZPICIN 1893, 106).

A „Cseremisszkoje kladbiscse” temetőt ásó V. I. Kamenszkij nem adott választ annak etnokulturális hovatartozására, habár jelentésében rámutat az ott előkerült leletek analógiáira a Ladoga-tó menti kurgánok, a ljucini temető, a ljadai és a tomnyikovói mordvin temetők, valamint Cserdinszkij ujezd leletei között. Ezek inkább a temető feltételezhető keltezésére mutatnak rá, mint etnikai hovatartozására (КАМЕНСКИЙ 1908о, 70). О. N. Bagyer a „Cseremisszkoje kladbiscse” és a Veszlov-tanya melletti temetőket a mari kulturához kapcsolta a marinak tartott kerámianyaguk alapján és a Vetluga menti erődített telepekkel való területi egységükből kifolyólag (BAGYER 1951, 156).

A. P. Szmironov volt az első kutató, aki a Vetluga–Vjatka-folyóköz temetőinek egy körbe tartozása mellett érvelt (Lopjal, „Cseremisszkoje kladbiscse”, Juma (Zagrebino), Vjatka, Boriszkovo, Kocsergino) és a mari kulturához kapcsolta (SZMIRONOV 1949; SZMIRONOV 1952, 161–174). A helyi eltérések kimutatása ellenére meg volt arról győződve, hogy a fenti lelőhelyek közös vonásaik alapján az egész területen egy kultúrába tartoznak (SZMIRONOV 1961, 129).

Az 1950-es évektől a „mari kultúra” terminus szilárdan rögzült a régészeti irodalomban, ezáltal sértve azt a régészettudományban kialakult szabályt, hogy a kultúra nevét az a

(Лопьяльский, «Черемисское кладбище», Юмский (Загребинский), Вятский, Борисковский, Кочергинский) в единый круг древностей, связанных с марийской культурой, был А. П. Смирнов (СМИРНОВ 1949; СМИРНОВ 1952, 161–174). Несмотря на выделенные локальные различия, он был убежден, что указанные памятники принадлежат единой культуре с общими чертами на всей территории (СМИРНОВ 1961, 129).

С 50-х годов XX столетия термин «марийская культура» прочно вошел в археологическую литературу, нарушив сложившееся в археологии правило называть археологическую культуру по наименованию ближайшего населенного пункта, около которого обнаружен первый памятник. Название археологической культуры по этнониму народа, проживающего на этой территории, не соответствует привычным археологическим стандартам и создает прецедент для возникновения дискуссий. Но это название впоследствии стало основополагающим в концепциях этнического развития народов, проживающих на территории Ветлужско-Вятского междуречья, и активно использовалось большинством ученых: А. Х. Халиковым, Г. А. Архиповым, В. С. Патрушевым и т.д. Учитывая, что благодаря многолетним исследованиям предшественникам в целом удалось доказать преемственность обозначенных выше памятников с культурой марийского населения, изученного этнографами, я считаю название «марийская культура» для периода IX–XI вв. правомерным и также его использовала в своих публикациях, вкладывая в этот термин чисто археологическое понятие.

Базовые положения по этнической истории марийского народа сформулированы Г. А. Архиповым в монографии «*Марийцы IX–XI вв.*», основанной на материалах погребальных памятников Ветлужско-Вятского междуречья (АРХИПОВ 1973), в которой достаточно четко обозначены этнические признаки марийской культуры в археологическом материале: погребальном обряде, украшениях и бытовом инвентаре. Обозначив также заимствованные элементы в различных проявлениях культуры, Г. А. Архипов не сомневался в единстве населения, оставившего эти могильники.

Продолжением этих исследований явились работы автора данного издания. Я, имея определенные расхождения с Г. А. Архиповым относительно основ сложения марийской культуры, целиком поддерживала и даже дополнила аргументы в пользу подтверждения принадлежности могильников Ветлужско-Вятского междуречья IX–XI вв. культуре средневековых марийцев (НИКИТИНА 2002).

Однако точка зрения о том, что могильники Ветлужско-Вятского междуречья представляют единую общ-

legközelebbi település adja, ahol az első lelőhely feltárára került. Egy régészeti kultúrát az adott területen élő etnikum nevével illetni nem felel meg a bevett régészeti gyakorlatnak, és vitára ad okot. Azonban ez az elnevezés később alapvetővé vált a Vetluga–Vjatka-folyóközben élő népségek fejlődését leíró elméletekben, és a kutatók többsége rendszeresen használta: A. H. Halikov, G. A. Arhipov, V. Sz. Patrusjev stb. Figyelembe véve, hogy a korábbi kutatók sokéves munkássága folytán sikerült bizonyítani a folytonosságot a fenti lelőhelyek és a mari lakosság néprajzkutatók által leírt kultúrája között, a „mari kultúra” megnevezést a 9–11. század tekintetében helyesnek tartom, és publikációimban használtam is az elnevezést tisztán régészeti értelemben.

A mari nép történetét illetően G. A. Arhipov „*A marika 9–11. században*” című monográfiája alapvető (ARHIPOV 1973), ami a Vetluga–Vjatka-folyóköz temetőinek anyagán alapult. A műben határozottan definiálva vannak a mari kultúra etnikumjelző elemei a régészeti anyagban: a rítusban, valamint a díszítmények és használati tárgyak között egyaránt. G. A. Arhipov mindamelllett, hogy meghatározta a kultúrában az átvételeket, nem kételkedett a temetőket hátrahagyó lakosság egységét illetően.

Ezen kutatások folytatását jelen könyv szerzőjének munkái jelentik. Bár vannak fenntartásaim G. A. Arhipov nézeteivel szemben a mari kultúra kialakulásának alapjait illetően, de teljes mértékben egyetértettem vele, és magam is érveltem, a Vetluga–Vjatka-folyóköz 9–11. századi temetőinek a középkori marik kultúrájához tartozása kapcsán (NYIKITYINA 2002).

Azonban az a nézet, miszerint a Vetluga–Vjatka-folyóköz temetői egységet képeznek és a mari néphez kapcsolhatók, nem egységesen elfogadott és vitatott.

A múlt század ’80-as éveiben állt elő R. D. Golgyina új nézetével, melyet több tanítványa, köztük elsősorban N. A. Lescinszkaja támogatott. A Vjatka vidékének történetét áttekintve a régió 6–9. századi lelőhelyeit a jemanajevai kultúrához sorolták (GOLGYINA 1999, 311), a 9–11. századi lelőhelyeket pedig a kocserginói kultúrához (GOLGYINA 1999, 325), és mindkét kultúrát a korai udmurtokhoz kötötték (GOLGYINA 1999, 22–28). A jumai (zagrebinoi) temető (mind a 9 sír) mindkét kultúrához besorolásra került. A kocserginói kultúrához tartoznak a kocserginói, lopjali és Sztrizsi-i temetők is. Ily módon a fenti temetők le lettek választva a Vetluga–Vjatka-folyóköz emlékeinek csoportjáról, melyekkel közös jellemzőkkel (meghatározó jellemzőkkel is) bírnak az anyagi kultúra és a temetkezési rítus tekintetében. A Vetluga–Vjatka-folyóköz többi lelőhelyéről első ránézésre konkrétan nem esik szó. Azonban az egyes népek által lakott területeket megjelenítő térképek alapján,

ность, которая связана с марийским этносом, не является единственной и бесспорной.

В 80-е годы прошлого века была высказана новая научная позиция Р. Д. Голдиной и поддержанная ее учениками, прежде всего Н. А. Лещинской. Рассматривая исторические судьбы населения Вятского края, они объединили памятники этого региона VI–IX вв. в сменаевскую культуру (ГОЛДИНА 1999, 311), а IX–XI вв. – в кочергинскую (ГОЛДИНА 1999, 325), связав обе культуры с древнеудмуртским этносом (ГОЛДИНА 1999, 22–28). Юмский (Загребинский) могильник (всего 9 погребений) отнесен к обеим культурам. Кочергинская культура также включает в себя Кочергинский, Лопьяльский и Стрижевский могильники. Таким образом, указанные могильники были отделены от основного массива древностей Ветлужско-Вятского междуречья, с которыми имели общие черты, в том числе и диагностирующие маркеры, в материальной культуре и погребальном обряде. Об остальных памятниках, входящих в круг Ветлужско-Вятских древностей, на первый взгляд, конкретно ничего не сказано. Но судя по картам расселения народов, опубликованным Р. Д. Голдиной в монографии «*Древняя и средневековая история удмуртского народа*» (1999), Ветлужско-Вятский регион занят целиком, включая правобережье Ветлуги, где расположены Веселовский могильник и могильник «Черемисское кладбище», удмуртами. По этой концепции марийцы появляются не ранее X в. только в районе Марийско-Чувашского Поволжья, а Вятский бассейн остается за удмуртами вплоть до XIII в. Веселовский могильник и могильник «Черемисское кладбище» рассмотрены Н. А. Лещинской в составе 8–10 хронологических групп древностей Вятского бассейна, которые исследовательница также связывает с сменаевской и кочергинской культурами (ЛЕЩИНСКАЯ 1995, 97–100). Время отступления удмуртского населения в левобережную часть Вятки, по ее мнению, происходит не ранее XI в. Однако собственно марийские памятники появляются в Вятском бассейне в конце XVI в. (ЛЕЩИНСКАЯ 2002, 52). Следует отметить, что в последней публикации исследовательница уже отделяет памятники Вятского бассейна от ветлужских, которые она все же называет марийскими.

В начале XXI века появилась еще одна точка зрения о том, что в IX–XI вв. происходила миграция населения (угров) из Пермского Предуралья в Волго-Вятский регион (КРЫЛАСОВА–ПОДОСЕНОВА 2009; БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА–КОЗЛОВ 2010; БЕЛАВИН–ИВАНОВ–КРЫЛАСОВА 2009, 135–138, 226–227). Эта научная гипотеза перерастает в развернутую концепцию, опирающуюся на многочис-

мелые R. D. Golgyina «*Az udmurt nép őstörténete és középkori története*» című 1999-es monográfiájában publikált, a Vetluga–Vjatka folyók területén udmurtokat jelöl, beleértve a Vetluga jobb partját is, ahol a Veszelov-tanyánál lévő temető és a „Cseremisszkoje kladbiscse” lelőhelyek is fekszenek. E koncepció alapján a marik nem jelentek meg a 10. század előtt, és akkor is csak a Volga mariföldi és csuvasföldi szakasza mentén, míg a Vjatka medencéjében egészen a 13. századig az udmurtok éltek. Veszelov-tanya és „Cseremisszkoje kladbiscse” temetőket N. A. Lescsinszkaja a Vjatka-medence emlékeinek 8–10. kronológiai csoportjainak részeként tárgyalta, melyeket a jemanajevai és a kocsgerinói kultúrákhoz sorolt (LESCSINSZKAJA 1995, 97–100). Az udmurt népességnek a Vjatka bal partára való visszahúzódása véleménye szerint a 11. századnál korábban nem következhetett be. Ugyanakkor a ténylegesen mari lelőhelyek a Vjatka-medencéjében csak a 16. század végén jelentek meg (LESCSINSZKAJA 2002, 52). Érdemes megjegyezni, hogy a kutató az utóbbi publikációban már elkülönítette a Vjatka-medencéjének lelőhelyeit a Vetluga mentiektől, melyeket mindazonáltal marinak tart.

A 21. század elején megjelent még egy szemlélet, mely szerint a 9–11. században egy (ugor) népvándorlás zajlott le az Urál nyugati oldalának Perm városa környéki részéről a Volga-Vjatka folyók vidékére (KRILASZOVA–PODOSZJONOVA 2009; BELAVIN–KRILASZOVA–KOZLOV 2010; BELAVIN–IVANOV–KRILASZOVA 2009, 135–138, 226–227). Ez a tudományos hipotézis egy kidolgozott koncepcióvá nőtte ki magát, amely számos, különböző tárgytypusba tartozó leleten alapul, melyeknek megvannak a párhuzamaik az Urál és a Káma mente hasonló korú temetkezéseiben. A hangsúly a Vetluga–Vjatka-folyóköz temetőinek leletanyagában az ugor kultúra markerein van. E koncepció alapján több népvándorlási hullámról beszélhetünk, melyek közül a legnagyobb a 9. század vége – 11. század között játszódott le (BELAVIN–KRILASZOVA–KOZLOV 2010, 112). Az Urál nyugati oldalának Perm környéki részéről való ugor bevándorlás okairól és hátteréről több magyarázat létezik. Az első ilyen a koncepció támogatói szerint az, hogy az ugorok biztosítani tudták a bolgár kereskedők biztonságát az által, hogy a volgai kereskedelmi úton fontos támaszpontokat hoztak létre, vagy a már bolgárok által létrehozott pontokon telepedtek meg. Sajnos a Vetluga–Vjatka-folyóközben ilyen fejlett támaszpontok egyelőre nem kerültek elő. A második verzió szerint az ugor tárgyak elterjedése olyan nőkhöz köthető, akik az Urál nyugati oldalának Perm környéki részéről házasodtak be (adásvétel útján) más régiókba, és ők az idegen közegben tovább használták saját edényeiket, ékszereiket és használati tárgyait (BELAVIN–

ленные находки отдельных категорий инвентаря, имеющие аналогии в синхронных погребальных памятниках Приуралья и Прикамья. Основной акцент сосредоточен на присутствии в могильниках Ветлужско-Вятского междуречья изделий-маркеров угорской культуры. По данной концепции было несколько волн переселения, наиболее массовая в конце IX–XI вв. (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА–КОЗЛОВ 2010, 112). Проникновение угров из Пермского Приуралья объяснялось различными причинами и обстоятельствами. Во-первых, по мнению сторонников концепции, угры могли обеспечивать безопасность болгарских купцов, создавая или населяя созданные булгарами опорные пункты на Волжском торговом пути. К сожалению, развитых опорных пунктов на территории Ветлужско-Вятского междуречья пока не выявлено. По второй версии, распространение угорских изделий происходило через женщин, которых из Пермского Предуралья продавали в другие регионы, а они в иноэтничной среде продолжали пользоваться своей посудой, украшениями и бытовыми вещами (БЕЛАВИН–ИВАНОВ–КРЫЛАСОВА 2009, 138). На основании этой концепции «угры группами обитали в приустьевой части и верховьях Ветлуги, верховьях и среднем течении р. Пижмы» (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА–КОЗЛОВ 2010, 112), а значит, что в Ветлужско-Вятском междуречье в IX–XI вв. сложилась в этническом плане мозаичная система расселения. С определенной критикой данной концепции выступила автор представленной работы (НИКИТИНА 2012, 91–94; НИКИТИНА 2012a), которая относит указанные памятники к древнемарийской культуре, при этом не отрицая возможности контактов, вплоть до межэтнических браков, с пермским населением.

Могильники Ветлужско-Вятского междуречья IX–XI вв. обладают серией устойчивых признаков, позволяющих объединить их в одну культуру, оставленную единым этническим населением.

Население имело сложный погребальный обряд, представленный ингумацией, кремацией, кенотафами. При ингумации преобладают захоронения в вытянутом положении на глубине 50–90 см в полном комплекте одежды, преимущественно зимней. При устройстве могильной ямы использованы подстилки из луба, бересты, войлока, меха. Иногда встречается заворачивание трупа в бересту или погребение в берестяной или лубяной колоде. Особенно выразителен обряд кремации: жженые кости в остывшем состоянии собраны с погребального костра, завернуты в меховую и/или кожаную одежду, перевязаны ремнем и положены на дно могильной ямы; украшения и другой инвентарь разложены в порядке их ношения при жизни или в соответствии с функциональ-

ИВАНОВ–КРИЛАСОВА 2009, 138). E koncepció alapján „az ugorok csoportokban éltek a Vetluga torkolatvidékén és felső folyásánál, és a Pizma folyó felső és középső folyásánál” (BELAVIN–KRILASOVA–KOZLOV 2010, 112), vagyis a Vetluga–Vjatka-folyóközben mozaikszerű etnikai kép alakult ki a 9–11. században. Ezt a koncepciót jelen sorok írója határozott kritikával illette (NYIKITYINA 2012, 91–94; NYIKITYINA 2012a) és a fenti leőhelyeket az ősmari kultúrához kötötte. Nem vitatom ugyanakkor a permi népességgel való kapcsolatokat és akár az etnikumok közti házasságok lehetőségét sem.

A Vetluga–Vjatka-folyóköz 9–11. századi temetői egy sor olyan jellegzetességgel bírnak, melyek alapján egy kultúrába sorolhatók és amelyeket egy etnikum hagyott hátra.

A népesség temetkezési rítusára az összetettség jellemző, amelyek közt megtalálható a korhasztásos és hamvasztásos rítus is, valamint a kenotáfiumok. A korhasztásos rítusú temetkezések közt a nyújtott testhelyzetben való eltemetés a leggyakoribb, 50–90 cm-es mélységben, teljes, elsősorban téli ruházatban. A sírgödör kialakítása során az elhunyt alá hánscból, nyírfakéregből, nemezből vagy szőrméből készült réteg került. Néha megfigyelhető, hogy az elhunytat nyírfakéregbe csavarták, vagy nyírfakéregből, illetve más hánscból készült koporsóba fektették. A hamvasztás szokása különleges: az égett csontokat kihűlés után a halotti máglyáról összeszedték, szőrmébe és/vagy bőrbbe csomagolták, övvel átkötötték és a sírgödör aljára helyezték. Az ékszereket és az egyéb leleteket viseleti rendben, vagy funkciójuk szerint tették a sírba (azaz imitálva a korhasztásos rítust). Néha előfordul, hogy az égett csontokat kisebb kupacokban találjuk meg. A kenotáfiumok kivitelezésükben a két rítus (korhasztásos vagy hamvasztásos) valamelyikét követik, de nem találni bennük csontokat vagy azok nyomát. Mindegyik fajta temetkezési rítusnál a fej környékére és/vagy a lábához helyezték azon tárgyakat, amelyek az elhunyt gazdasági vagy szociális tevékenységével voltak összefüggésben, valamint a rézüstököt, melyeket nyírfakéregbe csomagoltak és fatálatat helyeztek beléjük. Különlegesek az áldozati leletegyüttesek, melyeket a sírok között, sekély lekerekített gödrökbe helyeztek el. Ezek többnyire ékszerekből és ruházati elemekből, csekély mennyiségű használati tárgyból (kés, tűzcsiholó) valamint pénzekből állnak, melyeket az esetek többségében nyírfakéregbe vagy egyéb hánscba csomagoltak, vagy fémedénybe helyeztek.

Etnikumjelző ékszereknek minősülnek a homlokpártából és a többszörösen fej köré csavart, fémhuzalból készített láncból álló fejékek; az összeérő végű halántékkarikák, melyeknél az egyik vég aláhajlik és a végződése különböző módokon kialakított (megvastagodó, gomba alakú vagy poliéderez végződéssel ellátott); a trapéz és kör alakú áttört

ным назначением (т.е. имитация труположения). Иногда встречаются скопления женных костей несколькими кучками. Кенотафы повторяют один из способов захоронения (ингумацию или кремацию), но не имеют костей или их следов. При всех способах захоронения в изголовье и/или ногах фиксировались скопления вещей, связанных с производственной или социальной деятельностью погребенного, а также медные котлы, обернутые в бересту, в которые помещены деревянные чаши. Уникальным своеобразием отличаются жертвенные комплексы между могилами в неглубоких ямах округлой формы. Они представляют наборы украшений и одежды и незначительное количество бытовых вещей (нож, кресало) и монеты, положенные в большинстве случаев в берестяной, лубяной или металлический сосуды.

К числу этноопределяющих украшений отнесены: головные уборы, состоящие из налобных венчиков и обернутых вокруг головы в несколько оборотов цепочек из металлических проволочных звеньев; височные кольца с заходящими концами, один из которых отогнут и имеет различное оформление в виде утолщения, грибовидной или многогранной головки; трапециевидные и круглые пластинчатые подвески с шумящими привесками, выполненные в наборной технике; арочные подвески со сплошной основой; комплекты обувных украшений, включающие умбоновидные и очковидные шумящие подвески, металлические бусы-пронизки, кожаные и тканые шнуры. При выделении маркеров культуры учитывались не только типологические особенности изделия, но их функциональное назначение и место в костюме.

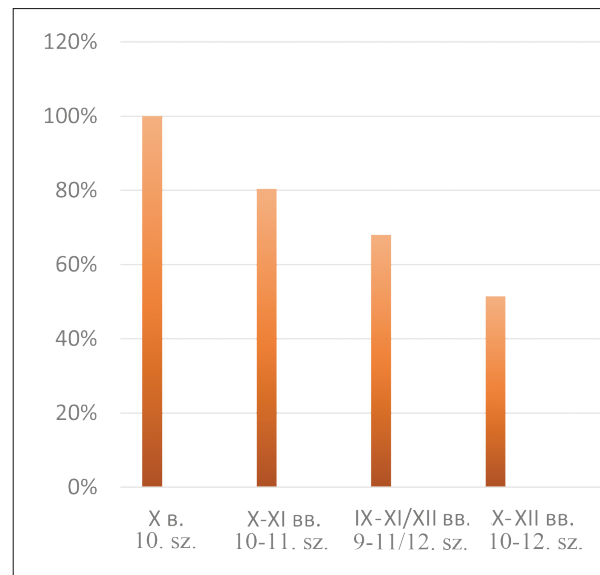
Характерной особенностью марийских захоронений является присутствие пояса не только в мужских, но в женских и даже детских захоронениях.

1.2. Общие сведения о находках поясов в могильниках Ветлужско-Вятского междуречья

На могильниках Ветлужско-Вятского междуречья пояса или их части были обнаружены в погребениях (независимо от половозрастной принадлежности) и в жертвенных комплексах, зарытых между могилами. Процент погребальных комплексов с такими находками достаточно высок (от 44,5 % до 100 %), но заметна тенденция к уменьшению поясов, особенно наборных, в памятниках, переходящих на начало XII в. (*табл. 1; табл. 2*).

Таблица 1. Хронологическое распределение поясов в могильниках Ветлужско-Вятского междуречья

1. táblázat. A Vetluga–Vjatka-folyóköz temetőiben feltárt övleletek időrendi megoszlása

lemezes függők csörgős csüngőtagokkal; ívelt felső résszel ellátott, tömör alsó részű függők; lábbelidíszek, melyek közt lehetnek pajzsdudor alakú vagy szemüveg alakú testtel ellátott csörgős csüngők, fémgöngyök, bőrből vagy textiltől készült zsinóron. A kultúra jellegzetes tárgytipusainak meghatározásánál nemcsak az egyes tárgyak tipológiai sajátosságait vettem figyelembe, de azok funkcióját és a viseletben elfoglalt helyüket, szerepüket is.

A mari temetkezések jellegzetessége, hogy nem csupán a férfi, hanem a női, sőt még a gyermek sírokban is megtalálhatóak az övek.

1.2. Általános információk a Vetluga–Vjatka-folyóköz temetőinek övleleteiről

A Vetluga–Vjatka-folyóköz temetőiben az övek vagy azok részletei sírokból és áldozati leletegyüttesekből ismertek, mely utóbbiakat a sírok között tárták fel. A sírokban nemtől és életkortól függetlenül előfordulhatnak övek. A temetkezési objektumok meglehetősen magas arányban tartalmazták e tárgytipus elemeit (44,5 %-tól 100 %-ig), ugyanakkor észrevehető egy olyan tendencia is, hogy az övek – különösen a veteres övek – előfordulási aránya a 12. század elejére datálható lelőhelyeken már kisebb (*1. táblázat; 2. táblázat*).

Таблица 2. Встречаемость принадлежностей поясов в могильниках Ветлужско-Вятского междуречья
2. táblázat. A Vetluga–Vjatka-folyóköz temetőiben feltárt övrészletek előfordulási gyakorisága

Наименование памятника / Lelőhely neve	Кол.-во изученных комплексов / Feltárt objektumok száma	Дата памятника / Lelőhely datálása	Доля комплексов с принадлежностями пояса / Övek elemeivel rendelkező objektumok aránya
Затон Михеева Zaton Mihejeva	3	X в. 10. század	100 %
Русенихинский Ruszenyiha	33	X–XI вв. 10–11. század	87,5 %
Веселовский Veszlov tanya	30	X–XI вв. 10–11. század	73,3 %
Нижняя стрелка Nyizsnyujaja sztrelka	53	IX–XI/XII вв. 9–11/12. század	68 %
Дубовский Dubovszkij	83	X–нач. XII вв. 10. század – 12. század eleje	44,5 %
Выжумский Vizsum	46	X–XII вв. 10–12. század	58,3 %

Для костюма марийского населения, оставившего эти захоронения, характерно преимущественное преобладание «полных» наборных поясов, что наглядно иллюстрируют материалы Дубовского могильника и могильника «Нижняя стрелка». Группа захоронений с находками только пряжки и наконечника или поясных подвесок (либо одного из предметов) в области талии и таза в Дубовском могильнике составила 20 %, а в могильнике «Нижняя стрелка» – 19,4 %, поясные наборы, содержащие не более 10 накладок, составляли соответственно 15 % и 12,9 %. Основную массу составила группа погребений с поясными наборами, украшенными накладками по всей длине: Дубовский – 65 %, «Нижняя стрелка» – 66,7 %. Данные подсчеты произведены от количества погребений с поясными принадлежностями.

Даже у кочевников евразийских степей полные богатые наборы встречены лишь в 30 % захоронений с поясами (Худяков–Иванов 2006, 513). В сельских некрополях Ижорского плато наборные пояса найдены только в 17 % захоронений от погребений с поясами. Марийские захоронения по высокому проценту наборных поясов приближаются к дружинным славянским захоронениям. В Гнездово наборные пояса составили 68 % от захоронений с поясами. Но при этом в Гнездово погребения с пояса-

Az ezen sírokat hátrahagyó mari lakosság viseletére a „teljes” veretes övek túlsúlya a jellemző, ezt jól példázzák Dubovszkij és „Nyizsnyujaja sztrelka” temetők leletei. Azon sírok aránya, melyekben a derék és a medence tájékán csak csat és szíjvég, vagy övcsüngő (vagy ezek közül valamelyik elem) található, az Dubovszkijban 20%, „Nyizsnyujaja sztrelka” temetőjében pedig 19,4%. A legfeljebb 10 veretet tartalmazó övkészletek aránya Dubovszkijban 15%, „Nyizsnyujaja sztrelka” temetőjében pedig 12,9%. A legnagyobb számú csoportot azon sírok alkották, melyekben az öv teljes hosszában veretekkel díszített: Dubovszkijban 65%, „Nyizsnyujaja sztrelka” temetőjében pedig 66,7 % az arányuk. Ezek a számok az övvel ellátott sírok arányában értendők.

Még az eurázsiai sztyepp nomádjainak körében is csak 30% a teljes, gazdagon díszített övvel ellátott sírok aránya az övvel ellátott sírok arányában (HUDJAKOV–IVANOV 2006, 513). Az Izsór felföld falusi temetőiben az övet tartalmazó sírok között alig 17% volt a veretes övek aránya. A veretes övek nagy arányának tekintetében a mari sírok a szláv druzsina temetkezésekhez hasonlítanak. Gnyozdovóban az övvel ellátott sírok 68%-a tartalmazott veretekkel díszített övet. Azonban Gnyozdovóban az övvel ellátott sírok csak az összes kutatott sír 6,4 %-át tették ki (MURASOVA 2000, 81). Ezeket az öveket csak a druzsina réteg tagjai viselték.

ми составляют всего 6,4 % всех раскопанных комплексов (МУРАШЕВА 2000, 81) и носили их только представители дружинного сословия. Если вести подсчет от общего количества изученных комплексов в захоронениях Ветлужско-Вятского междуречья, то погребения с наборными поясами составят в среднем 30 %.

Массовое распространение поясов и преобладание среди них наборных является одним из характерных маркеров марийской культуры Ветлужско-Вятского междуречья IX–XI вв. Объяснить этот факт, вероятно, можно только выяснив истинное значение и место пояса в культуре местного населения.

1.3. Функционально-семантическое значение пояса у населения Ветлужско-Вятского междуречья

Одним из наиболее сложных вопросов является определение значения пояса, несмотря на то, что именно этому аспекту уделено значительное место в научных исследованиях (КОВАЛЕВСКАЯ 1970; КОВАЛЕВСКАЯ 1972; ДОБЖАНСКИЙ 1990; МУРАШЕВА 2000; ЗЕЛЕНЦОВА–САПРЫКИНА 2013; ЗАЙЦЕВА 2018).

Все высказанные точки зрения группируются в несколько основных положений:

- 1) Пояс является отражением социального, прежде всего воинского, статуса носителя.
- 2) Пояс является принадлежностью мужчины.
- 3) Право ношения пояса и особенности поясных наборов связаны с половозрастными особенностями обладателей.
- 4) Пояс имеет сакральное значение и связан с культовой практикой.

Больше всего сторонников имеют первые две позиции, которые очень тесно связаны между собой и в большинстве работ рассматриваются вместе.

Тезис о том, что пояс прежде всего является символом социального статуса носителя, занял достаточно прочное место на страницах научной литературы. Но надо сказать, что в последние годы этот штамп все чаще подвергается переоценке, вероятно по той причине, что четко разработанной системы, позволяющей объяснить социальное значение пояса, не разработано ни для одной территории. При выделении социально значимого обладателя пояса в большинстве случаев обращалось внимание на материал (наличие драгоценных металлов), из которого изготовлены детали пояса, и на количе-

на а Vetluga–Vjatka-фolyóköz temetőiben a teljes feltárt sírszám arányában nézzük a veretes öveket tartalmazó sírok előfordulását, úgy az arányszám átlagosan 30%-ra jön ki.

Az övek tömeges elterjedése és köztük a veretes övek túlsúlya a Vetluga–Vjatka-фolyóközben a 9–11. századi mari kultúra egyik jellegzetessége. Ezt a jelenséget feltehetően csak akkor értjük meg, ha tisztázzuk az övek valódi jelentés-tartalmát és helyét a helyi lakosság kultúrájában.

1.3. Az övek funkcionális-szemantikai jelentése a Vetluga–Vjatka-фolyóköz népességénél

Az egyik legnehezebb kérdésnek az övek jelentés-tartalmának meghatározása tűnik, annak ellenére, hogy éppen ennek a kérdésnek nagy figyelmet szentelnek a tudományos kutatásban (KOVALEVSZKAJA 1970; KOVALEVSZKAJA 1972; DOBZSANSZKIJ 1990; MURASOVA 2000; ZELENCOVA–SZAPRIKINA 2013; ZAJCEVA 2018).

Az összes elmélet ezen általános megközelítések valamelyikébe tartozik:

- 1) Az öv a viselőjének társadalomban betöltött, elsősorban harcosi rangjának a jelzője.
- 2) Az öv a férfiak viseletének része.
- 3) Az övviselés joga, és az övkészletek sajátosságai a tulajdonosok nemével és életkorával vannak összefüggésben.
- 4) Az öv szakrális jelentés-tartalmat hordoz, a vallási életben van szerepe.

Az első két megközelítés igen közel áll egymáshoz, a kutatók többsége ezeket alkalmazza, és a munkák többségében együtt tárgyalják őket.

Az az elmélet, hogy az öv elsősorban a viselője társadalmi rangjának jelzője, igen elterjedtnek számít a szakirodalomban. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy az utóbbi években ez az elképzelés mind gyakrabban kerül felülvizsgálatra. Ennek a legvalószínűbb oka az, hogy egy terület hagyományában sincs kidolgozva olyan világos szempontrendszer, mely alapján megérthetnénk az öv társadalmi jelentőségét. Az öv viselőjének a társadalomban betöltött helyét illetően az esetek többségében az övdíszek anyagára terelődött a figyelem (nemesfémek használata), valamint a fémből készült övdíszek mennyiségére (LÁSZLÓ 1955, 176; AFANASZJEV 1993, 45; ZELENCOVA–SZAPRIKINA 2013). A szaltovói kultúrkör temetőinek leletanyagát vizsgálva Sz. A. Pletnyova összefüggést állapított meg az elhunyt harcos társadalmi státusza, valamint az övét díszítő veretek száma közt. Az öv-

ство металлических деталей пояса (LÁSZLÓ 1955, 176; АФАНАСЬЕВ 1993, 45; ЗЕЛЕНЦОВА–САПРЫКИНА 2013). Исследуя материалы салтово-маяцких могильников, С. А. Плетнева зафиксировала взаимосвязь между социальным статусом воина и количеством накладок в составе его поясного набора, считая, что большее их количество указывает на более высокий ранг (ПЛЕТНЕВА 1967, 164). В понятие более высокий ранг она вкладывала прежде всего заслуги воина. Даже в тех случаях, когда пояс был обнаружен в женских захоронениях, она объяснила это воинскими заслугами обладательницы пояса (ПЛЕТНЕВА 1989, 280).

Оставляя право ношения пояса воинам-мужчинам, Г. Е. Афанасьев ставит под сомнение его связь с социальным статусом воина (АФАНАСЬЕВ 1993а, 141). По результатам рассмотрения материалов Крюково-Кужновского мордовского могильника О. В. Зеленцова пришла к заключению, что наборный пояс нельзя однозначно принимать за безусловный критерий определения статуса погребенного (ЗЕЛЕНЦОВА–САПРЫКИНА 2013, 89).

По материалам из могильников Ветлужско-Вятского междуречья можно привести множество примеров, когда погребения, содержащие другие атрибуты высокого социального статуса, не имеют поясов. Например, п. 23 могильника «Нижняя стрелка» с богатым инвентарем, в том числе шейной гривной и браслетами из серебра, топором, котлом и редкой находкой металлической чаши с изображением птицы, не имеет пояса и даже ни одной детали (пряжки, разрозненной накладки), напоминающей о нем. На Дубовском могильнике есть несколько наиболее богатых погребений (пп. 14, 37, 40, 56, 63, 68), в которых пояс отсутствует вообще, найдена одна пряжка или простые бедные пояса. Погребение 68 принадлежит, по всей вероятности, мужчине-воину, содержит представительный набор украшений (височные кольца, бронзовые браслеты), железное копьё, боевой топор, кресало, наконечники стрел, кожаный кошелек, но следов ремня не обнаружено. В богатом захоронении 40, содержавшем 7 дирхемов, никаких следов наличия пояса нет. И наоборот, встречаются захоронения с небогатым инвентарем, никаким образом не подтверждающим высокий социальный статус носителя, но включающие наборные пояса (пп. 2 и 12).

Простой количественный подсчет инвентаря в погребении не будет объективным отражением статуса захороненного в нем человека. Тем более что в могильниках Ветлужско-Вятского междуречья почти все погребения содержат большое количество инвентаря: малоинвентарные погребения редкость. Пока не разработаны критерии оценки статусности каждой категории инвентаря,

веретек magasabb száma az illető magasabb rangjára utalt (PLETNYOVA 1967, 164). A magasabb státusz alatt a kutatón mindenekelőtt a minél magasabb katonai rangot, szolgálatot értette, még azokban az esetekben is, amikor az övek női sírokból kerültek elő (PLETNYOVA 1989, 280).

G. E. Afanaszjev a harcos férfiak jogának tartotta az övviselést, azonban kétségbe vonta azt a tézist, mely szerint az öv kapcsolatban volt a harcos társadalmi státuszával (AFANASZJEV 1993a, 141). O. V. Zelencova a krjukovo-kuznovói mordvin temető anyagait áttekintve arra a következtetésre jutott, hogy a veretes öv nem használható fel egyértelmű kritériumként az elhunyt társadalmi rangjának meghatározásában (ZELENCOVA–SZAPRIKINA 2013, 89).

A Vetluga–Vjatka-folyóköz temetői kapcsán számos olyan példát lehetne sorolni, ahol egy adott sírban öv nem, azonban magas társadalmi státuszra utaló egyéb mellékletek előfordultak. Például „Nyizsnyjaja sztrelka” 23. sírjában nem volt öv, vagy arra utaló bármilyen részlet (csat, különálló veret), de a sírban gazdag leletanyag került elő: ezüst nyakék, és ezüst karperecek, fejsze, üst, valamint egy ritkaságnak számító fémcésze madár ábrázolással. A dubovszkiji temető néhány kiemelkedő gazdagságú sírjában (14, 37, 40, 56, 63, 68) (veretes)öv egyáltalán nem fordult elő, mindössze egy csat vagy szegényes, egyszerű övek ismertek a sírokból. A 68. sír minden valószínűség szerint egy harcos férfi temetkezése. Tekintélyes ékszeranyag (halántékkarikák, bronzkarperecek), vas lándzsahegy, harci balta, tűzsiholó, nyílscúcsok, bőrtársoly volt a sírban, övre utaló nyom azonban nem. A 40. számú gazdag sírban 7 dirhem volt, övre utaló nyomot nem találtak. Előfordulnak ugyanakkor olyan szegényes mellékletű temetkezések (2. és 12. sírok), melyek egyáltalán nem utalnak a sírban nyugvó magas társadalmi rangjára, veretes övet azonban tartalmaztak.

A sírok mellékleteinek egyszerű, mennyiségi alapon történő szemlélete nem ad objektív képet a sírban nyugvó elhunyt társadalmi helyzetéről. Annál is inkább, mivel a Vetluga–Vjatka-folyóköz temetőiben majdnem minden sír jelentős mennyiségű tárgyat tartalmaz, ritkaságszámba mennek a kevés melléklettel ellátott sírok. Egyelőre nincs még kidolgozva olyan szempontrendszer, mely alapján a mellékletek minden elemét a társadalmi hierarchia szempontjából értelmezni tudnánk. Elhamarkodott lenne egy olyan szabályt felállítani, hogy az elhunyt rangját a sírmellékletek száma mutatja. Ezen kívül a temetkezési rítus sajátosságait is érdemes figyelembe venni, melynél a mellékletek mennyisége nem bír jelentőséggel. A Vetluga felső folyásánál „Kuzinszkije hutora”, valamint részben a „Cseremisszkoje kladbiscse” temetőjében olyan temetkezések csoportját is feltárták, melyeknél a mellékletek szétszórva és megron-

выводить закономерность «статус человека – количество инвентаря в погребении» преждевременно. Кроме того, следует учитывать особенности погребального обряда, при которых подсчет инвентаря становится бессмысленным. В верховьях Ветлуги на могильниках «Кузинские хутора» и частично на «Черемисском кладбище» обнаружена группа захоронений, в которых инвентарь находился в беспорядочном положении в засыпи в поломанном виде и представлен лишь частями целой вещи. От поясов в таком случае найдены отдельные фрагменты или штучные накладки, символизирующие пояс. Говорить об их полном облике и тем более о количественном составе комплектующих деталей затруднительно. Такую же картину можно наблюдать в захоронениях вымской культуры (САВЕЛЬЕВА 1971, 45–47; САВЕЛЬЕВА 1987, 16–22; КОРОЛЕВ 2013, 24–25) и у средневекового населения Верховьев Камы (ГОДИНА–КАНАНИН 1989).

Более доказанным остается положение о том, что наборный пояс, являясь показателем социального ранга владельца-воина, принадлежит мужчине (РЫБАКОВ 1953, 54; ПЛЕТНЕВА 1967; ДОБЖАНСКИЙ 1990, 82; МИХАЙЛОВ–СОБОЛЕВ 2000, 222; МИХАЙЛОВ 2005, 132).

Пояс является принадлежностью воинского мужского костюма у большинства кочевников (ХУДЯКОВ–ИВАНОВ 2006, 513; ДОБЖАНСКИЙ 1990).

Безусловным приоритетом на право ношения пояса пользовались мужчины в древнерусском обществе. По материалам Ярославского Поволжья В. А. Мальм отмечает, что поясной набор является принадлежностью мужчины, в женских погребениях только в трех случаях встречены отдельные металлические украшения от пояса (МАЛЬМ 1963, 65). На территории Новгородской земли все находки поясной гарнитуры происходят из мужских погребений (МИХАЙЛОВ–СОБОЛЕВ 2000, 225; ХВОЩИНСКАЯ 2004). Но в XI–XIII вв., по мнению В. В. Мурашевой, пояс, украшенный набором металлических накладок, выходит за рамки дружинной среды, особенно в периферийных районах древнерусского государства со смешанным славяно-финно-угорским населением (МУРАШЕВА 1997а, 80; МУРАШЕВА 2000, 81).

Пояс, как часть мужской субкультуры, зафиксирован у большинства финно-угорских народов Волго-Камского региона. У муромских племен наборные пояса характерны для мужских комплексов, а для женских – простые пояса с одной пряжкой (ГРИШАКОВ–ЗЕЛЕНЕВ 1990, 25–32). Аналогичная картина наблюдается у моравы-эрзы Приретья VI–XIII вв. (БЕЙЛЕКЧИ 2005, 55) и у среднецентральноморавы-мокши (ЗЕЛЕНЦОВА–САПРЫКИНА 2013).

Для чепецкой древнесудуртской культуры украшен-

гált állapotban, a betöltésből kerültek elő, míg teljes leletek csak kis számban. Az övekből ilyen esetekben csak töredékek vagy egy-egy övveret került elő, mintegy szimbolizálva a teljes övet. Ilyen esetekben nem könnyű megállapítani, hogy milyen volt az eredeti tárgy, különösképpen pedig, hogy hány darabból tevődött össze. Ilyen szituációval találkozhatunk a vimi kultúra temetkezési közt (SZAVELJEVA 1971, 45–47; SZAVELJEVA 1987, 16–22; KOROLJOV 2013, 24–25), valamint a Káma felső folyásának középkori népességénél (GOLGYINA–KANANYIN 1989).

Megalapozottabb az a megközelítés, hogy a veretes öv férfi melléklet, mely a harcos tulajdonosának rangjelzője (RIBAKOV 1953, 54; PLETNYOVA 1967; DOBZSANSZKIJ 1990, 82; МИХАЙЛОВ–СЗОБОЛЈЕВ 2000, 222; МИХАЙЛОВ 2005, 132).

A nomádok többségénél az öv a harcos férfiak viseletének része (HUDJAKOV–IVANOV 2006, 513; DOBZSANSZKIJ 1990).

Az óorosz társadalomban az öv hordásának joga egyértelműen a férfiakat illette meg. A Volga Jaroszlavl környéki szakaszának leletanyaga kapcsán V. A. Malm megjegyezte, hogy a veretes öv jellegzetesen férfi melléklet, női sírokban csak három esetben fordulnak elő övkészlet egyedi darabjai (MALM 1963, 65). Novgorod térségében az összes övlelet férfi sírokból ismert (МИХАЙЛОВ–СЗОБОЛЈЕВ 2000, 225; HVOSCINSZKAJA 2004). De V. V. Murasova véleménye szerint a 11–13. században a fémveretekkel díszített öv már nem pusztán a druzsina rétegre jellemző tárgytypus volt, főleg az óorosz állam perifériális, szláv-finnugor vegyes lakosságú területein (MURASOVA 1997а, 80; MURASOVA 2000, 81).

A Volga-Káma vidék finnugor népességének nagy részénél megtalálható az öv, mint a férfi szubkultúra része. A muroma törzseknél a veretes övek a férfi sírokra jellemzők, míg a nőknél az egyszerű övek jellemzőek egy-egy csattal (GRISAKOV–ZELENYEJEV 1990, 25–32). Hasonló kép figyelhető meg a Tyosa folyó vidékén a 6–13. században az erza mordvinoknál (BEJLEKCSI 2005, 55), és a moksa mordvinoknál a Cna folyó középső szakaszán (ZELENCOVA–SZAPRIKINA 2013).

Az ősdmurt, csepcai kultúrában a veretekkel díszített öv a férfi viselet része volt, míg a nőknél ritkán találkozunk övekkel (IVANOVA 1990, 41–42), a II. évezredtől pedig csak a férfi viseletre jellemző (IVANOVA 1999, 228).

Az Urál nyugati oldalán a Perm város környéki régió népességénél egy ettől eltérő képpel találkozunk. Ott férfi és női temetkezésekből is ismertek övek: a férfi sírok több mint 75 %-ában, míg a női sírok több mint 60 %-ában fordultak elő. Szükséges megjegyezni, hogy ott veretes öv gyakrabban került elő női sírokból: a férfi sírok 5,49 %-ából

ные накладками пояса являются принадлежностью мужского костюма, в женских – пояса вообще встречаются редко (ИВАНОВА 1990, 41–42), а со II тысячелетия характерны только для мужских захоронений (ИВАНОВА 1999, 228).

Иная картина наблюдается у населения Пермского Предуралья, у которого пояса встречены в мужских и женских захоронениях: в мужских более 75 %, в женских более 60 %. При этом следует отметить, что наборный пояс чаще зафиксирован в женских захоронениях: в мужских – 5,49 %, в женских – 18,7 % (КРЫЛАСОВА 2001, 89, 95–96). По мнению Н. Б. Крыласовой, такая особенность костюма является результатом отражения общегорской традиции (КРЫЛАСОВА 2001, 87–88, 208).

В отдельных случаях пояса с пряжками, наконечниками и накладками обнаружены в женских захоронениях чепецкой стадии IX–X вв. Варнинского могильника (пп. 6, 25) (СЕМЕНОВ 1980, 68–69), в котором, кроме местного прикамского компонента, прослежены традиции угро-самодийского происхождения (ГЕНИНГ 1980, 147).

Зафиксированы находки наборных поясов в женских погребениях курганов Южного Урала IX–X вв. (I Бекешевский курган, II Бекешевский курган, Лагереvские курганы) (МАЗИТОВ 1981, 60, 65, 83). Более того, В. А. Иванов считает, что отличительной чертой караякуповской, а также неволинской культур является более частая встречаемость наборного пояса в женском костюме, чем в мужском (ИВАНОВ 2006, 411).

В древнемадьярском Большетиганском могильнике пояса находились почти во всех взрослых погребениях, независимо от половой принадлежности. В Танкеевском могильнике наборные пояса встречаются в женских захоронениях реже, чем в мужских (ХАЛИКОВА 1971, 79–80).

Следует отметить, что такое явление отмечено на Дмитриевском могильнике салтово-маяцкой культуры, в котором из 39 погребений с поясами в 7 захоронены женщины (ПЛАТНЕВА 1989, 277–280).

Рассмотрим материалы из могильников Ветлужско-Вятского междуречья в контексте половой принадлежности обладателей поясов. Опираясь на комплекс чисто женских украшений (головной убор, нагрудные украшения и т.д.), можно с уверенностью сказать, что наборные пояса на Дубовском и Веселовском могильниках характерны как для мужских (НИКИТИНА 2012, рис. 42, рис. 215. 7–9, рис. 216. 5–6, рис. 232. 2–4), так и для женских (НИКИТИНА 2012, рис. 11. 10, рис. 40. 6–7, рис. 45. 3–4, рис. 48. 19–23) захоронений в равной степени. Подтверждающей иллюстрацией этого тезиса служат материалы могильника «Нижняя стрелка», антропологические

исmertek veretes övek, a női síroknak pedig 18,7 %-ából (KRILASZOVA 2001, 89, 95–96). N. B. Krilaszoва véleménye szerint a viseletnek ez a jellegzetessége egy közös ugor tradíció megnyilvánulása (KRILASZOVA 2001, 87–88, 208).

Néhány esetben a varnyi temető csepcai periódusába tartozó (9–10. századi) női sírjaiban (6. és 25.) találtak öveget csattal, szíjvéggel és veretekkel ellátva (SZEMJONOV 1980, 68–69). Ebben az esetben a helyi, Káma-menti komponensen kívül, megfigyelhető egy ugor-szamojéd eredetű tradíció (GENYING 1980, 147).

Veretes övek ismertek a Dél-Urál 9–10. századi kurgánjaiból, női sírokból (Bekesevo I, Bekesevo II, lagerevói kurgánok) (MAZSITOV 1981, 60, 65, 83). V. A. Ivanov úgy vélte, hogy a karajakupovói és nyevolinói kultúrák egyik sajátossága, hogy a női viseletben gyakrabban fordultak elő veretes övek, mint a férfiaknál (IVANOV 2006, 411).

Bolsije Tyigani korai magyar temetőjében majdnem minden felnőtt sírja tartalmazott övet, függetlenül az elhunyt nemétől. A tankejevcai temetőben a női sírokban a veretes övek ritkábban fordulnak elő, mint a férfi sírokban (HALIKOVA 1971, 79–80).

Érdemes megjegyezni, hogy ilyen jelenséget a dmitrijevcai temetőben (szaltovói kultúrkör) is megfigyeltek, ahol 39 övet tartalmazó sírból 7 női temetkezés volt (PLETNYOVA 1989, 277–280).

Az alábbiakban áttekintjük a Vetluga–Vjatka-folyóköz temetőinek anyagát az övek tulajdonosainak nemi megoszlása alapján. A tisztán női tárgytipusok (fejdíszek, mellkason viselt ékítmények stb) alapján meghatározott női sírokra támaszkodva biztonsággal kijelenthető, hogy a Dubovszkijban és a Veszelov tanyán feltárt temetőben azonos mértékben jellemzőek a veretes övek mind a férfi (NYIKITYINA 2012, рис. 42, рис. 215. 7–9, рис. 216. 5–6, рис. 232. 2–4), mind pedig a női sírokra (NYIKITYINA 2012, рис. 11. 10, рис. 40. 6–7, рис. 45. 3–4, рис. 48. 19–23). Ezt a képet tükrözik a „Nyiznyajaja sztrelka” temető leletei is, ahol az antropológiai leletek speciális vizsgálaton mentek keresztül: a 20, veretes övvel előkerült csontvázból 9 női, 11 pedig férfi nemű volt. A részletesebb vizsgálat során kitűnik, hogy a női és férfi övek viseleti módja némileg eltérő volt. A női viseletben az övek általában a testet egyszer fogták körül és záródásuk csattal történt. Előfordult, hogy az öv szabadon lógó (hosszú vagy rövid) végét átvezették a fűszíjon, majd lelógatták, olyan benyomást keltve, mintha az öv másfél fordulattal fogná körül a testet. A férfiak jelentős részének az öv kétszer fogta körül a derekát.

A harmadik megközelítés, amely a veretes övek, valamint a viselőjük életkora közötti kapcsolat vizsgálatán alapul, kevésbé kidolgozott. E kérdés tekintetében a kutatók között nincs egységes vélemény, még egyazon kultúrát

коллекции которого подверглись специализированному анализу: из 20 костяков с поясными наборами женские захоронения составили 9, мужские – 11. Более детальный анализ показывает, что мужские и женские пояса имели небольшие отличия в способах ношения. В женском костюме пояса обычно охватывали корпус человека в 1 оборот и замыкались на пряжку или свободный конец пояса (короткий или длинный) перекинут через основной ремень и спущен вниз, создавая видимость, что пояс охватывал корпус человека в 1,5 оборота. Значительная часть мужчин носили пояс в 2 оборота вокруг корпуса человека.

Менее разработано третье направление, основанное на поисках связи находок наборных поясов с возрастом их обладателей. В решении этого вопроса у исследователей нет единого мнения даже в пределах одних и тех же культур. Так, почти одновременно, два исследователя, занимающиеся изучением хазарских древностей, приходят к разным выводам. В. С. Флеров, рассматривая социальную стратификацию Хазарского каганата преимущественно на материалах Маяцкого могильника, считал, что поясные наборы не являются маркером элиты, а наличие или отсутствие пояса в составе погребального инвентаря связано только с возрастом умершего (ФЛЕРОВ 1990, 84–87). Другие данные содержатся в работе С. А. Плетневой, которая, обобщив материалы Дмитриевского могильника, пришла к выводу, что право ношения и состав поясных наборов не зависит от возраста обладателя пояса (ПЛЕТНЕВА 1989, 280).

Справедливости ради отметим, что в Ветлужско-Вятском междуречье среди погребенных с поясами есть представители различных возрастных групп: п. 4 могильника «Нижняя стрелка» и п. 3 Кочергинского могильника с поясами являются детскими. Близкая традиция наблюдается по материалам отдельных детских захоронений Большетиганского могильника (ХАЛИКОВА 1976, 168).

Нужно признать, что без антропологического анализа костных останков пока недостаточно материала для полноценной проработки этого направления.

Безусловный интерес представляет четвертый тезис, направленный на изучение сакральной сферы. Ритуальная функция пояса у разных народов в настоящее время чаще рассматривается в этнографических исследованиях, археологи уделяли недостаточно внимания этому аспекту. Небольшие замечания изложены В. В. Мурашевой, которая предполагает, что нестандартное положение пояса или деталей пояса в погребениях позволяют говорить о его ритуальной функции (МУРАШЕВА 2000, 84). О магическом значении пояса у кочевников можно прочитать у В. Н. Добжанского, использовавшего, кроме археологического материала, этнографические параллели и данные

иногда и сем. А казár leletanyaggal foglalkozó két kutató szinte egyszerre jutott különböző következtetésekre. V. Sz. Fljorov a Kazár Kaganátus társadalmi tagozódását vizsgálva (elsősorban a majaki temető anyagai alapján), úgy vélte, hogy az övkészletek nem az elit osztály jelzői. A sírokban az övek megléte vagy hiánya csak az elhunyt életkorával mutat összefüggést (FLJOROV 1990, 84–87). Más kép rajzolódik elénk Sz. A. Pletnyova munkájában, aki a dmitrijevkai temető anyagainak áttekintése során arra a következtetésre jutott, hogy a veretes öv viselésének joga és az övkészlet összetétele nem függött a birtokosának életkorától (PLETNYOVA 1989, 280).

A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy a Vetluga-Vjatka-folyóközben az övvel eltemetett elhunytak mindenféle életkorba sorolhatók: „Nyizsnijaja sztrelka” 4. sírjában és a kocserginói temető 3. sírjában az öv egy gyermek mellett feküdt. Hasonló szokás figyelhető meg Bolsije Tyigani néhány gyermeksírájának esetében is (HALIKOVA 1976, 168).

Szükséges megjegyezni, hogy a csontmaradványok antropológiai vizsgálata híján az ezen megközelítés szerinti teljes értékű vizsgálathoz még nem áll rendelkezésünkre kellő anyag.

A negyedik megközelítési mód kétségtelenül érdekes, mivel a szakrális szféra tanulmányozását célozza meg. Az övek rituális funkcióját a különböző népességeknél manapság leginkább a néprajz kutatja, míg a régészek nem szentelnek kellő figyelmet ennek a kérdéskörnek. V. V. Murasova tett kisebb megjegyzéseket a témában, akinek feltételezése szerint a sírokban az öv, vagy övrészletek nem szokványos elhelyezkedése kapcsán beszélhetünk annak rituális funkciójáról (MURASOVA 2000, 84). V. N. Dobzsanszkijnál lehet olvasni az öv mágikus jelentéstartalmáról a nomádok körében. Ő a régészeti anyagon kívül néprajzi párhuzamokat és adatokat is felhasznált (DOBZSANSZKIJ 1990, 45–60). E. A. Szaveljeva az óskomi leletanyagban megfigyelte, hogy a halotti viselet elengedhetetlen tartozéka volt az öv, és az utat szimbolizálta az itteni és a túlvilág között (SZAVELJEVA-KOROLJOV 1990, 67).

A Vetluga-Vjatka-folyóköz temetőiben az övek, vagy azok részletei elsősorban a medencecsontok tájékán feküdtek a sírokban. Abban az esetben pedig, amikor a csontok rossz megtartásúak voltak, vagy nem voltak a sírban, akkor a sírgödör közepén átlósan feküdtek a deréktájékon, amelyre a többi melléklet elhelyezkedéséből lehetett következtetni. Az öv nem hagyományos elhelyezkedése azok másfajta jelentésére utalhat, mely már nem a viselettel van összefüggésben, hanem valamiféle kiegészítő rituálissal. A Veszolov-tanyán feltárt temetőnél a sírok 63 %-ában volt viseleti hely-

связывания ног, как одного из обрядов обезвреживания покойника. Возможно, ноги могли связывать простым тканым поясом или веревкой, которые не сохраняются, поэтому обряд фиксируется достаточно редко, хотя пережитки его сохранились в марийских материалах вплоть до XVII в. В п. 9 Арзбеляжского и пп. 124, 130 Картуковско-марийских могильников второй половины XVI–XVII вв. обнаружены костяки, ноги которых связаны серебряной или медной проволокой или тесьмой с металлической ниткой (НИКИТИНА 1992, 39).

Похожие обряды достаточно часто фиксируются в памятниках, связанных с кругом кочевых культур угров и тюрок. Обычай завязывать (спутывать) ноги умершему известен по материалам древнемадьярского Большеитиганского могильника (ХАЛИКОВА 1976, 169), Ямаши-Тауского, I и II Бекешевского курганов на Южном Урале (МАЖИТОВ 1977, 109), у салтовцев (ПЛАТНЕВА 1967, 78) и огузов (КРУГЛОВ 2001).

Местонахождение пояса в составе абсолютного большинства жертвенных комплексов на марийских могильниках также может быть подтверждением сакрального статуса пояса. Кожаный ремень обычно опоясывает сверток одежды из ткани, кожи и меха с украшениями или край берестяного туеса, в который положен сверток одежды с украшениями.

Сакральная функция пояса связана, вероятно, с мировоззрением населения Ветлужско-Вятского междуречья, отголоски которого мы можем только улавливать в сохранившихся народных традициях, известных по этнографическим материалам, свидетельствующих, что пояс использовался в качестве культового атрибута практически во всех обрядах жизненного цикла и сопровождал человека с младенчества и до самой смерти.

Пояс и поясные принадлежности символизировали прочность семейных уз. Известно, что в конце XIX – начале XX вв. вышитые поясные полотенца («шовыч») привешивались на пояс с обеих сторон участникам свадебного обряда. Невеста к свадьбе должна была изготовить пару поясных полотенец, одно из которых давала жениху в знак согласия выйти за него замуж, другое оставляла себе. Когда невесту выводили из родительского дома, она должна была держаться за пояс жениха. При разводе супругов ставили спиной друг к другу при шести свидетелях, связывали их поясом, а затем разрезали его, после чего они считались свободными от супружеских обязанностей (СЕПЕЕВ 1975, 168). Пояса, как и полотенца, сопровождали умершего в последний путь. Лошадь, везущая женщину-покойницу, украшалась полотенцем, а мужчину – поясом (СЕПЕЕВ 1975, 168). После смерти одного из супругов во время по-

сальтовói néпesség körében (PLETNYOVA 1967, 78) és az oguzoknál (KRUGLOV 2001).

Az öv szakrális voltáról tanúskodhat továbbá, hogy a mari temetőkből az áldozati leletegyüttesek döntő többségében megtalálható. Általában bőrszík fogta körül a szövettől, bőrből és prémes bőrből készült és díszítményekkel ellátott ruhacsomagot, vagy a nyírfakéregből készült tok száját, amibe az ékítményekkel ellátott ruhacsomagot helyezték.

Az öv szakrális funkciója (feltételezhetően) összefüggésben volt a Vetluga–Vjatka-folyóköz lakosságának világképével, melynek csak nyomait ismerhetjük meg a néprajzi anyagból. A néprajzi adatokból kitűnik, hogy az övet, mint kultikus tárgyat használták gyakorlatilag az életciklus minden rítusában és a tárgy elkísérte az illetőt a kisgyermekkorától kezdve egészen a halálig.

Az öv, és annak tartozékai a családi kötelek szilárd-ságát szimbolizálták. Ismert szokás, hogy a 19. század végén – 20. század elején az esküvői szertartás résztvevőinek hímzett övkendőket („sovics”) rögzítettek az övére mindkét oldalon. A menyasszonynak az esküvőre készítenie kellett két övkendőt, az egyiket a vőlegénynek adta beleegyezése jeleként a házasságba, a másodikat pedig magánál tartotta. Amikor a menyasszonyt a szülői házból kivezették, a vőlegény övébe kellett kapaszkodnia. Válás esetén a házastársak hat tanú jelenlétében háttal álltak egymásnak övvel összekötve, melyet aztán kioldottak, és utána szabadnak számítottak a házasság kötelekei alól (SZEPEJEV 1975, 168). Az övek, csakúgy mint a kendők, elkísérték az elhunytat az utolsó útjára. Az elhunyt nőt vivő lovat kendővel, az elhunyt férfit vivő lovat pedig övvel díszítették fel (SZEPEJEV 1975, 168). A házastárs halála után az emlékező szertartások ideje alatt ezeket a tárgyakat a sarokba függesztették az elhunyt ruhájával együtt. Különösen kifejező az öv szakrális szerepe a jóslás és ima rituáléi közben. Övvel történt a jóslás, melynek során megállapították, hogy milyen okból lépett föl az illetőnél ilyen vagy olyan betegség. Megneveztek különböző, lehetséges okokat, melyek a bajt előidézhették és az öv rövidülhetett vagy hosszabbodhatott az állítás igazságtartalmától függően. Az ok helyes megnevezésénél az öv még a harmadik elismérlésnél is azonos hosszúságú maradt, amely megegyezett a könyök és a kinyújtott középső ujj közötti távolság hosszával (IVANOVA–POPOV 2005, 238). Az egyik legnagyobb mari vallási ünnep a „Szurem” (nyári áldozatbemutató ünnep), mellyel együtt járt egy állat véráldozata is. Az áldozati állat vérebe bemártanak egy hánccsóból készült szent övet, majd ezt az övet felkötik vagy felfüggesztik a fő szent fára, az „onapu”-ra. Ezt az övet „szosza” névvel illették (JEVSZEVJEV 2003, 158). A mari nyelvben mind a

минок они вешались в угу вместе с одеждой покойника. Особенно показательна священная сила пояса при использовании в обрядах, связанных с гаданиями и молениями. При помощи пояса производились гадания, в процессе которых определяли по какой причине у мариийца наступила та или иная болезнь. Назывались возможные причины возникшей у больного хвори, и пояс мог укорачиваться или удлиняться в зависимости от правильности ответа. В случае правильного определения причины заболевания пояс даже при троекратном повторении всегда оставался одной постоянной длины равной длине локтя и вытянутого среднего пальца (ИВАНОВА–ПОПОВ 2005, 238). Один из наиболее крупных религиозных праздников мари «Сүрем» (праздник летнего жертвоприношения) сопровождался кровавой жертвой животного. В крови жертвенного животного замачивался священный пояс, изготовленный из лыка, после чего этот пояс одевали или вешали на главное священное дерево «онапу». Такой пояс назывался «сöса» (ЕВСЕВЬЕВ 2003, 158). В мариийском языке для обозначения празднично-обрядового пояса, как женского, так и мужского костюма, существует специальное название «шиянүшто» (пояс с серебром) (МОЛОТОВА 1992, 51).

Таким образом, анализируя материалы из могильников Ветлужско-Вятского междуречья на соответствие существующим положениям о семантическо-функциональной нагрузке пояса, можно сказать, что на каждой территории и в разных этнокультурных коллективах существовали свои традиции, которые невозможно систематизировать по единым шаблонам. Материал поясов из могильников Ветлужско-Вятского междуречья имеет свои особенности: высокий процент поясных наборов, независимо от половой принадлежности носителей; использование пояса в погребальном обряде не только в качестве элемента погребальной одежды, а как предмета, имеющего дополнительную сакральную силу.

férfi, mind a női viselet esetében az ünnepi-szertartásos célú öveknek speciális nevük van: „sijanusto”, melynek jelentése „ezüstös öv” (МОЛОТОВА 1992, 51).

Ily módon a Vetluga–Vjatka-folyóköz temetőinek anyagait az övek szemantikai-funkcionális jelentéstartalmának figyelembe vételével elemezve megállapítható, hogy minden területen, a különböző etnokulturális közegeknek megvoltak a saját hagyományaik, melyeket nem lehet egységes sablonok szerint rendszerezni. A Vetluga–Vjatka-folyóköz temetőiből előkerült öveknek megvannak a maguk sajátosságai. Ezek a veretes övek magas számaránya a viselők nemétől függetlenül, valamint az öv szakrális jelentéstartalmú kiegészítő mellékletként való előfordulása a halotti viselet elemén túlmenően.

2. КАТАЛОГ ПОЯСНЫХ НАБОРОВ

2. AZ ÖVKÉSZLETEK KATALÓGUSA

1. Описание и реконструкция поясных наборов

ВЕСЕЛОВСКИЙ МОГИЛЬНИК (рис. 1, № 6)

На памятнике изучено 30 объектов¹, два из которых (пп. 21, 32) разрушены. Из 28 реально существующих объектов пояса или их составные части зафиксированы в 22 (погребениях и жертвенных комплексах). В шести погребениях принадлежностей пояса не обнаружено. Четыре погребения без поясов (пп. 1, 7, 17–18, 27) являются женскими. Два (пп. 25, 28) определить по инвентарю сложно; возможно, в них могли быть захоронены мужчины. Удалось реконструировать 5 поясных наборов.

1. Веселовский могильник, погребение 2 (мужское, ингумация)

Место хранения: Нижегородский государственный историко-архитектурный музей-заповедник.

Инв. №: 12201, 12202.

Источники и литература: НИКИТИНА 2012, 10–11, рис. 7. 4, 6–7, 9.

Ремень обнаружен в верхней части засыпи в потревоженном состоянии. Часть могилы имеет поздние разрушения. Ремень состоял из полоски кожи шириной 1,9 см,² украшенной накладками двух типов: луновидными и прямоугольными (рис. 2). Длина ремня определена приблизительно. В отчете отмечена 61 накладка, что предполагает длину ремня не менее 70 см. При раскопках 2008 года вокруг погребения 2 были обнаружены еще аналогичные накладки, свидетельствующие о том, что часть ремня была выкинута при разрушении могилы. Накладки крепятся шпешками, расклепанными с изнаночной стороны. На коже с изнаночной стороны ремня заметны следы

1 По отчетам значится 31 объект, но пп. 17–18 фактически составляют один объект.

2 Измерения кожи проведены в высохшем состоянии. Вероятно, первоначальная ширина была чуть больше.

1. Az övkészletek leírása és rekonstrukciója

A VESZELOV TANYÁN LÉVŐ TEMETŐ (1. kép, № 6)

A lelőhelyen 30 objektum¹ került feltárássra, melyek közül kettő (a 21. és a 32. sír) elpusztult. A tényleges, 28 objektumból öveket, illetve azok elemeit 22 tartalmazott (sírok és áldozati leletegyüttesek). 6 sírből nem került elő övrészlet eleme. 4 övet nem tartalmazó sír női sír volt (1, 7, 17–18 és 27). 2 sírt (25. és 28) a mellékletek alapján nehéz besorolni, feltehetően férfiak nyugodhattak bennük. 5 övkészletet sikerült rekonstruálni.

1. Veszélov tanya, 2. sír

(férfi, korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Nyizsnyij Novgorodi Állami Történeti-Építészeti Múzeum és Régészeti Park.

Leltári szám: 12201, 12202.

Források és irodalom: NYIKITYINA 2012, 10–11, рис. 7. 4, 6–7, 9.

Az öv a betöltésben, felül helyezkedett el, kimozdított állapotban. A sír egy részét érte későbbi bolygatás.

Az öv alapját egy 1,9 cm széles bőrszjij adta.² Két típusú veretekkel díszített: hold alakú és téglalap alakú darabokkal (2. kép). Az öv hosszát csak megközelítőleg lehetett megállapítani. A dokumentációban 61 veretet írtak le, ami alapján az öv hossza legalább 70 cm lehetett. 2008-ban az ásatások során a 2. sír körül hasonló veretek kerültek elő, ami arra utal, hogy az öv egy részét a sír bolygatása közben kidobálták a sírből. A veretek a belső oldalon elkalapált szegecskekkel rögzültek. A bőr belső oldalán a szegecselés során használt szerszám nyomai láthatók (3. kép 3). Az öv csattal, és az azon átbújtatott 1 cm széles mellékszjijjal zárult. A mellékszjij

1 A leírásokban 31 objektum szerepel, de a 17–18. sírok gyakorlatilag egy objektumot alkottak.

2 A bőroket már kiszáradt állapotukban mérték meg. Feltehetően az eredeti szélesség valamivel nagyobb lehetett.

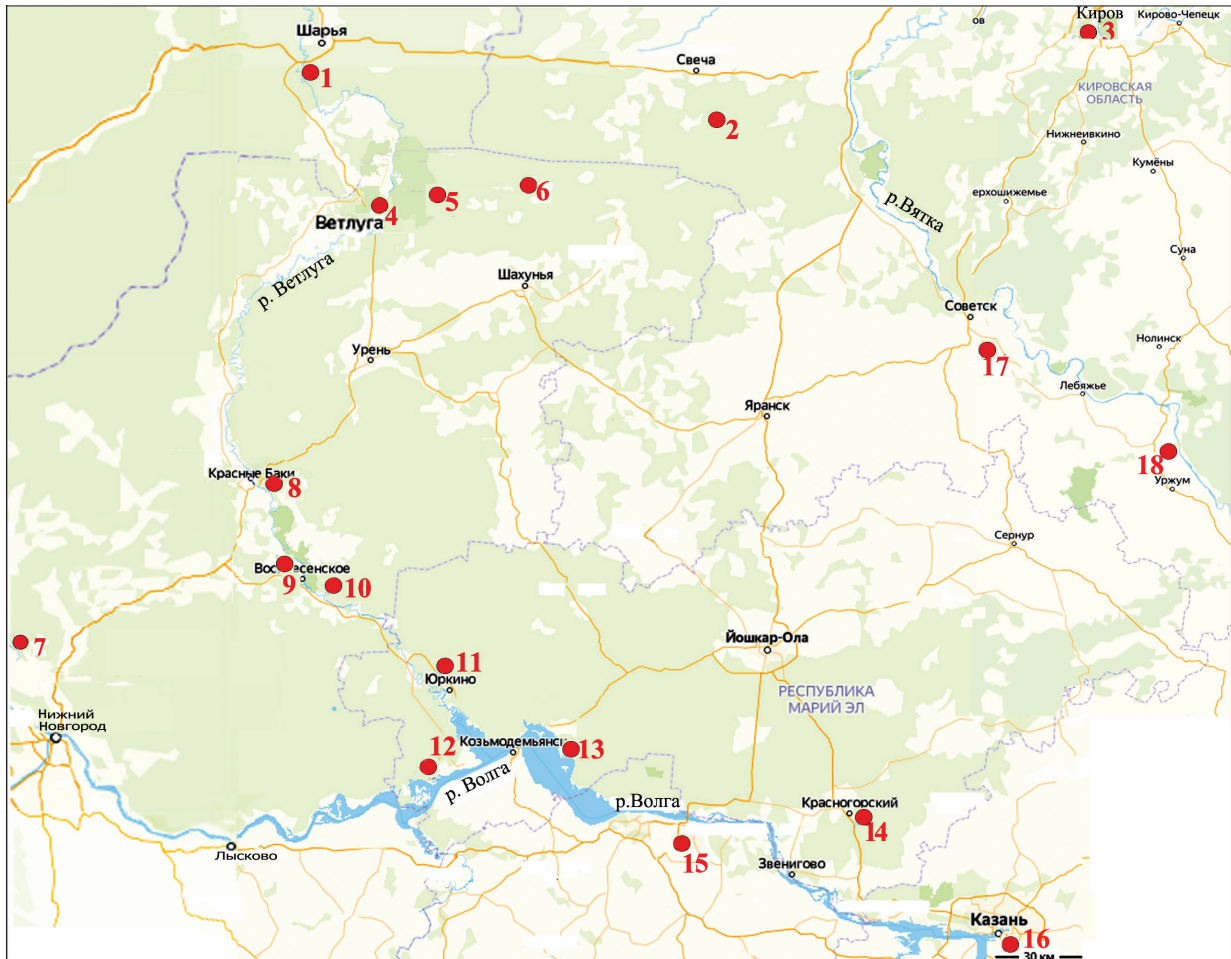

Рис. 1. Могильники. 1: «Кузинские хутора»; 2: Юмский; 3: Вятский; 4: Ефанихинский; 5: Веселовский; 6: «Черемисское кладбище»; 7: Кантауровский; 8: «Боровской кордон»; 9: Русенихинский; 10: «Затон Михеева»; 11: Выжумский; 12: «Нижняя стрелка»; 13: Дубовский; 14: Красногорский; 15: Анаткасинский; 16: Борисковский; 17: Кочергинский; 18: Лопьяльский

1. kép. A temetők. 1: „Kuzinszkije hutora”; 2: Juma; 3: Vjatka; 4: Jefanyiha; 5: Veszelo v tanya; 6: „Cseremisszkoje kladbiscse”; 7: Kantaurovo; 8: „Borovszkoj kordon”; 9: Ruszenyih; 10: „Zaton Mihejeva”; 11: Vizsum; 12: „Nyizsnnyjaja sztre lka”; 13: Dubovszkij; 14: Krasznogorszkij; 15: Anatkaszi; 16: Boriszkovo; 17: Kocsergino; 18: Lopjal

бородка, использованного при клепке (рис. 3. 3). Ремень застегивался с помощью пряжки и продетого в нее вспомогательного ремешка, имеющего ширину 1 см и завершающегося мелкими круглыми накладками и металлическим наконечником на конце. Наконечник на основном ремне не обнаружен, возможно, уничтожен при разрушении могилы.

1. Накладки в виде двух полумесяцев с ложбинками, повторяющими контур накладки, и шаровидными выступами на концах (рис. 3. 7). Размеры с учетом шаровидных выступов 1,9 × 1,1 см. Ложбинки и контур выступов иногда украшены насечками. Крепятся с помощью 2-х шпешков по центральной оси (рис. 3. 1, 3). Состав металла на лицевой стороне накладки:

végén kisméretű kerek veretek és szíjvég helyezkedtek el. A fősíj szíjvége nem került elő, feltehetően a sír bolygatásakor semmisült meg.

1. Kettős félhold alakú *veretek*. Felületükön a veretek széleinek ívét ismétlő vajatok, végeiken gömb alakú kiálló részek találhatóak (3. kép 7). A gömb alakú kiálló részekkel együtt a veretek bennfoglaló méretei: 1,9 × 1,1 cm. A vajatok és a kiálló részek szélei néha bemetszésekkel díszítettek. 2 darab, a veretek középtengelyében elhelyezkedő szegeccsel rögzültek (3. kép 1, 3). Anyagösszetétel a veretek elülső részén mérve: Cu: 40,58, Sn: 42,87, Pb: 3,22, Zn: 1,48.
2. Téglalap alakú *veretek*. Méreteik: 1,8 × 1,7 cm. Egyik

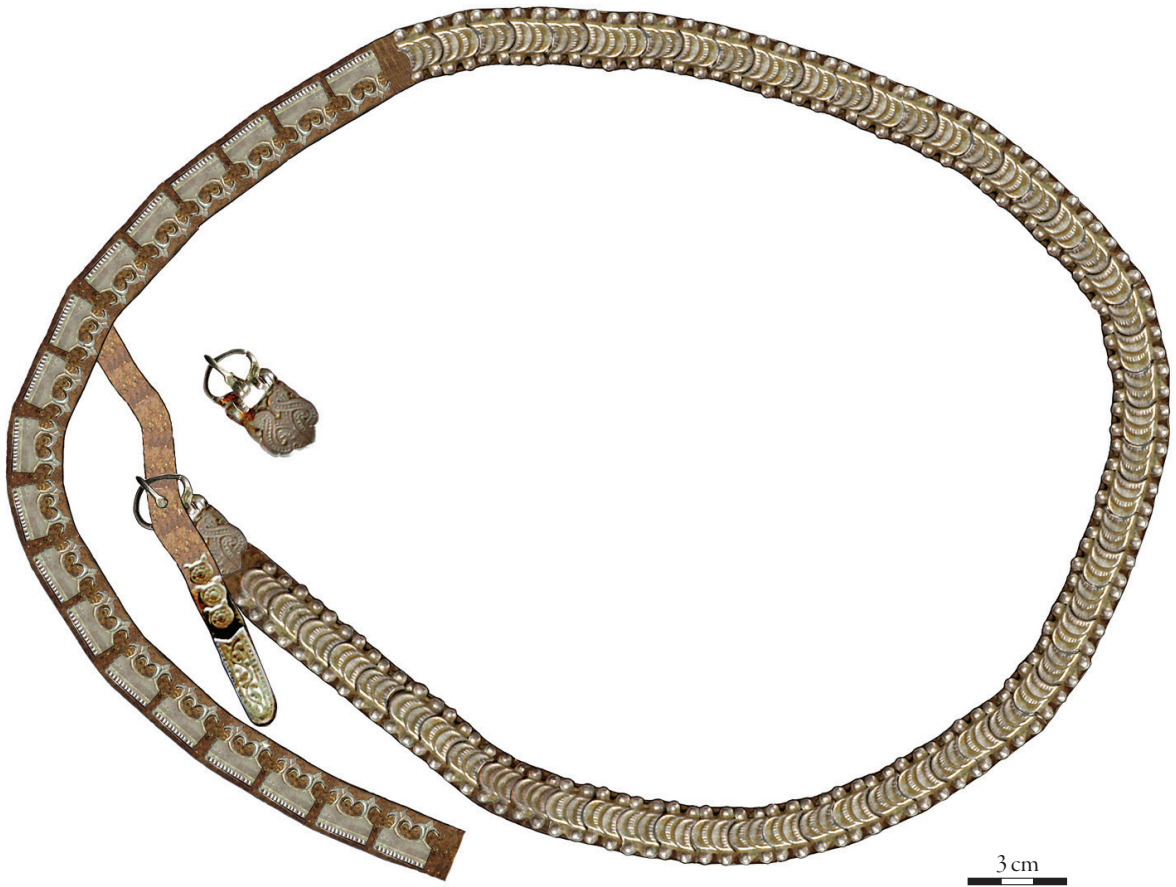

Рис. 2. Веселовский могильник, погребение 2. Реконструкция пояса
2. kép. Veszélov tanya 2. sír. Az öv rekonstrukciója

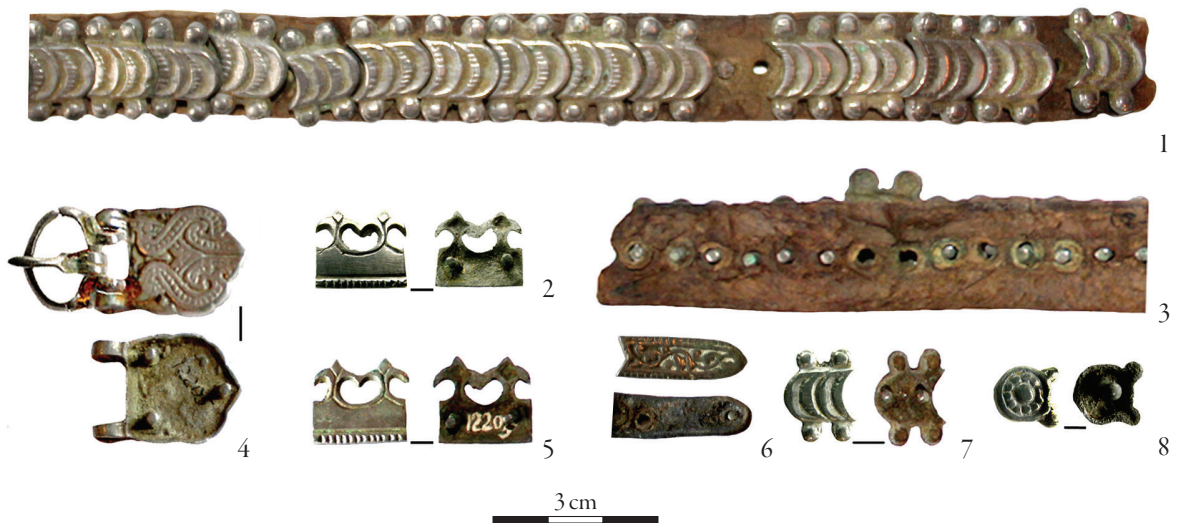

Рис. 3. Веселовский могильник, погребение 2
3. kép. Veszélov tanya 2. sír

Cu: 40,58, Sn: 42,87, Pb: 3,22, Zn: 1,48.

2. *Накладки* прямоугольные 1,8 × 1,7 см с двумя выступами в форме трилистников (лилий-?) и полосой насечек по нижнему краю (рис. 3. 2, 5). Крепятся с помощью 2-х шпеньков. Состав металла: Cu: 42,01–47,89, Ag: 0,04, Sn: 33,66–35,34, Pb: 3,71–4,29, Zn: 1,47–3,26.
3. Круглые *накладки* диаметром 0,9 см с двумя выступами с одной из сторон, крепятся с помощью 1 шпенника (рис. 3. 8). По контуру заметен орнамент в форме круга из ложных перлов.
4. *Пряжка* треугольнорамчатая 4 × 2 см с подвижным щитком, украшенным завитками S-видной формы (рис. 3. 4). Крепится с помощью 3-х шпеньков.
5. *Наконечник* вспомогательного ремня имел размеры 2,5 × 0,7 см, параллельные боковые стороны, заостренный конец и треугольный вырез на противоположной стороне. Поверхность украшена изображением растительных побегов (рис. 3. 6).

2. Веселовский могильник, погребение 8

(мужское, ингумация)

Место хранения: Нижегородский государственный историко-архитектурный музей-заповедник.

Инв. №: 12207.

2. Veszélov tanya, 8. sír

(férfi, korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Nyizsnyij Novgorodi Állami Történeti-Építészeti Múzeum és Régészeti Park.

Leltári szám: 12207.

Források és irodalom: HALIKOV 1957o, табл. 8;

HALIKOV-BEZUHOVA 1960, рис. 34; NYIKITYINA 2012, 14, рис. 28.

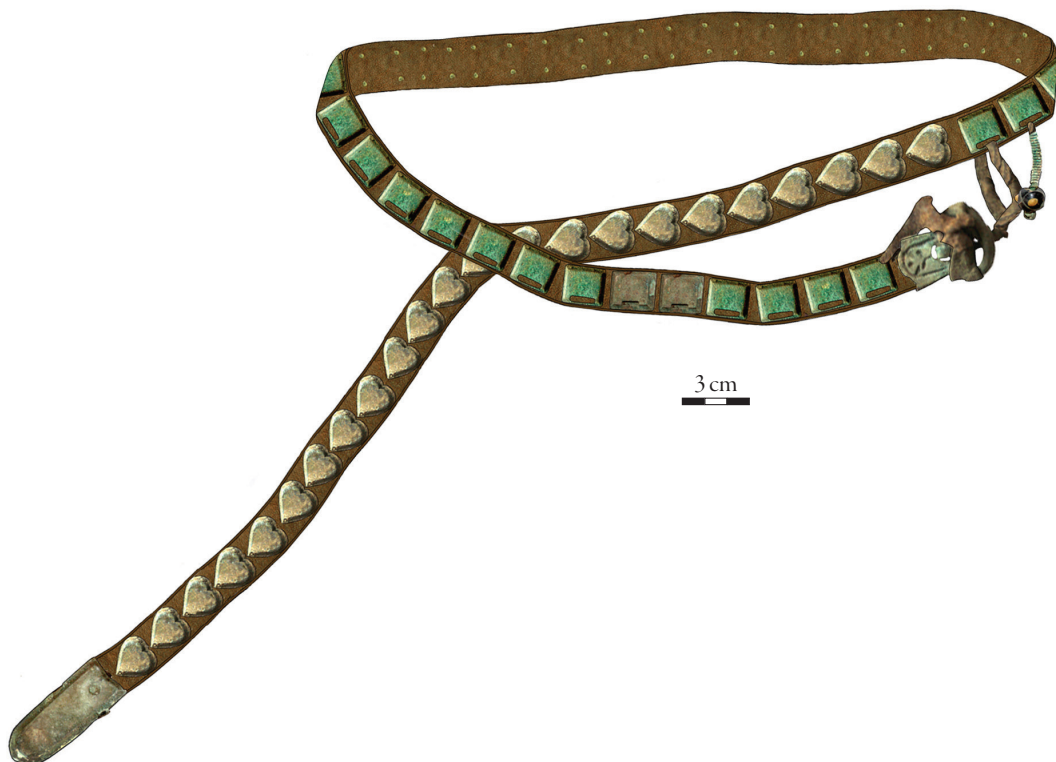

Рис. 4. Веселовский могильник, погребение 8. Реконструкция пояса

4. kép. Veszélov tanya 8. sír. Az öv rekonstrukciója

*Рис. 5. Веселовский могильник, погребение 8
5. kép. Veszélov tanya 8. sír*

Источники и литература: ХАЛИКОВ 1957о, табл. 8; ХАЛИКОВ–БЕЗУХОВА 1960, рис. 34; НИКИТИНА 2012, 14, рис. 28.

Пояс располагался в области талии. Основу пояса составила кожаная лента шириной 2,1 см. На толстую кожу положен слой тонкой кожи, вероятно, другого цветового оттенка (рис. 5. 4, 8). Накладки прикреплены поверх тонкой кожи шпеньками, которые проходят через оба слоя

Az öv deréktájon helyezkedett el. Alapját egy 2,1 cm széles bőrszík adta. A vastag bőrrre egy vékonyabb, feltehetően más színárnyalatú bőr került (5. kép 4, 8). A veretek erre a vékonyabb bőr rétegre kerültek, felszerelőtüskéik mindkét réteget átlukasztották, és a belső oldalon elhajtva rögzültek. A négyzetes veretekkel borított fűszík hossza körülbelül 60 cm volt (4. kép). A csat egy vékony szíjjal volt az egyik veret áttöréséhez rögzítve. Az öv második fele (a leírásban végszík

кожи и загнуты с изнаночной стороны. Длина основного ремня, покрытого квадратными накладками около 60 см (рис. 4). Пряжка привязана тонким ремешком через прорезь в накладке. Вторая часть пояса (в отчете названа концевым ремешком) украшена сердцевидными накладками и наколочником, к которому прикреплены два тонких ремешка, вероятно, также для привязывания к основному ремню. Судя по количеству зафиксированных накладок (23 экз.), эта часть пояса имела длину не менее 52 см. С левой стороны от пояса фиксировалась подвеска из бусины на кожаном ремешке, обвитом спиралью из цветного металла, а по центру – железное кресало. Вероятно, эти находки были связаны с поясом.

1. Квадратные *накладки* 1,9 × 1,9 см имели гладкую поверхность, бортик с уступом, прямоугольную прорезь и 4 шпенька для крепления (рис. 5. 1–2). Состав металла: Cu: 58,32–60,87, Ag: 0,3–0,12, Sn: 4,42–4,91, Pb: 24,36–33,71, Zn: 0,24–0,48.
2. *Накладки* сердцевидной формы размерами 1,8 × 1,7 см с гладкой поверхностью, бортиком с уступом и 3 шпеньками для крепления (рис. 5. 3–4, 7). Состав металла: Cu: 52,96–69,91, Sn: 9,92–29,92, Pb: 13,63–21,78, Zn: 0,25–0,51.
3. *Наконечник* ремня 4,9 × 2 см имел бортик с уступом, круглое углубление у одной из сторон. Конец наконечника закруглен, а на противоположной стороне – треугольный вырез (рис. 5. 6).
4. *Пряжка* округлорамчатая с неподвижным щитком трапециевидной формы и растительным орнаментом имеет длину 2,9 см, ширину рамки 2,2 см, ширину щитка 1,6 см (рис. 5. 5).

3. Веселовский могильник, погребение 11

(мужское, ингумация)

Место хранения: Нижегородский государственный историко-архитектурный музей-заповедник.

Инв. №: 12210.

Источники и литература: ХАЛИКОВ 1957о, табл. 11; НИКИТИНА 2012, 15, рис. 33.

Пояс располагался в области талии. Основу пояса составляла кожаная лента шириной 1,9–2 см, украшенная металлическими накладками. Ремень обернут вокруг корпуса человека в 2 оборота, каждый ряд украшен разными накладками (рис. 7. 1–2). Один конец спущен и завершается наконечником (рис. 6). Пряжка не обнаружена, но на одном конце заметны следы от пришитой более узкой ленты (рис. 7. 2), возможно, из более тонкой кожи или тканой. Вероятно, эта лента и вспомогательный ремешок, прикрепленный к противоположному концу, завязывались,

néven nevezve) szív alakú veretekkel, és szíjvéggel ellátott, melyhez két darab vékony szíjat erősítettek. Ez a két vékony szíj feltehetően szintén a főszíjhoz való rögzítésre szolgált. Az öv második felére felszerelt veretek számából (23 darab) ítélve ez a része az övnek legalább 52 cm hosszú volt. Az öv bal oldalán egy bőrszíjon függő gyöngy került elő, a szíjat színesfémből készült huzallal spirálisan tekerték körbe. A középső részen pedig egy vas tűzcsiholó helyezkedett el. Ezek a tárgyak feltehetően az öv tartozékai voltak.

1. Négyzetes *veretek*. Méreteik: 1,9 × 1,9 cm. Felületük sima, oldaluk lépcsősen tagolt, téglalap alakban áttörttek. 4 darab felszerelőtüskével rögzültek (5. kép 1–2). Anyagösszetétel: Cu: 58,32–60,87, Ag: 0,3–0,12, Sn: 4,42–4,91, Pb: 24,36–33,71, Zn: 0,24–0,48.
2. Szív alakú *veretek*. Méreteik: 1,8 × 1,7 cm. Felületük sima, oldaluk lépcsősen tagolt, 3 darab felszerelőtüskével rögzültek (5. kép 3–4, 7). Anyagösszetétel: Cu: 52,96–69,91, Sn: 9,92–29,92, Pb: 13,63–21,78, Zn: 0,25–0,51.
3. *Szíjvég*. Méretei: 4,9 × 2 cm. Oldala lépcsősen tagolt, egyik oldalán kerek bemélyedés található. Vége lekerekített, tövénél pedig ék alakú bevágással ellátott (5. kép 6).
4. Egybeöntött *csat*. Karikája lekerekített, a csattest trapéz alakú, növényi mintával díszített. Hossza: 2,9 cm, csatkarika szélessége: 2,2 cm, csattest szélessége: 1,6 cm (5. kép 5).

3. Veszélov tanya, 11. sír

(férfi, korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Nyizsnyij Novgorodi Állami Történeti-Építészeti Múzeum és Régészeti Park.

Leltári szám: 12210.

Források és irodalom: HALIKOV 1957о, табл. 11; NYIKITYINA 2012, 15, рис. 33.

Az öv deréktájon helyezkedett el. Alapját egy 1,9-2 cm széles bőrszíj képezte, melyet fém veretekkel díszítettek. Az öv az elhunyt testét 2 fordulattal fogta körül, amely így két sorban futott, és mindegyik sor más veretekkel volt ellátva (7. kép 1–2). Vége szíjvéggel volt ellátva, és lefele lógott (6. kép). A csat nem került elő, de az öv egyik végén egy keskenyebb, felvarrott, feltehetően vékony bőr vagy szövet szíj nyomai találhatók (7. kép 2). Feltehetően ennek a szíjnak és az ellentétes oldalra rögzített mellékszíjnak a megkötésével rögzítették az övet. Az övre fonott bőrszíjakkal (7. kép 3) az alábbi tárgyakat rögzítettek: középen árat, a hátrészen, bal oldalon hódfarokból készült tarsolyt, elől, bal oldalon bőrtokos kést, és csiholót, jobb oldalon pedig egy fém csörgőből és kis nyírfakéreg dobozból álló csüngőt. A doboz a

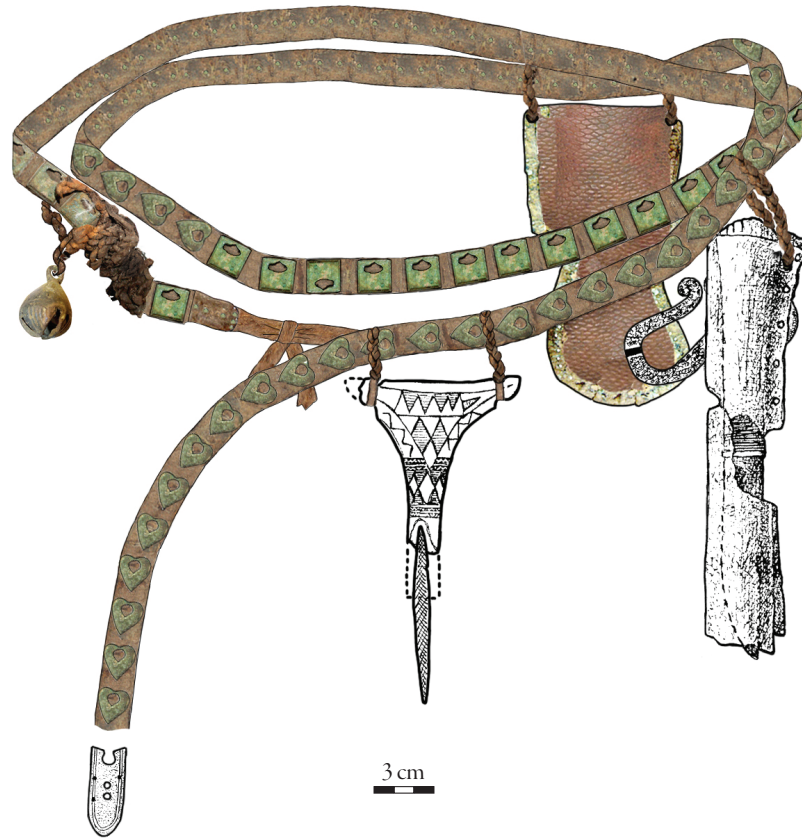

Рис. 6. Веселовский могильник, погребение 11. Реконструкция пояса
6. kép. Veszélov tanya 11. sír. Az öv rekonstrukciója

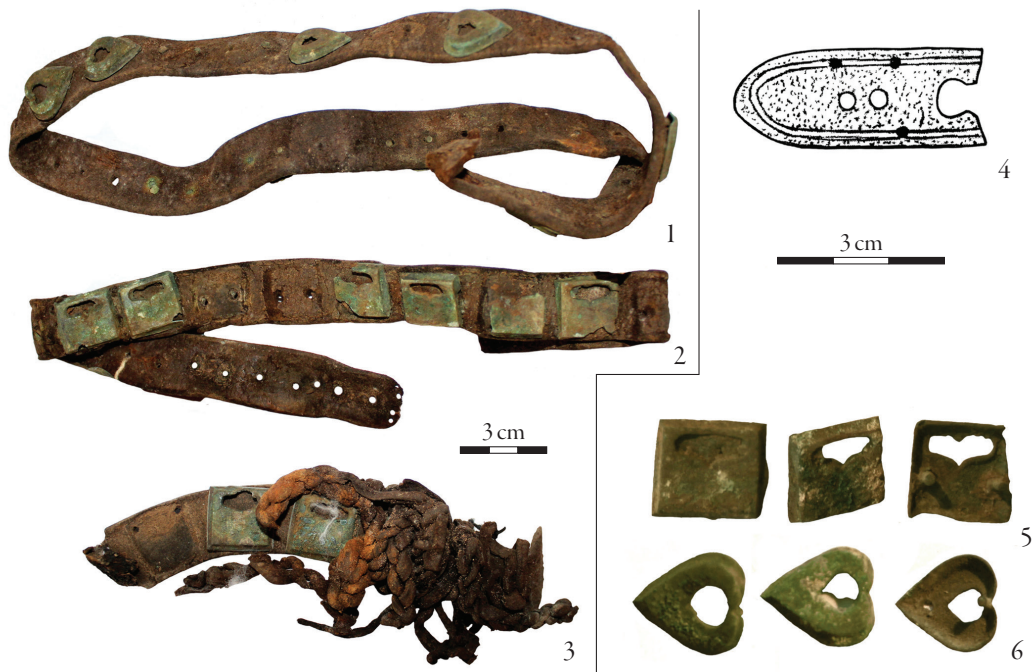

Рис. 7. Веселовский могильник, погребение 11
7. kép. Veszélov tanya 11. sír

закрываю пояс. К кожаному ремню на плетеных кожаных ремешках (рис. 7. 3) прикреплены: по центру – шило, со стороны спины с левого бока – кошелек из хвоста бобра, слева с лицевой стороны – нож в кожаных ножнах и кресало, а с правого бока подвеска из металлического бубенчика и берестяная коробочка. Коробка не сохранила форму, поэтому в реконструкцию не включена.

1. Накладки квадратной формы размерами 2×2 см имеют уступчатый бортик, стрельчатую прорезь и для крепления к кожаной основе два шпенька, расположенных по центральной поперечной оси накладки (рис. 7. 5). На отдельных накладках прорезь только намечена, но не пробита.
2. Сердцевидные *накладки* размерами $1,9-2 \times 1,8-1,9$ см имели уступчатый бортик, гладкую поверхность и прорезь округлосердцевидной формы (рис. 7. 6). Крепились на ремень мысыком вбок с помощью двух шпеньков по длине накладки.
3. *Наконечник* ремня размерами $4,5 \times 1,7$ см (размер определен по зарисовкам из отчета) имел уступчатый бортик, прямые края, заостренный конец, фигурную прорезь на противоположной стороне и два отверстия по центральной оси (рис. 7. 4).

4. Веселовский могильник, погребение 12 (женское, ингумация)

Место хранения: Нижегородский государственный историко-архитектурный музей-заповедник.
Инв. №: 12250.

Источники и литература: ХАЛИКОВ 1957о, табл. 12; ХАЛИКОВ–БЕЗУХОВА 1960, 48, табл. 39. 7–15; НИКИТИНА 2012, 15–16, рис. 37. 1–10.

Пояс расположен в области тазовых костей. Ремень состоял из двух полосок кожи: верхняя лицевая полоса более толстой кожи имела ширину 2–2,2 см, с изнаночной стороны крепилась полоска очень тонкой кожи шириной 1,8 см (рис. 8; рис. 9. 10–11). Видно, что кожаные ленты имели разный цветовой оттенок (нижний слой, возможно, крашенный), но точный цвет не определен. По первоначальному визуальному наблюдению кожа имела красный оттенок. Накладки прикреплены на толстую кожу и пробивают оба слоя, одновременно скрепляя их, изнутри загнуты. Пояс с левой стороны скреплен пряжкой и продетым в нее маленьким вспомогательным ремешком, пришитым к основному ремню. Вспомогательный ремешок имел ширину 1,7–1,8 см, три накладки и завершался наконечником. Свободный конец основного ремня достаточно длинный, около 70 см и завершался нарядным наконечником, оформленным в одном художе-

формáját nem őrizte meg, ezért a rekonstrukcióba nem került bevonásra.

1. Négyzetes *veretek*. Méreteik: 2×2 cm. Oldaluk lépcsősen tagolt, egyik oldalán bevágással tagolt áttöréssel ellátottak. A bőr alapra rögzítést 2 darab, a veretek közepén szelvében elhelyezkedő szegecs szolgálta (7. kép 5). Egyes vereteken az áttörésnek csak a körvonala van jelölve, de nincsenek áttörve.
2. Szív alakú *veretek*. Méreteik: $1,9-2 \times 1,8-1,9$ cm. Oldaluk lépcsősen tagolt, felületük sima, lekerekített szív alakban áttörték (7. kép 6). Csúcsukkal oldalt kerültek a bőrre felrögzítésre 2 darab, hosszában elhelyezkedő szegeccsel.
3. *Szíjvég*. Méretei: $4,5 \times 1,7$ cm (a méretek a dokumentáció rajzai alapján lettek meghatározva). Oldalai lépcsősen tagoltak. Hosszanti oldalai egyenesek, vége elhegyesedő, tövénél áttört. Középtengelyében 2 darab lyuk helyezkedik el (7. kép 4).

4. Veszélov tanya, 12. sír (női, korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Nyizsnyij Novgorodi Állami Történeti-Építészeti Múzeum és Régészeti Park.
Leltári szám: 12250.

Források és irodalom: HALIKOV 1957о, табл. 12; HALIKOV–BEZUHOVA 1960, 48, табл. 39. 7–15; NYIKITYINA 2012, 15–16, рис. 37. 1–10.

Az öv medencetájékon helyezkedett el. Az övbőr két szíjból állt. Kívül egy vastagabb, 2–2,2 cm széles szíj, a belső oldalon pedig egy nagyon vékony, 1,8 cm széles szíj helyezkedett el (8. kép; 9. kép 10–11). Látható, hogy a bőrszíjak különböző színárnyalatúak (a belső szíj feltehetően festett volt), de a pontos színt nem lehet meghatározni. Az elsődleges szemrevételezés alapján a bőr vörös árnyalatú volt. A veretek a vastagabb bőrre kerültek felrögzítésre, felszerelőtüskéik mindkét réteg bőrt átütötték, és a belső oldalon elhajtván rögzültek. Az öv bal oldalán csattal, és a karikáján átvezetett kisméretű, a fősíjhoz varrt mellékszíjjal záródott. A mellékszíj 1,7–1,8 cm széles volt, három verettel és szíjvéggel ellátott. A fősíj szabad vége meglehetősen hosszú, körülbelül 70 cm, és díszes, a csattal azonos stílusban kivitelezett szíjvéggel záródott. A fősíj szabad vége a jobb oldalra volt átvezetve, majd a fősíjra átvetve, az öv elől így még egy rétegű volt. A szabad végét is beleértve, teljes hosszában különböző formájú (2 típusba sorolható), de azonos stílusban díszített veretekkel ellátva. A fősíjat a hátrészen egy vaskarika és egy másik karikát helyettesítő vascsat karikája osztotta részekre. A karika és a csat átmérője: 3,5 cm. A vaskarikákhoz keskeny (1,7–1,8 cm széles) kisszíjakat erősítettek melyeket állatalkos veretekkel láttak el.

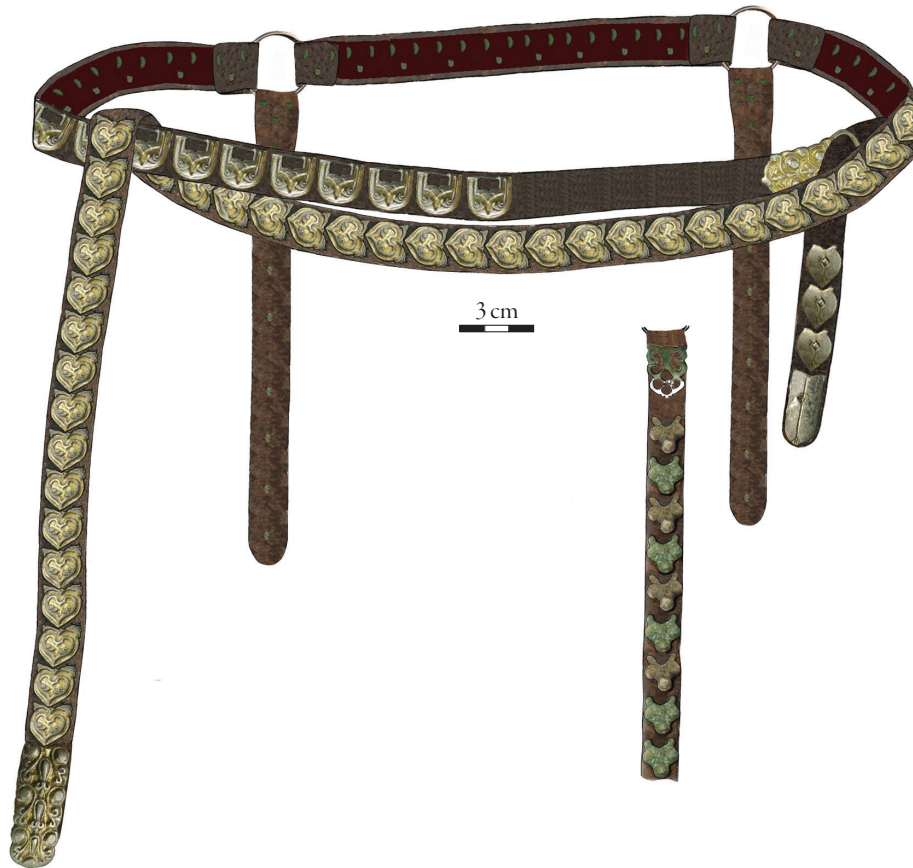

Рис. 8. Веселовский могильник, погребение 12. Реконструкция пояса
8. kép. Vészelov tanya 12. sír. Az öv rekonstrukciója

ственном стиле с пряжкой. Свободный конец заведен в правую сторону и, вероятно, был перекинут через основной пояс, образуя на животе еще один декоративный ряд. Ремень по всей длине, включая свободный конец, украшен накладками, различными по форме (два типа), но выполненными в одном художественном стиле. Основной ремень со стороны спины разделен железным кольцом и железной пряжкой, заменяющей кольцо. Диаметры кольца и пряжки по 3,5 см. К железным кольцам привешены дополнительные более узкие ремешки (1,7–1,8 см) с зооморфными накладками.

Таким образом, реконструированный пояс имел облик несколько отличный от описанного в отчетах и публикациях, в которых упоминается о 4-х концевых ремешках.

К поясу с правой стороны привешивались два ножа, железное шило с костяной рукояткой и биметаллическое кресало. На рисунке они не представлены, так как в настоящее время мы не имеем реконструированных железных вещей.

1. Накладки сердцевидной формы размерами 1,8 × 1,8 см, крепились на пояс боком с помощью 3-х загнутых с обратной стороны шпеньков (рис. 9. 3). Орнамент ре-

Иly módon a rekonstruált öv valamivel különbözik attól, ahogy a dokumentációkban és publikációkban leírták, azokban ugyanis 4 kisszíjat említenek.

Az övre jobb oldalon két kést, egy csont markolatú vas árat, és bimetál csíholót függesztettek. A rajzon ezek nem szerepelnek, lévén jelenleg nincsenek restaurálva a vas tárgyak.

1. Szív alakú *veretek*. Méreteik: 1,8 × 1,8 cm. Az övre csúcsukkal oldalt kerültek felrögzítésre 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével (9. kép 3). Növényi mintázatuk domború, a mélyebb részekben vékonyan aranyozott. Anyagösszetétel: Cu: 32,03–54, Ag: 3,3–37,27, Sn: 1,26–17,42, Pb: 2,58–4,46, Zn: 4,21–14,07.
2. Felül árkádós ívű *veretek*. Egyik oldalán bevágással tagolt téglalap alakban áttörtek. Méreteik: 1,8 × 1,7 cm. Áttört részükkel fölfele kerültek az övre felhelyezésre 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével (9. kép 4). Díszítésük növényi mintás, vékonyan aranyozott, a szív alakú veretek díszítésének stílusában kivitelezett. Anyagösszetétel: Cu: 46,14–49,43, Ag: 29,83–34,01, Sn: 1,43–1,67, Pb: 1,67–2,21, Zn: 5,88–8,14.

- льсфный растительный с тонким слоем позолоты в углубленных линиях. Состав металла: Cu: 32,03–54, Ag: 3,3–37,27, Sn: 1,26–17,42, Pb: 2,58–4,46, Zn: 4,21–14,07.
2. Накладки арочной формы со стрельчатой прорезью имели размеры $1,8 \times 1,7$ см, крепились на пояс прорезью вверх с помощью 3-х шпеньков, загнутых на обратной стороне (рис. 9. 4). Орнамент растительный с тонким слоем позолоты в стиле орнамента на сердцевидных накладках. Состав металла: Cu: 46,14–49,43, Ag: 29,83–34,01, Sn: 1,43–1,67, Pb: 1,67–2,21, Zn: 5,88–8,14.
  3. Накладки сердцевидные размерами $1,3 \times 1,2$ см с изображением ромба по центру (рис. 9. 9). Крепились с помощью одного заклепанного шпенька. Состав металла: Cu: 48,13–62,81, Ag: 3,41–30,37, Sn: 0,55–12,92, Pb: 5,37–2,57, Zn: 7,2–7,83.
  3. Szív alakú *veretek*. Méreteik: $1,3 \times 1,2$ cm. Közepükön rombusz alakú díszítés található (9. kép 9). 1 darab, elkalapált szegeccsel rögzültek. Anyagösszetétel: Cu: 48,13–62,81, Ag: 3,41–30,37, Sn: 0,55–12,92, Pb: 5,37–2,57, Zn: 7,2–7,83.
  4. 3 darab, gömb alakú elemből álló *veretek*. A gömb alakú elemeket vátatok választják el egymástól. A veretek erősen stilizált állatfejekre emlékeztetnek, a szemek, orr és a fülek ábrázolásával (9. kép 5). A szakirodalomban néha „állatalakos” vereteknek írják őket. A kisszíjakra kerültek felrögzítésre, a hátoldalon. Méreteik: $1,5 \times 1,4$ cm. Anyagösszetétel: Cu: 13,18–27,48, Ag: 0,47, Sn: 8,2–10,38, Pb: 56,26–60,05, Zn: 3,71–6,52.
  5. Ötszög alakú, áttört *szíjvégek*. Méreteik: $3,5 \times 2,5$ cm. A vaskarikákkal együtt kerültek elő (9. kép 7). 5 darab szegeccsel rögzültek.

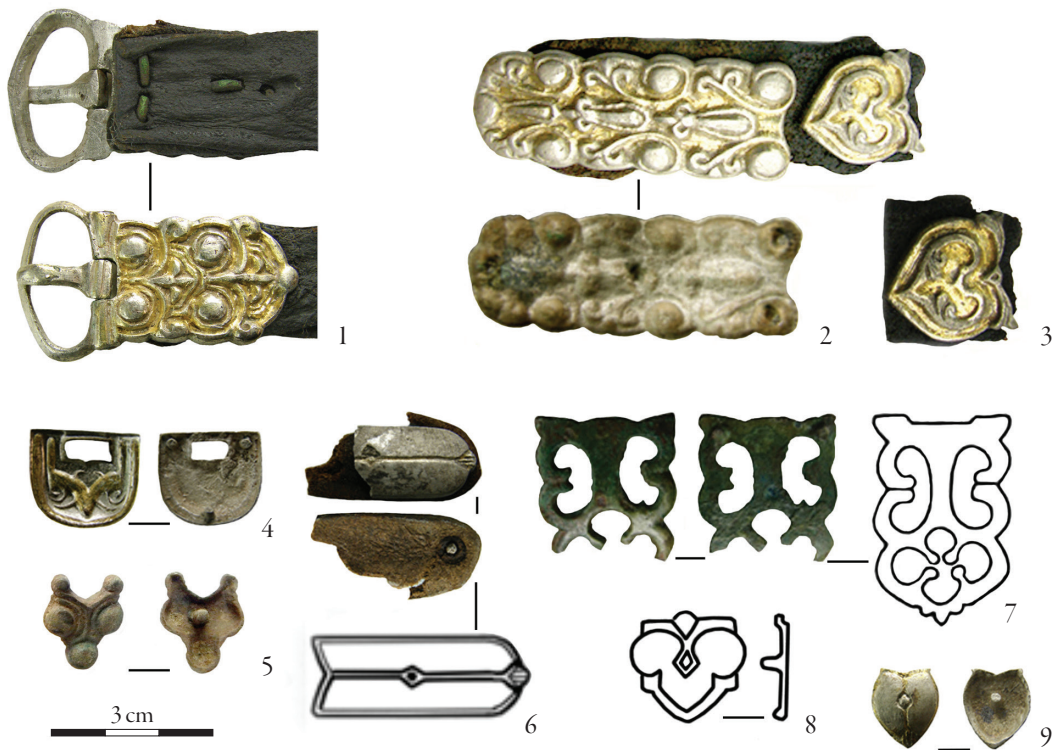

Рис. 9. Веселовский могильник, погребение 12
9. kép. Veszélov tanya 12. sír

4. *Накладки* из трех выпуклых горошин, разделенных рифлеными ободками, напоминают сильно стилизованные контуры головы животного с имитацией глаз, носа и ушей (рис. 9. 5). В литературе они иногда именуется зооморфными. Крепились на дополнительные ремешки со стороны спины и имеют размеры 1,5 × 1,4 см. Состав металла: Cu: 13,18–27,48, Ag: 0,47, Sn: 8,2–10,38, Pb: 56,26–60,05, Zn: 3,71–6,52.
5. *Наконечники* прорезные пятиугольной формы размерами 3,5 × 2,5 см найдены совместно с железными кольцами (рис. 9. 7). Крепились с помощью 5 шпеньков.
6. Одна *накладка* сердцевидной формы с каплевидными выступами по бокам, пояском в широкой и мысовидной частях имела размеры 2 × 2,2 см. Крепилась с помощью 1 шпенька. Место накладки в составе набора не установлено (рис. 9. 8).
7. *Пряжка* цельнолитая треугольнорамчатая с неподвижным соединением рамки с вытянутым щитком (рис. 9. 1). Орнамент растительный имеет каплевидные выступы по бокам и на противоположном от рамки крае. Размеры пряжки: длина 4,4 см, ширина щитка 2,1 см, рамки 2,6 см. Крепилась с помощью 3-х шпеньков, загнутых на изнаночной стороне.
8. *Наконечник* основного ремня с закругленным краем и полукруглой выемкой на противоположной стороне имел размеры 5,2 × 2 см и рельефные параллельные боковые стороны (рис. 9. 2). Крепился с помощью 4-х шпеньков. Орнамент аналогичен узору на пряжке.
9. *Наконечник* вспомогательного ремня имел размеры 2,8 × 1,2 см, заостренный конец и параллельные боковые грани, декорирован изображением ромба (рис. 9. 6). Крепился с помощью 2-х шпеньков.
6. Szív alakú, 1 darab *veret*. Oldalain csepp alakú kiálló részek találhatóak. Csúcsánál és tövénél egy díszítetlen sáv található. Méretei: 2 × 2,2 cm. 1 darab szegeccsel rögzült. A veret elhelyezkedése az övön nem volt meghatározható (9. kép 8).
7. Egybeöntött *csat*. Karikája háromszög alakú, teste elnyújtott (9. kép 1). A csattest végénél és oldalain csepp alakú kiálló részek találhatóak, díszítése növényi mintás. Méretei: hossz: 4,4 cm, csattest szélessége: 2,1 cm, karika szélessége: 2,6 cm. 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzült.
8. Főszíj *szíjvége*. Vége lekerekített, tövénél félkör alakban bevágott. Méretei: 5,2 × 2 cm. Oldalai párhuzamosak, kidomborodóak (9. kép 2). 4 darab szegeccsel rögzült. Díszítése a csat mintázatahoz hasonló.
9. Mellékszíj *szíjvége*. Méretei: 2,8 × 1,2 cm. Vége elhegyesedő, oldalai párhuzamosak, rombusz alakú elemmel díszített (9. kép 6). 2 darab szegeccsel rögzült.

5. Veszelov tanya, 19. áldozati leletegyüttes³

Őrzési hely: Tyimofej Evszejev Mariföldi Nemzeti Múzeum.

Leltári szám: 2959-20.

Források és irodalom: HALIKOV 1958o, tabl. XC, XCI; NYIKITYINA 2012, 19–20, рис. 53, 54. 1, 2.

Az öv az áldozati leletegyüttesben a kör alakját követve futott, szövetbe burkolt tárgyakat fogott át. Alapját két bőrszíj adta (10. kép): a belső egy meglehetősen vastag, 2–2,2 cm széles szíj, melyre egy vékonyabb és jobban kikészített, 1,8 cm széles szíj került (11. kép 2–3). Mai állapotukban nem fedezhető fel színbeli különbség köztük, de minden valószínűség szerint különböző színűek lehettek. A vékony bőrré kerültek a veretek felhelyezésére, melyek felszerelőtüskéi mindkét réteg bőrt átütöttek, és a belső oldalon elhajtván rögzültek. A főszíj két típusba sorolható veretekkel volt ellátva, és szíjvégben végződött, melyet a főszíjhoz kötöttek, a lemezes tarsoly mellé. Az öv teljes hossza legalább 155 cm volt, csattal és mellékszíjjal záródott. A mellékszíj rögzítését a főszíjhoz egy odavarrott kisméretű csattal oldották meg (11. kép 8). A terepi rajzokon és leírásokban nem találunk adatot a mellékszíj díszítését illetően, de a gyűjteményben, és G. A. Arhipov terepi rajzainál találhatunk egy kisméretű szíjvéget és 3 kis veretet, melyek a mellékszíjhoz tartoztak (11. kép 6–7, 9). A főszíjra két tarsolyt erősítettek: egyet az elülső részre, a csat és a szíjvég mellé, egyet pedig az ezzel ellentétes oldalra, feltehetően a hátrészre. Az elől lévő tarsoly egy oroszlánokat ábrázoló tarsolylemezzel volt ellátva,

5. Веселовский могильник, жертвенный комплекс 19³

Место хранения: Национальный музей Республики Марий Эл им. Т. Евсеева.

Инв. №: 2959-20.

Источники и литература: ХАЛИКОВ 1958o, табл.

XC, XCI; НИКИТИНА 2012, 19–20, рис. 53, 54. 1, 2.

Пояс располагался в жертвенном комплексе по окружности ямы и опоясывал вещи, завернутые в ткань. Ремень состоял из двух полос кожи (рис. 10): нижняя полоска, изготовленная из достаточно толстой кожи, имела ширину 2-2,2 см, поверх нее положена полоска более тонкой и более тщательно выделанной кожи, ширина которой составляет 1,8 см (рис. 11. 2–3). В настоящее время отличия по

3 В отчете 1958 года назван ритуальным комплексом.

3 Az 1958. évi dokumentációban rituális célú leletegyüttesnek nevezik.

Рис. 10. Веселовский могильник, погребение 19 (жертвенный комплекс). Реконструкция пояса
10. kép. Veszélov tanya 19. sír (áldozati leletegyüttes). Az öv rekonstrukciója

цвету незаметны, но, по всей вероятности, существовали. Поверх тонкого слоя кожи располагались накладки, которые крепились с помощью шпеньков, пронизывающих оба слоя и загнутых изнутри. Основной ремень имел накладки двух типов и завершался наконечником, который свободным концом был привязан на основной ремень недалеко от кошелька с накладкой. Общая длина пояса составила не менее 155 см. Пояс застегивался с помощью пряжки и вспомогательного ремешка, соединенного с основным ремнем с помощью пришитой маленькой пряжки (рис. 11. 8). В полевых чертежах и описаниях ничего не сказано относительно украшения вспомогательного ремешка, но в коллекции и полевых зарисовках Г. А. Архипова содержатся наконечник и 3 накладки малых размеров от вспомогательного ремешка (рис. 11. 6–7). К основному ремню крепились два кошелька: один неподалеку от пряжки и наконечника в лицевой части пояса, а второй на противоположном конце, вероятно, со стороны спины. Кошелек типа ташки в лицевой части имел накладку-пластину с изображением львов, а второй кошелек прямоугольной формы декорирован накладной металлической нитью. Кошелек-ташка крепился с помощью перекинутого через основной ремень ремешка по ширине чуть мень-

а másik, téglalap alakú tarsoly pedig fémszállal volt díszítve. A lemezes tarsoly a főszíjra egy attól valamivel keskenyebb szíjjal rögzült. Ezen a szíjon egy, a mellékszív vereteivel egyező veret helyezkedett el. A szíj a tarsolyra egy fém pánt segítségével rögzült.

Összességében az övkészlet rekonstrukciója csak feltételesnek tartható, mivel jelen sorok szerzőjének csak az öv egyes részletei, valamint az öv néhány részletéről készült terepi rajzok álltak rendelkezésére.

1. Téglaalakú *veretek*. Egyik oldalukon egy kiálló résszel ellátottak. Méreteik: 1,9 × 1,8 cm. Díszítésük két, kör alakú elemből áll, melyek növényi hajtásokból rajzolódnak ki (11. kép 4). 4 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzültek. Anyagösszetétel: Cu: 70,16, Ag: 0,12, Sn: 15,01, Pb: 3,24, Zn: 0,13.
2. Szív alakú *veretek*. Szélük lekerekített. Méreteik: 1,9 × 1,8 cm. 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzültek. Díszítésük a téglalap alakú veretekéhez hasonlít (11. kép 5). Csúcsukkal oldalra kerültek az övre felhelyezésre. Anyagösszetétel: Cu: 73,62, Sn: 11,32, Pb: 1,57, Zn: 0,26.
3. *Szíjvég*. Oldalai egyenesek, vége lekerekített, töve homorú. Méretei: 3,7 × 1,8 cm (11. kép 9). 3 darab szegecs-

Рис. 11. Веселовский могильник, погребение 19 (жертвенный комплекс)
 11. kép. Veszélov tanya 19. sír (áldozati leletegyüttes)

ше, чем основной ремень. На этом ремешке прикреплена дополнительная накладка, соответствующая накладкам на вспомогательном ремешке. Ремешок соединялся с кошельком через металлическую обойму. В целом реконструкцию поясного набора все-таки следует признать условной, так как в распоряжении автора были только разрозненные части пояса и полевые зарисовки отдельных фрагментов.

csel rögzült. Felülete két, kör alakú motívummal és ívelt vonalakkal díszített.

4. Szív alakú *veretek*. Méreteik: 1,6 × 1,1 cm. Oldalaikon 4 darab csepp alakú kiálló résszel ellátottak. 1 darab, a belső oldalon elkalapált szegeccsel rögzültek (11. kép 6, 10).

5. *Szíjvég*. Oldalain csepp alakú kiálló részekkel ellátott, vége elhegyesedő, tövénél félkör alakban bevágott. Méretei: 3 × 1,1 cm. 2 darab, a hossz tengelyen elhelyezkedő

1. *Накладки* прямоугольной формы с мысовидным выступом на одной стороне имеют размеры 1,9 × 1,8 см и орнамент в виде двух окружностей и растительных побегов (рис. 11. 4), 4 шпенька для крепления с загибом с обратной стороны. Состав металла: Cu: 70,16, Ag: 0,12, Sn: 15,01, Pb: 3,24, Zn: 0,13.
2. *Накладки* сердцевидной формы со сглаженными контурами размерами 1,9 × 1,8 см с тремя шпеньками для крепления, загнутыми с изнаночной стороны, имеют орнамент, аналогичный декору на прямоугольных накладках (рис. 11. 5). Крепятся на ремень мысыком вдоль основной кожаной ленты. Состав металла: Cu: 73,62, Sn: 11,32, Pb: 1,57, Zn: 0,26.
3. *Наконечник* с прямыми боковыми сторонами, закругленным концом и дуговидной выемкой на противоположной стороне имеет размеры 3,7 × 1,8 см (рис. 11. 9) и крепится с помощью 3-х шпеньков. Поверхность украшена двумя окружностями и изогнутыми линиями.
4. *Накладки* сердцевидной формы размерами 1,6 × 1,1 см с 4 каплевидными выступами по боковым сторонам имеют 1 шпенок для крепления (рис. 11. 6, 10), расклепанный на обратной стороне.
5. *Наконечник* с каплевидными выступами на боковых сторонах, заостренным нижним краем и дуговидной выемкой на противоположной стороне имеет размеры 3 × 1,1 см, крепится с помощью двух шпеньков, расположенных по длинной оси (рис. 11. 7, 10). С обратной стороны для усиления крепления проложена медная пластинка.
6. Миниатюрная овальнорамчатая *пряжка* с неподвижным щитком имеет длину 1,9 см, ширину щитка 1 см, ширину рамки 1,6 см используется для присоединения вспомогательного ремешка (рис. 11. 8).

ВЫЖУМСКИЙ МОГИЛЬНИК (рис. 1, № 11)

На памятнике изучено 38 погребений, среди которых 11 разрушены кладоискателями, и 22 жертвенных комплекса. Поясные наборы или их составные части выявлены в 13 погребениях и 10 жертвенных комплексах. Определение антропологического материала не производилось, инвентарь не всегда позволяет однозначно разделить погребения по половому признаку. Но визуальное наблюдение показывает, что поясные украшения присутствуют в мужских и женских комплексах.

6. Выжумский могильник, погребение 4 (мужское[?], ингумация)

szegeccsel rögzült (11. kép 7, 10). A belső oldalon a rögzítést egy réz lemez segítette.

6. Kisméretű, egybeöntött, ovális karikájú *csat*. Hossza: 1,9 cm, csattest szélessége: 1 cm, csatkarika szélessége: 1,6 cm. A mellékszíj rögzítésére szolgált (11. kép 8).

VIZSUMI TEMETŐ (1. kép, № 11)

A lelőhelyen 38 sír került feltárássra, melyekből 11 sírt fémkeresősök megbolygattak, valamint ezeken kívül 22 áldozati leletegyüttes. Veretes övek, vagy azok részletei 13 sírban és 10 áldozati leletegyüttesben kerültek elő. Az antropológiai anyagok elkülönítése nem történt meg, a mellékletek alapján pedig nem mindig lehet egyértelműen megállapítani az elhunyt nemét. Ránézésre megállapítható azonban, hogy övdíszek mind férfi, mind női sírokban megtalálhatóak.

6. Vizsumi temető, 4. sír

(férfi[?], korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Ideiglenes őrzési helye a V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történelmi Tudományos Kutatóintézet.

Gyűjteményi szám: Выж-13/21.

Források és irodalom: NYIKITYINA 2013o, 78–81.

Az öv a sír közepén helyezkedett el, feltehetően a deréktájékon.

Az öv két réteg bőrből állt. Szélessége: 1,2–1,3 cm (12. kép). Felül teljes hosszában veretek helyezkednek el, egy szegeccsel rögzítve, melyek átmennek mindkét réteg bőrről, és a belső oldalon el vannak kalapálva (13. kép). Az övet karikák osztják részekre, melyekhez a bőrszíjak fémlappal csatlakoznak. Az öv teljes hossza így 4 részre tagolódik, melyek közül mindegyik legfeljebb 25 cm hosszú. Az öv csattal és szíjvéggel záródik. A hátrészen a két középső, övkarikák közötti rész, 2–2 sor szíjból áll.

1. Négyzetes *veretek*. Enyhén kidomborodó, héjszerű kialakításúak. Méreteik: 1 × 1 cm. Oldalaik kissé homorúak, négylevelű forma benyomását keltik (14. kép 3). A veretek sarkai átlósan három vonallal díszítettek. Közepükön egy szegeccsel kerültek felrögzítésre.
2. Lára alakú *csat*. Karikája „liliomos” kiugró résszel ellátott, csatteste téglalap alakú. Hossza: 3,6 cm, a karika szélessége: 3,1 cm. A téglalap alakú rész szélessége: 2 cm (14. kép 4). A bőrhöz egy fémlappal kapcsolódott.
3. Drótból formált *övkarikák*. Átmérőjük: 2,3 cm, átmetszetük kör alakú (14. kép 5).
4. *Fémlapok*. Félbehajtván a szíj rögzítésére szolgáltak az övkarikákhoz és a csathoz. Téglalap alakúak, méreteik:

Рис. 12. Выжумский могильник, погребение 4. Реконструкция пояса
12. kép. Vizsumi temető 4. sír. Az öv rekonstrukciója

Место хранения: Временное хранение в фондах
Марийского научно-исследовательского института
языка, литературы и истории им. В. М. Васильева.
Кол. №: Выж-13/21.

Источники и литература: НИКИТИНА 2013о, 78–81.

Ремень располагался в центре могилы, предположительно в области талии.

Пояс состоял из двух слоев кожи шириной 1,2–1,3 см (рис. 12). По всей длине поверх прикреплены накладки на одном шпеньке, пронизывающим оба слоя кожи и расклепанном на обратной стороне (рис. 13). Ремень был разделен кольцами, к которым кожаные ленты прикреплены с помощью металлических пластин. Всего выделяется 4 зоны, каждая из которых имела длину в пределах 25 см. Застегивался ремень с помощью пряжки и наконечника. Со стороны спины между поясными кольцами зафиксировано по 2 кожаных ремня в 2 ряда.

1. Накладки имели форму четырехугольной, слегка выпуклой скорлупки размерами 1 × 1 см с чуть вогнутыми сторонами, поэтому создается впечатление четырехлепестковой фигуры (рис. 14. 3). Уголки накладок орнаментированы по диагонали тремя полосами. Накладки крепились с помощью одного шпенька по центру.
2. Пряжка с рамкой лировидной формы с фигурным «лилевиным» выступом и прямоугольным щитком имеет длину 3,6 см, ширину рамки 3,1 см, ши-

Рис. 13. Выжумский могильник, погребение 4.
Фрагмент погребения с элементами
поясного набора
13. kép. Vizsumi temető 4. sír.
A sír részlete az övkészlet elemeivel

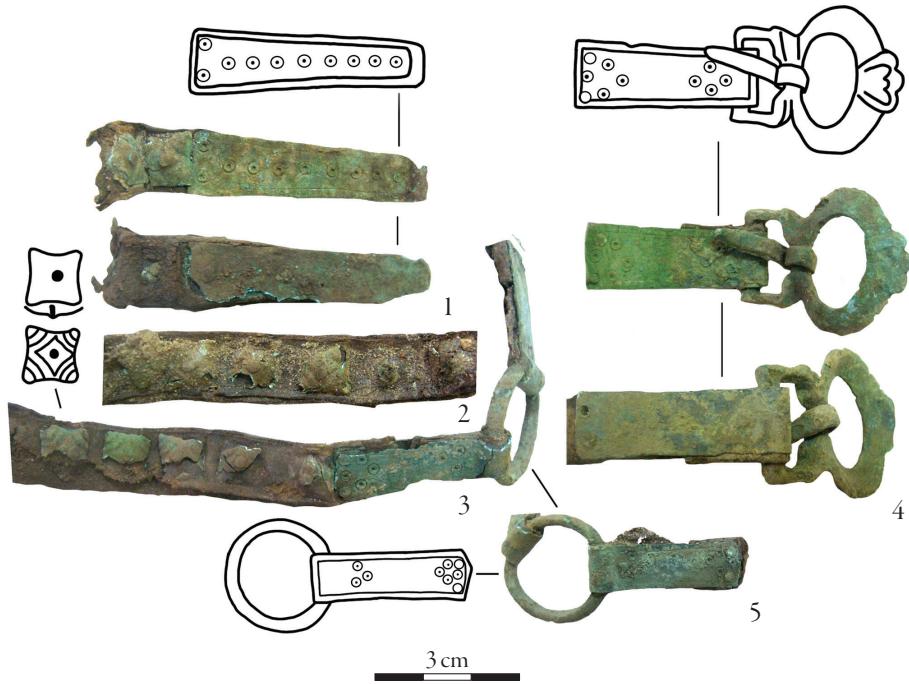

Рис. 14. Выжумский могильник, погребение 4
14. kép. Vizsumi temető 4. sír

Рис. 15. Выжумский могильник. Пояс из жертвенного комплекса 11
15. kép. Vizsumi temető. A 11. áldozati leletegyüttes öve

рину пресмника 2 см (рис. 14. 4); соединена с кожей посредством металлической пластины.

3. Поясные кольца диаметром 2,3 см имеют круглое сечение дрота (рис. 14. 5).
4. Пластины из металлической ленты, согнутой пополам, использованы для крепления ремня к поясным кольцам и пряжке. Имеют прямоугольную форму, размеры 0,9–1 × 3,4 см; 1,3–1,4 × 4,7 см и на поверхности лицевой стороны орнамент пуансона (рис. 14. 4–5).
5. Наконечник изготовлен из металлической пластины, согнутой пополам и суженной к месту перегиба (рис. 14. 1). Размеры наконечника: длина 5,5 см, ширина в месте соединения с кожей 1,3 см, на конце 0,8 см. Лицевая сторона украшена пуансонным орнаментом.

7. Выжумский могильник, жертвенный комплекс 11

Место хранения: Временное хранение в фондах Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева. Кол. №: Выж-14/127.

Источники и литература: НИКИТИНА 2014о, 157–160; НИКИТИНА 2018б, 162, рис. 1.

Ремешь опоясывал сверток ткани и меха и лежал на дне ямы. Кожаная лента шириной 0,9 см имела длину 153 см, свернута в два оборота, составляя кольцо диаметром 25 см (рис. 15). Пояс имел два наконечника, один из которых на-

0,9–1 × 3,4 см; 1,3–1,4 × 4,7 см. Az előoldalukon préselt minta található (14. kép 4–5).

5. A szíjvég félbehajtott fémlemezről készült, a vége felé keskenyedik (14. kép 1). Méretei: hosszúság: 5,5 cm, szélessége a bőrrel való rögzítési pontnál: 1,3 cm, szélessége a végén: 0,8 cm. Előoldala préselt mintával díszített.

7. Vizsumi temető, 11. áldozati leletegyüttes

Őrzési hely: Ideiglenes őrzési helye a V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történelmi Tudományos Kutatóintézet.

Gyűjteményi szám: Выж-14/127.

Források és irodalom: НИКИТИНА 2014о, 157–160; НИКИТИНА 2018б, 162, рис. 1.

Az öv a gödör alján feküdt, egy csomag szövetet és szőrmét fogott össze.

Az öv 0,9 cm széles és 153 cm hosszú volt, kétszer volt feltekerve egy 25 cm átmérőjű kört alkotva így (15. kép). Az övnek két szíjvége volt, melyek közül az egyik a csat mellett helyezkedett el, és az öv összecsatolásánál volt szerepe, a második pedig az övön egy bújtatóba került. Az öv teljes hosszában egy típusú verettel díszített.

A leletegyüttesből előkerült egy kés, amely minden valószínűség szerint egy tarsolyra volt függesztve.

1. Kerek veretek. Átmérőjük: 0,8 cm. Egyik oldalukon két kiálló résszel rendelkeznek. 1 darab, a belső oldalon elkalapált szegeccsel kerültek felrögzítésre (16. kép 1–3).

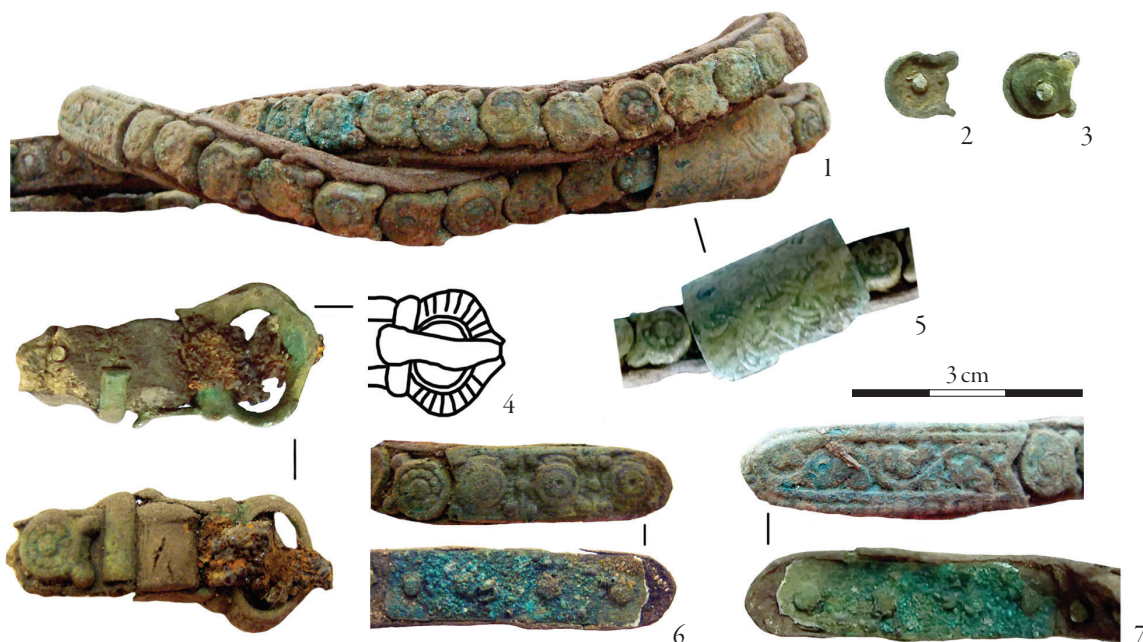

Рис. 16. Выжумский могильник, жертвенный комплекс 11

16. kép. Vizsumi temető 11. áldozati leletegyüttes

ходился рядом с пряжкой и был предназначен для застегивания, второй продет в обойму на ремне. По всей длине кожаной ленты прикреплены накладки одного типа.

В комплексе обнаружен нож, который, по всей вероятности, был привешен к кошельку.

1. Круглые *накладки* диаметром 0,8 см с двумя выступами с одной стороны крепятся с помощью 1 расклепанного с обратной стороны шпенька (рис. 16. 1–3). На поверхности нанесен орнамент в форме круга из ложных перлов.
2. *Наконечник* ремня имел размеры 3,6 × 0,9 см, параллельные боковые стороны, заостренный конец и треугольный вырез на противоположной стороне, на поверхности орнамент в виде побегов растений (рис. 16. 7). Крепился с помощью металлической пластины и 4-х шпеньков, расклепанных с обратной стороны.
3. *Наконечник* ремня имел размеры 3 × 0,9 см с орнаментом в виде 3-х окружностей и рельефных точек вокруг, крепился с помощью металлической пластины и 3-х шпеньков, расклепанных с обратной стороны (рис. 16. 6).
4. *Пряжка* треугольнорамчатая с железным язычком, рамчатый щиток для крепления ремня имела длину 2,3 см, ширину рамки 1,7 см, ширину щитка 1,3 см (рис. 16. 4).
5. *Обойма* 2,7 × 1,6 см прямоугольной формы с растительным орнаментом на поверхности (рис. 16. 5).

8. Выжумский могильник, жертвенный комплекс 18

Место хранения: Временное хранение в фондах Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева.
Кол. №: Выж-15/77.

Источники и литература: НИКИТИНА 2015о, 20–21, рис. 77–80.

Пояс лежал на дне жертвенного комплекса, опоясав фрагменты кожи и меха в 2,5 оборота. Диаметр свернутого ремня составил 17–22 см (рис. 17).

Ширина кожаной ленты составляла 1,8 см, ремень имел пряжку, наконечник и два типа накладок.

1. *Накладки* квадратной формы размером 1,8 × 1,8 см имели прорезь, скошенные уступчиком бортики, 4 шпенька для крепления, загнутые с обратной стороны (рис. 18. 3). Состав металла: Cu: 50,10–72,74, Ag: 0,05–0,20, Sn: 9,43–21,52, Pb: 5–19,08, Zn: 0,10–0,12, Au: 1,08.
2. *Накладки* сердцевидные 1,8 × 1,8 см имеют круглую крупную прорезь, скошенные уступчиком бортики и 2/4 (?) шпенька для крепления, загнутые с обратной стороны (рис. 18. 4). Состав металла: Cu: 62,22, Ag: 0,27, Sn: 13,59, Pb: 7,70, Zn: сл.

2. *Сzijvég*. Мэретеи: 3,6 × 0,9 см. Олдали пэрхузамосак, вэге елхегеседэ, тэвэнэл эк алакú bevágás található. Felülete növényi hajtásokkal díszített (16. kép 7). Egy fémlemez, és 4 darab, a hátoldalon elkalapált szegecs segítségével rögzítették az övre.
3. *Szijvég*. Мэретеи: 3 × 0,9 см. Felülete 3 körrel, és körülöttük domború pontokkal díszített. Egy fémlemez, és a belső oldalon elkalapált 3 szegecs segítségével rögzítették az övre (16. kép 6).
4. *Csat*. А карика háromszög alakú, а пецек vasból készült, az övre egy áttört csattesttel csatlakozott. Hossza: 2,3 cm, a karika szélessége: 1,7 cm, a csattest szélessége: 1,3 cm (16. kép 4).
5. *Bűjtató*. Мэретеи: 2,7 × 1,6 см. Тэглалап алакú, felületén növényi mintás díszítéssel (16. kép 5).

8. Vizsumi temető, 18. áldozati leletegyüttes

Óрзэси hely: Ideiglenes óрзэси helye a V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történeti Tudományos Kutatóintézet.

Gyűjteményi szám: Выж-15/77.

Források és irodalom: NYIKITYINA 2015о, 20–21, рис. 77–80.

Az öv az áldozati leletegyüttes alján helyezkedett el, бór és szórме maradványokat fogott körbe 2,5 fordulattal. A feltékert öv által alkotott kör átmérője 17–22 cm volt (17. kép).

Рис. 17. Выжумский могильник, фрагмент жертвенного комплекса 18 с поясом

17. kép. Vizsumi temető, a 18. áldozati leletegyüttes részlete, az övvel

3. Треугольнорамчатая *пряжка* с вытянутым неподвижным щитком, железным язычком имела длину 3,5 см, ширину рамки 2 см, ширину щитка 1,4 см. На щитке располагаются 2 отверстия, расположенные вдоль центральной оси щитка (рис. 18. 2). Состав металла: Cu: 78,91, Sn: 9,23, Pb: 0,96, Zn: 0,03.
4. *Наконечник* ремня 4 × 1,8 см имеет прямые параллельные края, заостренный конец, треугольный вырез на противоположной стороне, круглое отверстие в качестве украшения и три шпенька для крепления к коже, загнутые с обратной стороны (рис. 18. 1). Состав металла: Cu: 62,71, Ag: 0,30, Sn: 5,43, Pb: 4,92.

9. Выжумский могильник, жертвенный комплекс 19

Место хранения: Временное хранение в фондах Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева. Кол. №: Выж-15/79.

Источники и литература: НИКИТИНА 2015о, 21,

А бóрсzj szélessége 1,8 cm volt, egy csat, egy szjívég, és két típusba sorolható veretek tartoztak hozzá.

1. Négyzetes *veretek*. Méreteik: 1,8 × 1,8 cm. Áttörtek, oldaluk ferdén levágott és lépcsősen tagolt. 4 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelötüskével rögzültek (18. kép 3). Anyagösszetétel: Cu: 50,10–72,74, Ag: 0,05–0,20, Sn: 9,43–21,52, Pb: 5–19,08, Zn: 0,10–0,12, Au: 1,08.
2. Szív alakú *veretek*. Méreteik: 1,8 × 1,8 cm. Nagyméretű kör alakban áttörtek, oldaluk ferdén levágott és lépcsősen tagolt. 2/4 (?) darab, a belső oldalon elhajtott felszerelötüskével rögzültek (18. kép 4). Anyagösszetétel: Cu: 62,22, Ag: 0,27, Sn: 13,59, Pb: 7,70, Zn: nyomokban.
3. *Csat*. A karika háromszög alakú, a csattest hosszúkás, a karikával egybeöntött, a csatpecsek vasból készült. Hossza: 3,5 cm, a karika szélessége: 2 cm, a csattest szélessége: 1,4 cm. A csattesten két lyuk figyelhető meg, melyek a tárgy hossz tengelyében helyezkednek el (18. kép 2). Anyagösszetétel: Cu: 78,91, Sn: 9,23, Pb: 0,96, Zn: 0,03.
4. *Szjívég*. Méretei: 4 × 1,8 cm. Oldalai egyenesek, párhuzamosak, vége hegyes. A szjívég tövénél ék alakú bevá-

Рис. 18. Выжумский могильник. 1–4: Жертвенный комплекс 18; 7–13: Жертвенный комплекс 15
18. kép. Vizsumi temető. 1–4: 18. áldozati leletegyüttes; 7–13: 15. áldozati leletegyüttes

рис. 81–84; НИКИТИНА 2018б, 164, рис. 3.

Пояс располагался на дне ямы, обернутый вокруг свертка меха, ткани и кожи, вероятно от одежды (рис. 19).

Основу ремня составила полоска толстой кожи шириной 1,8 см. Сверху по всей длине полоска толстой кожи обтянута очень тонкой крашеной кожей. Цвет определен условно как красный. Тонкая кожа с обеих сторон охватывает основной ремень и соединена по центру лицевой стороны. Сверху стык закрыт накладками, которые скрепляют все слои кожи. В конечном варианте ширина пояса составила 2–2,1 см. Шпеньки накладок пробивают оба слоя кожи и загнуты с обратной сторо-

гас található. A tárgy kör alakú áttöréssel díszített. 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelötüskével rögzült (18. kép 1). Anyagösszetétel: Cu: 62,71, Ag: 0,30, Sn: 5,43, Pb: 4,92.

9. Vizsumi temető, 19. áldozati leletegyüttes

Őrzési hely: Ideiglenes őrzési helye a V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történeti Tudományos Kutatóintézet.

Gyűjteményi szám: Выж-15/79.

Források és irodalom: НИКИТИНА 2015о, 21, рис. 81–84; НИКИТИНА 2018б, 164, рис. 3.

Рис. 19. Выжумский могильник, пояс из жертвенного комплекса 19
19. kép. Vizsumi temető, a 19. áldozati leletegyüttes öve

ны. Ремень застегнут с помощью пряжки и короткого ремешка из мягкой кожи, имеющего в нижней части наконечник. Ремень лежал на дне жертвенного комплекса свернутым в 2,5 оборота, поэтому точных данных о ношении ремня нет. Длина кожаной ленты 162 см. Учитывая длину кожаной ленты, типы и способ крепления металлических составляющих частей, по аналогии с комплексами из Русенихинского могильника можно предположить, что пояс был предназначен для охвата корпуса человека в 2 оборота.

1. Накладки сердцевидной формы размерами $1,9 \times 1,9$ см имеют орнамент из завитков и растительных побегов на поверхности и скошенный бортик. Бортик и центральный язычок орнамента позолочены (рис. 20. 1–2). Крепятся с помощью 3 шпеньков, загнутых с обратной стороны. Состав металла: Cu: 4,26–15,49, Ag: 50,46–76,36, Sn: 1,81–3,75, Pb: 0,99–2,46, Zn: 0,16–1,06, Au: 0–6,6.
2. Накладки квадратной формы размером $1,9 \times 1,9$ см со скошенными бортиками и фигурной прорезью крепятся с помощью загнутых с обратной стороны 4-х шпеньков прорезью вверх (рис. 20. 3–4). Орнамент на поверхности и бортики украшены по подобию сердцевидных накладок. Состав металла: Cu: 38,02–55,96, Ag: 4,08–34,3, Sn: 1,84–30,2, Pb: 1,06–8,42, Zn: 0,7–1,94, Au: 0–1.

Az öv a gödör alján helyezkedett el, egy szőrméből, szövetből és bőrből álló csomagot (feltehetően ruhacsomagot) fogott körbe (19. kép).

Az öv alapját adó bőr vastag, 1,8 cm széles. Erre a vastag bőrre igen vékony, festett bőrt erősítettek, annak teljes hosszában, melynek színe feltételesen vörösnek határozható meg. A vékony bőr mindkét oldalon beborítja az öv alapját adó bőrt, és a külső oldalon, középen záródik. Az illesztési pontot felülről veretek takarják, melyek az öv rétegeit is egymáshoz rögzítik. Az öv teljes szélessége így 2-2,1 cm. A veretek tuskéi mindkét bőrt átütik, a hátoldalon vissza vannak hajtva. Az öv csattal és rövid, puha bőrből készült, alsó részén szíjvéggel ellátott szíjjal záródott. Az öv az áldozati leletegyüttes alján helyezkedett el, 2,5-szer volt feltekerve, így pontos adatunk nincs a viselésének módjára nézve. Az öv hossza: 162 cm. Az öv hosszát, a fém alkatrészek típusát és rögzítésének módját figyelembe véve, a ruszenyihai temetőből származó párhuzamok alapján feltételezhető, hogy az öv eredetileg kétszer fogta körül az ember törzsét.

1. Szív alakú veretek. Méreteik: $1,9 \times 1,9$ cm. Felületükön volutákból és növényi hajtásokból álló díszítés található, peremük ferdén levágott. A perem és a díszítés középső eleme aranyozott (20. kép 1–2). 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtuskéval rögzültek a szíjhoz. Anyagösszetétel: Cu: 4,26–15,49, Ag: 50,46–76,36, Sn: 1,81–3,75, Pb: 0,99–2,46, Zn: 0,16–1,06, Au: 0–6,6.

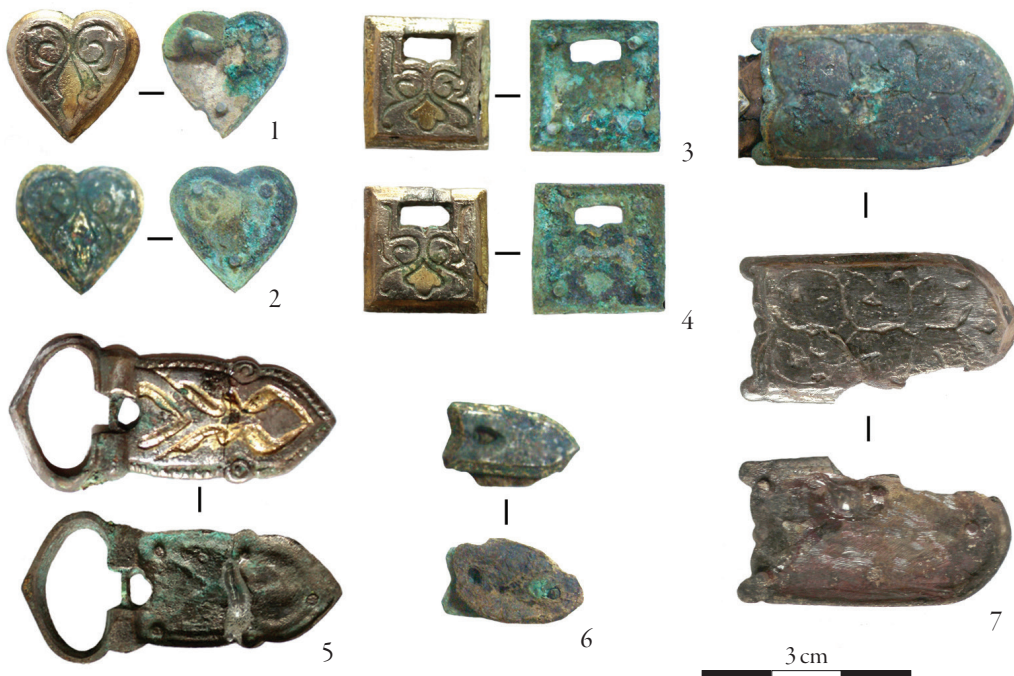

Рис. 20. Выжумский могильник, жертвенный комплекс 19
20. kép. Vizsumi temető 19. áldozati leletegyüttes

3. *Пряжка* цельнолитая треугольнорамчатая с неподвижным соединением рамки со щитком (рис. 20. 5). Орнамент растительный с позолотой, два каплевидных выступа по бокам. Размеры пряжки: длина 5 см, ширина – 1,9/2,4 см. Крепилась с помощью 3-х шпеньков. Состав металла: Cu: 57,59, Ag: 25,18, Sn: 1,8, Pb: 0,54, Zn: 1,1, Au: 1,33.
4. *Наконечник* с фигурной выемкой и заостренным концом имел размеры 3,8 × 2,2 см, крепился с помощью 5 шпеньков (рис. 20. 7). Орнамент растительный, заметны следы позолоты на боковых гранях, но при анализе не определились. Состав металла: Cu: 59,92–69,52, Ag: 14,32–31,78, Sn: 1,12–1,65, Pb: 0,47–1,19, Zn: 0,16–1,06, Au: сл.
5. *Наконечник* размерами 2 × 1 см с параллельными краями, заостренным краем и треугольной выемкой на противоположной стороне крепился с помощью 2-х шпеньков, загнутых с обратной стороны. На поверхности заметна выемка треугольной формы (рис. 20. 6).

По типам накладок, пряжки и наконечников пояс повторяет поясные наборы из погребения 3 и жертвенного комплекса 2 Русенихинского могильника (см. ниже). В отличие от указанных, в жк. 19 Выжумского могильника остатков кошелька не обнаружено, а только нож.

10. Выжумский могильник, жертвенный комплекс 22

Место хранения: Временное хранение в фондах Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева.
Кол. №: Выж-16/113.
Источники и литература: НИКИТИНА 2016о, 31–32, рис. 117.

Пояс лежал в нижней части по краю жертвенного комплекса, опоясывая сверток ткани и меха, вероятно, одежды (рис. 21).

Кожаная лента шириной 1,6 см имеет длину в пределах 140 см и уложена в 2 оборота, символизируя положение ремня на человеке. Ремень имеет пряжку и наконечник. Учитывая, что ширина наконечника равняется ширине проема в рамке пряжки, что затрудняет свободный проход наконечника через пряжку, логично предположить существование вспомогательного ремешка (рис. 22). Наконечник основного ремня был привязан к поясу ремешками, от которых сохранились фрагменты на окончании наконечника.

Ремень имел подвески из когтей животных и бубенчика, местоположение которых в составе ремня не определено.

2. *Нéгызетес veretek*. Méreteik: 1,9 × 1,9 cm. Áttörtek, peremük ferdén levágott, 4 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzültek úgy, hogy az áttörés felülre került (20. kép 3–4). A szív alakú veretekhez hasonló díszítéssel rendelkeznek. Anyagösszetétel: Cu: 38,02–55,96, Ag: 4,08–34,3, Sn: 1,84–30,2, Pb: 1,06–8,42, Zn: 0,7–1,94, Au: 0–1.
3. Egybeöntött *csat*. A karika háromszög alakú (20. kép 5). Díszítése növényi mintás, aranyozott, két oldalán 1-1 csepp alakú kiugró rész található. Méretei: hosszúság: 5 cm, szélesség: 1,9/2,4 cm. 3 darab szegeccsel rögzült. Anyagösszetétel: Cu: 57,59, Ag: 25,18, Sn: 1,8, Pb: 0,54, Zn: 1,1, Au: 1,33.
4. Tövénél tagolt, elhegyesedő végű *szíjvég*. Méretei: 3,8 × 2,2 cm. 5 szegeccsel rögzült (20. kép 7). Díszítése növényi mintás, oldalsó részein aranyozás nyomai figyelhetőek meg, melyek azonban az elemzés során nem voltak kimutathatók. Anyagösszetétel: Cu: 59,92–69,52, Ag: 14,32–31,78, Sn: 1,12–1,65, Pb: 0,47–1,19, Zn: 0,16–1,06, Au: nyomokban.
5. *Szíjvég*. Méretei: 2 × 1 cm. Oldalai párhuzamosak, vége elhegyesedő, tövénél ék alakú bevágás található. 2 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzült. Alsó részén háromszög alakú áttörés helyezkedik el (20. kép 6).

A veretek, a csat és a szíjvégek típusuk tekintetében egyeznek a ruszenyihai temető 3. sírjából és 2. áldozati leletegyütteséből származó övrészletekkel (lásd lentebb). Velük ellentétben a vizsumi 19. áldozati leletegyüttesből nem kerültek elő tarsoly maradványai, csak kés.

10. Vizsumi temető, 22. áldozati leletegyüttes

Őrzési hely: Ideiglenes őrzési helye a V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történeti Tudományos Kutatóintézet.

Gyűjteményi szám: Выж-16/113.

Források és irodalom: НИКИТИНА 2016о, 31–32, рис. 117.

Az öv a leletegyüttesben alul helyezkedett el, egy csomag szövetet és szőrmét, feltehetően ruhákat fogott össze (21. kép).

Az öv 1,6 cm széles, legfeljebb 140 cm hosszú, kétszer volt föltekerve, amely az emberen való pozícióját szimbolizálja. A szíjhoz csat és szíjvég is tartozik. Figyelembe véve, hogy a szíjvég szélessége a csatkarika szélességével megegyezik, ami megnehezítené a szíjvég átbújtatását a csatkarikán, logikus a feltételezés, hogy az öv rendelkezett egy mellékszíjjal (22. kép). A főszíj szíjvégét az övhöz kisebb szíjjakkal rögzítették, melyek maradványai megmaradtak a szíjvég végén.

Az övön függők helyezkedtek el, állati karmok és csengetyűk, melyek pontos elhelyezkedése nem megállapítható.

1. Накладки сердцевидной формы $1,6 \times 1,6$ см с двумя шпеньками, расположенными поперек сердечка и загнутыми с обратной стороны (рис. 23. 3–4). Накладки крепились поперек кожаной ленты. Поверхность украшена рельефным изображением трехлепесткового цветка. Состав металла: Cu: 77,01–77,79, Ag: 0,01, Sn: 3,63–4,54, Pb: 4,63–6,4, Zn: 5,46–6,61.
2. Накладки сердцевидной формы $1,6 \times 1,6$ см с двумя шпеньками, расположенными по центральной оси вдоль сердечка и загнутыми с обратной стороны, крепились вдоль ремня (рис. 23. 1–2). Поверхность украшена рельефным изображением трехлепесткового цветка. Состав металла: Cu: 53,43–55,75, Ag: 0,03–0,06, Sn: 8,23–17,36, Pb: 8,37–15,55, Zn: 2,1–10,99.
3. Наконечник с параллельными прямыми сторонами, заостренным концом и треугольным вырезом на противоположной стороне имеет размеры $3,5 \times 1,2$ см и орнамент с изображением геометрических фигур по центральной оси и растительных побегов по краям (рис. 23. 6). Прикреплен на кожаную основу с помощью 4-х шпеньков, загнутых с обратной стороны.
4. Пряжка лировидная с железным язычком и рамчатым прямоугольным преемником имеет длину 3 см, ширину рамки 2 см, ширину преемника 1,5 см (рис. 23. 5). Состав металла: Cu: 72,42, Ag: 0,19, Sn: 0,67, Pb: 8,64, Zn: 8,62.

Рис. 21. Выжумский могильник, фрагменты жертвенного комплекса 22 с поясом
21. kép. Vizsumi temető, a 22 áldozati leletegyüttes részletei, az övvel

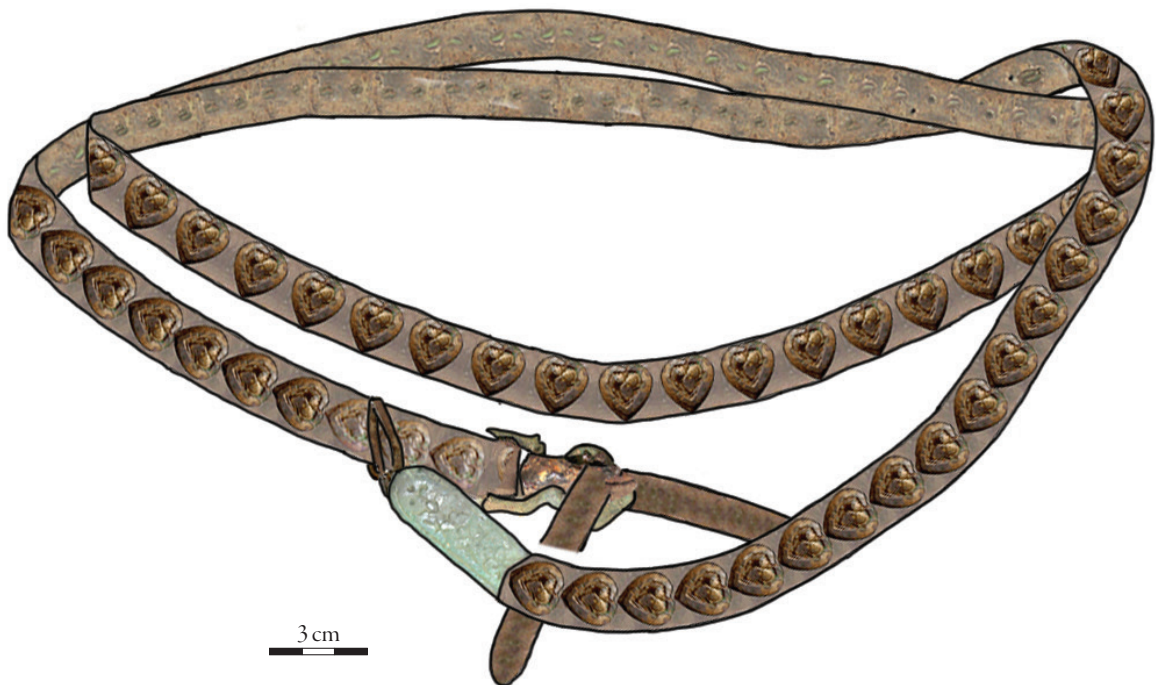

Рис. 22. Выжумский могильник, жертвенный комплекс 22. Реконструкция пояса
22. kép. Vizsumi temető 22. áldozati leletegyüttes. Az öv rekonstrukciója

Рис. 23. Выжумский могильник, жертвенный комплекс 22
23. kép. Vizsumi temető 22. áldozati leletegyüttes

ДУБОВСКИЙ МОГИЛЬНИК (рис. 1, № 13)

На памятнике изучено 83 объекта эпохи средневековья: 76 погребений (5 из которых разрушены) и 7 жертвенных комплексов. Наборные пояса или составные принадлежности поясов обнаружены в 41 объекте. Поясные наборы отсутствовали в основном в погребениях северо-западной группы, которые по культурной принадлежности имеют серию отличий от классических марийских захоронений и возможна их связь со славянизированными финнами. Среди марийских захоронений признаки поясных украшений присутствуют как в мужских (21 погребение), так и в женских (15 погребений) захоронениях. Удалось выполнить реконструкцию только двух поясов.

11. Дубовский могильник, погребение 45

(мужское, ингумация)

Место хранения: Временное хранение в фондах Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева.
Кол. №: Дуб-81.

Источники и литература: АРХИПОВ 1980, 10, рис. 37. 10–12; НИКИТИНА 2011, 147; НИКИТИНА 2012, рис. 250.

Пояс располагался в области талии. Основу пояса составила кожаная лента шириной 1,8 см, разделенная поясными кольцами на три части (рис. 24). Лента обернута вокруг корпуса человека в 1 ряд, свободный конец с пряжкой застегнут с помощью вспомогательного ре-

1. Szív alakú *veretek*. Méreteik: 1,6 × 1,6 cm. 2 darab, a belső oldalon elhajtott, a veretek hátoldalán keresztben elhelyezkedő felszerelőtüskével illeszkedtek az övbőrre (23. kép 3–4). A veretek a bőrre keresztben kerültek felhelyezésre. Felületük domború, háromszirmú virág motívummal díszített. Anyagösszetétel: Cu: 77,01–77,79, Ag: 0,01, Sn: 3,63–4,54, Pb: 4,63–6,4, Zn: 5,46–6,61.
2. Szív alakú *veretek*. Méreteik: 1,6 × 1,6 cm. 2 darab, a belső oldalon elhajtott, a szívek középtengelye mentén elhelyezkedő felszerelőtüskével illeszkedtek az övbőrre. A veretek hosszában kerültek a bőrre felhelyezésre (23. kép 1–2). Felületük domború, háromszirmú virág motívummal díszített. Anyagösszetétel: Cu: 53,43–55,75, Ag: 0,03–0,06, Sn: 8,23–17,36, Pb: 8,37–15,55, Zn: 2,1–10,99.
3. *Szíjvég*. Oldalai egyenesek, párhuzamosak, vége elhegyesedő, tövénél ék alakú bevágás helyezkedik el. Méretei: 3,5 × 1,2 cm. Felülete a középvonalban geometrikus mintákkal, a szélén növényi hajtásokkal díszített (23. kép 6). 4 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzült a bőrre.
4. Líra alakú *csat*. A pecsek vasból készült, a csattest áttört, téglalap alakú. Hossza: 3 cm, a karika szélessége: 2 cm, a csattest szélessége: 1,5 cm (23. kép 5). Anyagösszetétel: Cu: 72,42, Ag: 0,19, Sn: 0,67, Pb: 8,64, Zn: 8,62.

DUBOVSZKIJ TEMETŐ (1. kép, № 13)

A lelőhelyen 83 középkori objektum került feltárára: 76 sír (melyből 5 sír bolygatott volt), és 7 áldozati leletegyüttes. Ve-

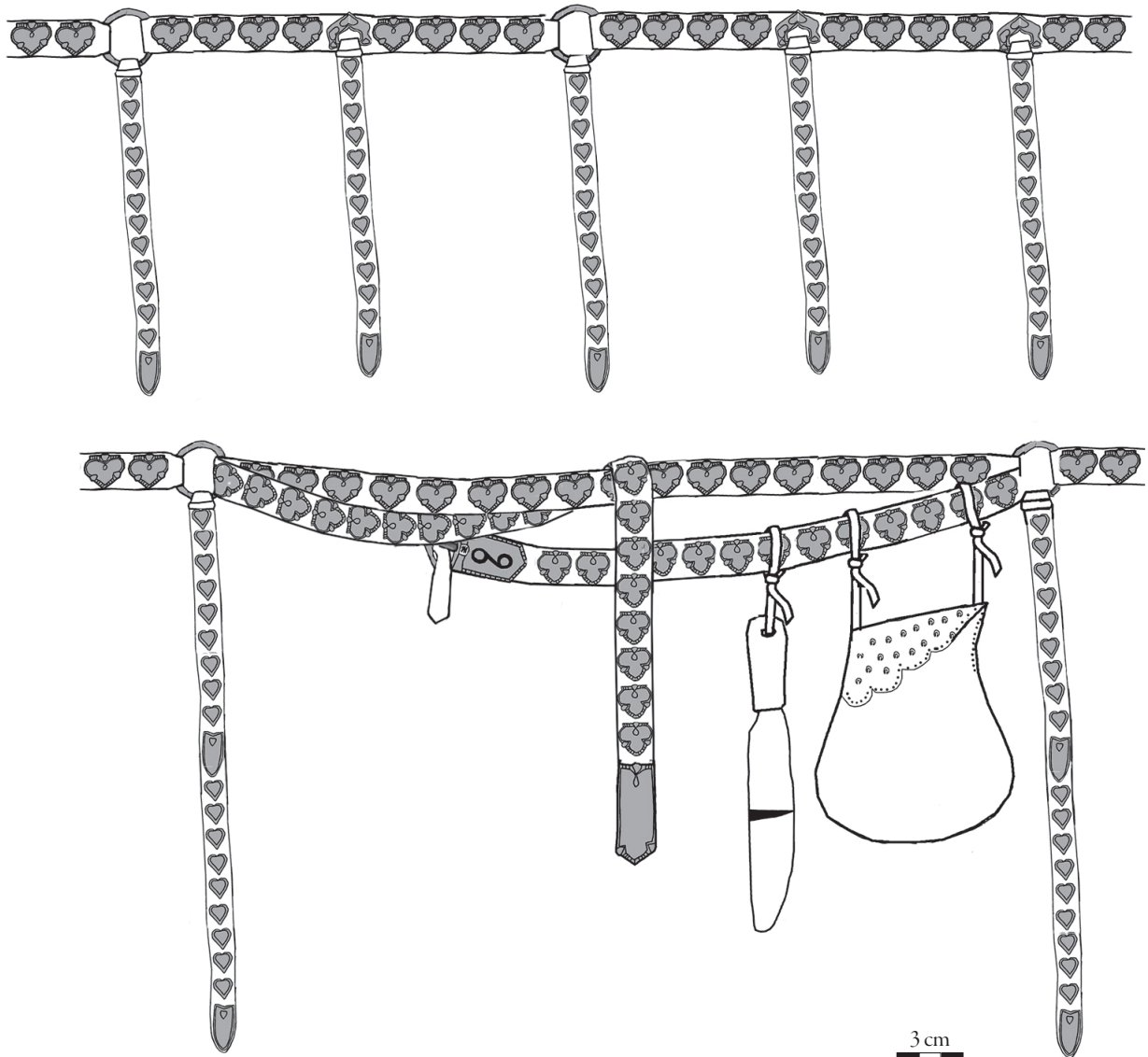

Рис. 24. Дубовский могильник, погребение 45
24. kép. Dubovszkiji temető 45. sír

мешка в области живота, образуя на животе дополнительный ряд. Основной ремень украшен в области спины сердцевидными накладками с каплевидными выступами, разделенными пятиугольными накладками с прорезью. К поясным кольцам и накладкам с прорезью крепятся дополнительные ремешки шириной 0,9 см, украшенные мелкими сердцевидными накладками и завершающиеся миниатюрными наконечниками (всего 9 экз.). К поясу привешен с левой стороны нож и кожаный кошелек.

1. Накладки сердцевидной формы с каплевидными выступами по бокам, пояском у основания и в мысовидной части размерами $2 \times 1,6$ см (рис. 25. 5) крепились с помощью 2-х шпеньков, расположенных по

ретес ошек, vagy azok elemei 41 objektumból kerültek elő. Az övrészek főleg az északnyugati csoport sírjaiból hiányoztak, melyek kulturális szempontból a klasszikus mari síroktól több dologban különböznek, és feltehetőleg elszlávosodott finnnek köthetőek. A mari sírok között az öv ékítményei mind a férfi (21 esetben), mind a női sírokban (15 esetben) megtalálhatóak. Csak két öv rekonstrukcióját sikerült elkészíteni.

11. Dubovszkiji temető, 45. sír

(férfi, korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Ideiglenes őrzési helye a V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történelmi Tudományos Kutatóintézet.

Рис. 25. Дубовский могильник, погребение 45
25. kép. Dubovszkiji temető 45. sír

поперечной оси изделия и расклпанных с обратной стороны.

2. Накладки сердцевидной формы с каплевидными выступами по бокам, пояском у основания и в мысовидной части размерами $1,8 \times 1,5$ см (рис. 25. 4) крепились со стороны спины с помощью 2-х шпеньков, расположенных по центральной оси изделия.
3. Накладки пятиугольные $2 \times 1,5$ см с прорезью в центре и орнаментом из сердечек по контуру изделия (рис. 25. 7) имеют 3 расклпанных шпенька для крепления.
4. Мелкие сердцевидные накладки $0,9 \times 0,8$ см с уступчатым бортиком и расклпанным с обратной сторо-

Гyжтемényi szám: Дyб-81.

Források és irodalom: АРНІОВ 1980о, 10, рис. 37. 10–12; NYIKITYINA 2011, 147; NYIKITYINA 2012, рис. 250.

Az öv deréktájon helyezkedett el. Alapját egy 1,8 cm széles bőrszj alkotta, amelyet övkarikákkal osztottak három részre (24. kép). Az öv egyszer fogta körül az illető törzsét, szabad vége csatban végződött, amely egy mellékszjijal zárult a hasi részen. A hasnál így az öv két rétegű volt. A főszj a hátrészen szív alakú, csepp alakú kiugró részekkel ellátott veretekkel díszített. Ezt a veretsort áttört, ötszög alakú veretek tagolják részekre. Az övkarikához és az áttört veretekhez 0,9 cm szélességű

ны шпёнком для крепления использованы для украшения дополнительных ремешков (рис. 25. 3).

5. Треугольнорамчатая *пряжка* $3,9 \times 1,5/2,2$ см имеет неподвижный щиток с мысовидным выступом и двумя окружностями на поверхности (рис. 25. 1), крепилась с помощью 3-х шпёнков, загнутых с обратной стороны.
6. *Наконечник* основного ремня $3,8 \times 1,7$ см с прямыми боковыми сторонами, заостренным концом с 2 небольшими каплевидными выступами, прямым срезом на противоположной стороне крепился с помощью 4-х расклепанных шпёнков (рис. 25. 2).
7. *Наконечники* дополнительных ремешков имели размеры $1,8-2,1 \times 1$ см, прямые боковые стороны, заостренные нижние концы и треугольные выемки на противоположных сторонах. Наконечники украшены треугольным или круглым отверстием, крепились с помощью 2-х расклепанных шпёнков (рис. 25. 8, 10).
8. *Наконечник* размерами $1,9 \times 1$ см имел закругленный нижний конец, дуговидную выемку на противоположной стороне и круглое отверстие у короткого края. Крепился 2 расклепанными шпёнками по центральной оси изделия.
9. *Кольца* диаметром 2,5 см из квадратного в сечении дрота (рис. 25. 6).

12. Дубовский могильник, жертвенный комплекс в кв. Е/4

Место хранения: Временное хранение в фондах Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева. Кол. №: Дуб-81/22-27.

Источники и литература: АРХИПОВ 1980, 22, рис. 37. 18–19; АРХИПОВ 1984, рис. 22; НИКИТИНА 2012, рис. 288.

Ремень свернут и представлен крупными кусками. Основу составляет кожаная лента из 2-х слоев кожи шириной 1,7 см, к которой с боков и в области спины крепятся по 3 дополнительных ремешка, шириной 1,2 см (рис. 26). Основной ремень украшен пятиугольными накладками, его свободный конец с сердцевидными накладками заведен в области живота под ремень и далее спускается вниз с левой стороны. Застегивался ремень с помощью вспомогательного ремешка, продетого в пряжку. Дополнительные ремешки украшены пятиугольными и сердцевидными мелкими накладками.

1. *Накладки* пятиугольной формы $2,1 \times 1,7 \times 1,4$ см с прямоугольной прорезью, пояском ложной зерни по контуру имеют 2 шпёнка (рис. 27. 1–2), расклепанные с обратной стороны.

kisszjяk csatlakoztak, melyek kisméretű, szív alakú veretekkel voltak díszítettek, végükön kisméretű szjívégekkel (összesen 9 db). Az övre bal oldalról kést és börtarsolyt függesztettek.

1. Szív alakú *veretek*, oldalaiikon csepp alakú kiugró részekkel, tövüknél és csúcsuknál egy díszített sáv található. Méreteik: $2 \times 1,6$ cm (25. kép 5). 2 darab, a belső oldalon elkalapált, a veretek hátulján keresztirányban elhelyezkedő szegeccsel rögzültek.
2. Szív alakú *veretek*, oldalukon csepp alakú kiugró részekkel, tövüknél és csúcsuknál egy díszített sáv található. Méreteik: $1,8 \times 1,5$ cm (25. kép 4). A hátrészen 2 darab, a veretek középtengelyében elhelyezkedő szegeccsel rögzültek.
3. Ötszög alakú *veretek*. Méreteik: $2 \times 1,5$ cm. Közepükön áttörték, szélükön szív alakú motívumokkal ellátottak (25. kép 7). 3 darab elkalapált szegeccsel rögzültek.
4. Kisméretű, szív alakú *veretek*. Méreteik: $0,9 \times 0,8$ cm. Oldaluk lépcsősen tagolt. A belső oldalon elkalapált szegeccsel rögzültek. A kisszjяk díszítésére szolgáltak (25. kép 3).
5. Egybeöntött *csat*. Méretei: $3,9 \times 1,5/2,2$ cm. A karika háromszög alakú, a csattest vége elhegyesedő. A felületét két kör díszíti (25. kép 1). 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzült.
6. A fő szjя *szjívégének* méretei: $3,8 \times 1,7$ cm. Oldalai egyenesek, vége elhegyesedő, 2 darab kisméretű csepp alakú kiugró résszel ellátott. A töve egyenes. 4 darab elkalapált szegeccsel rögzült (25. kép 2).
7. A kisszjяk *szjívégeinek* méretei: $1,8-2,1 \times 1$ cm. Oldalaik egyenesek, végük elhegyesedő, tövük ék alakban bevágott. Háromszög vagy kör alakban áttörték. 2 darab elkalapált szegeccsel rögzültek (25. kép 8, 10).
8. *Szjívég*. Méretei: $1,9 \times 1$ cm. Vége lekerekített, tövénél ívelten bevágott. A rövidebbik oldalon kör alakban áttört. 2 darab, a tárgy középtengelyében elhelyezkedő, elkalapált szegeccsel rögzült.
9. *Övkarikák*. Átmérőjük 2,5 cm, négyzet átmetszetű drótból formáltak (25. kép 6).

12. Dubovszkiji temető, áldozati leletegyüttes az E/4. szelvényben

Örzési hely: Ideiglenes örzési helye a V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történeti Tudományos Kutatóintézet.

Gyűjteményi szám: Дуб-81/22-27.

Források és irodalom: АРХИПОВ 1980, 22, рис. 37. 18–19; АРХИПОВ 1984, рис. 22; НИКИТИНА 2012, рис. 288.

Az öv feltekerve, nagyobb darabokban maradt meg. A szjя 1,7 cm széles, két réteg bőrből áll. Az övre két oldal-

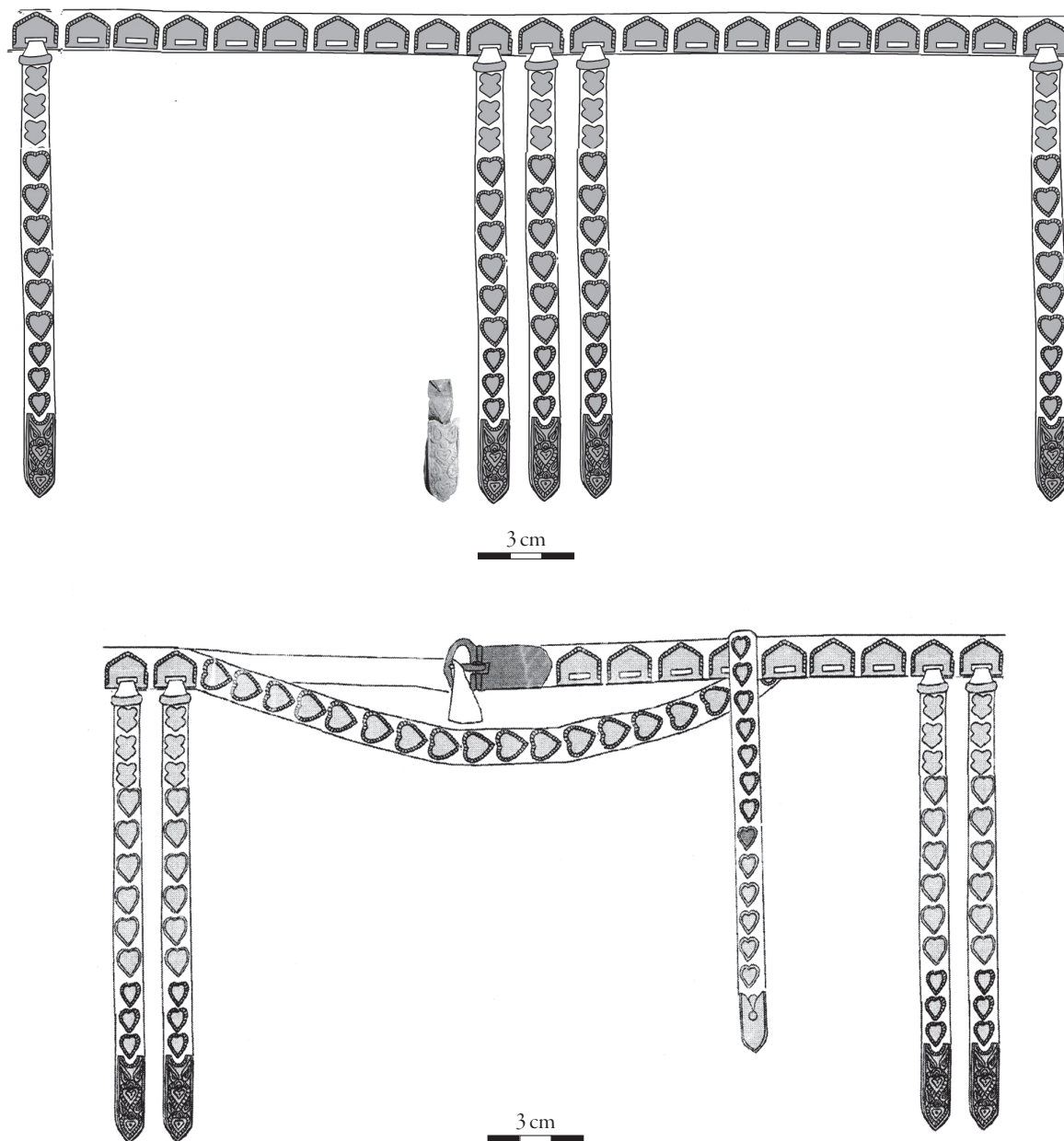

Рис. 26. Дубовский могильник, кв. E/4 (жертвенный комплекс)
26. kép. Dubovszkiji temető E/4 szelvény (áldozati leletegyüttes)

2. Накладки сердцевидные с пояском ложной зерни по контуру разных размеров: $0,9 \times 0,9$ см, $1,4 \times 1,4$ см, $1,6 \times 1,8$ см. Имели 2 шпенька для крепления, расклепанные с обратной стороны (рис. 27. 3). При расклепывании шпеньков иногда использовалась прокладка квадратной формы.
3. Пряжка $3,5 \times 1,2/1,6$ см треугольнорамчатая с неподвижным щитком пятиугольной формы крепилась с помощью шпеньков.
4. Наконечник основного ремня имел прямые боковые

рол и сзади 3–3 штук, 1,2 см шириной укреплены (рис. 26. 2). А пряжка пятиугольной формы украшена, а свободный конец украшен сердцевидными вырезами, которые на поясе проведены под поясом, а с левой стороны свисали. А пояс застегивался с помощью сердцевидной накладки.

1. Пятиугольные вырезы. Размеры: $2,1 \times 1,7 \times 1,4$ см. Прямоугольные вставлены, с внешней стороны украшены грануляцией. 2 штуки, а внутренняя сторона украшена с помощью заклепки (рис. 27. 1–2).

- стороны, заостренный конец и фигурный край на противоположной стороне, размеры $2,2 \times 1,1$ см, на поверхности круглое углубление (рис. 27. 7).
5. *Наконечники* дополнительных ремешков размерами $2,8 \times 1$ см имели заостренный конец, треугольную выемку на противоположной стороне и богатый орнамент из сердцевидных и миндалевидных фигур (рис. 27. 5–6, 8–9). Крепились с помощью 2-х шпеньков, расклепанных с обратной стороны.
  6. *Накладки* орнаментированные пятиугольные $0,7 \times 0,9$ см с каплевидными выступами по центру боковых сторон.
  7. *Обоймы* $1,3 \times 0,4$ см из пластинки с треугольным сечением огибают дополнительные ремешки, загнутые концы смыкаются на обратной стороне (рис. 27. 2).
  2. Szív alakú *veretek*. Méreteik: $0,9 \times 0,9$ cm, $1,4 \times 1,4$ cm, $1,6 \times 1,8$ cm. Szélükön álggranulációval díszítettek. 2 darab, a belső oldalon elkalapált szegeccsel rögzültek (27. kép 3). A szegecsket néha négyzet alakú ellentett lemezzel kalapálták el.
  3. Egybeöntött *csat*. Méretei: $3,5 \times 1,2/1,6$ cm. A csatkarika háromszög, a csattest ötszög alakú. Szegeccsekkel rögzült.
  4. Főszíj *szíjvége*. Oldalai egyenesek, vége elhegyesedő, töve tagolt. Méretei: $2,2 \times 1,1$ cm. A felületén kerek bemélyedés található (27. kép 7).
  5. Kisszíjak *szíjvégei*. Méreteik: $2,8 \times 1$ cm. Végük elhegyesedő, tövüknél ék alakú bevágás található. Felületük szív és mandula alakú elemekkel gazdagon díszített (27. kép 5–6, 8–9). 2 darab, a túllaldalon elkalapált szegeccsel rögzültek.
  6. Díszített, ötszög alakú *veretek*. Méreteik: $0,7 \times 0,9$ cm. Oldalt, középtájon 1-1 csepp alakú kiugrással tagoltak.
  7. *Pántok*. Méreteik: $1,3 \times 0,4$ cm. Háromszög átmetszetű lemezekből kialakítottak, a kisszíjakra voltak ráhajtva, behajlított végeik a belső oldalon záródtak (27. kép 2).

Рис. 27. Дубовский могильник, кв. Е/4 (жертвенный комплекс)
27. kép. Dubovszkiji temető E/4 szelvény (áldozati leletegyüttes)

Могильник «Затон Михеева» (рис. 1, № 10)

На памятнике раскопано 3 объекта эпохи средневековья: 2 погребения и жертвенный комплекс. Пояса обнаружены во всех объектах.

13. Могильник «Затон Михеева», погребение 1.

(женское, ингумация)

Место хранения: Воскресенский районный Народный краеведческий музей.

Инв. №: 4363.

Источники и литература: НИКИТИНА 2017о, 49–52.

Ремень располагался у правой голени (рис. 28). Ширина кожаной ленты 1,8 см, поверх крепятся металлические накладки 2-х типов. Накладки пробиты через кожу и загнуты с обратной стороны. Ремень имел пряжку и наконечник. Судя по ширине проема в рамке пряжки и ширине наконечника и накладок, пояс имел еще один небольшой вспомогательный ремешок для застегивания ремня (рис. 29), но он не обнаружен.

1. Накладки размерами 1,5 × 1 см в виде двух полумесяцев, с ложбинками, повторяющими контур накладки, и с шаровидными выступами на концах (рис. 30. 4, 6). Ложбинки и контур выступов иногда украшены насечками. Накладки крепились с помощью 2-х шпень-

„ZATON MIHEJEVA” TEMETŐJE (1. kép, № 10)

A lelőhelyen 3 középkori objektum került feltáráásra: 2 sír, és 1 áldozati leletegyüttes. Mindegyik objektumban feltártak öveket.

13. „Zaton Mihejeva”, 1. sír

(női, korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Voszkreszenszkojei Járási Népi

Helytörténeti Múzeum.

Leltári szám: 4363.

Források és irodalom: NYIKITYINA 2017о, 49–52.

Az öv a jobb lábszár mellett feküdt (28. kép). Szélessége 1,8 cm, két típusba sorolható fémvereteket illesztettek rá. A veretek felszerelőtüskéi átütötték a bőrt, és a belső oldalon elhajlították őket. Az övhöz csat, és szíjvég is tartozott. A csatkarika, valamint a szíjvég és a veretek szélessége alapján az öv egy kisebb mellékszíjjal záródott (29. kép), ez azonban nem maradt meg.

1. Kettős félhold alakú veretek. Méreteik: 1,5 × 1 cm. Az oldalak ívét ismétlő rovátkákkal ellátottak, szélükön gömb alakú kiálló részekkel (30. kép 4, 6). A vajatok és a kiálló részek szélei néha bemetszésekkel díszítettek. A veretek 2 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzültek. Anyagösszetétel: Cu: 60,74–67,60,

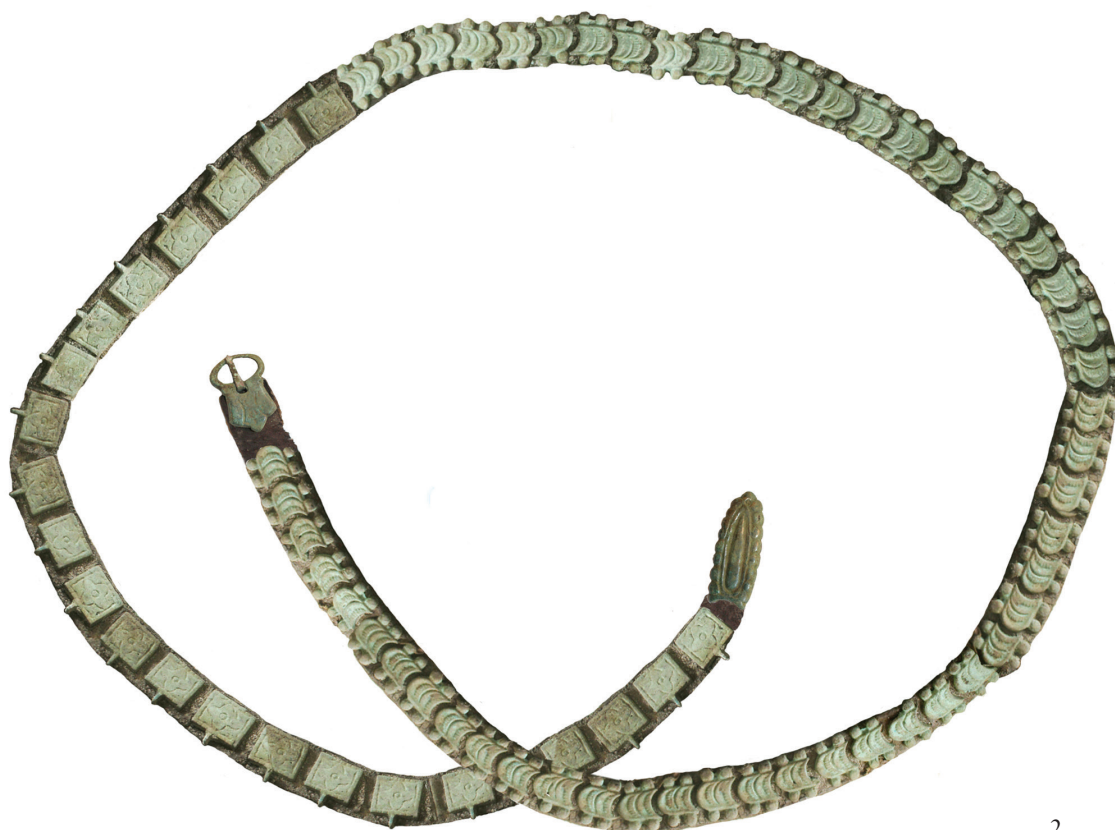

Рис. 28. Могильник «Затон Михеева», погребение 1. Фрагмент погребения с поясом
28. kép. „Zaton Mibejeva” temetője 1. sír. A sír részlete az övvel

1

2

Рис. 29. Могильник «Затон Михеева», погребение 1. 1: Пояс из погребения; 2: Реконструкция пояса
29. kép. „Zaton Mihejeva” temetője 1. sír. 1: A sír öve; 2: Az öv rekonstrukciója

- ков, загнутых с обратной стороны. Состав металла: Cu: 60,74–67,60, Ag: 0,03–0,04, Sn: 14,19–15,12, Pb: 11,98–16,86, Zn: 4,41–4,69.
2. Накладки квадратные 1,7 × 1,6/1,7 см имеют с одной стороны выступ, имитирующий ножку для кольца, но без отверстия. На поверхности орнамент из 4-х лепесткового цветка с окружностью в центре (рис. 30. 2–3). Состав металла с лицевой стороны: Cu: 52,06, Sn: 15,52, Pb: 25,14, Zn: 4,1.
  3. Пряжка треугольнорамчатая 3 × 1,5 см с неподвижным щитком трапециевидной формы и трехлепестковым окончанием (рис. 30. 5). На рамке заметны орнаментальные насечки. Крепится с помощью трех шпеньков. Состав металла: Cu: 58,54–68,83, Ag: 0,03, Sn: 13,7–21,01, Pb: 11,66–14,06, Zn: 4,42–4,47.
  4. Наконечник ремня 4,1 × 1,6 см с прямыми краями, заостренным концом, дуговидной выемкой на противоположной стороне и фестончатым краем крепится с помощью трех шпеньков (рис. 30. 1). Состав металла: Cu: 68,89–75,93, Ag: 0,2–0,27, Sn: 5,47–10,02, Pb: 5,77–9,27, Zn: 5,31–8,54.

Рис. 30. Могильник «Затон Михеева», погребение 1
30. kép. „Zaton Mibejeva” temetője 1. sír

14. Могильник «Затон Михеева», погребение 2.

(мужское, ингумация)

Место хранения: Воскресенский районный Народный краеведческий музей.

Инв. №: 4372.

Источники и литература: НИКИТИНА 2017о, 63–70; НИКИТИНА 2018б, рис. 2.

Ремень располагался в области талии (рис. 31). Основу пояса составляла кожаная лента шириной 2 см, украшенная металлическими накладками (рис. 33. 1–4). Пояс охватывал корпус человека в один оборот и застегивался с помощью пряжки и дополнительного ремешка с малым наконечником и пряжки (рис. 32). Свободный конец шириной 1,8 см был приспущен и образовывал со стороны живота еще 1 ряд, а далее на правой стороне перекинут через основной ремень и свисал вдоль правой бедренной кости на 35 см. Основной пояс, охватывающий корпус человека, украшен со стороны спины прямоугольными накладками с мысовидным выступом, с лицевой стороны – круглыми накладками. Свободный конец в области живота и его спускающаяся часть украшены накладками, близкими накладкам на спине, но без мысовидного выступа. С левого бока со стороны спины к поясу на кожаных сплетенных в косичку ремешках привешивался кошелек грушевидной формы, изготовленный из бобрового хвоста. В погребении в районе пояса обнаружена также квадратная накладка, близкая изделиям, которые обычно использовались для украшения кошельков типа ташек. С этой же стороны обнаружена еще 1 пряжка. Возможно предположить наличие второго кошелька, но других свидетельств не зафиксировано.

1. Накладки прямоугольной формы размерами 2 × 1,7 см имели с одной стороны шаровидный выступ, а с другой ложбинку под аналогичный выступ. Нижняя удлиненная сторона оформлена мысовидным выступом (рис. 33. 5). Накладки крепились с помощью 4-х шпильков, загнутых с обратной стороны, вплотную друг к другу и образовывали сплошную металлическую ленту. С изнанки была подложена дополнительная металлическая прокладка. Состав металла: Cu: 72,13–79,97, Ag: 0,02–0,04, Sn: 9,11–10,74, Pb: 2,97–8,52, Zn: 0,13. Состав металла для прокладки: Cu: 93,58–97,51, Sn: 0,88–1,17, Pb: 0,71–1,04.
2. Накладки прямоугольной формы с ровными краями размерами 1,8 × 1,5 см имели с одной стороны шаровидный выступ, а с другой ложбинку под аналогичный выступ, боковые стенки ровные (рис. 33. 6). Крепились к поясу по тому же принципу, что и вышеописанные накладки. Состав металла: Cu: 78,41–

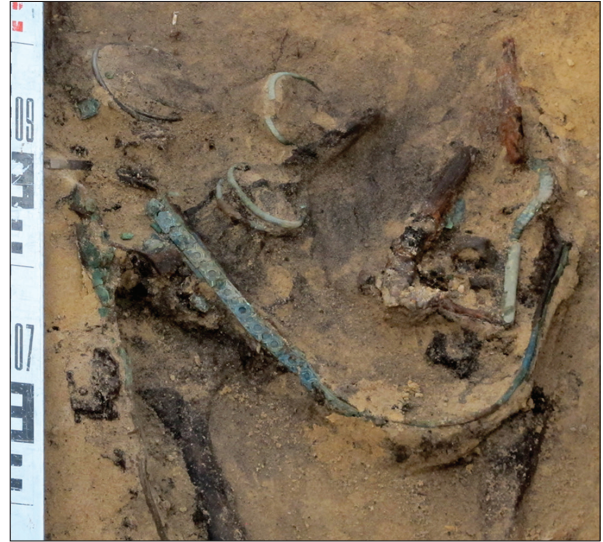

Рис. 31. Могильник «Затон Михеева», погребение 2.
Фрагмент погребения с поясом
31. kép. „Zaton Mihejeva” temetője 2. sír. A sír részlete az övvel

14. „Zaton Mihejeva”, 2. sír

(férfi, korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Voszkreszenszkojei Járási Népi

Helytörténeti Múzeum.

Leltári szám: 4372.

Források és irodalom: NYIKITYINA 2017о, 63–70;

NYIKITYINA 2018б, рис. 2.

Az öv deréktájon helyezkedett el (31. kép). Alapját egy 2 cm széles szíj adta, melyet fém veretekkel díszítettek (33. kép 1–4). Az elhunyt törzsét egy fordulattal fogta körül. Csattal valamint egy kisszíjvéggel és csattal ellátott mellékszíjjal záródott (32. kép). Az öv szabad, 1,8 cm vastag végét a has előtt elvezették, a hastájékon az öv így még egy rétegű volt. Ezt a véget a jobb oldalon, a fősíjra átvezették, és így az öv vége a jobb combcsont mentén 35 cm hosszan leógott. A fősíj, amely a törzset körülfogta hátrészen téglalap alakú, kiálló résszel tagolt veretekkel, elől pedig kerek veretekkel borított. Az öv hasi részén lévő, és leógó szabad vége a hátrész vereteihez hasonló veretekkel borított, azonban ezek a veretek nem rendelkeztek kiálló résszel. Bal oldalon és a hátrész környékén az övre bőrfonatokkal egy körte alakú tarsolyt függesztettek, amely hódfarokból készült. A sírban az öv tájékaról előkerült egy szintén négyzetes veret, hasonló azokhoz a darabokhoz, amelyekkel a tarsolyokat általában díszítették. Erről a tájékról előkerült még egy csat. Feltételezhető ez alapján egy második tarsoly, de erre egyéb nyom nincs.

1. Téglalap alakú veretek. Méreteik: 2 × 1,7 cm. Az egyik oldalukon félkör alakú kiálló rész, a másik oldalukon

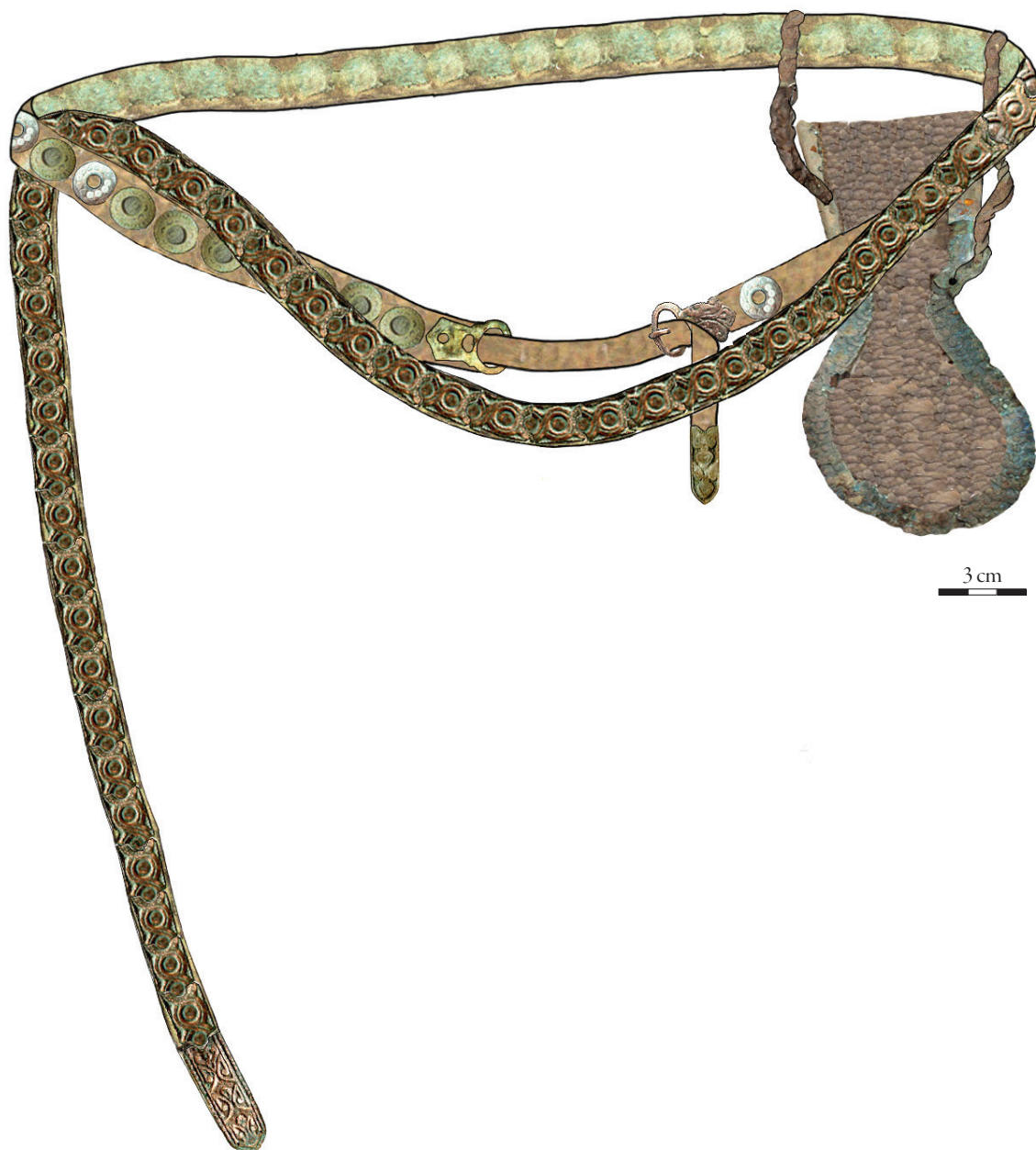

Рис. 32. Могильник «Затон Михеева», погребение 2. Реконструкция пояса
32. kép. „Zaton Mihejeva” temetője 2. sír. Az öv rekonstrukciója

82,25, Ag: 0,1–0,27, Sn: 2,05–5,86, Pb: 5,46–11,94, Zn: 0,63.

3. Накладки кольцевидные диаметром 1,6 см, в центре сквозное отверстие, по кругу орнамент из ложной зерни и прочерченные фигурки в форме подковки (рис. 33. 10) крепились с помощью 3-х шпеньков, загнутых с обратной стороны.
4. Накладки кольцевидные диаметром 1,4 см со сквозным отверстием в центре и орнаментом из окружностей (рис. 33. 3, 8) крепились с помощью 3-х шпень-

félkör alakú bevágás található, amelybe a másik veret félkör alakú kiálló része illeszkedik. Alsó részükön hegyes kiugrás található (33. kép 5). A belső oldalon 4 darab, elhajtott felszerelötüskével rögzültek. A veretek nagyon közel helyezkedtek el egymáshoz, így mintegy összefüggő fém szalagot alkotva. A belső oldalukon egy további lemezt helyeztek el. Anyagösszetétel: Cu: 72,13–79,97, Ag: 0,02–0,04, Sn: 9,11–10,74, Pb: 2,97–8,52, Zn: 0,13. A belső lemez anyagösszetétele: Cu: 93,58–97,51, Sn: 0,88–1,17, Pb: 0,71–1,04.

- ков. Состав металла: Cu: 84,4, Ag: 0,17, Sn: 6,63, Pb: 3,88, Zn: 0,05.
5. Накладки круглые диаметром 1,7 см с изображением окружности в центре и подковок по кругу (рис. 33. 2).
  6. Пряжка треугольнорамчатая 3,4 × 2,3/1,5 см с неподвижным щитком с округлыми боковыми сторонами и трехлепестковым окончанием имеет 4 шпенька для крепления, загнутые на обратной стороне. На щитке заметны орнаментальные насечки и изображение трилистника (рис. 33. 9). Состав металла: Cu: 71,1–81,86, Ag: 0,03, Sn: 7,66–15,62, Pb: 3,84–7,12, Zn: 0,28–0,3.
  7. Наконечник с параллельными сторонами, заостренным концом, треугольной выемкой на противоположной стороне и с растительно-геометрическим
  2. Тэглалап alakú veretek. Méreteik: 1,8 × 1,5 cm. Alsó és felső oldalak egyenes, tagolatlan. Egyik oldalán félkör alakú kiálló rész, másik oldalán félkör alakú bevágás található, amelybe a másik veret félkör alakú kiálló része illeszkedik (33. kép 6). Az övre a fenti veretekkel egyező módon csatlakoztak. Anyagösszetétel: Cu: 78,41–82,25, Ag: 0,1–0,27, Sn: 2,05–5,86, Pb: 5,46–11,94, Zn: 0,63.
  3. Kerek veretek. Átmérőjük: 1,6 cm. Közepükön kör alakú áttörés található. A veretek körben algranulációval és patkó alakú mintákkal díszítettek (33. kép 10). 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzültek.
  4. Kerek veretek. Átmérőjük: 1,4 cm. Közepükön kör alakú áttörés, a felszínükön körökből álló díszítés található (33. kép 3, 8). 3 darab szegeccsel rögzültek. Anyagösszetétel: Cu: 84,4, Ag: 0,17, Sn: 6,63, Pb: 3,88, Zn: 0,05.

Рис. 33. Могильник «Затон Михеева», погребение 2
33. kép. „Zaton Mibejeva” temetője 2. sír

- орнаментом имеет размеры $4,8 \times 1,8$ см и 5 шпеньков для крепления, загнутых с обратной стороны (рис. 33. 11). Состав металла: Cu: 70,83–76,31, Ag: 0,16, Sn: 6,99–9,38, Pb: 7,48–5,98, Zn: 0,12–0,15.
8. *Наконечник* от дополнительного ремешка размерами $2,8 \times 1$ см имеет прямые боковые стороны, заостренный конец и полукруглую выемку на противоположной стороне, 3 шпенька, загнутые с обратной стороны. Орнамент состоит из изображений сердцевидных и миндалевидных фигур (рис. 33. 7).
  9. *Пряжка* овальнорамчатая 3×2 см с неподвижным щитком с треугольным выступом и округлым отверстием на поверхности (рис. 33. 13). С обратной стороны заметны следы от 4-х шпеньков для крепления.
  10. *Накладка* квадратная $2,9 \times 2,9$ см с прямоугольной прорезью в центре и зигзагообразным рисунком по периметру, имеет по углам 4 шпенька, загнутые с обратной стороны (рис. 33. 12). Обычно подобные накладки служили украшением центральной части сумочек-ташек. Состав металла: Cu: 62,57–67,5, Ag: 0,01, Sn: 19,16–27,73, Pb: 1,51–1,78, Zn: 1,9–2,69.

КРАСНОГОРСКИЙ МОГИЛЬНИК (рис. 1, № 14)

По результатам раскопок 2018 года на могильнике изучено 8 захоронений, одно из которых разрушено. Пояса или отдельные детали поясных наборов присутствовали в 5 погребениях. В двух погребениях без поясов были захоронены женщины. Изучение памятника продолжается.

15. Красногорский могильник, погребение 1

(мужское, ингумация)

Место хранения: Временное хранение в фондах

Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева.

Кол. №: КМ-18/13.

Источники и литература: НИКИТИНА 2017о, 125–130; НИКИТИН И ДР. 2019, 13.

Пояс расположен в области талии (рис. 34). Основу пояса составила кожаная лента шириной 1,7 см, обернутая вокруг корпуса человека в два оборота, образуя два ряда ремня. Каждый ряд украшен накладками разного типа. Общая длина ремня в пределах 150–155 см. Пояс имел металлическую пряжку и наконечник (рис. 35). Со стороны спины крепился кошелек из бобрового хвоста, в котором лежало кресало.

1. *Накладки* подквадратно-прямоугольной формы с

5. Кресты *veretek*. Аtmérőjük: 1,7 cm. Közepükön kör alakú, a körül körben patkó alakú díszítés található (33. kép 2).
6. Egybeöntött *csat*. Karikája háromszög alakú. Méretei: $3,4 \times 2,3/1,5$ cm. Oldalai lekerekítettek, a csattest vége háromágú végződésű. 4 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzült. A csatkarikán díszítő célzatú bemetszések találhatóak. A csattest háromlevelű motívummal díszített (33. kép 9). Anyagösszetétel: Cu: 71,1–81,86, Ag: 0,03, Sn: 7,66–15,62, Pb: 3,84–7,12, Zn: 0,28–0,3.
7. *Szíjvég*. Oldalai párhuzamosak, vége elhegyesedő. Tővénel ék alakú bevágás található. Felülete növényi-geometrikus mintával díszített. Méretei: $4,8 \times 1,8$ cm. 5 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzült (33. kép 11). Anyagösszetétel: Cu: 70,83–76,31, Ag: 0,16, Sn: 6,99–9,38, Pb: 7,48–5,98, Zn: 0,12–0,15.
8. Mellékszív *szíjvége*. Méretei: $2,8 \times 1$ cm. Oldalai egyenesek, vége elhegyesedő, tővénel félkör alakú bevágás található. 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzült. Díszítése szív és mandula alakú motívumokból áll (33. kép 7).
9. Egybeöntött *csat*. Méretei: 3×2 cm. A karika ovális alakú, a csattesten háromszög alakú kiszögellés figyelhető meg. A csattest kör alakban áttört (33. kép 13). Hátoldalán 4 darab felszerelőszegecs maradványai láthatóak.
10. Négyzetes *veret*. Méretei: $2,9 \times 2,9$ cm, Közepén téglalap alakban áttört. Felülete cikkcakk alakú motívummal díszített. Négy sarkán 1-1 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüske található (33. kép 12). Hasonló veretek általában a tarsolyok középső részét díszítették. Anyagösszetétel: Cu: 62,57–67,5, Ag: 0,01, Sn: 19,16–27,73, Pb: 1,51–1,78, Zn: 1,9–2,69.

КРАСНОГОРСКИЙ МОГИЛЬНИК (1. kép, № 14)

A 2018. évi ásatás során 8 sír került feltárássra, melyek közül egy megsemmisült. Övek, vagy azok részletei 5 sírből kerültek elő. A kettő, öv nélküli sírban nő nyugodott. A lelőhely ásatása még tovább folytatódik a jövőben.

15. Krasznogorszkiji temető, 1. sír

(férfi, korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Ideiglenes őrzési helye a V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történelmi Tudományos Kutatóintézet.

Gyűjteményi szám: КМ-18/13.

Források és irodalom: NYIKITYINA 2017о, 125–130; NYIKITYIN ET AL. 2019, 13.

- Az öv deréktájon helyezkedett el (34. kép). Alapját egy

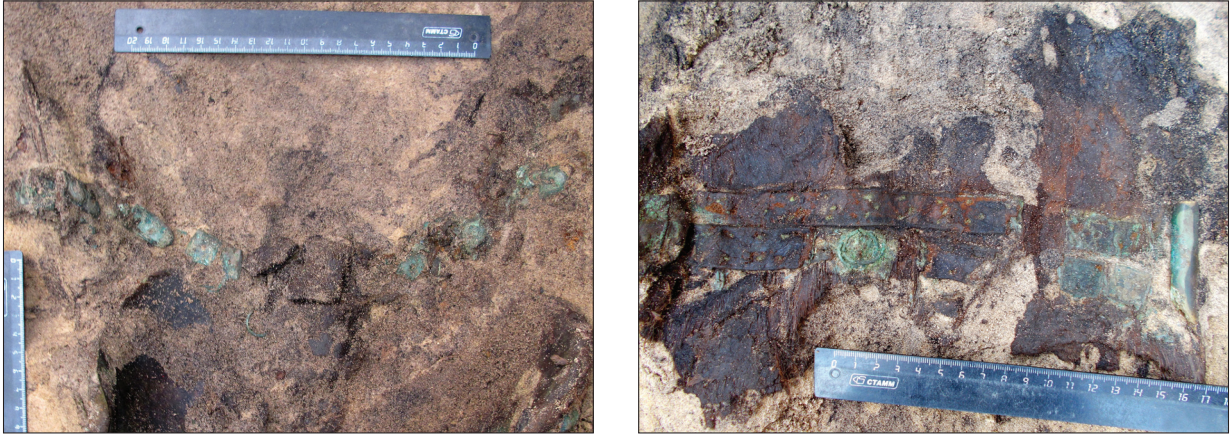

Рис. 34. Красногорский могильник, погребение 1. Фрагменты погребения с элементами поясного набора
 34. kép. Krasznogorszkiji temető 1. sír. A sír részletei az övkészlet elemeivel

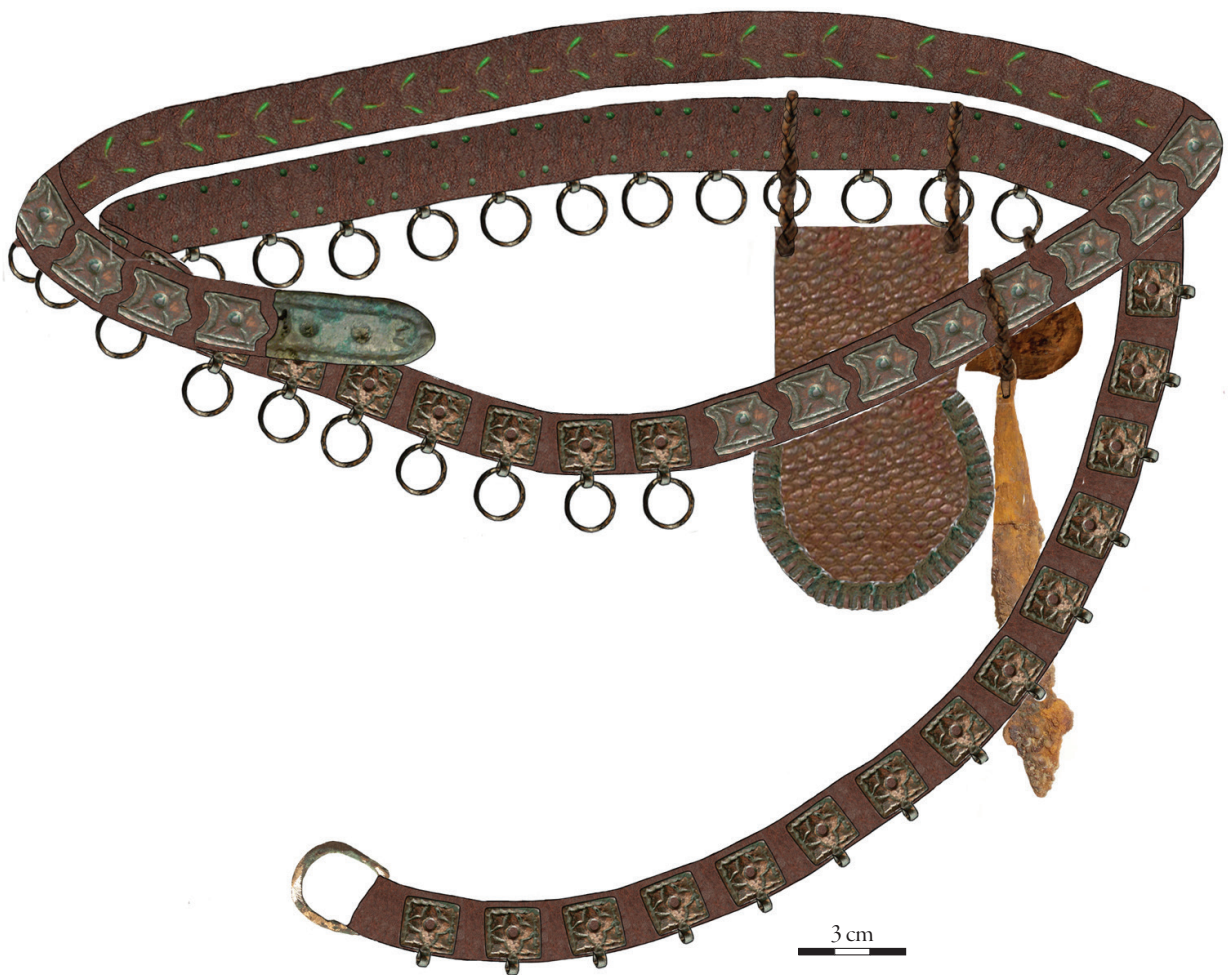

Рис. 35. Красногорский могильник, погребение 1. Реконструкция пояса
 35. kép. Krasznogorszkiji temető 1. sír. Az öv rekonstrukciója

размером сторон $1,7 \times 1,6$ см имели ножку с отверстием, в которое продето кольцо диаметром 1,6 см из круглого дрота (рис. 36. 1–3). По краю накладки заметен бордюр из ложной зерни, а в центре 4-х лепестковый цветок с круглой выемкой. На поверхности с лицевой стороны местами заметно покрытие из белого металла. Крепятся на кожу с помощью 4-х шпенок. Состав металла накладки: Cu: 78,9–81,74, Ag: 0,24, Sn: 7,48–10,45, Pb: 3,45–6,26, Zn: следы–0,14. Состав металла кольца: Cu: 49,91, Sn: 33,74, Pb: 6,46, Zn: 0,29.

2. Накладки, аналогичные вышеописанным, но без кольца, имеют следующий состав: Cu: 70,68–77,2, Sn: 11,55–14,51, Pb: 3,62–6,7, Zn: 0,12–0,13.
3. Прямоугольные накладки размерами $1,5 \times 1,5$ см имеют на одном конце выемку, а на другом – выступ, крепятся мысиком вдоль ремня с помощью 3-х шпенок, загнутых на обратной стороне ремня (рис. 36. 5–7), орнаментированы 4 расходящимися лучами и круглым углублением в центре. Состав металла: Cu: 65,72–74,1, Ag: 0,04–0,18, Sn: 10,2–17,17, Pb: 4,52–9,16, Zn: 0,13.
4. Наконечник размерами $3,2 \times 1,2$ см имел прямые параллельные края, округлый конец и дуговидную выемку на противоположной стороне, на поверхности 2 круглых углубления; крепился с помощью 4-х шпенок, загнутых на обратной стороне (рис. 36. 4). Состав металла: Cu: 69,77, Ag: 0,25, Sn: 12,85, Pb: 3,65.
5. Пряжка представляет собой простую рамку размером $2,1 \times 1,9$ см, изготовленную из круглого дрота (рис. 36. 10).

В погребении с левой стороны от костяка в районе пояса обнаружены металлические накладки (рис. 36. 11–15), связь которых с вышеописанным ремнем установить не удалось. Вполне вероятно, что эти детали украшали футляр для лука.

16. Красногорский могильник, погребение 4

(женское, ингумация)

Место хранения: Временное хранение в фондах Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева.

Кол. №: КМ-19/10.

Источники и литература: НИКИТИНА 2019а, 65–66, 69, 71.

Пояс располагался в области талии на слое меховой одежды, сшитой мехом внутрь, охватывая костяк и остатки одежды в два оборота, образуя два ряда, каждый из которых украшен оригинальным типом накладок, сходных по

$1,7$ cm széles bőrszija, amely az elhunyt testét 2 fordulattal fogta körül. Az öv így két sorban futott, és mindegyik sor különböző veretekkel ellátott. Az öv teljes hossza 150–155 cm között volt. Fémből készült csat és szíjvég is tartoztak az övhöz (35. kép). A hátrészen az övre egy hódfarokból készült tarsolyt függesztettek, melyben egy tűzcsiholó helyezkedett el.

1. Négyzetes veretek. Oldalaik hossza: $1,7 \times 1,6$ cm. Egyik oldalukon egy lyukkal ellátott nyúlvány helyezkedik el, melyben egy $1,6$ cm átmérőjű, kör átmetszetű drótból formált karika került (36. kép 1–3). A veretek szélei álggranulációval ellátottak, közepükön négylevelű, virág motívum található, melyek közepén kör alakú bemélyedés található. Külső felületükön helyenként fehér fém bevonat nyomai találhatók. 4 darab szegeccsel rögzültek a bőrre. A veret anyagösszetétele: Cu: 78,9–81,74, Ag: 0,24, Sn: 7,48–10,45, Pb: 3,45–6,26, Zn: nyomokban–0,14. A karika anyagösszetétele: Cu: 49,91, Sn: 33,74, Pb: 6,46, Zn: 0,29.
2. A fent leírtakkal egyező, de karika nélküli veretek. Anyagösszetétel: Cu: 70,68–77,2, Sn: 11,55–14,51, Pb: 3,62–6,7, Zn: 0,12–0,13.
3. Téglalap alakú veretek. Méreteik: $1,5 \times 1,5$ cm. Egyik oldalukon homorú bemélyedés, a másik oldalukon domború kiálló rész található. Homorú és domború oldalukkal oldalt kerültek a bőrre felhelyezésre 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével (36. kép 5–7). Középen kör alakú bemélyedő résszel, és abból sugarasan kiinduló 4 vonallal díszítettek. Anyagösszetétel: Cu: 65,72–74,1, Ag: 0,04–0,18, Sn: 10,2–17,17, Pb: 4,52–9,16, Zn: 0,13.
4. Szíjvég. Méretei: $3,2 \times 1,2$ cm. Oldalai egyenesek, párhuzamosak, vége lekerekített, töve félkör alakban bevágott. Felületén 2 darab kerek bemélyedés található. 4 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzült (36. kép 4). Anyagösszetétel: Cu: 69,77, Ag: 0,25, Sn: 12,85, Pb: 3,65.
5. Csát. Egy egyszerű kör átmetszetű drótból készült karikából áll, melynek bennfoglaló méretei: $2,1 \times 1,9$ cm (36. kép 10).

A váztól balra az öv tájékán fémveretek (36. kép 11–15) kerültek elő. Nem megállapítható, hogy a fent leírt övhöz tartoztak-e. Több mint valószínű, hogy ezek a veretek íjtegez részei voltak.

16. Krasznogorszkiji temető, 4. sír

(női, korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Ideiglenes őrzési helye a V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történelmi Tudományos Kutatóintézet.

Gyűjteményi szám: КМ-19/10.

Рис. 36. Красногорский могильник, погребение 1
36. kép. Krasznogorszkiji temető 1. sír

орнаментальному оформлению (рис. 37). Ширина кожаной ленты на всем протяжении 2 см. Ремень имел наконечник. Пряжка не сохранилась; ее заменяла металлическая накладка. Общая длина пояса 130 см. К поясу подвешены с правой стороны бронзовые пронизки, со стороны живота – оселок, сзади – биметаллическое кресало.

1. Накладки прямоугольной формы размерами 2 × 1,6 см имели с одной стороны шаровидный выступ, а с другой ложбинку под аналогичный выступ. Верхняя удлиненная сторона оформлена мысовидным выступом (рис. 38. 3). Накладки крепились с помощью 2-х шпильков, заклепанных с обратной стороны, вплотную друг к другу, и образовывали сплошную металлическую ленту.
2. Накладки прямоугольной формы с ровными краями размерами 2 × 1,6 см имели с одной стороны шаровидный выступ, а с другой – ложбинку под аналогичный выступ, боковые стенки ровные (рис. 38. 2).

Források és irodalom: NYIKITYINA 2019o, 65–66, 69, 71. Az öv deréktájon helyezkedett el, prémes bőrből készült ruhán, melyet szőrével befelé varrtak. A vázat és a ruha maradványait 2 fordulattal fogta körül. Az öv így két sorban futott, és mindegyik sor különböző, de azonos módon díszített veretekkel volt ellátva (37. kép). A bőrszík szélessége az öv teljes hosszában 2 cm. Az öv szíjvéggel is el volt látva. Csatja nem maradt meg, egy fém verettel helyettesítették. Az öv teljes hossza: 130 cm. Jobb oldalon bronz, felfűzhető díszeket, a hasi részen fenőkövet, a hátrészen pedig bimetál csiholót függesztettek rá.

1. Téglalap alakú veretek. Méreteik: 2 × 1,6 cm. Egyik oldalukon félkör alakú kiálló rész, a másikon félkör alakú bemélyedés található, melybe a másik veret félkör alakú kiálló része illeszkedik. Felső, hosszabb oldalukon egy nyúlvány található (38. kép 3). 2 darab, a belső oldalon elkalapált szegeccsel rögzítették őket az övre olyan közel egymáshoz, hogy összefüggő fém szalag benyomását keltsék.

Крепились к поясу по тому же принципу, что и вышеописанные накладки.

3. Наконечник ремня 4,1 × 1,6 см с прямыми краями, заостренным концом, дуговидной выемкой на противоположной стороне и фестончатым краем крепится с помощью четырех шпеньков (рис. 38. 1).
4. Накладка трапецевидной формы размерами 2,6 × 0,9/1,5 см имеет у широкого края прямоугольное отверстие (рис. 38. 4). Могла символически заменять пряжку.

17. Красногорский могильник, погребение 5

(мужское, кремация)

Место хранения: Временное хранение в фондах Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева.
Кол. №: КМ-19/39.

Источники и литература: НИКИТИНА 2019о, 76–78, 80, 85.

Пояс находился в центре погребения и охватывал в 2 оборота ткань и мех с завернутыми в них жженными костями (рис. 39), образуя два яруса ремня, каждый из которых украшен отдельным типом накладок; концы завершаются пряжкой и наконечником ремня. Имеется еще небольшой вспомогательный ремешок, который был продет в рамку пряжки. Ширина ремня составляет 2,5 см и состоит из кожаной полосы, обтянутой слоем более тонкой кожи, смыкающейся на обратной стороне (рис. 40. 8). Общая длина пояса в пределах 155 см.

Рис. 37. Красногорский могильник, погребение 4.

Фрагменты погребения с элементами поясного набора

37. kép. Krasznogorszkiji temető 4. sír.

A sír részletei az övkészlet elemeivel

Рис. 38. Красногорский могильник, погребение 4

38. kép. Krasznogorszkiji temető 4. sír

1. Накладки пятиугольной формы размерами 1,9 × 1,9 см с выемкой по одному краю и каплевидными выступами на боковых стенках (рис. 40. 4–5). По краю заметен бордюр из насечек и следы позолоты. Крепились вдоль кожаной ленты с помощью 3-х шпеньков, заклепанных с обратной стороны с использованием шайбы-фиксатора (рис. 40. 4). Состав металла: Cu: 42,07–63,08, Ag: 4,94–19,13, Sn: 3,05–23,95, Pb: 0,35–1,8, Zn: 1,75–3,09, Au: 1,95.
2. Накладки сердцевидной формы 2,6 × 1,9 см с каплевидными выступами крепились поперек кожаной полосы с помощью 3-х шпеньков, заклепанных с обратной стороны с использованием шайбы-фиксатора (рис. 40. 1–2). Состав металла: Cu: 58,57, Ag: 4,01, Sn: 17,52, Pb: 2,41, Zn: 0,79.
3. Наконечник 4 × 2,2 см с прямыми параллельными боковыми сторонами, заостренным концом и фигур-

2. Téglalap alakú veretek. Felső és alsó oldalaik egyenesek. Méreteik: 2 × 1,6 cm. Egyik oldalsó oldalukon félkör alakú kiálló rész, a másikon félkör alakú bemélyedés található, melybe a másik veret félkör alakú kiálló része illeszkedik (38. kép 2). A fent leírt veretekkel egyező módon rögzítették őket az övre.
3. Szíjvég. Méretei: 4,1 × 1,6 cm. Oldalai egyenesek, vége elhegyesedő, töve homorú. Széle gyöngysormintával ellátott. 4 darab szegeccsel rögzült (38. kép 1).
4. Trapéz alakú veret. Méretei: 2,6 × 0,9/1,5 cm. A hosszab-bik oldalánál téglalap alakban áttört (38. kép 4). Szimbolikusan helyettesíthette a csatot.

17. Krasznogorszkiji temető, 5. sír

(férfi, hamvasztásos rítus)

Őrzési hely: Ideiglenes őrzési helye a V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történelmi Tudományos Kutatóintézet.

Gyűjteményi szám: KM-19/39.

Források és irodalom: NYIKITYINA 2019o, 76–78, 80, 85.

Az öv a sírgödör közepén helyezkedett el, 2 fordulattal fogta körül a szövetbe és prémbe burkolt égett csontokat (39. kép). Az öv így két sorban futott, és mindegyik sort különböző veretekkel díszítettek. Végein csat és szíjvég helyezkedtek el. Egy kisméretű mellékszíj is tartozott hozzá, mely a csatkarikán volt átvezetve. Az öv szélessége: 2,5 cm volt. Alapját egy bőrszíj adta, melyet egy réteg vékonyabb bőrral borítottak be,

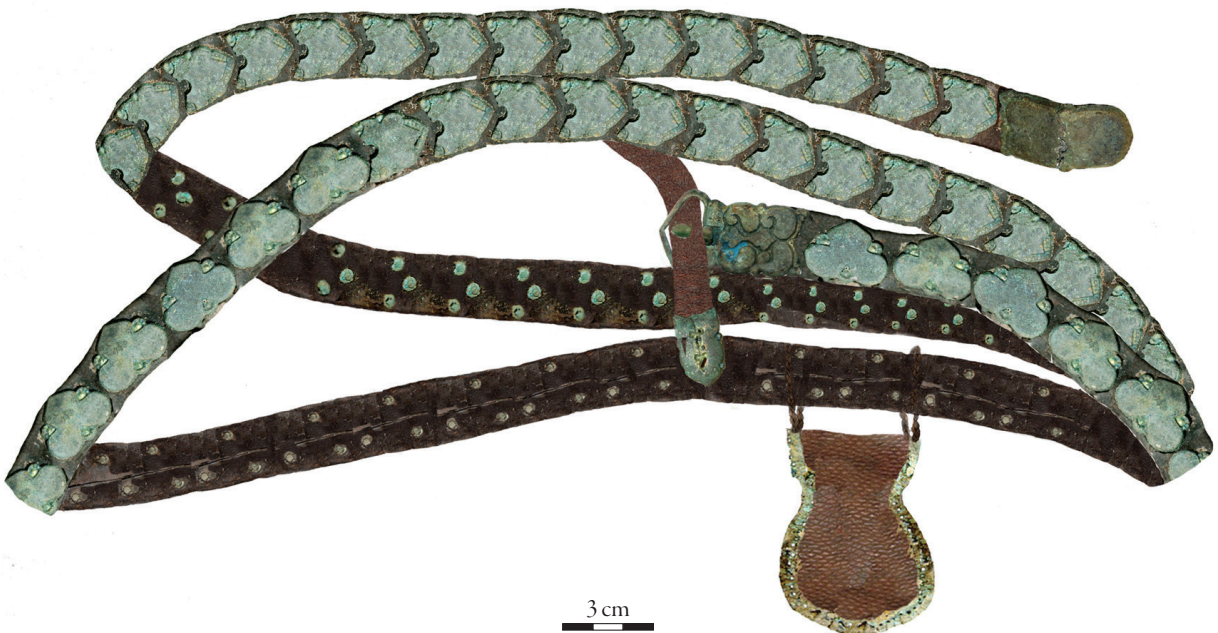

Рис. 39. Красногорский могильник, погребение 5. Фрагмент погребения с поясом и реконструкция пояса
39. kép. Krasznogorszkiji temető 5. sír. A sír részlete az övvel és az öv rekonstrukciója

ным краем на противоположной стороне украшен изображением растительных побегов. Крепился с помощью 3-х шпеньков (рис. 40. 3).

4. *Наконечник* размерами $2 \times 1,3$ см имел скошенный бортик, параллельные стороны с каплевидными выступами с 3-х сторон, заостренный конец. По центральной оси изображены два трехлепестковых цветка, крепился с помощью 2 шпеньков (рис. 40. 7). Состав металла: Cu: 42,18–66,85, Ag: 1,52–42, Sn: 2,5–9,5, Pb: 0,86–2,43, Zn: 1,26–1,74.
5. Треугольнорамчатая *пряжка* размерами $4,2 \times 2/2,5$ см с неподвижным щитком, оформленным каплевид-

мely a belső oldalon záródott (40. kép 8). Az öv teljes hossza legföljebb 155 cm volt.

1. Ötszög alakú *veretek*. Méreteik: $1,9 \times 1,9$ cm. Egyik oldaluk bevágással ellátott. Kétoldalt csepp alakú kiálló részekkel ellátottak (40. kép 4–5). Széleiken bemetszésekből kialakított szegélydísz és aranyozás nyomai találhatóak. Csúcsukkal oldalra kerültek a bőrre felhelyezésre 3 darab, a belső oldalon ellentett lemezen elkalapált szegecccsel (40. kép 4). Anyagösszetétel: Cu: 42,07–63,08, Ag: 4,94–19,13, Sn: 3,05–23,95, Pb: 0,35–1,8, Zn: 1,75–3,09, Au: 1,95.
2. Szív alakú *veretek*. Méreteik: $2,6 \times 1,9$ cm. Csepp alakú

Рис. 40. Красногорский могильник, погребение 5
40. kép. Krasznogorszkiji temető 5. sír

ними выступами и растительным узором (рис. 40. 6). Крепилась с помощью 4-х шпеньков и тонкой металлической пластинки с обратной стороны. Состав металла: Cu: 57,33, Ag: 30,51, Sn: 1,19, Pb: 0,63, Zn: 2,44.

18. Красногорский могильник, погребение 7

(мужское[?], кремация)

Место хранения: Временное хранение в фондах Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева.
Кол. №: КМ-19/39.

Источники и литература: НИКИТИНА 2019о, 97, 99, 101–102, 105.

Пояс лежал по центру могилы, опоясывая завернутые в ткань и мех кальцинированные кости (рис. 41). По расположению костей и вещей кремация имитирует ингумацию и пояс находился, очевидно, в области талии.

Положение пояса приближается к положению в погребениях с ингумацией в два оборота с той разницей, что пряжка и наконечник завернуты за спину. Каждый ярус ремня украшен разными накладками. Основу составила кожаная лента шириной 2 см. В качестве лицевой стороны ремня использована ворсистая замшевая часть кожи.

Рис. 41. Красногорский могильник, погребение 7.

Фрагмент погребения с поясом

41. kép. Krasznogorszkiji temető 7. sír.

A sír részlete az övvel

kiálló részekkel ellátottak. A bőrre keresztben kerültek felhelyezésre 3 darab, a belső oldalon ellentett lemezen elkalapált szegecs segítségével (40. kép 1–2). Anyagösszetétel: Cu: 58,57, Ag: 4,01, Sn: 17,52, Pb: 2,41, Zn: 0,79.

3. *Szíjvég*. Méretei: 4 × 2,2 cm. Oldalai egyenesek, párhuzamosak, vége elhegyesedő, töve tagolt. Növényi hajtásokkal díszített. 3 darab szegeccsel rögzült (40. kép 3).
4. *Szíjvég*. Méretei: 2 × 1,3 cm. Oldalai ferdén levágottak, párhuzamosak, három oldalon csepp alakú kiálló részekkel ellátottak, vége elhegyesedő. Középtengelyében 2 darab, háromszirmú virág motívummal díszített. 2 darab szegeccsel rögzült (40. kép 7). Anyagösszetétel: Cu: 42,18–66,85, Ag: 1,52–42, Sn: 2,5–9,5, Pb: 0,86–2,43, Zn: 1,26–1,74.
5. Egybeöntött *csat*. Karikája háromszög alakú. Méretei: 4,2 × 2/2,5 cm. Növényi mintával és csepp alakú kiálló részekkel ellátott (40. kép 6). 4 darab szegeccsel rögzült a bőrre, a belső oldalon egy vékony fém lemez segítségével. Anyagösszetétel: Cu: 57,33, Ag: 30,51, Sn: 1,19, Pb: 0,63, Zn: 2,44.

18. Krasznogorszkiji temető, 7. sír

(férfi[?], hamvasztásos rítus)

Őrzési hely: Ideiglenes őrzési helye a V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történelmi Tudományos Kutatóintézet.

Gyűjteményi szám: КМ-19/39.

Források és irodalom: NYIKITYINA 2019о, 97, 99, 101–102, 105.

Az öv a sírgödör közepén helyezkedett el, szövetbe és prémbe csavart kalcinált csontokat fogott át (41. kép). A csontok és a tárgyak elhelyezkedése alapján a rítus a korhasztásos rítust utánozta, és az öv egyértelműen deréktájékon helyezkedett el. Az öv helyzete a korhasztásos rítusú sírokban megfigyelt helyzethez hasonló, 2 fordulatot fogta körül a szövetbe és prémbe burkolt csontokat, azzal a különbséggel, hogy a csat és a szíjvég a hátrészen volt. Az öv így két sorban futott, és mindegyik sort más veretekkel láttak el. Alapját egy 2 cm széles bőrszál adta, melynek a húsoldala volt kívül. Hossza legfőleg 165 cm volt, szíjvéggel és csattal volt ellátva. Az öv rögzítésének módja nem ismert. A szíjvég nagyobb, mint a csatkarika mérete, ami alapján nem lehetett volna bekapcsolni az övet. Feltételezhető tehát egy mellékszál, ilyenre utaló nyom azonban nincsen. Az övre bal oldalról fém láncból álló függőket és egy hódfarokból készült tarsolyt függesztettek (42. kép).

1. Ötszög (pajzs) alakú *veretek*. Méreteik: 2,1 × 1,9 cm. Alsó részükön egyik oldalán bevágással tagolt téglal-

Ремень имел длину в пределах 165 см, наконечник и пряжку. Характер соединения концов не ясен. Размер наконечника больше проема в рамке пряжки, что не позволяет замкнуть пояс. Следует предположить наличие вспомогательного ремешка, но его следов не обнаружено. С левого бока зафиксированы привески к поясу из металлической цепочки, а также кошелек из бобрового хвоста (рис. 42).

1. Пятиугольные *накладки* щитовидной формы 2,1 × 1,9 см со стрельчатой прорезью в нижней части крепились с помощью 3-х шпеньков, загнутых с обратной стороны; по краю заметен бордюром из ложной зерни (рис. 43. 1, 6).
2. Сердцевидные *накладки* 2,1 × 1,8 см с бордюром из ложной зерни по краю имели 3 шпенька для крепления, загнутые с обратной стороны (рис. 43. 2, 7).
3. *Пряжка* треугольнорамчатая с неподвижным щитком с треугольным вырезом на конце имела длину 3 см, ширину рамки 2,2 см, ширину щитка 1,7 см. Крепилась с помощью 4-х шпеньков, загнутых на обрат-

lap alakban áttörtek. 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzültek. Szélükön álgranulációval ellátottak (43. kép 1, 6).

2. Szív alakú *veretek*. Méreteik: 2,1 × 1,8 cm. Szélükön álgranulációból kialakított bordűr helyezkedik el. 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzültek (43. kép 2, 7).
3. Egybeöntött *csat*. Karikája háromszög alakú. Végénél ék alakban bevágott. Hossza: 3 cm, csatkeret szélessége: 2,2 cm, csattest szélessége: 1,7 cm. 4 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzült. Növényi és geometrikus mintákkal díszített (43. kép 4).
4. Főszíj *szíjvége*. Vége lekerekített, tövénél bevágás található. Méretei: 4,9 × 2 cm. Oldalai párhuzamosak, kidomborodóak (43. kép 3). 3 darab felszerelőtüskével rögzült.
5. Egy további *csat*. Karikája háromszög alakú, a csattest áttört. Méretei: 2,8 × 2,4/1,7 cm (43. kép 5). Közvetlenül nem az öv tartozéka volt, de a kiegészítők felrögzítésére használhatták.

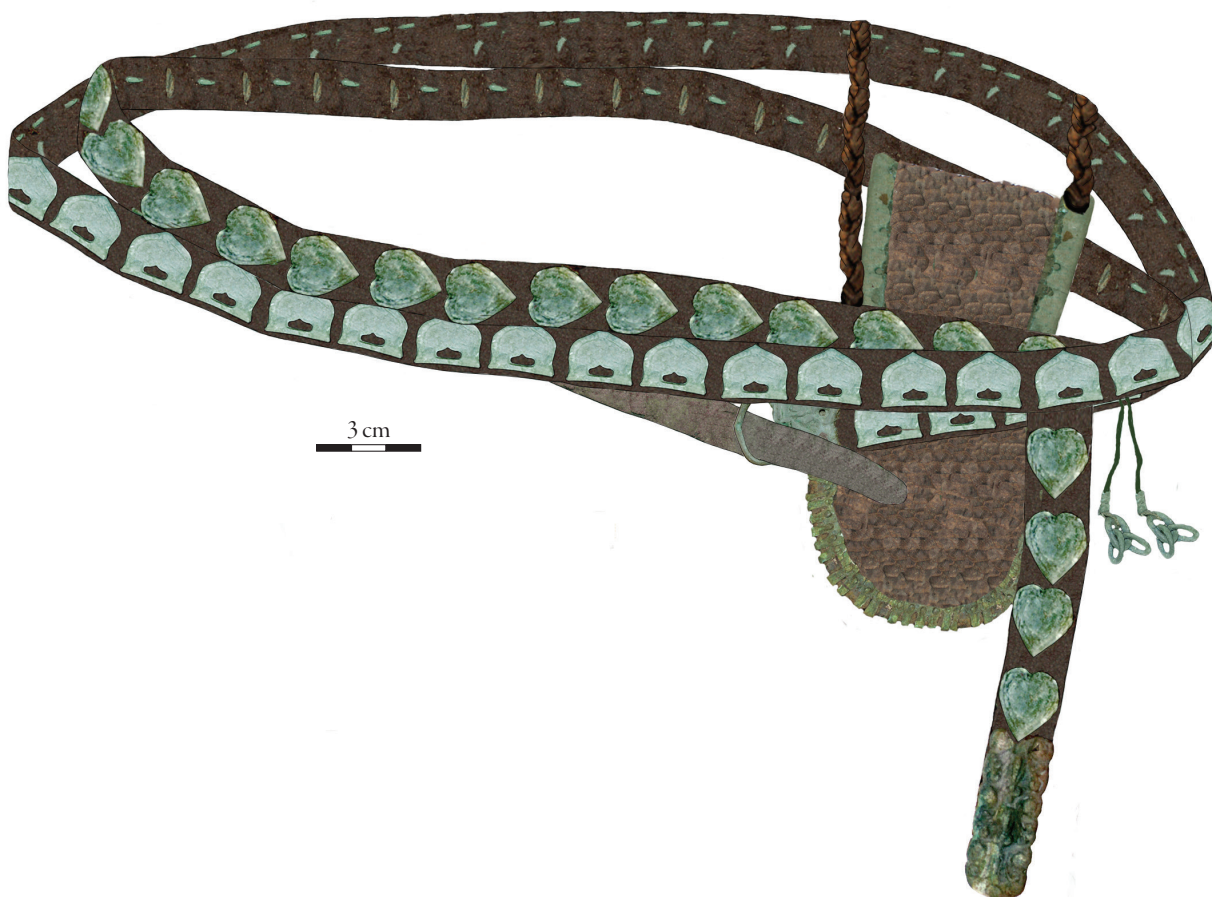

Рис. 42. Красногорский могильник, погребение 7. Реконструкция пояса
42. kép. Krasznogorszkiji temető 7. sír. Az öv rekonstrukciója

ной стороне, имела орнамент растительных и геометрических форм (рис. 43. 4).

4. *Наконечник* основного ремня с закругленным концом и неровным противоположным краем имел размеры $4,9 \times 2$ см и рельефные параллельные боковые стороны (рис. 43. 3). Крепился с помощью 3-х шпеньков.
5. Еще одна треугольнорамчатая *пряжка* с рамчатым щитком $2,8 \times 2,4/1,7$ см (рис. 43. 5) прямой связи с поясом не имела, но могла использоваться для крепления дополнительных деталей.

19. Красногорский могильник, погребение 8

(мужское, кремация)

Место хранения: Временное хранение в фондах

19. Krasznogorszkiji temető, 8. sír

(férfi, hamvasztásos rítus)

Őrzési hely: Ideiglenes őrzési helye a V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történelmi Tudományos Kutatóintézet.

Gyűjteményi szám: KM-19/122.

Források és irodalom: NYIKITYINA 2019o, 107–111, 116, 120.

Az öv a sír közepén helyezkedett el, szövetbe és prémes bőrbe csomagolt kalcinált csontokat fogott át (44. kép). A csontok és a tárgyak elhelyezkedése a korhasztásos rítust utánozta, az öv nagyjából deréktájon helyezkedett el. Az ember testét átfogó övrész hossza 125 cm: 95 cm a csatig számolva, és egy 30 cm-es szíj, amely a csaton volt átvezetve. Ennek a résznek a bőr alapja a csattól a mellékszíj csatlako-

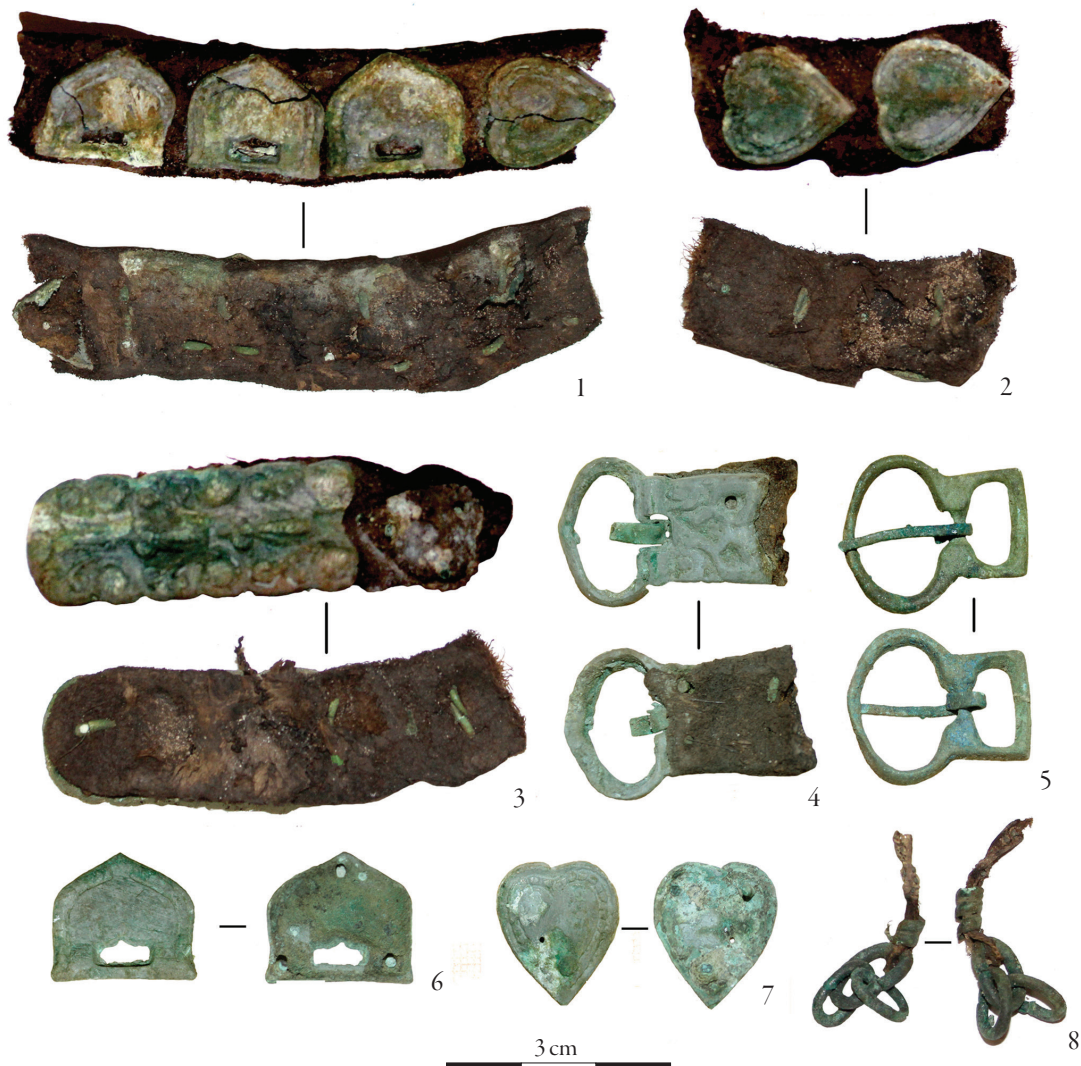

Рис. 43. Красногорский могильник, погребение 7

43. kép. Krasznogorszkiji temető 7. sír

Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева.
Кол. №: КМ-19/122.

Источники и литература: НИКИТИНА 2019о,
107–111, 116, 120.

Пояс лежал по центру могилы, опоясывая завернутые в ткань и мех кальцинированные кости (рис. 44). По расположению костей и вещей кремация имитирует ингумацию, и пояс находился предположительно в области талии. Основной пояс, предназначенный охватывать корпус погребенного, имел длину 125 см: 95 см до пряжки и 30 см ремешок, продетый в пряжку. Основной пояс от места соединения с пряжкой до места крепления вспомогательного ремешка имел ширину кожаной ленты 2,4 см и украшен пятиугольными накладками (рис. 45). Свободный конец пояса, перекинутый через основной ремень с лицевой стороны и спускающийся вниз к ногам, имел длину 82 см и украшен сердцевидными накладками. Под сердцевидными накладками ширина ремня 2 см. Кожаные ленты разной ширины соединены и прошиты. Кожаная лента с сердцевидными накладками покрыта слоем очень тонкой кожи шириной 1,7 см, на которую и прикреплены накладки. Застегивался пояс с помощью вспомогательного ремешка, продетого в пряжку. Ширина вспомогательного ремешка 1,7 см, а на конце он украшен более мелкими сердцевидными накладками и завершается наконечником малых размеров. В погребении обнаружен кошелек из бобрового хвоста.

1. Накладки пятиугольной формы 1,7 × 2,2 см имеют гладкую поверхность, скошенный, опущенный вниз бортик и 3 отверстия для шпеньков, которые заклепаны с обратной стороны (рис. 46. 1–2). С обратной стороны пространство внутри границ бортика заполнено пластинкой из луба, полностью повторяющей форму накладки. Состав металла: Cu: 12,04–31,64, Ag: 64,22–86,03, Sn: 0,1, Pb: 0,88–0,96, Zn: 1,32.
2. Накладки сердцевидной формы 1,8 × 1,8 см имеют гладкую поверхность, скошенный, опущенный вниз бортик и 2 отверстия для шпеньков, которые заклепаны с обратной стороны. С обратной стороны пространство внутри границ бортика заполнено пластинкой из луба, полностью повторяющей форму накладки (рис. 46. 3). Состав металла: Cu: 43,8–54,38, Ag: 46,42–47,95, Sn: 0,8–11,01, Pb: 0,9–3,8, Zn: 0,88–2,62.
3. Накладки сердцевидные размерами 1,7 × 1,5 см оформлены в стиле описанных выше накладок, имеют 2 шпенька для крепления, загнутые с обратной стороны (рис. 46. 4). Состав металла: Cu: 57,59, Ag: 2,78, Sn: 11,01, Pb: 3,8, Zn: 0,88.

Рис. 44. Красногорский могильник, погребение 8.

Фрагмент погребения с поясом

44. kép. Krasznogorszkij temető 8. sír.

A sír részlete az övvel

zásának pontjáig 2,4 cm széles, és ötszög alakú veretekkel borított (45. kép). Az öv szabad vége, amely elől át volt vetve a főszíjon és lefele lógott a lábak mellett, 82 cm hosszú volt, és szív alakú veretekkel volt díszítve. Az övbőr különböző szélességű borszijak összevarrásából állt. A szív alakú veretekkel borított részen a bőr 2 cm széles. A szív alakú veretekkel borított bőr alap egy nagyon vékony bőr réteggel volt beborítva, melynek szélessége 1,7 cm, és erre lettek rögzítve a veretek. Az öv a csaton átvezetett mellékszíjjal záródott. A mellékszija szélessége 1,7 cm volt, a végén kisebb méretű szív alakú veretekkel és kis szíjvéggel záródott. A sírból előkerült egy hódfarokból készült tarsoly is.

1. Ötszög alakú veretek. Méreteik: 1,7 × 2,2 cm. Felületük sima, oldalaik ferdén levágtak. 3 darab lyuk helyezkedik el rajtuk a szegecskek számára, melyeket az öv belső oldalán kalapáltak el (46. kép 1–2). Belső, üreges részükben a veretek formáját tökéletesen követő növényi hánscból készült lap helyezkedik el. Anyagösszetétel:

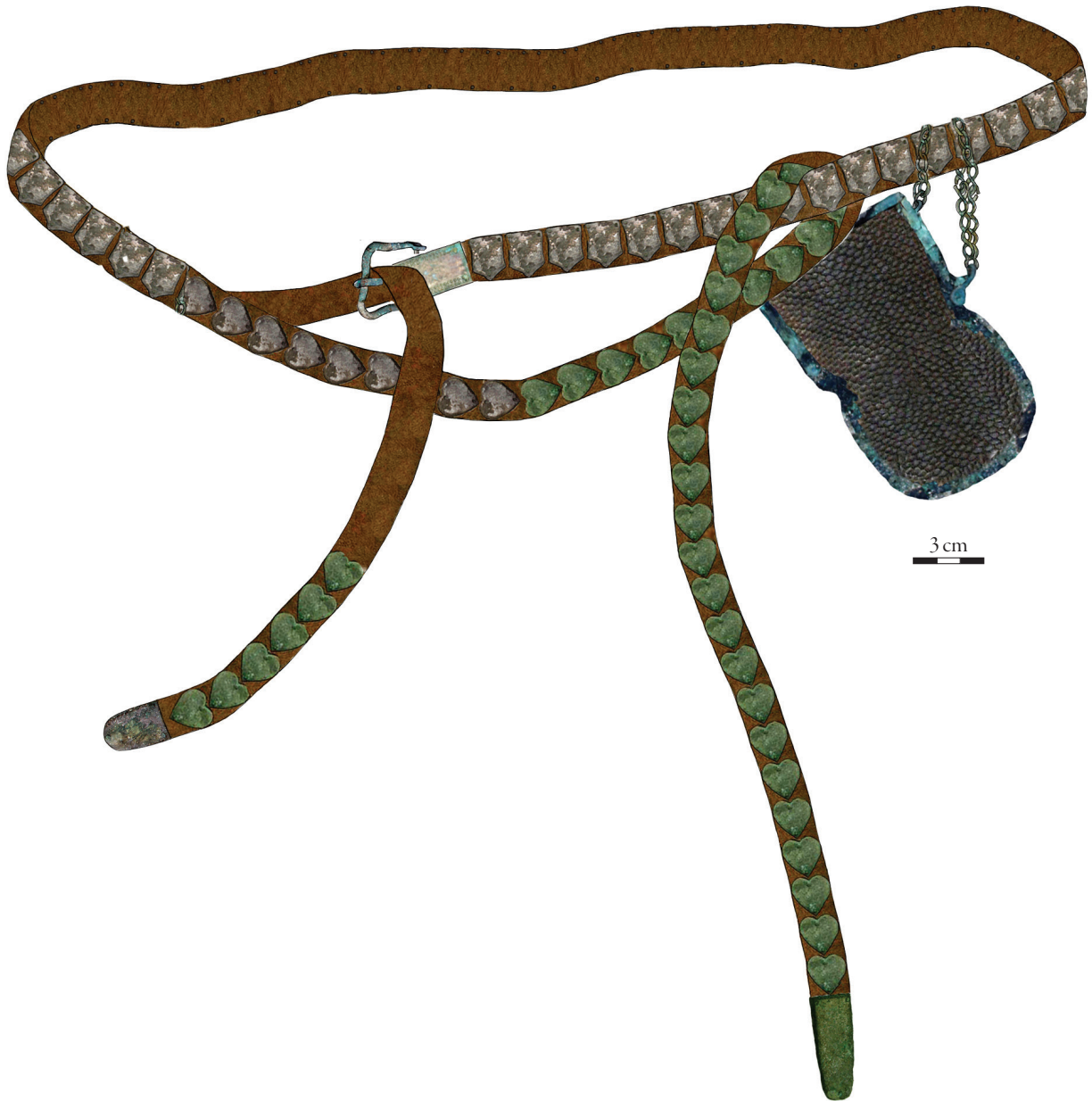

Рис. 45. Красногорский могильник, погребение 8. Реконструкция пояса
45. kép. Krasznogorszkiji temető 8. sír. Az öv rekonstrukciója

4. Наконечник подтрапцевидной формы имеет размеры $4,8 \times 1,4/1,8$ см, гладкую поверхность, скошенный, опущенный вниз бортик и 3 отверстия для шпеньков, которые заклепаны с обратной стороны (рис. 46. 9). С обратной стороны пространство внутри границ бортика заполнено пластинкой из луба, полностью повторяющей форму наконечника. Состав металла: Cu: 30,52, Ag: 63,16, Pb: 0,52, Zn: 0,18.
5. Наконечник размерами $2,5 \times 1,4$ см имел параллельные стороны, заостренный конец, скошенный бортик. Состав металла: Cu: 12,04–31,64, Ag: 64,22–86,03, Sn: 0,1, Pb: 0,88–0,96, Zn: 1,32.
2. Szív alakú veretek. Méreteik: $1,8 \times 1,8$ cm. Felületük sima, oldalaik ferdén levágtak. 2 darab lyuk helyezkedik el rajtuk a szegecses számárá, melyeket az öv belső oldalán elkalapálva rögzítették a vereteket a bőrre. Belső, üreges részükben a veretek formáját tökéletesen követő növényi hánocsból készült lap helyezkedik el (46. kép 3). Anyagösszetétel: Cu: 43,8–54,38, Ag: 46,42–47,95, Sn: 0,8–11,01, Pb: 0,9–3,8, Zn: 0,88–2,62.

- тик и гладкую поверхность. С обратной стороны пространство внутри границ бортика заполнено пластинкой из луба, полностью повторяющей форму наконечника. Состав металла: Cu: 28,02, Ag: 62,45, Pb: 2,07, Zn: 0,36.
6. *Пряжка* рамчатая трапециевидной формы размерами $2,7 \times 2,7/3,4$ см прикреплена к щитку прямоугольной формы, украшенному точечным орнаментом (рис. 46. 5), имела плоский язычок из цветного металла. Щиток изготовлен из плоской пластины, размер щитка $3,4 \times 2$ см.
  7. *Пряжка* из цветного металла овальнорамчатая с неподвижным рамчатым щитком с железным язычком имеет размеры: длина 3 см, ширина рамки 2,4 см, ширина щитка 1,8 см (рис. 46. 8).
  3. Szív alakú *veretek*. Méreteik: $1,7 \times 1,5$ cm. A fent leírt veretek stílusában kivitelezettek. 2 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelötüskével rögzültek (46. kép 4). Anyagösszetétel: Cu: 57,59, Ag: 2,78, Sn: 11,01, Pb: 3,8, Zn: 0,88.
  4. Trapéz alakú *szíjvég*. Méretei: $4,8 \times 1,4/1,8$ cm. Felülete sima, oldala ferdén levágott. 3 darab lyuk helyezkedik el rajta a szegecses számára, melyeket az öv belső oldalán elkalapálva rögzítették a szíjvéget a bőrre (46. kép 9). Belső, üreges részében a szíjvég formáját tökéletesen követő, növényi háncsból készült lap helyezkedik el. Anyagösszetétel: Cu: 30,52, Ag: 63,16, Pb: 0,52, Zn: 0,18.
  5. *Szíjvég*. Méretei: $2,5 \times 1,4$ cm. Oldalai párhuzamosak, ferdén levágottak, vége elhegyesedő, felülete sima. Belső, üreges részében a szíjvég formáját tökéletesen követő,

Рис. 46. Красногорский могильник, погребение 8
46. kép. Krasznogorszkiji temető 8. sír

В погребении обнаружены мелкие накладки сердцевидной формы (рис. 46. 6–7), от ремешка кошелек-ташки, но они находились в изголовье и с данным поясным набором прямой связи не имеют.

Могильник «НИЖНЯЯ СТРЕЛКА» (рис. 1, № 12)

На памятнике изучено 53 объекта: 40 могил и 13 жертвенных комплексов. Среди погребений одно разрушено (п. 9) и одно выделено условно без костей и вещей только по очертаниям ямы (п. 39). Пояса или их составные части присутствовали в 29 погребениях и 9 жертвенных комплексах. Два жертвенных комплекса без поясов представлены сосудами. Признаков поясных украшений не обнаружено в 9 погребениях и 4 жертвенных комплексах. Среди погребений без поясов два являются детскими, а в остальных 7 могильных ямах захоронены женщины.

Реконструировано 5 поясных наборов.

20. Могильник «Нижняя стрелка», погребение 5 (женское, ингумация)

Место хранения: Временное хранение в фондах Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева. Кол. №: НС-87/90.

Источники и литература: ШИКАЕВА 1987о, рис. 11–12; НИКИТИНА 2012, 35–36, рис. 143. 18–23.

Ремень располагался в области талии в два оборота. Ширина ремня составляла 2-2,1 см. По всей длине украшен сердцевидными накладками, оформленными в одном стиле, но имеющими разные пропорции; накладки вытянутых пропорций располагались вдоль кожаной ленты (рис. 47. 1), широкие накладки – поперек кожаной ленты (рис. 47. 2). Ремень имел наконечник и пряжку. Ширина наконечника значительно превышает проем в рамке пряжки, поэтому очевидна необходимость вспомогательного ремешка или дополнительного малого наконечника. Учитывая, что в составе накладок две имели наиболее малые размеры, возможно предположить, что они сохранились от вспомогательного ремешка, который не всегда имел наконечник. Но, к сожалению, его расположение в составе поясного набора не прослежено.

С правой стороны к поясу привешивалась умбоновидная подвеска (рис. 47. 8), со стороны спины кошелек, в котором лежали кресало и кремь; форма кошелька не прослежена.

1. Накладки сердцевидной формы 1,7 × 1,4 см с двумя шпеньками, загнутыми с обратной стороны и рас-

ноvényi háncsból készült lap helyezkedik el. Anyagösszetétel: Cu: 28,02, Ag: 62,45, Pb: 2,07, Zn: 0,36.

6. Trapéz karikájú csat. Méretei: 2,7 × 2,7/3,4 cm. Egy téglalap alakú, pontmintával díszített csattestet rögzítettek hozzá (46. kép 5). A csatpecsek lapos, színesfémből készült. A csattest egy lemezből van kialakítva, méretei: 3,4 × 2 cm.
7. Színesfém csat. Karikája ovális, a csattesttel egybeöntött, a csattest áttört. A pecsek vasból készült. Méretei: hossza: 3 cm, karika szélessége: 2,4 cm, csattest szélessége: 1,8 cm (46. kép 8).

A sírból előkerültek továbbá kisméretű, szív alakú veretek (46. kép 6–7), a tarsoly szíjaról. Azonban ezek a veretek a fej tájékáról kerültek elő, így az itt ismertetett övkészlettel nincsenek közvetlen kapcsolatban.

„NYIZSNYAJA SZTRELKA” TEMETŐJE (1. kép, № 12)

A lelőhelyen 53 objektum került feltárára: 40 sír és 13 áldozati leletegyüttes. A sírok közül az egyik feldúlt (9.) és egy sír (39.) feltételeken lett meghatározva a gödör körvonalai alapján, csontok és mellékletek ugyanis nem kerültek elő belőle. Övek, vagy azok részletei 29 sírból és 9 áldozati leletegyüttesből kerültek elő. Két, öv nélküli áldozati leletegyüttes edényekből állt. 9 sírban és 4 áldozati leletegyüttesben nem találtak övdísz. Az öv nélküli sírok között két gyermek sír volt, a többi 7 sírba nőt temettek.

5 övkészlet rekonstrukciója történt meg.

20. „Nyizsnyajaja sztrejka”, 5. sír

(női, korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Ideiglenes őrzési helye a V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történelmi Tudományos Kutatóintézet.

Gyűjteményi szám: НС-87/90.

Források és irodalom: ШИКАЕВА 1987о, рис. 11–12; НИКИТИНА 2012, 35–36, рис. 143. 18–23.

Az öv deréktájon helyezkedett el, a testet két fordulattal fogta körül.

Az öv szélessége 2-2,1 cm. Teljes hosszában egy stílusban kivitelezett, de különböző méretű szív alakú veretekkel díszített. Az elnyújtott veretek a szíjon hosszában (47. kép 1), a széles veretek pedig keresztben helyezkedtek el (47. kép 2). Az övhöz szíjvég és csat is tartoztak. A szíjvég szélessége jelentősen felülmúlja a csatkarika szélességét, ezért nyilvánvaló a mellékszív, vagy egy kiegészítő kisméretű szíjvég szükségessége. Figyelembe véve, hogy a veretek között kettő darab igen kisméretű, feltételezhető, hogy azok a mellékszíjból maradhettek meg, amely ugyanis nem mindig rendelkezett

положенными по ширине накладки, имеют по краю бордюр из насечек, а на поверхности каплевидное изображение (рис. 47. 2, 7).

2. Накладки сердцевидной формы с двумя шпеньками, загнутыми с обратной стороны и расположенными по длине накладки, имеют размеры $1,4 \times 1,6$ см и $1,9 \times 2,1$ см, по краю бордюр из насечек, а на поверхности каплевидное изображение (рис. 47. 4, 6).
3. Одна накладка сердцевидной формы имела размеры $1,4 \times 1,7$ см, бордюр из насечек, 2 шпенька по ширине накладки, загнутые с обратной стороны, и нечеткие насечки на поверхности (рис. 47. 5).
4. Наконечник размерами $1,8 \times 4,2$ см с прямыми боковыми сторонами, закругленным нижним концом, выемкой дуговидной формы на противоположной стороне и растительным орнаментом на поверхности (рис. 47. 1).
5. Пряжка овальнорамчатая с неподвижным фигурным щитком с округлыми боковыми сторонами и приостренным задним краем, оформленным в виде 3-х лепесткового цветка (рис. 47. 3). Длина изделия 3,1 см, ширина рамки 1,9 см, ширина щитка 1,7 см. Состав металла: Cu: 65,14–83,63, Ag: 0,12–0,14, Sn: 1,84–11,18, Pb: 12,18–25,03, Zn: 0,89–1,26.

szíjvéggel. Sajnos azonban ennek elhelyezkedése az övön nem volt megfigyelhető.

Az övre jobb oldalról pajzsdudor alakú függőt erősítettek (47. kép 8). A hátrészen az övről egy tarsoly csüngött, melyben csíholó és kovakő feküdt. A tarsoly formáját nem sikerült megfigyelni.

1. Szív alakú veretek. Méreteik: $1,7 \times 1,4$ cm. 2 darab, a belső oldalon elhajtott, a veretek hátulján szélkében elhelyezkedő felszerelötüskével rögzültek. A veretek felszínén csepp alakú díszítés található, szélük bemetszésekkel díszített (47. kép 2, 7).
2. Szív alakú veretek. 2 darab, a belső oldalon elhajtott, a veretek hátulján hosszában elhelyezkedő felszerelötüskével rögzültek. Méreteik: $1,4 \times 1,6$ cm és $1,9 \times 2,1$ cm. A veretek felszínén csepp alakú díszítés található, szélük bemetszésekkel díszített (47. kép 4, 6).
3. Szív alakú veret. Méretei: $1,4 \times 1,7$ cm. Széle bemetszésekkel díszített. 2 darab, a veret hátulján szélkében elhelyezkedő, a belső oldalon elhajtott felszerelötüskével rögzült. Felületén nehezen kivehető bemetszések találhatók (47. kép 5).
4. Szíjvég. Méretei: $1,8 \times 4,2$ cm. Oldalai egyenesek, vége lekerekített. Tővénel ívelt bevágás figyelhető meg. Felülete növényi motívummal díszített (47. kép 1).

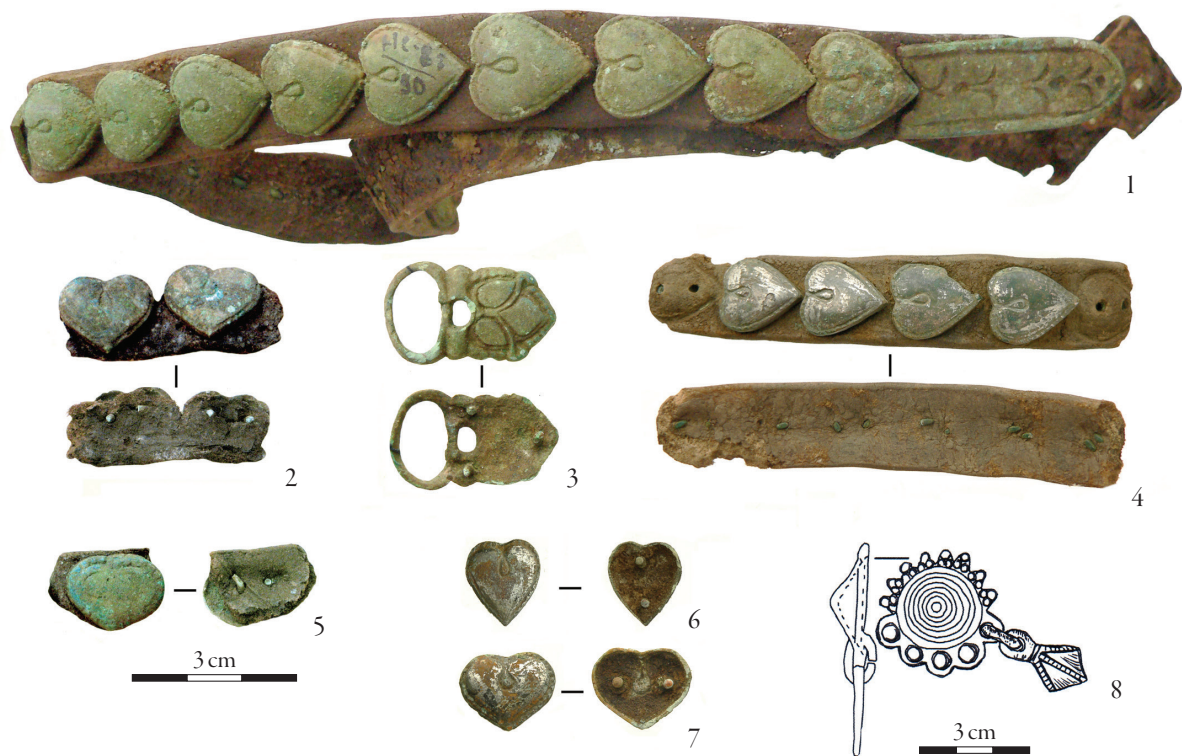

Рис. 47. Могильник «Нижняя стрелка», погребение 5
47. kép. „Nyizsnyujaja sztrelka” temetője, 5. sír

21. Могильник «Нижняя стрелка», погребение 6 (женское, кенотаф)

Место хранения: Временное хранение в фондах Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева. Кол. №: НС-87/111.

Источники и литература: ШИКАЕВА 1987о, рис. 63; НИКИТИНА 2012, 36, рис. 144.

Пояс находился в центре могилы, условно в области талии. К нему крепился нож. Расположение пояса, как и иных украшений в кенотафе, символично, поэтому представленная реконструкция приблизительна.

Основу пояса составила кожаная лента шириной 1,6 см, на которую крепились накладки 3-х типов (рис. 48). Длина ремня с накладками около 128 см, один конец завершается пряжкой, другой – наконечником. Учитывая, что ширина наконечника превышает проем рамки пряжки, очевидно, что ремень застегивался с помощью вспомогательного ремешка, который не имел накладок и наконечника. Судя по длине кожаной ленты ремень носился в один оборот вокруг корпуса человека, спереди длинный конец был перекинут через ремень с левой стороны на правую, образуя дополнительный ряд, и свободный конец с наконечником опущен вниз. Задняя часть ремня и небольшой фрагмент с правой стороны перед пряжкой украшены пятиугольными накладками. Сзади с обеих сторон от пятиугольных накладок крепились сердцевидные накладки с круглой головкой на нижнем крае. Передняя часть и опущенный вниз конец имели сердцевидные накладки, прикрепленные мысыком вдоль ремня.

Накладки крепились с помощью шпеньков, пронизывающих кожу и загнутых с изнаночной стороны.

1. Накладки сердцевидной формы со сглаженными очертаниями с бордюром по краю и головкой с нижней стороны имели размеры $2 \times 1,7$ см, крепились по ширине накладки двумя шпеньками (рис. 49. 6), загнутыми с обратной стороны. Состав металла: Cu: 63,16–73,22, Sn: 16,97–28,22, Pb: 2,3–2,66, Zn: 2,53–3,68.
2. Накладки сердцевидной формы со сглаженными очертаниями без головки имели размеры $1,8 \times 1,6$ см, бордюры по контуру и два шпенька для крепления, расположенных по центральной оси накладки (рис. 49. 5). Состав металла: Cu: 67–75,68, Sn: 15,04–23,44, Pb: 1,68–4,23, Zn: 3,23–3,92.
3. Пятиугольные накладки с бордюром по контуру и прорезью у основания имели размеры $1,5 \times 1,7$ см и два шпенька для крепления по ширине изделия (рис. 49. 4). Состав металла: Cu: 58,26–67,57, Sn: 20,01–26,32, Pb: 3,61–5,85, Zn: 3,22–3,94.

5. *Csat*. Карикája овális, a csattesttel egybeöntött. A csattest oldalai lekerekítettek, vége elhegyesedő, felülete háromszírmű virág ornamentikával díszített (47. kép 3). Méretei: hossz: 3,1 cm, karika szélessége: 1,9 cm, csattest szélessége: 1,7 cm. Anyagösszetétel: Cu: 65,14–83,63, Ag: 0,12–0,14, Sn: 1,84–11,18, Pb: 12,18–25,03, Zn: 0,89–1,26.

21. „Nyiznyjaja sztrelka”, 6. sír

(női, kenotáfium)

Őrzési hely: Ideiglenes őrzési helye a V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történelmi Tudományos Kutatóintézet.

Gyűjteményi szám: НС-87/111.

Források és irodalom: ШИКАЕВА 1987о, рис. 63;

НИКИТИНА 2012, 36, рис. 144.

Az öv a sírgödör közepén helyezkedett el, feltételeesen deréktájon. Rajta kés függött. Az öv elhelyezkedése a kenotáfiumban, csakúgy, mint az egyéb ékítményeké, szimbolikus, ezért a bemutatott rekonstrukció is csak feltételes.

Az öv alapját egy 1,6 cm széles bőrszija adta, melyre 3 típusba sorolható vereteket erősítettek (48. kép). A veretekkel ellátott öv 128 cm hosszú, egyik vége csattal, a másik szíjvéggel zárult. Figyelembe véve, hogy a szíjvég szélessége felülmúlja a csatkeretét, nyilvánvaló, hogy az öv mellékszíjjal záródott, amelyen nem volt veret vagy szíjvég. Hosszából ítélve az öv egyszer fogta körül a derekat. Elöl a fősíj végét bal oldalról a jobb oldalra vezették, szíjvéggel ellátott vége a fősíjra átvetve szabadon lelógott. Elöl az öv így kétrétegű volt. A hátrészen, és a jobb oldal egy részén, a csat tájkán a szíjat ötszög alakú veretek díszítették. Hátral az ötszög alakú veretek után mindkét oldalon szív alakú veretek kerültek felhelyezésre, melyeknek alsó részén kerek kiugró rész található. Az öv elülső oldalán és a lelógó végén szív alakú veretek helyezkedtek el csúcsukkal oldalra.

A veretek a bőrt átszúró, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskékkel rögzültek.

1. Szív alakú veretek. A tárgyak vonalai simítottak, szélükön bordűr található. Alsó részükön kiugró rész helyezkedik el. Méreteik: $2 \times 1,7$ cm. A veretek hátulján szélükön elhelyezkedő 2 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzültek (49. kép 6). Anyagösszetétel: Cu: 63,16–73,22, Sn: 16,97–28,22, Pb: 2,3–2,66, Zn: 2,53–3,68.
2. Szív alakú veretek. A tárgyak vonalai simítottak, szélükön bordűr található. Kiugró rész nem található rajtuk, szélükön bordűr helyezkedik el. Méreteik: $1,8 \times 1,6$ cm. 2 darab, a veretek középtengelyében elhelyezkedő tüskével rögzültek (49. kép 5). Anyagösszetétel: Cu: 67–

Рис. 48. Могильник «Нижняя стрелка», погребение 6. Реконструкция пояса
48. kép. „Nyizsnyjaja sztrélka” temetője, 6. sír. Az öv rekonstrukciója

4. Наконечник размерами $7 \times 1,8$ см имеет прямые параллельные стороны, закругленный конец и фигурный противоположный край, насечки по бордюру; крепился с помощью 4-х загнутых с обратной стороны шпеньков (рис. 49. 7). Состав металла: Cu: 76,86, Sn: 15,47, Pb: 7,18, Zn: сл.
5. Пряжка овальнойрамчатая имеет длину 4 см, ширину рамки 2,5 см, ширину щитка 1,6 см; неподвижный вытянутый пятиугольный щиток и железный язычок (рис. 49. 8). Состав металла: Cu: 65,58, Sn: 18,28, Pb: 4,89, Zn: 3,53.
3. Ötszög alakú veretek. Szélükön bordűr található, alsó részükön áttörtek. Méreteik: $1,5 \times 1,7$ cm. A veretek hátulján széltében elhelyezkedő, 2 darab felszerelötüskével rögzültek (49. kép 4). Anyagösszetétel: Cu: 58,26–67,57, Sn: 20,01–26,32, Pb: 3,61–5,85, Zn: 3,22–3,94.
4. Szíjvég. Méretei: $7 \times 1,8$ cm. Oldalai egyenesek, párhuzamosak, vége lekerekített, töve tagolt. Szélén bemetszésekkel ellátott. 4 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelötüskével rögzült (49. kép 7). Anyagösszetétel: Cu: 76,86, Sn: 15,47, Pb: 7,18, Zn: nyomokban.

Рис. 49. Могильник «Нижняя стрелка», погребение 6
49. kép. „Nyizsnyajaja sztrelka” temetője, 6. sír

6. *Пряжка* овальнорамчатая размерами $3 \times 1,5/1,7$ см с небольшим щитком геральдической формы с изображением трилистника имеет железный язычок (рис. 49. 9). Cu: 14,2–17,12, Sn: 59,2–60,61, Pb: сл.–0,81, Zn: 0,91–0,93.

22. «Нижняя стрелка», погребение 16

(женское, кремация)

Место хранения: Временное хранение в фондах Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева.
Кол. №: НС-87/204.

Источники и литература: ШИКАЕВА 1987о, рис. 75–76; НИКИТИНА 2012, 39, рис. 160.

Пояс находился по центру погребения, опоясывая скопление женных костей и фрагментов одежды.

Пояс состоит из нескольких кожаных лент разной ширины, соединенных поясными кольцами (рис. 50). Задние составные ремни шириной 1,5 см украшены сердцевид-

5. Egybeöntött, ovális karikájú *csat*. Méretei: hossz: 4 cm, karika szélessége: 2,5 cm, csattest szélessége: 1,6 cm. A csattest elnyújtott, ötszög alakú, a pecek vasból készült (49. kép 8). Anyagösszetétel: Cu: 65,58, Sn: 18,28, Pb: 4,89, Zn: 3,53.

6. Ovális karikájú *csat*. Méretei: $3 \times 1,5/1,7$ cm. A csattest kicsi, heraldikus formájú, háromlevelű motívummal díszített. A pecek vasból készült (49. kép 9). Anyagösszetétel: Cu: 14,2–17,12, Sn: 59,2–60,61, Pb: nyomokban–0,81, Zn: 0,91–0,93.

22. „Nyizsnyajaja sztrelka”, 16. sír

(női, hamvasztásos rítus)

Órzési hely: Ideiglenes órzési helye a V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történeti Tudományos Kutatóintézet.

Gyűjteményi szám: НС-87/204.

Források és irodalom: ШИКАЕВА 1987о, рис. 75–76; НИКИТИНА 2012, 39, рис. 160.

ными накладками. Наиболее широкие до 2 см ремни располагались с лицевой стороны и имеют накладки разных типов: сердцевидные с каплевидными выступами, выпуклые круглые и кольцевидные, образующие одинаковые скопления со стороны поясных колец со строго регламентированной позицией каждой накладки. Ремни продеты в кольца и закреплены с использованием прямоугольных обойм. Концы пояса могли соединяться двумя способами: а) с помощью двух узких ремешков с накладками, продетых в поясные кольца: один завершается пряжкой, второй – наконечником; б) с помощью дополнительного кожаного или тканого ремешка без накладки, продетого в рамку пряжки.

1. Накладки сердцевидной формы размерами 1,3 × 1,5 см со слегка выпуклой поверхностью, с бордюром из насечек по контуру и с изображением овала на поверхности (рис. 51. 16). Крепились на ремень мысыком вбок с помощью двух шпенок, расположенных по центральной оси изделия. Состав металла: Cu: 14,14–15,79, Sn: 40,56–56,98, Pb: 21,95–40,2, Zn: 1,23–1,34.
2. Накладки сердцевидной формы размерами 1,7 × 1,3 см со слегка выпуклой поверхностью, с бордюром из насечек по контуру и с изображением овала на поверхности (рис. 51. 17). Крепились на ремень мысыком вниз с помощью двух шпенок, расположенных по ширине изделия. Состав металла: Cu: 52,57, Ag: 0,04, Sn: 14,52, Pb: 27,91, Zn: 0,52.
3. Накладки круглые выпуклые мелкие диаметром до 0,7 см (рис. 51. 3). Крепились на поясе при помощи 1 шпеня, расклепанного с обратной стороны.
4. Кольцевидные накладки диаметром более 1,5 см украшены по контуру бордюром из ложной зерни и орнаментом в форме подковок, крепились с помощью 3-х шпенок (рис. 51. 6, 9). Состав металла: Cu: 63,23–80,99, Sn: 2,53–9,41, Pb: 3,88–8,14, Zn: 5,69–9,41.
5. «Зооморфные» накладки 0,8 × 0,7 см с двумя миндалевидными изображениями, символизирующими глаза, и выступом между ними, обозначающим нос. Имеют один шпенек для крепления, расклепанный с обратной стороны (рис. 51. 14–15). Состав металла: Cu: 75,5–80,99, Sn: 3,05–3,23, Pb: 3,57–4,59, Zn: 11,02–12,75, Au: 1.
6. Накладки пятиугольной формы 2,1 × 1,7 см с тремя каплевидными выступами с рельефным растительным орнаментом и окантовкой по бордюру (рис. 51. 10).
7. Наконечник 3,3 × 1 см с заостренным концом и противоположным краем в форме ласточкина хвоста с рас-

Az öv a sír közepén helyezkedett el, égett csontokat és ruhatörödékeket fogott át.

Az öv több, különböző szélességű bőrszíjból állt, melyeket övkarikák kötöttek össze (50. kép). A hátrészen a szíjak 1,5 cm szélesek, szív alakú veretekkel díszítettek. A legszélesebb, legfeljebb 2 cm széles szíjak elöl helyezkedtek el, és különböző típusú veretekkel díszítettek: csepp alakú kiugrással díszített szív alakú veretekkel, domború kerek, és karika alakú veretekkel. Utóbbi veretek szigorú rendben helyezkedtek el az övkarikák mellett. A szíjakat a karikákon átvezették, és téglalap alakú pántokkal rögzítették. Az öv végeit kétféle módon kapcsolhatták össze: a) két vékony, veretekkel ellátott szíj segítségével, melyeket az övkarikákon átvezettek, és az egyik szíj végén csat, a másik szíj végén szíjvég helyezkedett el; b) bőrből vagy textiltől készült, veretekkel nem ellátott mellékszíjjal, mely csattal zárult.

1. Szív alakú veretek. Méreteik: 1,3 × 1,5 cm. Felületük enyhén domború. Szélükön bemetszésekből álló bordűr helyezkedik el. Felületükön ovális alakú díszítés található (51. kép 16). Csúcukkal oldalra kerültek a szíjra felhelyezésre, 2 darab, a veretek középtengelyében elhelyezkedő szegeccsel. Anyagösszetétel: Cu: 14,14–15,79, Sn: 40,56–56,98, Pb: 21,95–40,2, Zn: 1,23–1,34.
2. Szív alakú veretek. Méreteik: 1,7 × 1,3 cm. Felületük enyhén domború. Szélükön bemetszésekből álló bordűr helyezkedik el. Felületükön ovális alakú díszítés található (51. kép 17). Csúcukkal lefele kerültek a szíjra felhelyezésre, 2 darab, a veretek szélében elhelyezkedő szegeccsel. Anyagösszetétel: Cu: 52,57, Ag: 0,04, Sn: 14,52, Pb: 27,91, Zn: 0,52.
3. Kisméretű kerek veretek. Felületük kidomborodó. Átmérőjük legfeljebb 0,7 cm (51. kép 3). 1 darab, a belső oldalon elkalapált szegeccsel rögzültek az övre.
4. Karika alakú veretek. Átmérőjük legalább 1,5 cm. Szélük álggranulációval, a felületük pedig patkó alakú elemekkel díszített. 3 darab szegeccsel rögzültek (51. kép 6, 9). Anyagösszetétel: Cu: 63,23–80,99, Sn: 2,53–9,41, Pb: 3,88–8,14, Zn: 5,69–9,41.
5. „Állatalakos” veretek. Méreteik: 0,8 × 0,7 cm. Felületük szemeket utánzó, 2 darab mandula alakú elemmel és közöttük egy orrot utánzó kiugró résszel díszített. 1 darab, a belső oldalon elkalapált szegeccsel rögzültek (51. kép 14–15). Anyagösszetétel: Cu: 75,5–80,99, Sn: 3,05–3,23, Pb: 3,57–4,59, Zn: 11,02–12,75, Au: 1.
6. Ötszög alakú veretek. Méreteik: 2,1 × 1,7 cm. 3 darab, csepp alakú kiugrással ellátottak, felületük domború növényi mintával és szegéllyel díszített (51. kép 10).
7. Szíjvég. Méretei: 3,3 × 1 cm. Vége elhegyesedő, töve fecskefarok alakú. Felülete növényi indamintával, széle kisméretű álggranulációval díszített (51. kép 11). 2 darab,

Рис. 50. Могильник «Нижняя стрелка», погребение 16. Реконструкция пояса
50. kép. „Nyizsnyjaja sztrelika” temetője, 16. sír. Az öv rekonstrukciója

тительным орнаментом в виде извивающегося побега, по бортику — мелкая ложная зернь (рис. 51. 11). Крепится с помощью двух шпеньков, расклепанных с изнаночной стороны ремня. Состав металла: Cu: 77,28, Sn: 3,55, Pb: 5,26, Zn: 10,92.

8. Наконечники $3,3 \times 0,7/1,3$ см имеют боковые стенки, сужающиеся к заостренному концу, и расширение в форме обоймы на противоположной стороне; крепятся с помощью 3-х шпеньков, загнутых с обратной стороны, и боковых стенок, охватывающих кожаную ленту и загнутых с обратной стороны (рис. 51. 8, 12). Орнаментальная композиция состоит из трилистника в обрамлении растительных побегов, симметрично расположенных миндалевидных фигур с завитками внутри и бордюра из ложной зерни по контуру изделия. Состав металла: Cu: 76,59–79,23, Sn: 2,99–3,2, Pb: 4,59–5,74, Zn: 10,7–13,83.
9. Наконечник $3 \times 1/1,4$ см имеет трапециевидную форму, фигурные края, конец в форме трилистника и треугольный вырез на противоположной стороне (рис. 51. 13). Орнаментирован изображением трилистника в декоративном оформлении и миндалевидными фигурами. Крепится с помощью металлической пластинки и 2-х шпеньков, расклепанных с обратной стороны. Между пластинкой и основной кожаной лентой проложен дополнительный ремешок, предназначенный очевидно, для соединения наконечника с противоположным краем ремня. Состав металла: Cu: 73,47, Sn: 5,1, Pb: 50,2, Zn: 10,77.
10. Пряжка овальнорамчатая с неподвижным фигурным щитком с округлыми боковыми сторонами и а внутренней стороне — с заостренным концом, по бортику — мелкая ложная зернь (рис. 51. 14). Крепится с помощью двух шпеньков, расклепанных с изнаночной стороны ремня. Состав металла: Cu: 77,28, Sn: 3,55, Pb: 5,26, Zn: 10,92.
8. *Сzijvégek*. Méreteik: $3,3 \times 0,7/1,3$ cm. Oldalaik az elhegyesedő végük felé szűkülnek, tövüknél egy fém pántta szélesednek ki. 3 darab, a belső oldalon elhajlított felszerelőtűskével, valamint a pántta kiszélesedő végét az övre ráhajtván rögzítik (51. kép 8, 12). Felületük háromlevelű motívummal díszített, amit növényi hajtások kereteznek, valamint szimmetrikusan elhelyezkedő, belül volutával ellátott mandula alakú motívumokból. Szélük álgranulációval díszített. Anyagösszetétel: Cu: 76,59–79,23, Sn: 2,99–3,2, Pb: 4,59–5,74, Zn: 10,7–13,83.
9. Trapéz alakú *szijvég*. Méretei: $3 \times 1/1,4$ cm. Szélei tagoltak, vége háromágú végződésű, tövénél ék alakú bevágás található (51. kép 13). Felülete dekoratívan kivitelezett háromlevelű motívummal, és mandula alakú elemekkel díszített. 2 darab, a belső oldalon ellentett fémlappal elkapált szegeccsel rögzült az övre. Az ellentett lemez és az öv szíja közé egy kiegészítő bőrszija került, melynek célja jól láthatóan a szijvég és a másik oldalon az övbőr végének a rögzítése. Anyagösszetétel: Cu: 73,47, Sn: 5,1, Pb: 50,2, Zn: 10,77.
10. Egybeöntött *csat*. Karikája ovális alakú, a csattest háromlevelű virág motívummal díszített, oldalai lekerekítettek, hegyben végződik (51. kép 2). A tárgy hossza: 3,2 cm, karika szélessége: 2 cm, csattest szélessége: 1,7 cm.
11. *Csat*. Karikája ovális alakú. A csattest áttört. Hossza: 2,3 cm, a karika szélessége: 2 cm, a csattest szélessége: 1,5 cm. A csatpecsek színesfémből készült (51. kép 12). A karika vízszintes bemetszésekkel díszített. Anyagösszetétel: Cu: 78,89, Sn: 4,7, Pb: 4,03, Zn: 8,99.

Рис. 51. Могильник «Нижняя стрелка», погребение 16
51. kép. „Nyiznyajaja sztrélka” temetője, 16. sír

приостренным задним краем и орнаментом в форме 3-х лепесткового цветка (рис. 51. 2). Длина изделия 3,2 см, ширина рамки 2 см, ширина щитка 1,7 см.

11. *Пряжка* овальнорамчатая с рамчатым щитком для крепления ремня имела длину 2,3, ширину рамки 2 см, ширину щитка 1,5 см, язычок из цветного металла (рис. 51. 12). Рамка украшена горизонтальными насечками. Состав металла: Cu: 78,89, Sn: 4,7, Pb: 4,03, Zn: 8,99.
12. *Кольца* поясные диаметром 3,6 см, имеют на поверхности орнамент из завитков (рис. 51. 1, 7). Состав металла: Cu: 79,38–79,6, Sn: 2,34–3,7, Pb: 6–6,19, Zn: 8,32–10,58.
13. Прямоугольные *обоймы* 1,9 × 1 см имеют два выступа на одной стороне, небольшую выемку на другой и растительный орнамент (рис. 51. 1, 4); охватывают кожаную ленту боковых сторон и загнуты. Для крепления дополнительно служили 2 шпенька по центру, загнутые с обратной стороны. Использованы для соединения кожаных ремней. Состав металла: Cu: 79,23–76,59, Sn: 2,99–3,55, Pb: 5,26–5,74, Zn: 10,7–10,92.

23. «Нижняя стрелка», погребение 30

(женское, кремация)

Место хранения: Временное хранение в фондах Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева. Кол. №: HC-87/395.

Источники и литература: ШИКАЕВА 1987о, рис. 91, 129; НИКИТИНА 2012, 42, рис. 182–183; НИКИТИНА–САПРЫКИНА–МИТОЯН 2011, 115–126.

Пояс охватывал скопление женных костей приблизительно по центру. Судя по расположению инвентаря, ремень занимал положение, близкое к месту в костюме погребенного.

По сохранившимся фрагментам кожи с отверстиями для накладок (от 61 накладки) очевидно, что длина пояса составляла не менее 125 см. Ремень состоял из двух кожаных лент. Нижняя кожаная полоса имела ширину 1,9 см, сверху покрыта слоем более тонкой кожи, вероятно, другого цветового оттенка (рис. 52. 6, 8). Используя материал из погребения 29 этого же могильника с аналогичным поясом, содержавшего ингумацию, можно предположить, что ремень опоясывал погребенного в 1,5 оборота. В пояском наборе присутствовали накладки, пряжка и наконечник. Накладки имели одинаковое оформление, но различались по пропорциям.

1. *Накладки* пятиугольной формы 2,1 × 1,8 см имели каплевидные выступы по бокам и петлю у основания для кольца (рис. 52. 1–2). Крепились вершиной пя-

12. *Övkarikák*. Átmérőjük: 3,6 cm. Felületük volutákkal díszített (51. kép 1, 7). Anyagösszetétel: Cu: 79,38–79,6, Sn: 2,34–3,7, Pb: 6–6,19, Zn: 8,32–10,58.
13. Téglalap alakú *pántok*. Méreteik: 1,9 × 1 cm. Egyik oldalukon két kiszögellés, vele szemben lévő oldalukon egy kisméretű bevágás található. Felületük növényi mintával díszített (51. kép 1, 4). A lemezek az oldalsó részen a bőrszíjra vannak ráhajtva. A rögzítésre szolgált továbbá 2 darab felszerelőtüske középtájon, melyek a belső oldalon vannak elhajtva. Bőrszíjak egymáshoz rögzítésére szolgáltak. Anyagösszetétel: Cu: 79,23–76,59, Sn: 2,99–3,55, Pb: 5,26–5,74, Zn: 10,7–10,92.

23. „Nyizsnyjaja sztrejka”, 30. sír

(női, hamvasztásos rítus)

Őrzési hely: Ideiglenes őrzési helye a V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történeti Tudományos Kutatóintézet.

Gyűjteményi szám: HC-87/395.

Források és irodalom: SIKAJEVA 1987о, рис. 91, 129; NYIKITYINA 2012, 42, рис. 182–183; NYIKITYINA–SZAPRIKINA–MITOJAN 2011, 115–126.

Az öv égett csontokat fogott át, megközelítőleg a sírgödör közepén. A mellékletek elhelyezkedése alapján az öv az elhunyt ruházatában elfoglalt helyéhez közel feküdt.

A megmaradt bőrtöredékek alapján (melyekben megmaradtak 61 verettől származó, a felszerelőtüskék által hagyott lyukak), nyilvánvaló, hogy az öv hossza legalább 125 cm volt. Az öv két szíjból állt. Az alsó szíj 1,9 cm széles volt, felül jóval vékonyabb bőrrrel volt borítva, amely feltehetően más színárnyalatú volt (52. kép 6, 8). Ennek a temetőnek a 29. (korhasztásos rítusú) sírjából származó anyagok alapján, melyből egy hasonló öv került elő, feltételezhető, hogy az öv 1,5 fordulatot fogta körül az elhunyt testét.

Az övkészlethez veretek, csat, és szíjvég tartoztak. A veretek kialakítása egyezik, de arányaik különbözőek.

1. Ötszög alakú *veretek*. Méreteik: 2,1 × 1,8 cm. Oldalaikon csepp alakú kiálló részekkel ellátottak, alsó részükön karika számára szolgáló hurok található (52. kép 1–2). Az ötszög csúcsával felfele rögzültek 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével (52. kép 7). Díszítésük kettő, a középtengelyen elhelyezkedő háromlevelű motívumból áll, növényi hajtásokkal az oldalakon. Anyagösszetétel: Cu: 90,35–93,62, Ag: 0,17–0,19, Sn: 3,78–7,15, Pb: 1,51–1,66.
2. Ötszög alakú *veretek*. Méreteik: 1,7 × 2 cm. Oldalaikon csepp alakú kiálló részekkel ellátottak. Az ötszög csúcsával oldalt rögzültek 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével (52. kép 3, 6, 8). Kialakításuk megfelel

- тиугольника вверх с помощью 3-х шпеньков, загнутых на обратной стороне (рис. 52. 7). Орнамент состоит из двух, расположенных по центральной оси, трилистников и побегов по боковым краям. Состав металла: Cu: 90,35–93,62, Ag: 0,17–0,19, Sn: 3,78–7,15, Pb: 1,51–1,66.
2. Накладки пятиугольной формы 1,7 × 2 см имели каплевидные выступы по бокам, крепились вершиной пятиугольника вдоль ремня с помощью 3-х шпеньков, загнутых с обратной стороны (рис. 52. 3, 6, 8). Оформление соответствует декору на предыдущих накладках. Состав металла: Cu: 90,7, Ag: 0,16, Sn: 6,4, Pb: 1,6.
  3. Наконечник размерами 3,3 × 1,7 см имел параллельные боковые края, закругленный конец и фигурный вырез на противоположной стороне. Крепился с помощью 4-х шпеньков, загнутых на обратной стороне (рис. 52. 5). Орнамент растительный. Состав металла: Cu: 93,42, Ag: 0,22, Sn: 3,48, Pb: 1,96.
- az előzőekben leírt vereteknek. Anyagösszetétel: Cu: 90,7, Ag: 0,16, Sn: 6,4, Pb: 1,6.
3. Szíjvég. Méretei: 3,3 × 1,7 cm. Oldalai párhuzamosak, vége lekerekített, töve tagolt. 4 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzült (52. kép 5). Növényi mintával díszített. Anyagösszetétel: Cu: 93,42, Ag: 0,22, Sn: 3,48, Pb: 1,96.
  4. Csát. Karikája ovális alakú. Méretei: 2,6 × 1,4/1,6 cm. Csat teste heraldikus formájú, kisméretű, háromlevelű motívummal díszített. 3 darab szegeccsel rögzült (52. kép 4).
24. „Nyizsnyajaja sztrejka”, 4. áldozati leletegyüttes (női[?])
 Őrzési hely: Ideiglenes őrzési helye a V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történelmi Tudományos Kutatóintézet.
 Gyűjteményi szám: HC-87/496.
 Források és irodalom: SIKAJEVA 1987o, рис.

Рис. 52. Могильник «Нижняя стрелка», погребение 30
 52. kép. „Nyizsnyajaja sztrejka” temetője, 30. sír

4. Овальнорамчатая *пряжка* размерами $2,6 \times 1,4/1,6$ см имела миниатюрный щиток геральдической формы, в который вписан трилистник; крепилась 3 шпеньками (рис. 52. 4).

24. «Нижняя стрелка», жертвенный комплекс 4
(женский[?])

Место хранения: Временное хранение в фондах Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева.
Кол. №: НС-87/496.

Источники и литература: ШИКАЕВА 1987о, рис. 101; НИКИТИНА 2012, 45, рис. 196. 5–6, 8–9; НИКИТИН–НИКИТИНА 2004, 110.

Ремень лежал на дне и опоясывал завернутые в мех и ткань вещи.

Основу пояса составляли две кожаные ленты: верхний слой более толстой кожи имел ширину 2 см; нижний слой более тонкой кожи имеет в настоящее время немного меньшую ширину. Слой толстой кожи повернут ворсистой стороной наружу. Возможно, оба слоя были по ширине равны, но в различной степени подвержены деформации. Накладки на основном ремне скрепляли оба слоя шпеньками, расклепанными на обратной стороне (рис. 53. 5). Вспомогательный ремешок имел ширину 1,4 см и следы от накладок, прикрепленных с помощью расклепанных шпеньков (рис. 53. 6). Накладки на вспомогательном ремешке не сохранились, фиксируются только шпеньки от них.

Судя по составу деталей пояса, он был полным, но, к сожалению, расположение этих деталей в составе набора не прослежено.

Пояс имел накладки двух типов, пряжку, наконечник основного ремня и малый наконечник от вспомогательного ремешка.

1. Накладки сердцевидной формы 2×2 см с орнаментом пальметты (трилистника), лепестки которой выступают за боковые стенки (рис. 53. 3). Крепятся 3 шпеньками, расклепанными на обратной стороне. Состав металла: Cu: 2,38–3,62, Ag: 12,29–62,8, Sn: 2,51–48,79, Pb: 1,08–5,69, Zn: 0,1–0,63, Au: 5,55.
2. Накладки пятиугольной формы $2 \times 2,2$ см с прямоугольной прорезью украшены аналогично вышеописанным (рис. 53. 4). Крепятся к кожаной ленте с помощью 3-х шпеньков, заклепанных с обратной стороны. Состав металла: Cu: 37,32–52,35, Ag: 7,56–37,81, Sn: 2,55–5,1, Pb: 1,2–1,33, Zn: 1,06–1,23, Au: 4,22.
3. *Пряжка* округлорамчатая с прямоугольным неподвижным щитком с изображением трилистников,

101; НИКИТИНА 2012, 45, рис. 196. 5–6, 8–9; НИКИТИН–НИКИТИНА 2004, 110.

Az öv a gödör alján helyezkedett el, szőrmébe és szövetbe burkolt tárgyakat fogott körbe.

Az öv alapját két bőrszjij adta. A felső vastagabb, 2 cm széles, az alsó vékonyabb, jelenleg kissé keskenyebb. A vastagabb bőr húsoldallal kifelé volt fordítva. Valószínűleg mindkét réteg szélessége megegyezett, de eltérő mértékben voltak kitéve deformáló hatásoknak. A főszjij mindkét rétegét egymáshoz rögzítették a veretek belső oldalán elkalapált szegecsei (53. kép 5). A mellékszjij 1,4 cm széles volt, rajta elkalapált szegecsekkel rögzülő veretek nyomaival (53. kép 6). A mellékszjij veretei nem maradtak meg, csak szegecseik. Az övkészlet elemei alapján ez egy teljes veretes öv volt, sajnos azonban ezen részletek elhelyezkedése a készleten belül nem megállapítható.

Az övhöz két típusba sorolható veretek, csat és szjijvég tartozott a főszjijon, valamint a mellékszjijon kisszjijvég.

1. Szív alakú *veretek*. Méreteik: 2×2 cm. Palmetta (háromlevelű) motívummal díszítettek, a levelek túllógnak a veretek szélén (53. kép 3). 3 darab, a belső oldalon elkalapált szegeccsel rögzültek. Anyagösszetétel: Cu: 2,38–3,62, Ag: 12,29–62,8, Sn: 2,51–48,79, Pb: 1,08–5,69, Zn: 0,1–0,63, Au: 5,55.
2. Ötszög alakú *veretek*. Méreteik: $2 \times 2,2$ cm. Téglalap alakban áttörtek, a fenti veretekhez hasonlóan díszítettek (53. kép 4). Az övbőrre 3 darab, a belső oldalon elkalapált szegeccsel rögzültek. Anyagösszetétel: Cu: 37,32–52,35, Ag: 7,56–37,81, Sn: 2,55–5,1, Pb: 1,2–1,33, Zn: 1,06–1,23, Au: 4,22.
3. *Csat*. Karikája lekerekített, a csattest téglalap alakú, a karikával egybeöntött. Felülete a középtengelyen egymás alatt elhelyezkedő háromlevelű motívumokkal díszített (53. kép 2). A csat méretei: $5,4 \times 1,7/2,1$ cm.
4. *Szjijvég*. Méretei: $7 \times 2,1$ cm. Oldalai egyenesek, vége elhegyesedő, töve tagolt. Felülete a középtengelyen 4 szinten, egymás alatt elhelyezkedő háromlevelű motívummal díszített (53. kép 1). 7 darab, a belső oldalon elkalapált szegeccsel rögzült. A belső oldalon vékony fémlemez került felhelyezésre.
5. Kisméretű *szjijvég*. Méretei: $3,1 \times 1$ cm. Szélén domború hullámvonallal, közepén kidomborodó vonallal ellátott (53. kép 7).

RUSZENYIHAI TEMETŐ (1. kép, № 9)

A lelőhelyen 32 objektum került feltáráásra: 18 sír és 15 áldozati leletegyüttes. 87,5% tartalmazott övet. A férfi együttesekben 94,1%-ban fordultak elő, míg a női együttesekben

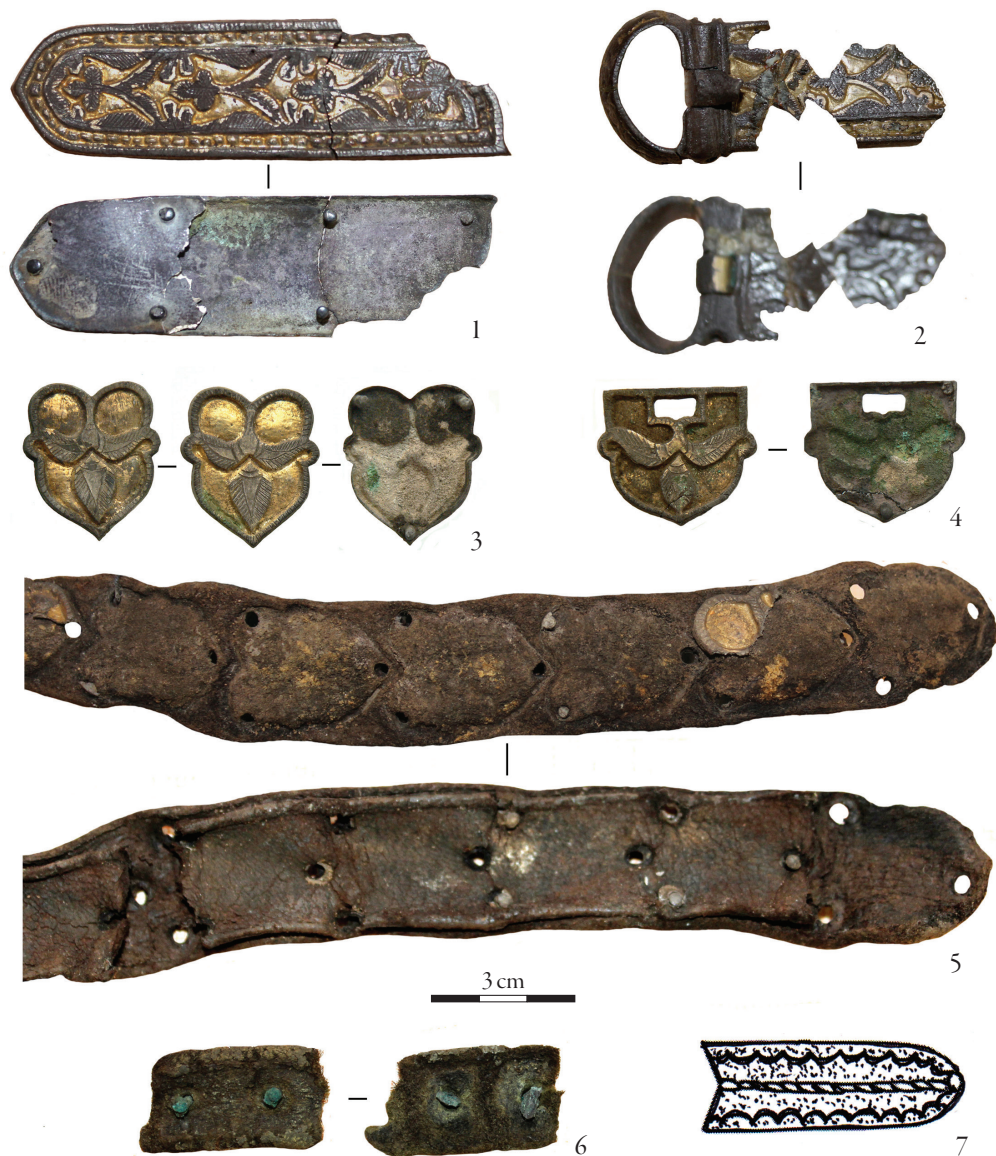

Рис. 53. Могильник «Нижняя стрелка», жертвенный комплекс 4
53. kép. „Nyizsvyjaja sztrejka” temetője, 4. áldozati leletegyüttes

расположенных по центральной оси в несколько ярусов (рис. 53. 2). Размеры пряжки: 5,4 × 1,7/2,1 см.

4. Наконечник ремня 7 × 2,1 см с прямыми боковыми сторонами, заостренным концом и фигурным краем на противоположной стороне украшен трилистниками, расположенными в 4 яруса по центральной оси (рис. 53. 1). Крепится с помощью 7 шпеньков, расклепанных с обратной стороны. С обратной стороны проложена тонкая металлическая пластинка.
5. Наконечник миниатюрных размеров 3,1 × 1 см с бордюром в виде рельефной волнистой линии по контуру и с выступающей осью по центру (рис. 53. 7).

ritkábban, csak 61,5%-ban. 9 övet lehetett rekonstruálni.

25. Ruszenyihai temető, 1. sír

(férfi, korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Voszkreszenszkojei Járási Népi Helytörténeti Múzeum.

Gyűjteményi szám: РУСМ-09/35.

Források és irodalom: NYIKITYINA 2009a, 59, 62–63; NYIKITYINA 2016, 326–329; NYIKITYINA 2018a, рис. 27a, 29.

Az öv deréktájon helyezkedett el (54. kép). Alapját egy 2–2,2 cm széles bőrszija adta, amely 2 fordulattal fogta körül a testet. Az öv legfeljebb 140 cm hosszú volt. A bőrszija kétféle típus-

РУСЕНИХИНСКИЙ МОГИЛЬНИК (рис. 1, № 9)

На памятнике изучено 32 объекта: 18 погребений и 15 жертвенных комплексов. Пояса присутствовали в 87,5% комплексах. В мужских комплексах они зафиксированы в 94,1%, а в женских встречаются реже и обнаружены только в 61,5%. 9 поясных наборов подлежат реконструкции.

25. Русенихинский могильник, погребение 1

(мужское, ингумация)

Место хранения: Воскресенский районный Народный краеведческий музей.

Кол. №: Русм-09/35.

Источники и литература: НИКИТИНА 2009б, 59, 62–63; НИКИТИНА 2016, 326–329; НИКИТИНА 2018а, рис. 27а, 29.

Ремень располагался в области талии (рис. 54). Основу ремня составила кожаная лента шириной 2–2,2 см, охватывающая корпус человека в 2 оборота, длина ремня в пределах 140 см. На кожаную основу прикреплены металлические накладки двух типов: каждый ряд пояса имел свои накладки: один ряд украшен пятиугольными накладками, второй – листовидными (рис. 54). Накладки имели шпеньки, загнутые с обратной стороны. Пояс застегнут с помощью пряжки, в которую был продет узкий короткий ремешок, который являлся продолжением основного пояса и крепился к наконечнику. По бокам спускаются по три ремешка длиной 9 см (ширина ремешков 1,2 см), украшенных круглыми накладками и наконечниками. Боковые ремешки крепились в прорези на пятиугольных накладках (рис. 55).

С правой стороны подвешен нож, а со стороны спины у правого бока – кошелек из бобрового хвоста. С правой стороны обнаружен еще один нож, но его крепление к поясу не прослежено.

1. Накладки арочной формы 2,5 × 1,8 см с фестончатым краем и прямоугольной прорезью у основания имеют 3–4 шпенька для крепления к накладкам (рис. 56. 1, 5, 8).
2. Листовидные накладки размерами 2,5 × 1,8 см с фестончатым краем, выемкой на одной из сторон и овалом по центру крепились вдоль кожаной ленты 3–4 шпеньками (рис. 56. 2, 6).
3. Кольцевидные накладки диаметром 1,3/1,4 см с орнаментом из окружностей крепились с помощью 3-х шпеньков (рис. 55. 8, 10).
4. Пряжка цельнолитая с неподвижным соединением рамки со щитком (рис. 56. 4) имеет размеры: длина 3,2 см, ширина рамки 2,5 см, ширина щитка 1,5 см. Щиток оформлен в виде 3-х лепесткового цветка.

Рис. 54. Русенихинский могильник, погребение 1.

Фрагмент погребения с поясом

54. kép. Ruszenyihai temető 1. sír. A sír részlete az övvel

ba sorolható vereteket erősítettek. Lévén az öv 2 fordulattal fogta körül a derekat, ezért a szíj két sorban helyezkedik el, és minden sort más-más verettel díszítettek: az egyiket ötszög alakú, a másikat levél alakú veretekkel (54. kép). A veretek a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskékkel rögzültek. Az öv egy csattal zárult, melybe egy keskeny, rövid bőrszíjat bújtatnak. Ez a bőrszíj a főszíj folytatása volt, és egy szíjvéghez volt erősítve. Oldalt 3-3 darab, 9 cm hosszú (és 1,2 cm széles) kisszíj helyezkedett el, melyeket kerek veretekkel és szíjvéggel díszítettek. Az oldalsó kisszíjak az ötszög alakú veretek áttöréseibe csatlakoztak (55. kép).

Az övre jobb oldalt egy kést függesztettek, a hátrészen a jobb oldalon pedig egy hódfarokból készült tarsolyt. Jobb oldalán egy újabb kést tártak fel, de az övre való felerősítésének módját nem sikerült megfigyelni.

1. Felül árkádós ívű veretek. Méreteik: 2,5 × 1,8 cm. Szélük gyöngysormintával ellátott, alsó részükön téglalap alakban áttörték. 3–4 darab szegeccsel rögzültek (56. kép 1, 5, 8).
2. Levél alakú veretek. Méreteik: 2,5 × 1,8 cm. Szélük gyöngysormintával keretelt, egyik oldaluk homorú, közepükön ovális alakú elemmel díszítettek. Az övre hosszában kerültek felhelyezésre 3–4 darab szegeccsel (56. kép 2, 6).
3. Karika alakú veretek. Átmérőjük: 1,3/1,4 cm. Felületük körökkel díszített. 3 darab szegeccsel rögzültek (55. kép 8, 10).
4. Egybeöntött csat (56. kép 4). Méretei: hosszúság: 3,2 cm, keret szélessége: 2,5 cm, csattest szélessége: 1,5 cm. A csattest háromlevelű virág alakban kivitelezett.
5. Szíjvég. Méretei: 4,1 × 1,6 cm. Oldalai egyenesek, vége elhegyesedő, töve homorúan behajlik. Széle gyöngysormintával ellátott (56. kép 3).

5. *Наконечник* размерами 4,1 × 1,6 см с прямыми краями, заостренным концом, выемкой на противоположной стороне и фестончатым бордюром по контуру (рис. 5б. 3).
6. *Наконечник* размерами 2,4 × 1,3 см, имеет прямые края, заостренный конец и треугольный вырез на противоположной стороне, размытый орнамент из ромбов (рис. 55. 7, 11).
26. **Русенихинский могильник, погребение 2**
(женское, ингумация)
Место хранения: Воскресенский районный Народ-
6. *Szjűvég*. Méretei: 2,4 × 1,3 cm. Oldalai egyenesek, vége elhegyesedő, tövénél ék alakú bevágás található. Díszítése gyengén kivehető, rombusz alakú elemekből áll (55. kép 7, 11).
26. **Ruszenyihai temető, 2. sír**
(női, korhasztásos rítus)
Őrzési hely: Voszkreszenszkojei Járási Népi Helytörténeti Múzeum.
Gyűjteményi szám: Русм-09/58.
Források és irodalom: NYIKITYINA 2009o, 69, 71, 74; NYIKITYINA 2018a, рис. 30.

Рис. 55. Русенихинский могильник, погребение 1. 1: Вид спереди; 2: Вид сзади
55. kép. Ruszenyihai temető 1. sír. 1: Előlnézet; 2: Hátnézet

ный краеведческий музей.

Кол. №: Русм-09/58.

Источники и литература: НИКИТИНА 2009о, 69, 71, 74; НИКИТИНА 2018а, рис. 30.

Пояс располагался в области талии в один оборот.

Основу пояса составила узкая (1 см) полоска кожи, на которую прикреплены накладки, образуя сплошную полосу (рис. 57). Пояс застегивался с помощью пряжки и вспомогательного ремешка. К ремню с левой стороны в области спины привешены биметаллическое кресало и нож.

1. Накладки 1,1 × 1 см из трех горошин по внешнему виду напоминают личину, имеют на одной стороне выступ, на второй выемку. Накладки крепились на поясе с помощью 1 шпенька, расклепанного на обратной стороне, вплотную; выступ входил в ложбину предыдущей накладки (рис. 57. 1).
2. Пряжка сохранилась во фрагментах, имела неподвижный щиток геральдической формы с вписанным трилистником (рис. 57. 2).

Az öv deréktájon helyezkedett el, a testet egy fordulattal fogta körül.

Az öv alapja egy keskeny (1 cm széles) bőrszija, melyre a vereteket úgy helyezték fel, hogy összefüggő fém szalag benyomását keltse (57. kép). Csattal és mellékszíjjal zárult. Az övre bal oldalról, a hát tájékán bimetál csiholót és kést függesztettek.

1. *Veretek*. Méreteik: 1,1 × 1 cm. 3 darab gömb alakú elemből áll, maskra emlékeztet. Egyik oldalán kiugró rész, a másikon bemélyedés található. A veretek egymás mellett szorosan elhelyezkedve, 1 darab, a belső oldalon elkalapált szegeccsel rögzültek az övbőrre. Az egyik veret kiugró része a másik veret bemélyedéséhez illeszkedik (57. kép 1).
2. Az egybeöntött *csat* töredékekben maradt meg. A csattest heraldikus formájú, háromlevelű motívummal díszített (57. kép 2).

27. Ruszenyihai temető, 3. sír

(férfi, korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Voszkreszenszkojei Járási Népi Helytörténeti Múzeum.

Рис. 56. Русенихинский могильник, погребение 1
56. kép. Ruszenyihai temető 1. sír

27. Русенихинский могильник, погребение 3

(мужское, ингумация)

Место хранения: Воскресенский районный Народный краеведческий музей.

Кол. №: Русм-10/40.

Источники и литература: НИКИТИНА 2010о, рис. 42, 45–47, 51–52; НИКИТИНА 2014а, рис. 3А. 3;

НИКИТИНА 2018а, рис. 27Б, 31.

Ремень располагался в области талии (рис. 58). Основу ремня составила полоска кожи шириной 2 см. Сверху по всей длине полоска толстой кожи обтянута очень тонкой крашеной кожей. Цвет определен условно как красный. Тонкая кожа с обеих сторон охватывает основной ремень и соединена по центру лицевой стороны. Сверху стык закрыт накладками, которые скрепляют все слои кожи. В конечном варианте ширина пояса составила 2,2 см. Длина основного ремня в пределах 140 см, он обернут вокруг талии в два оборота, перекрещиваясь с правого бока (рис. 59). Каждый ярус имеет свой тип накладок; шпешки накладок пробивают оба слоя кожи и загнуты с изнаночной стороны. Узкий ремешок шириной 1 см прикреплен к наконечнику ремня, продет через рамку пряжки и спускается вниз: ближе к концу имеет свои накладки. У левого бока со стороны живота привешены 2 ножа, а со стороны спины – кошелек из бобрового хвоста.

1. Накладки сердцевидной формы размерами 1,8 × 1,8 см имеют выраженный уступом бортик (рис. 60. 4), декорированы орнаментом из завитков и раститель-

Гyűjteményi szám: Русм-10/40.

Források és irodalom: NYIKITYINA 2010о, рис.

42, 45–47, 51–52; NYIKITYINA 2014а, рис. 3А. 3;

NYIKITYINA 2018а, рис. 27Б, 31.

Az öv deréktájon helyezkedett el (58. kép). Az öv alapját adó bőrszík 2 cm széles. Teljes hosszában nagyon vékony, festett bőrral borított, melynek színe feltételeesen vörösnek határozható meg. A vékony bőr beborítja az öv alapját adó bőrt, és a külső oldal közepén zárul. Az illesztésre veretek kerültek, melyeknek rögzítései a bőrrétegeket is rögzítik egymáshoz. Az öv szélessége így 2,2 cm volt. A fűszík nagyjából 140 cm hosszú volt, a derekat két fordulattal fogta körül (59. kép). Az öv így két sorba rendeződött a viselő testén, a sorok a jobb oldalon keresztezték egymást, és mindegyik különböző veretekkel díszített. A veretek felszerelőtüskéi a bőrrétegeket átütve a belső oldalon el vannak hajtva. A szíjvéghöz egy 1 cm széles szík van erősítve, mely a csatkarikán átbújtatva lefele lóg. Végéhez közel veretekkel borított. A hasi részen, a bal oldalon 2 darab kést függesztettek az övre, a hátrészen pedig hódfarokból készült tarsolyt.

1. Szív alakú veretek. Méreteik: 1,8 × 1,8 cm. Oldaluk lépcsősen tagolt (60. kép 4). Felületük volutákkal és növényi hajtásokkal díszített. Az oldalak, valamint a díszítő minta közepe sárga színű, feltehetően aranyozottak. 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzültek.
2. Négyzetes veretek. Oldaluk lépcsősen tagolt, méreteik: 1,9 × 1,9 cm, egyik oldalán bevágással ellátott téglalap alakban áttörtek (60. kép 5). Az áttört résszel fölfele

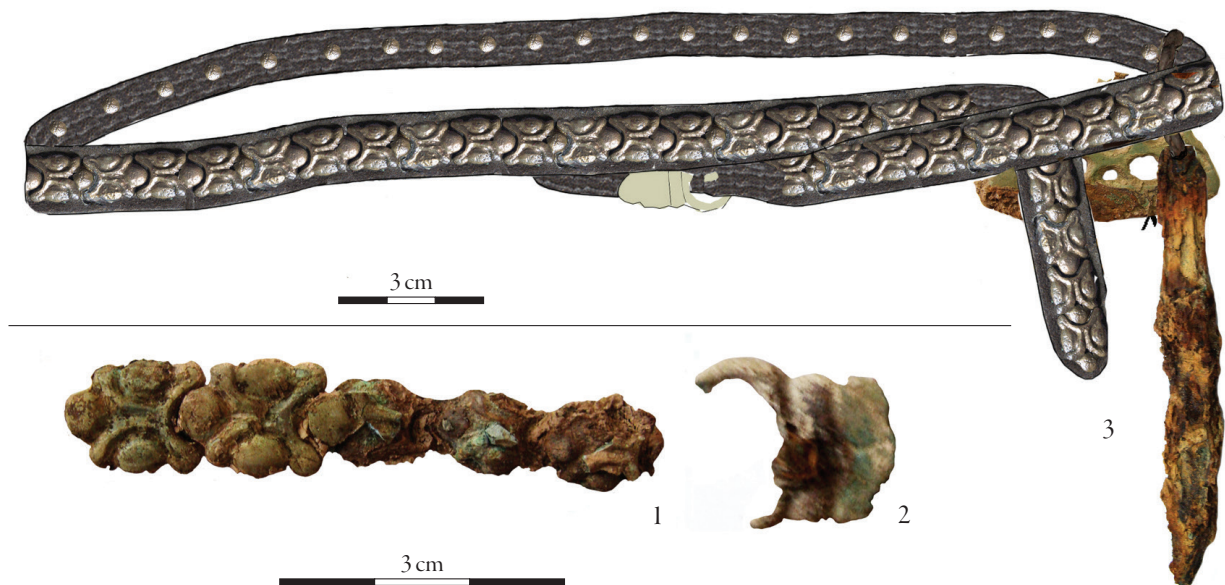

Рис. 57. Русенихинский могильник, погребение 2
57. kép. Ruszenyihai temető 2. sír

Рис. 58. Русенихинский могильник, погребение 3. Фрагменты погребения с элементами поясного набора
58. kép. Ruszenyihai temető 3. sír. A sír részletei az övkészlet elemeivel

ных побегов на поверхности. Бортик и центральный язычок орнамента имеют желтый цвет, предположительно позолочены. Крепятся с помощью 3-х шпенок, загнутых с обратной стороны.

2. Накладки квадратной формы с выраженными уступом бортиками размером $1,9 \times 1,9$ см с фигурной прорезью (рис. 60. 5) крепятся прорезью вверх с помощью 4-х шпенок, загнутых на обратной стороне. Орнамент на поверхности и бортики украшены по подобию сердцевидных накладок.
3. Накладка сердцевидной формы с каплевидными выступами по бокам у верхнего края имеет размеры $1,2 \times 0,9$ см (рис. 60. 7). Крепится с помощью одного расположенного по центру шпенюка.
4. Пряжка цельнолитая треугольнорамчатая с неподвижным соединением рамки со щитком. Размеры пряжки: $5 \times 2,1/2,4$ см. Орнамент растительный с позолотой, два каплевидных выступа по бокам (рис. 60. 9). Крепилась с помощью шпенок.
5. Наконечник с овальным концом и фигурной выемкой на противоположной стороне имел прямые боковые края с выраженным уступчиком бортиком и размеры $3,8 \times 2,1$ см, крепился с помощью шпенок (рис. 60. 8). Орнамент растительный, заметна позолота на поверхности.
6. Наконечник размерами 2×1 см с заостренным нижним краем (рис. 60. 6); верхний край не сохранился. На поверхности растительный орнамент со следами позолоты.

28. Русенихинский могильник, погребение 4

(мужское, ингумация)

Место хранения: Воскресенский районный Народный краеведческий музей.

Кол. №: Русм-10/66.

Источники и литература: НИКИТИНА 2010а, 56, 61, 65; НИКИТИНА 2018а, рис. 32.

Пояс находился в области талии (рис. 62). Основу состави-

kerültek felrögzítésre 4 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelődűskével. Díszítésük a szív alakú veretekhez hasonlóan kivitelezett.

3. Szív alakú veret. Oldalain és felül csepp alakú kiálló részekkel ellátott. Méretei: $1,2 \times 0,9$ cm (60. kép 7). 1 darab, a veret közepén elhelyezkedő szegeccsel rögzült.
4. Egybeöntött csat. Karikája háromszög alakú. Méretei: $5 \times 2,1/2,4$ cm. Díszítése növényi mintás, aranyozott, oldalain 2 darab, csepp alakú kiugrás helyezkedik el (60. kép 9). Szegeccsekkel rögzült.
5. Szíjvég. Vége ovális, töve tagolt. Oldalai egyenesek, lépcsősen tagoltak. Méreteik: $3,8 \times 2,1$ cm. Szegeccsekkel rögzült (60. kép 8). Díszítése növényi mintás, felületén aranyozás figyelhető meg.
6. Szíjvég. Méretei: 2×1 cm. Vége elhegyesedő (60. kép 6). Töve nem maradt meg. Felületén növényi mintás díszítés található aranyozás nyomaival.

28. Ruszenyihai temető, 4. sír

(férfi, korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Voszkreszenszkojei Járási Népi

Helytörténeti Múzeum.

Gyűjteményi szám: Русм-10/66.

Források és irodalom: НИКИТИНА 2010а, 56, 61, 65;

НИКИТИНА 2018а, рис. 32.

Az öv deréktájon helyezkedett el (62. kép). Alapját egy 1,6 cm széles bőrszj adta. Az öv az elhunyt testét 1,5 fordulatral fogta körül. Hossza megközelítőleg 95 cm volt. Csattal, valamint egy keskenyebb mellékszíjjal zárult. Az öv szabad vége 17 cm hosszú volt, a jobb oldalról a bal oldalra volt átvezetve, így az öv elől két sorban futott, és szíjvégeiben végződött (61. kép). A szíjvéget az övhöz köthették, vagy lelőghatott. A főszíjon elől széles veretek helyezkedtek el, csúcsukkal fölfele. Bal oldalon és a hátrészen keskeny veretek helyezkedtek el, melyeket hosszában helyeztek az övbőrrre. Jobb oldalról az öv szabad vége keskeny veretekkel borított, és szíjvéggel záródott. Mindkét típusú vereten maszkra

Рис. 59. Русенихинский могильник, погребение 3. Реконструкция пояса
59. kép. Ruszenyihai temető 3. sír. Az öv rekonstrukciója

ла кожаная лента шириной 1,6 см. Ремень охватывал корпус человека в 1,5 оборота. Приблизительная длина в пределах 95 см. Застегивался с помощью пряжки и вспомогательного более узкого ремешка. Свободный конец длиной 17 см проходит с правой стороны на левую, образуя дополнительный ряд спереди, и завершался наконечником (рис. 61). Наконечник мог быть привязанным к ремню или спускаться к ногам. В передней части основного ремня прикреплены широкие накладки мысиком вверх, с левого бока и наспинная часть ремня закрыта узкими накладками, прикрепленными вдоль ремня. С правой стороны свободный конец с узкими накладками завершается наконечником. Оба типа накладок имеют изображение, напоминающее личину. Но положение накладок в рассмотренном поясном наборе не соответствует данной семантике: в одном случае (узкие накладки) личина оказалась повернутой боком, а у широких накладок имеет перевернутое положение. С левой стороны заметен тлен от бубенчиков, вероятно от поясной подвески.

1. Накладки пятиугольной формы размером 1,9 × 1,6 см с изображением личины (?) (рис. 62. 3–4).
2. Накладки пятиугольной формы размером 1,6 × 1,9 см с изображением личины (?) (рис. 62. 5–6).
3. Наконечник ремня размерами 3,7 × 2 см имеет параллельные боковые стороны, заостренный конец и неровный противоположный край (рис. 62. 2).

emlékeztető minta található. Azonban a veretek elhelyezkedése ennek az interpretációnak ellentmond: egy esetben (a keskeny veretek közt) a maszk oldalra van fordulva, a széles veretek esetében pedig fordított helyzetben vannak. Bal oldalon csörgők maradványai helyezkedtek el, feltehetően övcsüngők lehettek.

1. Ötszög alakú, maszkábrázolásos(?) veretek. Méreteik: 1,9 × 1,6 cm (62. kép 3–4).
2. Ötszög alakú, maszkábrázolásos(?) veretek. Méreteik: 1,6 × 1,9 cm (62. kép 5–6).
3. Szíjvég. Méretei: 3,7 × 2 cm, oldalai párhuzamosak, vége elhegyesedő, töve tagolt (62. kép 2). Díszítése nehezen kivehető, a tövénél egy háromszög alakú mélyedés található, szétágazó vonalakkal.
4. Egybeöntött csat. Karikája háromszög, a csattest ötszög alakú. Méretei: 2,9 × 1,5/2,1 cm (62. kép 1).

29. Ruszenyihai temető, 5. sír

(férfi, korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Voszkreszenszkojei Járási Népi Helytörténeti Múzeum.

Gyűjteményi szám: РУСМ-10/100.

Források és irodalom: NYIKITYINA 2010a, 56, 61–63, 73; NYIKITYINA 2016, 326–329; NYIKITYINA 2018a, рис. 28.

Рис. 60. Русенихинский могильник, погребение 3
60. kép. Ruszenyihai temető 3. sír

Орнамент читается плохо, у верхнего края заметна треугольная выемка с отходящими лучами.

4. *Пряжка* треугольнорамчатая с неподвижным щитком пятиугольной формы имеет размеры $2,9 \times 1,5/2,1$ см (рис. 62. 1).

29. Русенихинский могильник, погребение 5

(мужское, ингумация)

Место хранения: Воскресенский районный Народный краеведческий музей.

Кол. №: Русм-10/100.

Источники и литература: НИКИТИНА 2010a, 56, 61–63, 73; НИКИТИНА 2016, 326–329; НИКИТИНА 2018a, рис. 28.

Аз öv deréktájon helyezkedett el (64. kép). Alapját egy 1,9 cm széles bőrszija adta. Hossza 145 cm, a szőrméből készült ruhákat 2 fordulattal fogta körül, a hátrészen az öv két sora keresztezte egymást. Végein csat és szíjvég található. A csaton átvezetett mellékszíjjal zárult. Az övre mindkét oldalról bőrszíjakon függő, bronzból készült tekercesléssel ellátott csörgőket erősítettek, továbbá bal oldalról bimetál csiholót és vas kést vagy árat (64. kép).

1. Felső részükön ívelt *veretek*. Téglaalakban áttörtek. Alsó részükön egy nyúlvány található. Szélük gömb alakú kiálló részekkel díszített (64. kép a). Méreteik: $1,8 \times 1,7$ cm. A kiugró résszel alulra kerültek az övre felhelyezésre 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelötüskével.
2. *Veretek*. Formájuk ötszöghöz hasonló. Szélükön 5 darab,

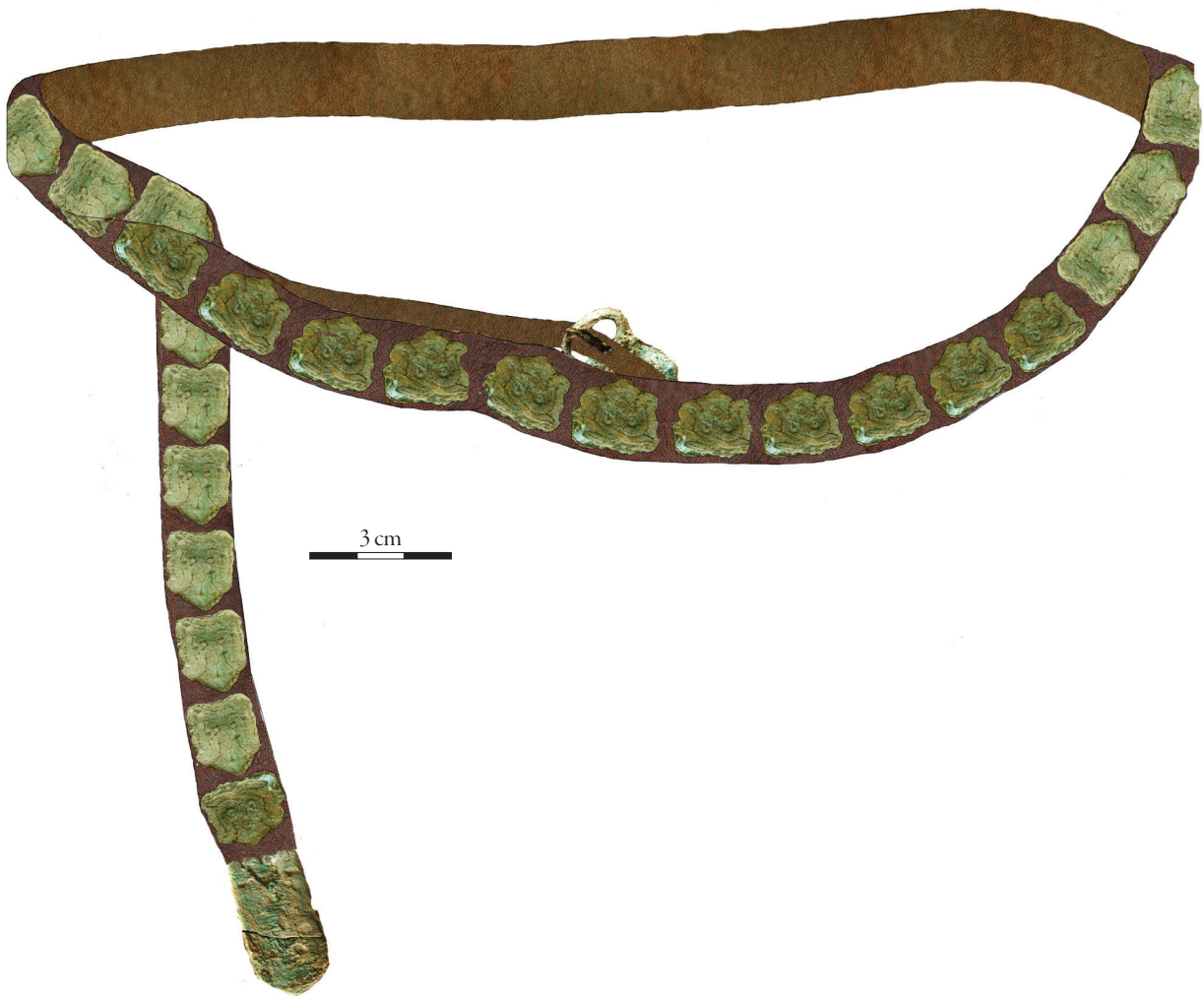

Рис. 61. Русенихинский могильник, погребение 4. Реконструкция пояса
61. kép. Ruszenyihai temető 4. sír. Az öv rekonstrukciója

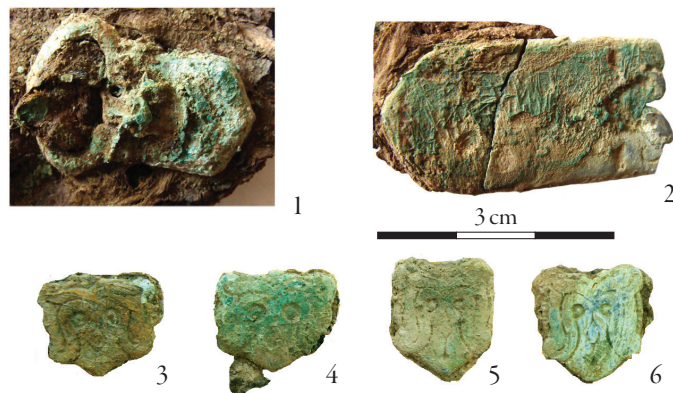

Рис. 62. Русенихинский могильник, погребение 4. Фрагмент погребения с поясом
62. kép. Ruszenyihai temető 4. sír. A sír részlete az övvel

Пояс лежал в области талии (рис. 64). Основу пояса составляла кожаная лента шириной 1,9 см. Ремень имел длину 145 см и опоясывал в 2 оборота одежду из меха, перекрещиваясь на спине, имел пряжку и наконечник. Застегивался с помощью вспомогательного ремешка, продетого в пряжку. С обеих сторон к поясу прикреплены привески из бубенчиков на кожаных ремешках с бронзовой обмоткой, а с левой стороны – биметаллическое кресало и железный нож или шило (рис. 64).

1. Накладки арочной формы с прямоугольной прорезью, опускающейся вниз ножкой и бордюром из шаровидных выступов (рис. 64. а) размерами 1,8 × 1,7 см, крепились ножной вниз с помощью трех шпенок загнутых с обратной стороны ремня.
2. Накладки из 5 шаровидных выступов и выемкой на противоположной стороне приближаются по контуру к пятиугольным (рис. 64. б). Имеют размеры 1,7 × 1,8 см, три шпенёк для крепления, загнутые на изнаночной стороне.
3. Наконечник с волнистым краем, образованным шаровидными выступами по бордюру, по размерам и оформлению повторяет две объединенные накладки из шаровидных выступов (рис. 64. в).
4. Пряжка треугольнорамчатая с неподвижным вытянутым неорнаментированным щитком размерами 5,1 × 1,7/2 см (рис. 64. г).

30. Русенихинский могильник, погребение 6

(женское, ингумация)

Место хранения: Воскресенский районный Народный краеведческий музей.

Кол. №: Русм-10/127.

Источники и литература: НИКИТИНА 2010а, рис. 76, 78, 81, 90, 93; НИКИТИНА 2018а, 188, рис. 35.

Пояс обнаружен в районе талии поверх кожи и меха и служил для опоясывания верхней одежды (рис. 65 а–б). Для подвязывания платья/рубахи использован тканый пояс, также имеющий металлическую пряжку (рис. 65 в). Основу ремня составила полоска кожи шириной 1,7 см в один полный оборот вокруг корпуса человека, украшенная квадратными накладками. Длина ремня с квадратными накладками составила 68 см. Ремень застегнут с помощью пряжки и дополнительного ремешка без накладок, пришитого к основному ремню. Свободный конец основного ремня с сердцевидными накладками перекинут с левой стороны через основной ремень, образуя дополнительный ряд на животе, спускался вниз и завершался металлическим наконечником. Длина концевой части ремня с сердцевидными накладками не менее 45 см установлена приблизительно (рис. 66).

Рис. 63. Русенихинский могильник, погребение 4
63. kép. Ruszenyihai temető 4. sír

gömb alakú kiálló rész található, egyik oldaluk homorú (64. kép б). Méreteik: 1,7 × 1,8 cm. 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelötüskével rögzültek.

3. Szíjvég. Széle hullámos, gömb alakú kiálló részekkel tagolt. Méreteit és kialakítását tekintve két darab összeillesztett, gömb alakú kiálló részekkel ellátott veretre hasonlít (64. kép в).
4. Csatt. Karikája háromszög alakú. A csattest a karikával egybeöntött, elnyújtott, díszítetlen. Méretei: 5,1 × 1,7–2 cm (64. kép г).

30. Ruszenyihai temető, 6. sír

(női, korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Voszkreszenszkojei Járási Népi Helytörténeti Múzeum.

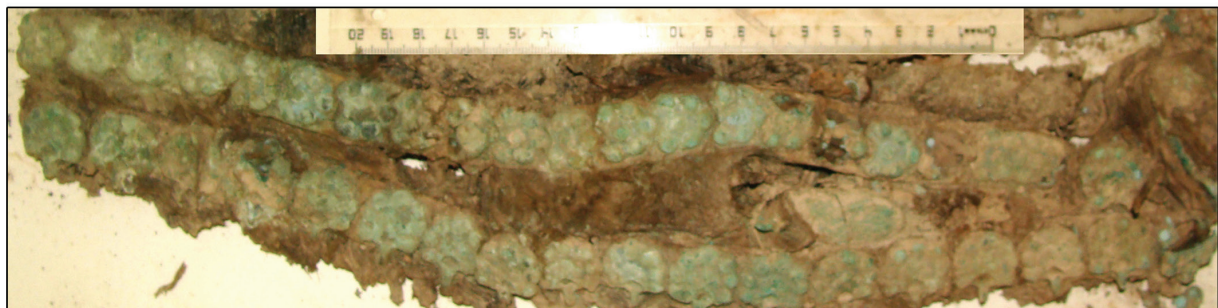
Gyűjteményi szám: Русм-10/127.

Források és irodalom: NYIKITYINA 2010а, рис. 76, 78, 81, 90, 93; NYIKITYINA 2018а, 188, рис. 35.

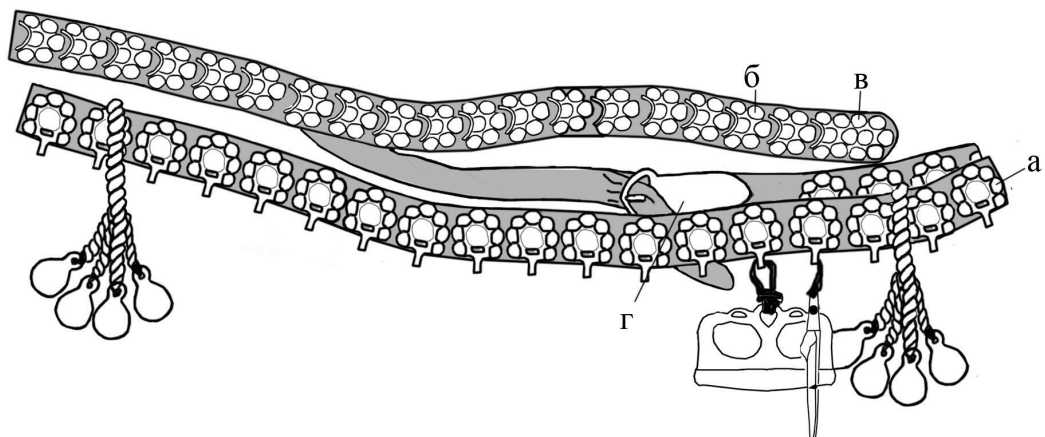
Az öv deréktájon helyezkedett el, bőr és szőrmemaradványokon. A felső ruházat összefogására szolgált (рис. 65 а–б). Az alsóruha/ing összefogására textil övet használtak, melynek szintén volt egy fém csattja (65. kép 3).

Az öv alapját egy 1,7 cm széles bőrszija adta, melynek a testet egyszer teljesen körülfogó részét négyzetes veretekkel díszítették. A négyzetes veretekkel borított rész hossza 68 cm. Az öv csattal, és veretek nélküli, a fősíjhoz varrt mellékszíjjal záródott. A fősíj szabadon lógó vége szív alakú veretekkel borított, a bal oldalon a fősíjon átvezetve lefele lógott, és fém szíjvéggel zárult. A hasi részen az öv így még egy rétegből állt. Az öv szív alakú veretekkel ellátott végének hosszát csak feltételesen lehet megadni, legalább 45 cm volt (66. kép).

1. Négyzetes veretek. Méreteik: 1,7 × 1,7 cm. Egyik oldalukon egy nyúlvány található, amelyen egy furat

1

2

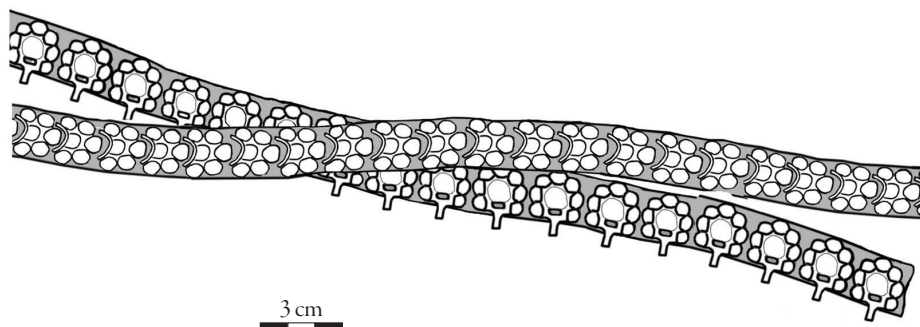

Рис. 64. Русенихинский могильник, погребение 5. 1: Вид спереди; 2: Вид сзади
64. kép. Ruszenyihai temető 5. sír. 1: Előlnézet; 2: Hátnézet

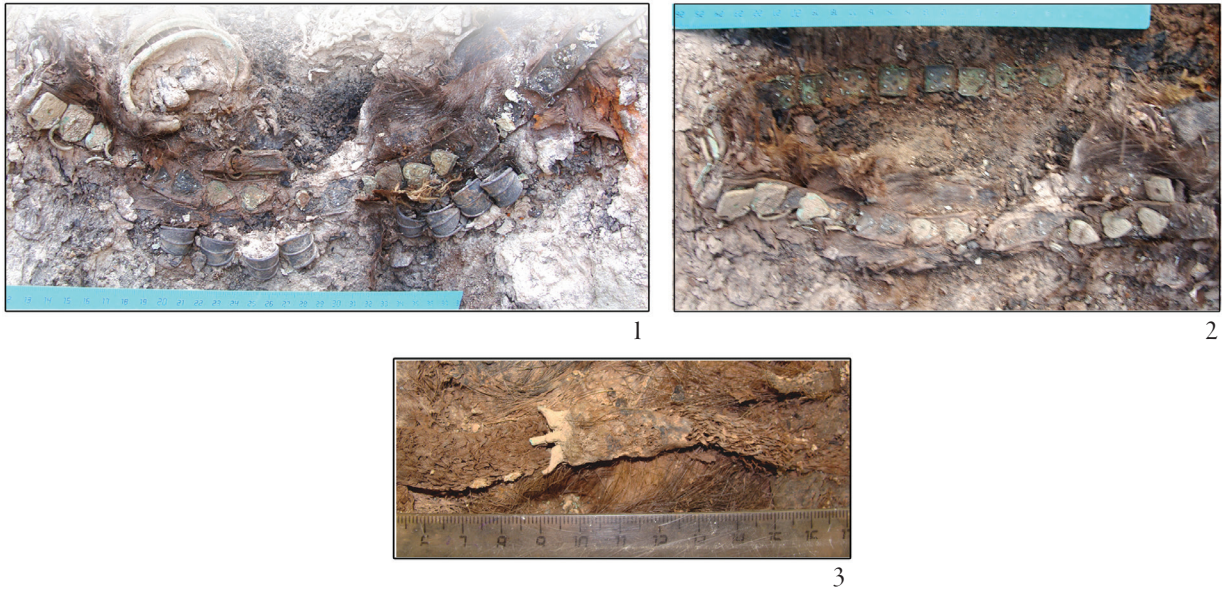

Рис. 65. Русенихинский могильник, погребение 6. Фрагменты погребения с элементами поясов.
 1–2: Фрагменты наборного пояса с металлическими накладками; 3: Фрагменты пояса из ткани
 65. kép. Ruszenyihai temető 6. sír. A sír részletei az övek elemeivel. 1–2: Fémveretes öv töredékei;
 3: Textilöv maradványai

1. Накладки квадратной формы $1,7 \times 1,7$ см имеют ножку с отверстием, в которую продето кольцо диаметром 1,6 см из круглого дрота (рис. 67. 1). По краю накладки заметен бордюр из ложной зерни, а в центральной части 4-х лепестковый цветок с круглой выемкой. Крепится на кожу с помощью 4-х шпеньков, загнутых с обратной стороны. Состав металла: Cu: 48,38–77,85, Ag: 0,07–0,22, Sn: 8,28–29,33, Pb: 2,86–11,44, Zn: 0,09–0,16.
  2. Накладки сердцевидной формы размерами $1,8 \times 1,8$ см со скошенным бортиком и растительным орнаментом (рис. 67. 2). Форма и орнамент целиком повторяют стиль на накладках из погребения 3 этого же могильника, но в более простом варианте: следов золочения и серебрения незаметно. Крепятся с помощью 3-х шпеньков.
  3. Пряжка $3,9 \times 1,5/2,2$ см треугольнорамчатая имеет неподвижный щиток с мысовидным выступом и двумя округлыми отверстиями на поверхности (рис. 67. 3). Состав металла: Cu: 37,76, Ag: 0,53, Sn: 23,88, Pb: 25,48, Zn: 1,27.
  4. Наконечник почти разрушен, но видно, что имел прямые параллельные края, бордюр из ложной зерни и округлый конец; на поверхности круглые выемки (рис. 67. 4).
- található, és bele 1,6 cm átmérőjű, kerek átmetszetű drótból kialakított karikát illesztettek (67. kép 1). A veretek széle álgranulációval díszített, közepükön négyszirmú virág motívum helyezkedik el, azok közepén kerek bemélyedéssel. 4 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzültek a bőrre. Anyagösszetétel: Cu: 48,38–77,85, Ag: 0,07–0,22, Sn: 8,28–29,33, Pb: 2,86–11,44, Zn: 0,09–0,16.
2. Szív alakú veretek. Méreteik: $1,8 \times 1,8$ cm. Növényi mintával díszítettek, oldaluk ferdén levágott (67. kép 2). Formájuk és díszítési módjuk egy az egyben az ennek a temetőnek a 3. sírjából származó vereteket ismétli, de egyszerűbb kivitelben: aranyozás és ezüstözés nyomai nem találhatóak rajtuk. 3 darab szegeccsel rögzültek.
  3. Csát. Méretei: $3,9 \times 1,5/2,2$ cm. Karikája háromszög alakú, a csattesttel egybeöntött. A csattest a végén elhegyesedő, kör alakban kétszer áttört (67. kép 3). Anyagösszetétel: Cu: 37,76, Ag: 0,53, Sn: 23,88, Pb: 25,48, Zn: 1,27.
  4. A szíjvég szinte megsemmisült, de láthatóan oldalai egyenesek és párhuzamosak voltak, szélén álgranulációval díszített, vége lekerekített, felületén kerek bemélyedések találhatók (67. kép 4).

31. Русенихинский могильник, погребение 7

(мужское, ингумация)

Место хранения: Воскресенский районный Народный краеведческий музей.

Кол. №: Русм-10/156.

Источники и литература: НИКИТИНА 2010о, 101–103, рис. 99; НИКИТИНА 2018а, рис. 38.

Ремень располагался по центру погребения в области талии (косяк не сохранился).

Кожаная лента шириной 2,2 см опоясывала корпус человека в 1 оборот (рис. 69), имела длинный конец, который заткнут за пояс с левой стороны и заведен за спину. Длина свободного конца не менее 35 см, он, вероятно, при жизни погребенного свешивался до колена. Ремень украшен двумя типами накладок. На основном ремне прикреплены накладки пятиугольной формы прорезью вверх со стороны спины по длине 55 см и с лицевой стороны с левого бока до середины пояса. Вторая половина лицевой части ремня и свободный конец на протяжении 48 см украшены сердцевидными накладками. Накладки крепятся с помощью трех шпеньков, которые с обратной

31. Ruszenyihai temető, 7. sír

(férfi, korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Voszkreszenszkojei Járási Népi

Helytörténeti Múzeum.

Gyűjteményi szám: Русм-10/156.

Források és irodalom: NYIKITYINA 2010о, 101–103, рис. 99; NYIKITYINA 2018а, рис. 38.

Az öv a sír közepén, deréktáján helyezkedett el (a váz nem maradt meg).

A 2,2 cm széles bőrszija az elhunyt testét egy fordulattal fogta körül (69. kép), a vége hosszú volt, amely bal oldalról átvezetve a fűszíj mögé volt bedugva, és a hát mögé elvezetve. Az öv szabad vége legalább 35 cm hosszú volt, ami feltehetően az elhunyt élete során térdig lógott. A szíj két típusú verettel díszített. A fűszíjon ötszög alakú veretek áttört részükkel fölfelé kerültek felrögzítésre, a hátoldalon 55 cm hosszúságban, valamint elől bal oldalról a hasi rész közepéig. Az öv hasi részének második szakasza, és a szabadon lógó vége 48 cm hosszan szív alakú veretekkel díszített. A veretek 3 darab, a belső oldalon elhajtott hosszú felszerelőtüskével kerültek felrögzítésre. Az öv csattal és bőr mellékszíjjal zárult, ame-

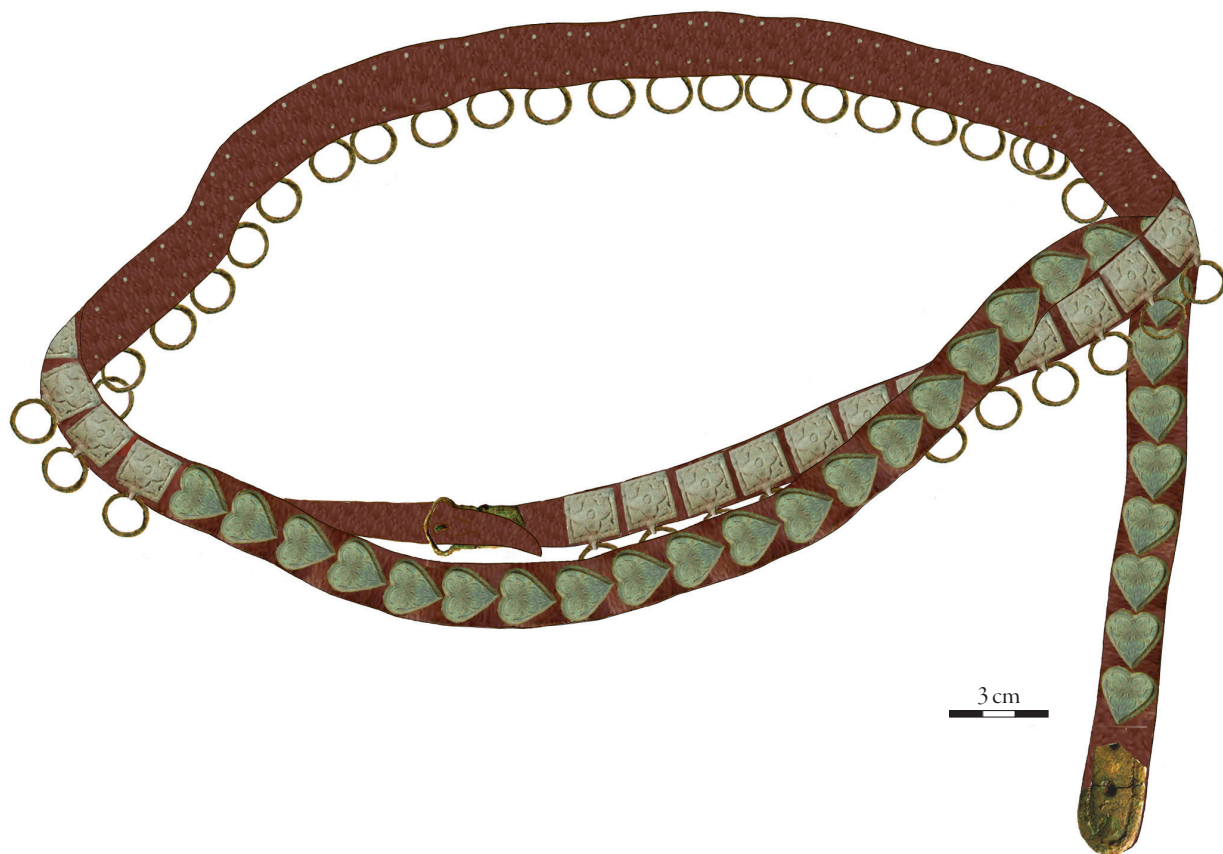

Рис. 66. Русенихинский могильник, погребение 6. Реконструкция пояса
66. kép. Ruszenyihai temető 6. sír. Az öv rekonstrukciója

Рис. 67. Русенихинский могильник, погребение 6
67. kép. Ruszenyihai temető 6. sír

стороны имеют длинные загнутые концы. Застегивался пояс при помощи пряжки и дополнительного кожаного ремешка, продетого в пряжку и завершающегося малым наконечником. Справа к поясу привешивались кожаные ремешки со спиральной обмоткой, с раздвоенными концами с литыми бубенчиками. С левого бока прикреплены кошелек грушевидной формы из бобрового хвоста и нож.

1. Накладки пятиугольной формы с прямоугольной прорезью размерами $2,2 \times 1,8$ см (рис. 70. 4). Прорезь не всегда пробита до конца, а иногда только намечена. По контуру нанесена орнаментальная полоса из ложной зерни. Крепятся 3 шпеньками, загнутыми с обратной стороны.
2. Накладки сердцевидной формы с орнаментальной полосой из ложной зерни по контуру имеют размеры $1,9 \times 2$ см (рис. 70. 3), крепятся 2 шпеньками, загнутыми с обратной стороны.
3. Треугольнорамчатая пряжка из цветного металла с неподвижным щитком имела железный язычок и размеры $4,5 \times 2$ см; вытянутый с уступом щиток размерами 3×2 см орнаментирован спиральным завитком (рис. 70. 1).
4. Наконечник ремня малых размеров $2,6 \times 1,1$ см имел ровные параллельные боковые стенки; заостренный конец (рис. 70. 5), украшен растительным орнаментом.
5. Наконечник ремня размерами $4,8 \times 2$ см имел параллельные прямые боковые стороны, заостренный конец и треугольную выемку на противоположной стороне. Украшен бордюром из ложной зерни по контуру, и каплевидным вдавлением у одной из сторон (рис. 70. 2). Крепится с помощью 4-х шпеньков.

lyet a csatkarikán átvezettek, és vége kisméretű szíjvéggel ellátott. Az övre jobb oldalt spirálisan tekercselt bőrszíjakat erősítettek, melyek a végükön kettéváltak, és öntött csörgőkkel ellátottak. Bal oldalról az övre hódfarokból készült körte alakú tarsolyt és kést függesztettek.

1. Ötyszög alakú veretek. Téglalap alakban áttörtek. Méreteik: $2,2 \times 1,8$ cm (70. kép 4). Áttörés helyett néha csak egy téglalap alakú bemélyedő rész van a vereten. Szélükön álggranulációval díszítettek. 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelötüskével rögzültek.
2. Szív alakú veretek. Szélükön álggranulációval díszítettek. Méreteik: $1,9 \times 2$ cm (70. kép 3). 2 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelötüskével rögzültek.
3. Egybeöntött színesfém csat. Karikája háromszög alakú, a pecék vasból készült. Méretei: $4,5 \times 2$ cm. A csattest elnyújtott, vége elhegyesedő. A csattest méretei: 3×2 cm. Spirális volutával díszített (70. kép 1).
4. Kisméretű szíjvég. Méretei: $2,6 \times 1,1$ cm. Oldalai egyenesek, párhuzamosak, vége elhegyesedő (70. kép 5), növényi mintával díszített.
5. Szíjvég. Méretei: $4,8 \times 2$ cm. Oldalai egyenesek, párhuzamosak, vége elhegyesedő, tövénél ék alakú bevágás található. Széle álggranulációval díszített, egyik oldalán csepp alakú bemélyítés található (70. kép 2). 4 darab szegeccsel rögzült.

32. Ruszenyihai temető, 8. sír

(férfi, korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Voszkreszenszkojei Járási Népi

Helytörténeti Múzeum.

1

2

Рис. 68. Русенихинский могильник, погребение 7
68. kép. Ruszenyihai temető 7. sír

32. Русенихинский могильник, погребение 8

(мужское, ингумация)

Место хранения: Воскресенский районный Народный краеведческий музей.

Кол. №: Русм-11/36.

Источники и литература: НИКИТИНА 2011о, рис. 32–34, 38; НИКИТИНА 2018а, рис. 39.

Обнаружен в области талии (рис. 71). Сохранность накладок и кожи очень плохая. Накладки взять не удалось по той причине, что, изготовленные из очень тонкой фольги, они рассыпались. Возможно, по этой причине не удалось найти пряжку и наконечник ремня.

Реконструкция проведена по зарисовкам в поле (рис. 72). Основу ремня составила кожаная лента шириной 2,1 см, образующая 2 оборота. Общая длина ремня в пределах 150 см. Каждый ряд ремня украшен накладками определенного типа, которые имеют близкую форму и орнаментацию, но различные пропорции и положение на ремне. Орнамент имеет вдавленные контуры, заполненные материалом черного цвета (эмалью - ?) (рис. 71. 4–5). С правой стороны крепились нож и кошелек из бобрового хвоста, с левой – кресало и оселок, а по центру по-

Гyűjteményi szám: Русм-11/36.

Források és irodalom: НИКИТИНА 2011о, рис. 32–34, 38; НИКИТИНА 2018а, рис. 39.

Az öv deréktájon került elő (71. kép). A veretek és a bőr igen rossz állapotban maradt meg. A vereteket nem lehetett fölszedni, lévén igen vékony anyagból alakították ki őket és szétestek. Valószínűleg ebből az okból nem sikerült feltárni csatot és szíjvéget.

A rekonstrukció a terepi rajzok alapján készült el (72. kép). Az öv alapját egy 2,1 cm széles bőrszija adta, amely két fordulattal fogta körül az elhunyt testét. Az öv teljes hossza legfeljebb 150 cm volt. A szíj így két sorban futott, és minden sort külön típusba tartozó veretekkel díszítettek. A veretek formája és díszítésmódja közel állt egymáshoz, de arányaik és az övön való elhelyezkedésük különbözött. A díszítés vonalai bemélyítettek, melyeket fekete színű anyaggal (эмалью?) töltöttek ki (71. kép 4–5). Jobb oldalról kést és hód-farokból készült tarsolyt, bal oldalról csiholót és fenőkövet függesztettek az övre, középre pedig csörgős övcsüngőt és kisméretű, vékony bőrből készült tarsolyt.

1. Ötszög alakú *veretek*. Méreteik: 2,1 × 1,8 cm. Oldalikon és felül 3 darab, csepp alakú kiálló résszel ellátottak

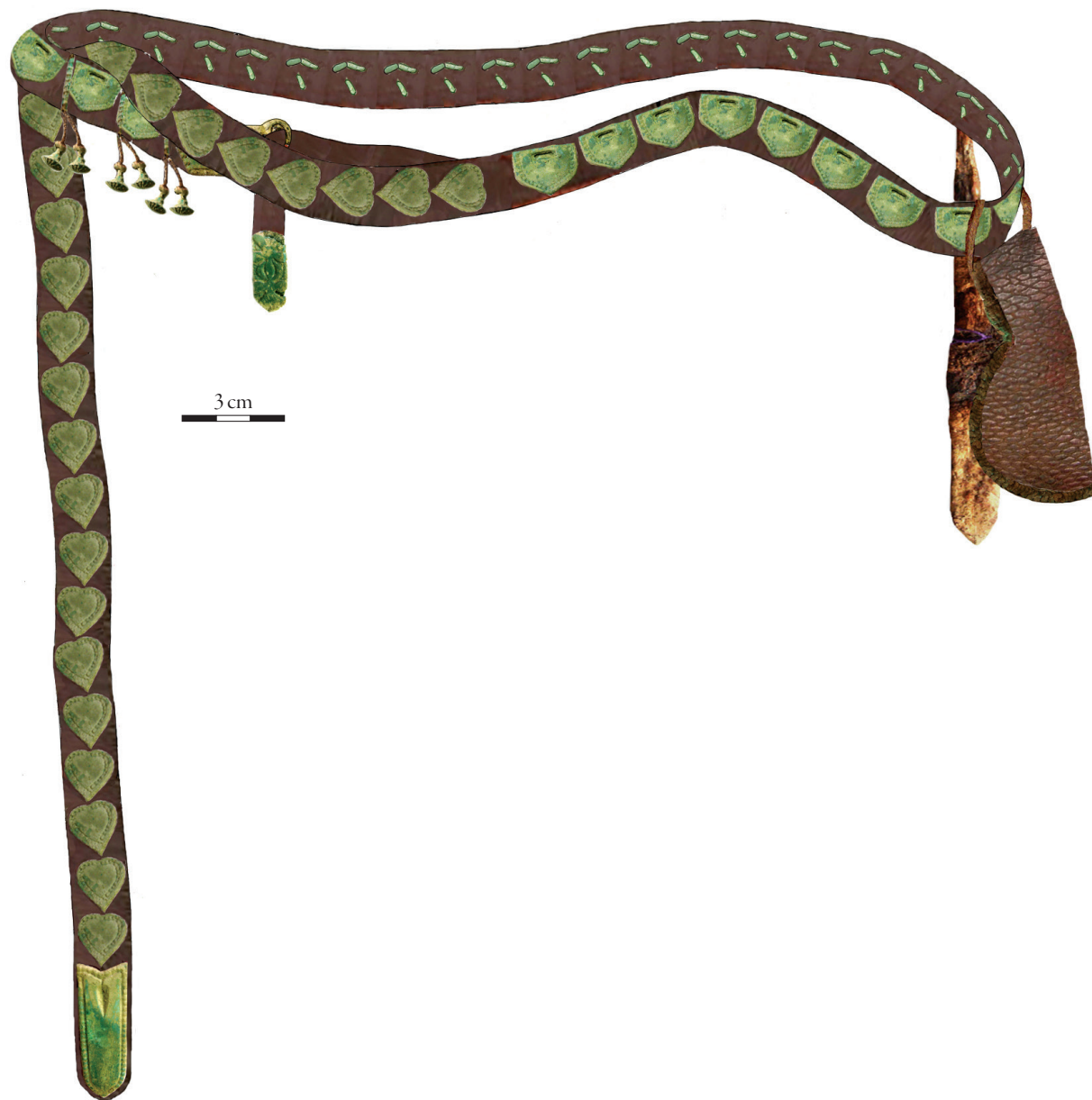

Рис. 69. Русенихинский могильник, погребение 7. Реконструкция пояса
69. kép. Ruszenyihai temető 7. sír. Az öv rekonstrukciója

ясная шумящая подвеска и маленький кошелек из тонкой кожи.

1. Накладки размерами $2,1 \times 1,8$ см пятиугольной формы с 3 каплевидными выступами по бокам и в верхней части (рис. 71. 2–3). Крепились поперек кожаной ленты мысиком вниз с помощью 3-х шпеньков.
2. Накладки сердцевидной формы с 2 каплевидными выступами по бокам и выемкой в верхней части имеют размеры $1,8 \times 2,1$ см (рис. 71. 1). Крепились на пояс мысиком вбок с помощью 3-х шпеньков.

(71. kép 2–3). Az övre keresztben kerültek felhelyezésre, csúcsukkal lefele, 3 darab szegeccsel.

2. Szív alakú veretek. Oldalt 2 darab, csepp alakú kiugró résszel ellátottak, felső részük homorú. Méreteik: $1,8 \times 2,1$ cm (71. kép 1). Csúcsukkal oldalt kerültek felhelyezésre 3 darab szegeccsel.

33. Ruszenyihai temető, 2. áldozati leletegyüttes (férfi)

Őrzési hely: Voszkreszenszkojei Járási Népi Helytörténeti Múzeum.

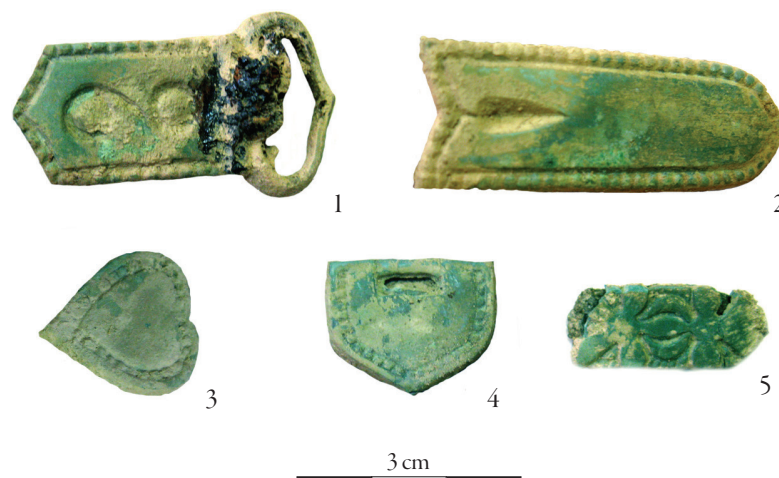

Рис. 70. Русенихинский могильник, погребение 7
70. kép. Ruszenyihai temető 7. sír

33. Русенихинский могильник, жертвенный комплекс 2

(мужской)

Место хранения: Воскресенский районный Народный краеведческий музей.

Кол. №: Русм-09/168.

Источники и литература: НИКИТИНА 2010а, рис. 104, 109–112, 115–116, 122; НИКИТИНА 2018а, рис. 53.

Пояс лежал на дне жертвенного комплекса, свернутым в два оборота (рис. 73), образуя окружность в диаметре 32 см, т.е. его размеры соответствовали охвату корпуса человека. Основные составные элементы, их оформление и место в структуре изделия повторяют наборный пояс из погребения 3 Русенихинского могильника, описанный выше. Способы соединения также идентичны. Рассматриваемый поясной набор (рис. 74) отличается от вышеописанного по следующим позициям: а) имеет дополнительный ремешок, прикрепленный в симметричной позиции к вспомогательному ремешку; б) отличается декор малого наконечника; в) другой тип кошелька.

1. Накладки сердцевидной формы размерами 2 × 2 см имеют орнамент из завитков и растительных побегов на поверхности и выраженный уступчиком бортик (рис. 75. 5). Бортик и центральный язычок орнамента имеют желтый цвет, предположительно позолочены. Крепятся с помощью 3-х шпеньков, загнутых с обратной стороны.
2. Накладки квадратной формы с выраженными уступчиком бортиками размером 1,9 × 1,9 см с фигурной прорезью (рис. 75. 2). Крепятся с помощью 4-х шпеньков прорезью вниз. Орнамент на поверхно-

Гуьжтемеьни шаьм: Русм-09/168.

Forrasok es irodalom: NYIKITYINA 2010a, рис. 104, 109–112, 115–116, 122; NYIKITYINA 2018a, рис. 53.

Az oь az aьldozati leletegyuьttes aljаn helyezkedett el, kьt-szer fьltekerve (73. kьp), egy 32 cm аьtmьrьjű kьrben, ami megfelel az emberi testen valь elhelyezkedэsének. Az oь fь alkotoelemei, kialakitasuk es a kьszletben elfoglalt helyuьk a ruszenyihai temetű 3. sьrjаbьl szаьrmazь, a fentebb mаь bemutatott oьkьszletet ismьtlik. Az oь kapcsolьdаsа is hasonlь mьdon tьrtэnt. Ez az oь (74. kьp) а fent leirt pьldаnytьl az alаьbbiakban kьlьnbьzik: а) egy tovаьbbi sьjjat а mellkьszьjjal аtellenben, а fьszьj mаьsik oldalаra erьsítettек; б) а kissьjvьg dьszítésе kьlьnbьzik; с) а tarsoly tьpusа mаьs.

1. Szьv alakű veretek. Mьreteik: 2 × 2 cm. Feluьletuьk volutаkkal es nьvэnyi hajtаsokkal dьszített, oldaluk lэpcsьsen tagolt (75. kьp 5). Az oldalak es dьszítű minta kьzepe sаьrgа szьnű, feltehetűen aranyozottak. 3 darab, а belsű oldalon elhajtott szegeccsel rьgzьltek.
2. Nьgyzetes veretek. Oldalaik lэpcsьsen tagoltak. Mьreteik: 1,9 × 1,9 cm, egyik oldalаn bevаgаssal tagolt tэglalap alakban аттьrtек (75. kьp 2). 4 darab szegeccsel rьgzьltek, az аттьrt rэszuьk alul helyezkedett el. Dьszítésuьk а szьv alakű veretekhez hasonlьan tьrtэnt.
3. Szьv alakű veretek. Oldalaikon csepp alakű kiugrаsok találhatьk. Mьreteik: 1,2 × 0,9 cm (75. kьp 3). 1 darab, а veretek kьzepén elhelyezkedű szegeccsel rьgzьltek.
4. Egybeontott csat. Karikаja hаromszьg alakű. Dьszítésе nьvэnyi mintаs, aranyozott, oldalain 2 darab, csepp alakű kiugrаssal ellаtott (75. kьp 1). Mьretei: 4,8 × 1,8/2,2 cm.
5. Sьjvьg. Oldalai pаьrhuzamosak. Mьretei: 4 × 2,2 cm, vьge elhegyesedű, tьve tagolt. Dьszítésе а sьjvьg kьzэp-

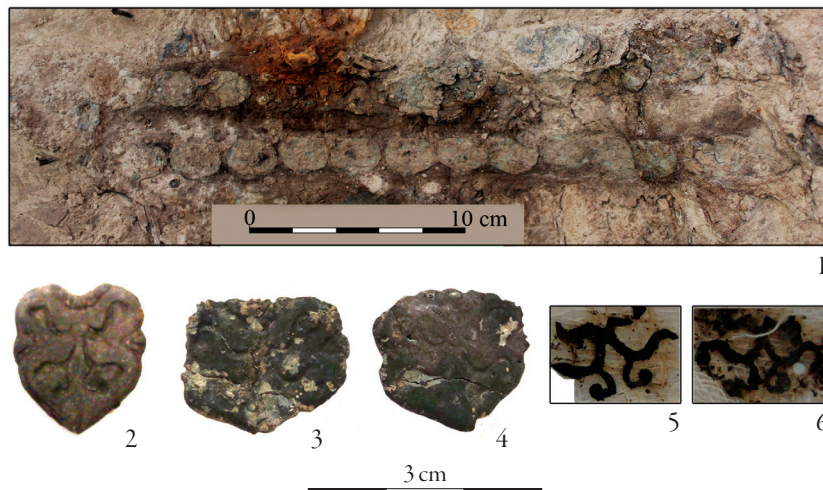

Рис. 71. Русенихинский могильник, погребение 8. Фрагмент погребения с поясом и поясные накладки
71. kép. Ruszenyihai temető 8. sír. A sír részlete az övvel és az övveretek

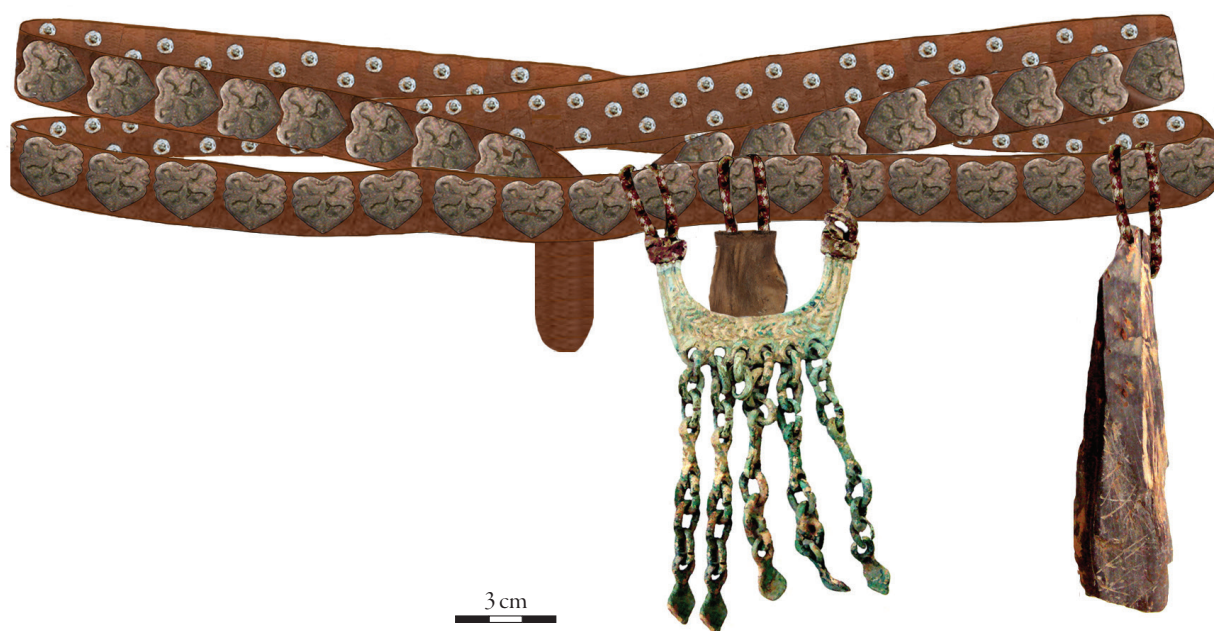

Рис. 72. Русенихинский могильник, погребение 8. Реконструкция пояса
72. kép. Ruszenyihai temető 8. sír. Az öv rekonstrukciója

сти и бортики украшены по подобию сердцевидных накладок.

3. Накладки сердцевидной формы с каплевидными выступами по бокам имеют размеры $1,2 \times 0,9$ см (рис. 75. 3). Крепятся с помощью одного расположенного по центру шпенька.
4. Пряжка цельнолитая треугольнорамчатая с неподвижным соединением рамки со щитком. Орнамент растительный с позолотой, два каплевидных выступа

tengelyében elhelyezkedő háromszirmú virágokból áll (75. kép 4). 5 darab szegeccsel rögzült.

6. Szíjvég. Méretei: $2,5 \times 0,9$ cm. Vége elhegyesedő, töve tagolt, díszítése aranyozott, 2 darab, háromszirmú virágból áll (75. kép 6).
7. Kerek veretek. Átmérőjük: 1,2 cm. Körben bordúrral ellátottak, 1 darab szegeccsel rögzültek (75. kép 7).
8. Magyar stílusú tarsoly. Méretei: 22×25 cm. Szélén vékony fém szegéllyel ellátott. Az övre két darab, a tarsoly

- по бокам (рис. 75. 1). Размеры пряжки: $4,8 \times 1,8/2,2$ см.
5. *Наконечник* с параллельными боковыми сторонами имел размеры $4 \times 2,2$ см, заостренный конец и фигурный вырез на противоположном конце, орнамент из трехлепестковых цветков, расположенных по центральной оси (рис. 75. 4). Крепился с помощью 5 шпеньков.
  6. *Наконечник* $2,5 \times 0,9$ см с заостренным концом и фигурной выемкой на противоположной стороне декорирован двумя трехлепестковыми цветами с позолотой (рис. 75. 6).
  7. *Накладки* круглые в диаметре 1,2 см с бордюром по контуру и 1 шпеньком для крепления (рис. 75. 7).
  8. *Кошелек* в стиле венгерской ташки имел размеры 22×25 см, по контуру кошелька тонкая металлическая прокладка. Привешивался к поясу двумя ремешками, прикрепленными к верхним углам изделия. Мелкие накладки, наконечник малых размеров и круглые накладки связаны с украшением кошелька.

34. Русенихинский могильник, жертвенный комплекс 13

(мужской)

Место хранения: Воскресенский районный Народный краеведческий музей.

Кол. №: Русм-12/151.

Источники и литература: НИКИТИНА 2012о, рис. 106, 111–112; НИКИТИНА 2014; НИКИТИНА 2018а, рис. 63.

Пояс находился в свернутом состоянии (рис. 76) на дне ямы округлой формы и опоясывал мех и ткань (одежду - ?). Основу пояса составил кожаный ремень шириной 2 см, обтянутый тканью. По определению О. В. Орфинской ткань представляет собой полихромный шелк-самит. К сожалению, установить цвета не удалось. Ткань охватывает полосу кожи по всей длине, смыкается с внутренней стороны. Накладки крепились поверх ткани с помощью трех шпеньков, которые пронизывали слои кожи и ткани и расклепаны с обратной стороны с использованием металлической круглой прокладки.

Ремень был обернут вокруг одежды в два оборота, повторяя положение пояса на человеке. Общая длина составила 170 см. Каждый ряд украшен накладками разного типа; в одном ряду накладки крепились вдоль ремня, во втором поперек. Типологически накладки отличаются лишь по размерам и пропорциям, но выполнены в одном художественном стиле. Ремень имеет наконечник и пряжку, оформленные в этом же стиле.

К основному ремню крепился вспомогательный узкий

Рис. 73. Русенихинский могильник, фрагмент жертвенного комплекса 2 с поясом
73. kép. Ruszenyihai temető, a 2. áldozati leletegyüttes részlete az övvel

фelső részéhez erősített szíjjal rögzült. Kisméretű veretekkel, kisméretű szíjvéggel, és kerek veretekkel volt ellátva.

34. Ruszenyihai temető, 13. áldozati leletegyüttes (férfi)

Őrzési hely: Voszkreszenszkojei Járási Népi Helytörténeti Múzeum.

Gyűjteményi szám: Русм-12/151.

Források és irodalom: NYIKITYINA 2012о, рис. 106, 111–112; НИКИТИНА 2014; НИКИТИНА 2018а, рис. 63.

Az öv a kerek gödör alján helyezkedett el, föltekeredve (76. kép), szőrmét és szövetet (ruházatot?) fogott át.

Az öv alapját egy 2 cm széles bőrszija adta, melyet szövettel borítottak. O. V. Orfinszkaja meghatározása szerint a szövet polikróm *samit* selyem. Sajnos az eredeti színt nem sikerült meghatározni. A szövet a bőrszija teljes hosszában beborítja, a belső oldalon zárul. A veretek erre kerültek rá három szegeccsel, melyek a bőr és szövet rétegeket átütötték, és a belső oldalon kerek ellentett lemezek voltak elkalapálva.

Az öv a ruházatot, az emberi testen való elhelyezkedésének megfelelően, két fordulattal fogta körül. Teljes hossza 170 cm volt. Az öv így két sorban futott, és mindegyik sor különböző típusú veretekkel díszített. Az egyik sorban a veretek az övön hosszában helyezkedtek el, a másikkban keresztben. Tipológiailag a veretek csak méreteikben és arányaikban különböztek, de ugyanabban a művészeti stílusban kivitelezettek. Az öv rendelkezett továbbá egy szíjvéggel és csattal is, melyek szintén ebben a stílusban voltak kivitelezve.

A főszíjra keskeny bőr mellékszíjat erősítettek, melyet veretekkel és szíjvéggel láttak el, és a csattal való összekapcsolásra szolgált. A mellékszíj veretei közvetlenül a szövettel nem

Рис. 74. Русенихинский могильник, жертвенный комплекс 2. Реконструкция пояса
74. kép. Ruszenyihai temető 2. áldozati leletegyüttes. Az öv rekonstrukciója

Рис. 75. Русенихинский могильник, жертвенный комплекс 2
75. kép. Ruszenyihai temető 2. áldozati leletegyüttes

кожаный ремешок с накладками и наконечником, который был предназначен для продевания в пряжку. Накладки на дополнительном ремешке прикреплены непосредственно на кожу без ткани с помощью 1 шпенька и также заклепаны. Орнамент этих накладок состоит из мотивов повторяющихся отдельные детали декора накладок и наконечника на основном ремне. К поясу на сплетенных из кожи ремешках крепился кошелек грушевидной формы из хвоста бобра, и многочисленные подвески из кожаных шнурков с бронзовыми обоймами, раздваивающиеся на конце и образующие своеобразную бахрому (рис. 77).

1. Накладки пятиугольной формы размерами $2 \times 1,7$ см, крепятся на ремень мысиком вниз при помощи трех шпеньков, расклепанных с обратной стороны (рис. 78. 4). Имеют каплевидные выступы по бокам и орнамент из миндалевидных фигур и трилистников в центре. Для укрепления накладок с обратной стороны использованы круглые прокладки (рис. 78. 9). Состав металла: Cu: 27,44–72,78, Ag: 0,95–2,21, Sn: 1,59–4,05, Pb: 0,1–8,13, Zn: 0,49–3,89, Au: 0,7–63,78.
2. Накладки сердцевидной формы размерами: $1,7 \times 2$ см (рис. 78. 3). Крепятся вдоль ремня мысиком вбок с помощью 3-х шпеньков. Крепление и орнамент аналогичны описанным выше накладкам. Состав металла: Cu: 17,6–71,95, Ag: 0,3–2,47, Sn: 1,81–8,46, Pb: 0,47–10,79, Zn: 2,34–2,58, Au: 1,71–67,09.
3. Пятиугольные накладки с параллельными сторонами и треугольной выемкой имеют размеры $0,9 \times 1$ см и орнамент из растительных побегов (рис. 78. 5–6). Используются для украшения вспомогательного ремешка. Состав металла: Cu: 22,44–56,82, Ag: 0,07–4,36, Sn: 4,51, Pb: 0,48–18,03, Zn: 0,96, Au: 61.
4. Наконечник для основного ремня $4,6 \times 2,4$ см имеет ровные боковые края, заостренный конец и фигурный край на противоположной стороне, орнамент из миндалевидных фигур и трилистника в центре (рис. 78. 2). Состав металла: Cu: 26,3–50,82, Ag: 0,28, Sn: 0,18–2,02, Pb: 2,48–22,17, Zn: 2,96–3,62, Au: 5,0.
5. Наконечник для дополнительного ремешка представлен фрагментом шириной 0,7 см, длина сохранившейся части 1,5 см. Имеет прямые боковые стороны и заостренный конец (рис. 78. 12), орнамент соответствующий оформлению накладок на вспомогательном ремешке. Состав металла: Cu: 20,37, Ag: 1,16, Sn: 2,24, Pb: 0,51, Au: 60,08.
6. Пряжка треугольнорамчатая с неподвижным щитком пятиугольной формы с растительным орнаментом размерами $3,4 \times 1,7/2$ см (рис. 78. 7). Состав ме-

буркolt bőrrе kerültek, 1 darab szegeccsel rögzültek, melyet szintén elkalapáltak. Dísztésük a főszíj vereteit és szíjvégét dísztó minták egyes elemeiből áll. Az övre fonott bőrszíjakkal egy hódfarokból készült körte alakú tarsolyt függesztettek. Az övre erősítettek továbbá számos csüngőt, melyek bronzpántokkal körbetekert bőrszalagokból álltak, és a végükön kettéváltak (77. kép).

1. Ötсzőг alakú veretek. Méreteik: $2 \times 1,7$ cm. Csúcsukkal lefele kerültek az övre felrögzítésre, 3 darab, a belső oldalon elkalapált szegecs segítségével (78. kép 4). Oldalaiton csepp alakú kiugró részekkel ellátottak. Dísztésük mandula alakú elemekből áll, melyek közepén háromlevelű motívumok helyezkednek el. A veretek felszerelését szolgálták a belső oldalon a kerek ellentett lemezek (78. kép 9). Anyagösszetétel: Cu: 27,44–72,78, Ag: 0,95–2,21, Sn: 1,59–4,05, Pb: 0,1–8,13, Zn: 0,49–3,89, Au: 0,7–63,78.
2. Szív alakú veretek. Méreteik: $1,7 \times 2$ cm (78. kép 3). Csúcsukkal oldalt kerültek az övre felhelyezésre 3 darab szegeccsel. Rögzítésük, és a veretek dísztése a fent leírt veretekhez hasonló. Anyagösszetétel: Cu: 17,6–71,95, Ag: 0,3–2,47, Sn: 1,81–8,46, Pb: 0,47–10,79, Zn: 2,34–2,58, Au: 1,71–67,09.
3. Ötсzőг alakú veretek. Oldalait párhuzamosak, egyik oldalukon ék alakú bevágás található. Méreteik: $0,9 \times 1$ cm. Dísztésük növényi hajtásokból áll (78. kép 5–6). A mellékszíj dísztésére szolgálták. Anyagösszetétel:

Рис. 76. Русенихинский могильник, фрагмент жертвенного комплекса 13

76. kép. Ruszenyihai temető, a 13. áldozati leletgyűttes részlete

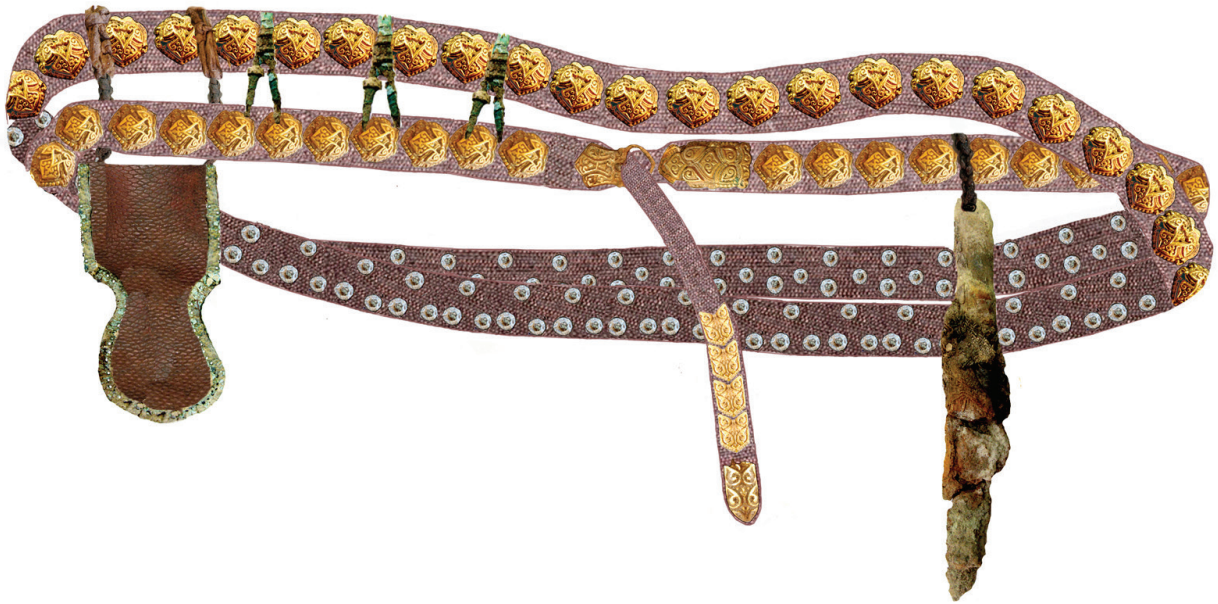

Рис. 77. Русенихинский могильник, жертвенный комплекс 13. Реконструкция пояса
77. kép. Ruszenyihai temető 13. áldozati leletegyüttes. Az öv rekonstrukciója

талла: Cu: 24,8–64,93, Ag: 1,64–6,87, Sn: 1,69–2,91, Pb: 0,93–17,9, Zn: 1,27, Au: 52,4.

Накладки, наконечники и пряжка изготовлены из сплава на медной основе и покрыты золотой фольгой. Металлографический анализ изделий методом РФА показал достаточно высокий процент золота в верхнем покрытии, ртути не обнаружено.

МОГИЛЬНИК «ЧЕРЕМИССКОЕ КЛАДБИЩЕ» (рис. 1, № 5)

На могильнике изучено 32 объекта, но для работы доступно только 16 объектов: 13 погребений и 3 жертвенных комплекса. Пять из 13 погребений содержали поясные принадлежности. Реконструкции подлежат два набора. В каталог включен только I поясной набор. Второй использован для составления графика взаимовстречаемости деталей поясной гарнитуры.

35. Моги́льник «Черемисское кладбище», погребение 14 (женское, кремация)

Место хранения: Народный фольклорно-этнографический музей пгт. Шахунья.

Источники и литература: НИКИТИНА 2008о, 14–17, рис. 27, 34; НИКИТИНА 2009, 144–152; НИКИТИНА 2012, 28, рис. 105.

Cu: 22,44–56,82, Ag: 0,07–4,36, Sn: 4,51, Pb: 0,48–18,03, Zn: 0,96, Au: 61.

4. Főszíj *szíjvége*. Méretei: 4,6 × 2,4 cm. Oldalai egyenesek, vége elhegyesedő, töve tagolt. Díszítése mandula alakú elemekből áll, középen háromlevelű motívummal (78. kép 2). Anyagösszetétel: Cu: 26,3–50,82, Ag: 0,28, Sn: 0,18–2,02, Pb: 2,48–22,17, Zn: 2,96–3,62, Au: 50.
5. Mellékszíj *szíjvégének* töredéke. Szélessége 0,7 cm. A megmaradt rész hossza: 1,5 cm. Oldalai egyenesek, vége elhegyesedő (78. kép 12), díszítése a mellékszíj vereteinek stílusában kivitelezett. Anyagösszetétel: Cu: 20,37, Ag: 1,16, Sn: 2,24, Pb: 0,51, Au: 60,08.
6. *Csat*. Karikája háromszög alakú, az ötszög alakú csattesttel egybeöntött. Díszítése növényi mintás. Méretei: 3,4 × 1,7/2 cm (78. kép 7). Anyagösszetétel: Cu: 24,8–64,93, Ag: 1,64–6,87, Sn: 1,69–2,91, Pb: 0,93–17,9, Zn: 1,27, Au: 52,4.

A veretek, a szíjvégek és a csat réz alapú ötvözetből készültek és aranyfóliával borítottak. Az elemek röntgen fluoreszcencia spektrometria mérése meglehetősen magas aranytartalmat mutatott a felső rétegben, higany nem volt kimutatható.

„CSEREMISSZKOJE KLADBISCSE” TEMETŐJE (1. kép, № 5)

A temetőben 32 objektum került feltárássra, de a munkába csak 16 objektumot sikerült bevonni: 13 sírt és 3 áldoza-

Рис. 78. Русенихинский могильник, жертвенный комплекс 13
78. kép. Ruszenyihai temető 13. áldozati leletgyűttes

Пояс располагался в центре могильной ямы (рис. 79), охватывая завернутые в ткань и мех кальцинированные кости.

Ремень состоял из кожаной ленты шириной 1,6 см. Длина застегнутого ремня составляла 70–75 см и свободный конец – 35 см. Пояс застегнут с использованием пряжки и продетого в пряжку вспомогательного ремешка, пришитого к основному ремню. Ремень украшен квадратными накладками с прорезью, а свободный конец накладками другого типа без прорези. Накладки крепились с помощью шпеньков, загнутых с обратной стороны. К поясу справа от пряжки привешен бубенчик на ремешке, обернутом металлической проволокой (рис. 80; рис. 81. б).

ti leletgyűttest. A 13 sírből 5 tartalmazott valamilyen öv elemet. 2 készlet rekonstrukciója készült el. A katalógusba csak 1 készlet került bele. A második készlet az övrészletek együttes előfordulásait ábrázoló ábra megrajzolásához került felhasználásra.

35. „Cseremisszkoje kladbiscse”, 14. sír

(női, hamvasztásos rítus)

Őrzési hely: Sahunyjai Népi Néprajzi Múzeum.

Források és irodalom: NYIKITYINA 2008o,

14–17, рис. 27, 34; NYIKITYINA 2009, 144–152;

NYIKITYINA 2012, 28, рис. 105.

Az öv a sírgödör közepén (79. kép) helyezkedett el, szövetbe és szőrmébe csomagolt kalcinált csontokat fogott át.

1. Прямоугольные *накладки* с прорезью размерами 1,9 × 1,5 см, имели один ряд из 3-х шаровидных выступов, отделенный от прорези рядом ложной зерни (*рис. 81. 1, 5*). Прорезь иногда не пробита насквозь. Крепились с помощью 4-х шпенок, загнутых с обратной стороны (*рис. 81. 5*).
2. Прямоугольные *накладки* размерами 1,9 × 1,5 см имели 2 ряда из трех шаровидных выступов каждый; ряды разделены полоской ложной зерни (*рис. 81. 4, 7*). Крепились с помощью 4-х шпенок, загнутых с обратной стороны.
3. *Пряжка* цельнолитая с неподвижным соединением рамки со щитком геральдической формы с железным язычком (*рис. 81. 2*). Размеры пряжки небольшие: длина 3,2 см, ширина щитка 1,9 см, ширина рамки 2,1 см. Орнамент состоит из бордюра нечеткой ложной зерни и изображения трилистника в центре щитка.
4. *Наконечник* ремня размерами 4 × 1,7 см имел параллельные края, закругленный конец и дуговидную выемку на противоположной стороне (*рис. 81. 3*), бордюр из ложной зерни и два расположенные по продольной оси углубления круглой формы.

ЮМСКИЙ (ЗАГРЕБИНСКИЙ) МОГИЛЬНИК (*рис. 1, № 2*)

На могильнике вскрыто 9 объектов: 7 погребений и два жертвенных комплекса. Среди них два погребения разрушены, одно представлено пустой ямой. В 5 погребениях выявлены поясные наборы, четыре из которых удалось реконструировать.

36. Юмский могильник (Загребинский), погребение 2

(мужское, ингумация)

Место хранения: Национальный музей Республики Марий Эл им. Т. Евсеева.

Кол. №: 2959-1.

Источники и литература: ГЕНИНГ 1957о, 143–144; НИКИТИНА 2012, 223, *рис. 117*.

Пояс, сложенный втрое, располагался сверху в центральной части погребения совместно с 2 шариками на ремешках с пронизками, железным ножом, кошельком. Учитывая нетрадиционное положение ремня, реконструкцию способа ношения сделать трудно. Возможна только графическая реконструкция по полевым зарисовкам.

Аз öv alapját egy 1,6 cm széles bőrszija adta. Az öv bekapcsolt része 70–75 cm, szabad vége pedig 35 cm hosszú volt. Csatol és a csaton keresztülvezetett, a fősíjhoz varrt mellékszíjjal záródott. A fősíj áttört négyszögletű veretekkel díszített, kivéve a szabadon lógó vége, amely áttörés nélküli, másik típusba tartozó veretekkel. A veretek a belső oldalon elhajtott felszerelötüskékkel rögzültek. Az övre a csattól jobb oldalra egy fémhuzallal körbetekert szíjon lógó csörgőt függesztettek (*80. kép; 81. kép 6*).

1. Téglalap alakú, áttört *veretek*. Méreteik: 1,9 × 1,5 cm. Egyik oldalon 3 darab, gömb alakú kiálló részből állnak, amelyet az áttört résztől egy álggranulációból kialakított sáv választ el (*81. kép 1, 5*). Az áttörés néhány veret esetében nincs kivitelezve, csak egy bemélyedés található a helyén. 4 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelötüskével rögzültek (*81. kép 5*).
2. Téglalap alakú *veretek*. Méreteik: 1,9 × 1,5 cm. Mindkét oldalukon 3 darab, gömb alakú kiálló résszel ellátottak, melyeket álggranulációból kialakított sáv választ el (*81. kép 4, 7*). 4 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelötüskével rögzültek.
3. Egybeöntött *csat*. A csattest heraldikus formájú, a pecék vasból készült (*81. kép 2*). Kisméretű: hossza: 3,2 cm, csattest szélessége: 1,9 cm, csatkarika szélessége: 2,1 cm. Díszítése gyengén kivethető álggranulációs keretből, valamint a csattest közepén háromlevelű motívumból áll.
4. *Szíjvég*. Méretei: 4 × 1,7 cm. Oldalai párhuzamosak, vége lekerekített, töve homorú (*81. kép 3*). Álggranulációval keretelt, hossz tengelyében 2 darab, kör alakú bemélyedéssel ellátott.

JUMAI (ZAGREBINÓI) TEMETŐ (1. *kép, № 2*)

A temetőben 9 objektum került feltárára: 7 sír és 2 áldozati leletegyüttes. Közülük 2 sír feldúlt, egy pedig üres gödör. 5 sírből került elő övkészlet, melyekből négyet sikerült rekonstruálni.

36. Jumai (Zagrebinói) temető, 2. sír

(férfi, korhasztásos rítus)

Őrzési hely: Tyimofej Evszejev Mariföldi Nemzeti Múzeum.

Gyűjteményi szám: 2959-1.

Források és irodalom: GENYING 1957о, 143–144; NYIKITYINA 2012, 223, *рис. 117*.

Az öv háromba csavarva került elő a sír középső részén, felül, 2 darab szíjakra felfűzött golyóval, vaskéssel és tarsollyal együtt.

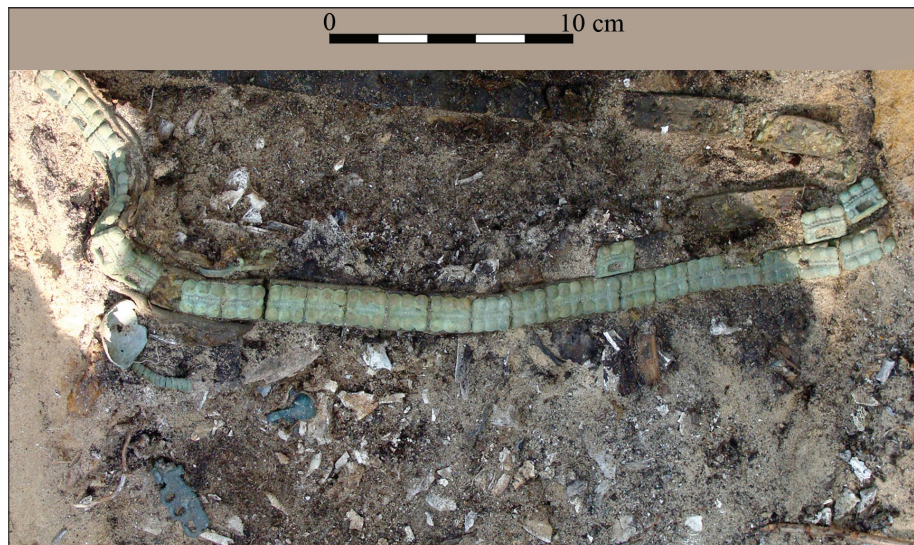

Рис. 79. Могильник «Черемисское кладбище», погребение 14. Фрагмент погребения с поясом
79. kép. „Cseremisszkoje kladbiscse” temetője 14. sír. A sír részlete az övvel

Рис. 80. Могильник «Черемисское кладбище», погребение 14. Реконструкция пояса
80. kép. „Cseremisszkoje kladbiscse” temetője 14. sír. Az öv rekonstrukciója

совкам и описаниям.⁴

Основу пояса составила кожаная лента, обтянутая слоем более тонкой кожи; общая ширина ремня 2 см, длина 167 см: 73 см ремня украшены квадратными накладками, 89 см сердцевидными (рис. 82).

1. Накладки сердцевидной формы размерами 1,9 × 1,9 см с 3 шпеньками для крепления имели растительный орнамент и бортик с уступом (рис. 82. 4). Состав металла: Cu: 22,54–55,11, Ag: 34,33–61,14, Sn: 0,47–2,37, Pb: 1,06–1,77, Zn: 2,75–3,35, Au: 0,02.
2. Накладки квадратные с прямоугольной прорезью

Figyelembe véve az öv rendhagyó elhelyezkedését, viselésének rekonstrukciója nehézségekbe ütközik. Csak a grafikus rekonstrukció volt elkészíthető a terepi leírások és vázlatrajzok alapján.⁴

Az öv alapját egy bőrszjv adta, melyet egy jóval vékonyabb bőrral borítottak be. Az öv szélessége 2 cm, hossza 167 cm volt. Ebből 73 cm négyzetes veretekkel, 89 cm pedig szív alakú veretekkel díszített (82. kép).

1. Szív alakú veretek. Méreteik: 1,9 × 1,9 cm. 3 darab szegeccsel rögzültek. Felületük növényi mintával díszített.

⁴ Архив отдела археологии МарНИИЯЛИ.

⁴ A V. M. Vasziljev Mari Nyelvi, Irodalmi és Történeti Tudományos Kutatóintézet Régészeti Osztályának archívuma.

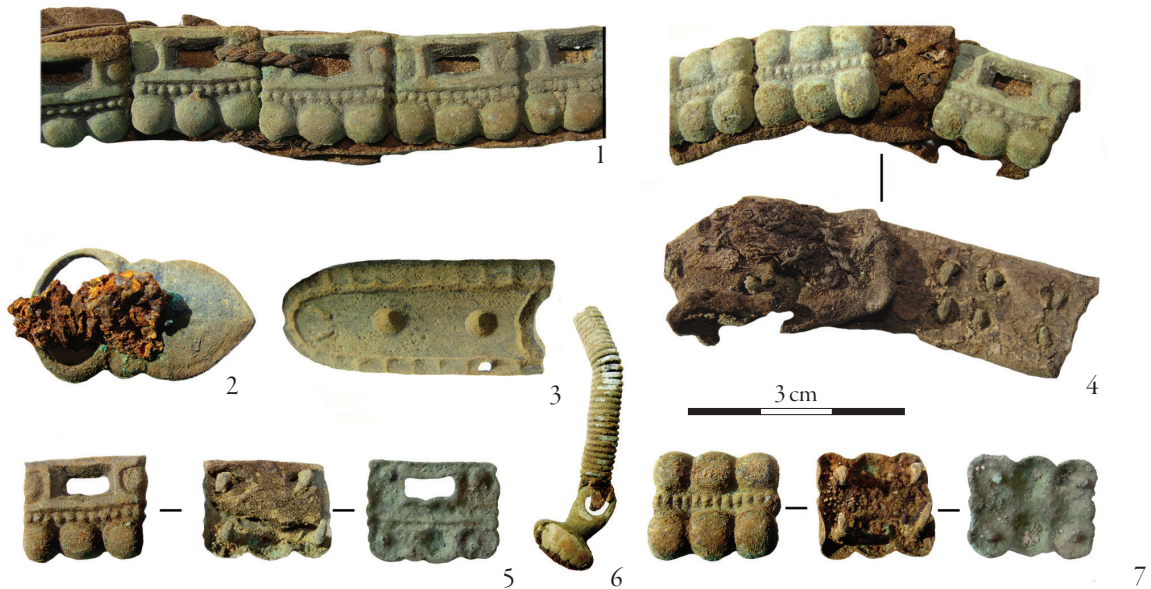

Рис. 81. Могильник «Черемисское кладбище», погребение 14
81. kép. „Cseremiszkoje kladbisce” temetője 14. sír

имели размеры $1,9 \times 1,9$ см, растительный орнамент и бортик с уступом (рис. 82. 3). Состав металла: Cu: 34,96–60,23, Ag: 28,9–50,7, Sn: 1,2–1,64, Pb: 1,16, Zn: 1,96–6,48, Au: 1,35.

3. Треугольнорамчатая цельнолитая пряжка с неподвижным щитком с растительным декором на поверхности.
4. Наконечник ремня с ровными боковыми краями, закругленным концом и фигурным вырезом на противоположной стороне, украшен растительными побегами.

По комплектующим деталям и оформлению поясной набор полностью соответствует изделиям из п. 3 и жк. 2 Русенихинского и жк. 19 Выжумского могильников. Учитывая общую длину пояса и стиль оформления, близкий вышеуказанным погребениям, возможно предположить, что он оборачивался в два оборота вокруг корпуса человека.

Наконечник от малого вспомогательного ремешка не сохранился или мог отсутствовать.

37. Юмский могильник (Загребинский), погребение 4

(кенотаф или жертвенный комплекс[?])

Место хранения: Национальный музей Республики Марий Эл им. Т. Евсеева.

Кол. №: 2959-1.

Источники и литература: ГЕНИНГ 1957о, рис. 163, табл. I; НИКИТИНА 2012, рис. 120.

Oldaluk lépcsősen tagolt (82. kép 4). Anyagösszetétel: Cu: 22,54–55,11, Ag: 34,33–61,14, Sn: 0,47–2,37, Pb: 1,06–1,77, Zn: 2,75–3,35, Au: 0,02.

2. Négyzetes veretek. Méreik: $1,9 \times 1,9$ cm. Téglalap alakban áttörtek. Felületük növényi mintával díszített, oldaluk lépcsősen tagolt (82. kép 3). Anyagösszetétel: Cu: 34,96–60,23, Ag: 28,9–50,7, Sn: 1,2–1,64, Pb: 1,16, Zn: 1,96–6,48, Au: 1,35.
3. Egybeöntött csat. Karikája háromszög alakú. Felülete növényi motívumokkal díszített.
4. Szíjvég. Oldalai egyenesek, vége lekerekített, töve tagolt. Felülete növényi hajtásokkal díszített.

Összetétele és kivitelezése alapján az övkészlet megegyezik a ruszenyihai temető 3. sírjából és 2. áldozati leletegyütteséből előkerült övekével, valamint a vizsumi temető 19. áldozati leletegyütteséből származó övével. Figyelembe véve az öv hosszát, valamint kialakításának módját, mely közel áll a fent felsorolt leletekhez, feltételezhető, hogy a testet két fordulattal fogta körül.

A kisméretű mellékszíj szíjvége nem maradt meg, vagy pedig elvesztett.

37. Jumai (Zagrebinói) temető, 4. sír

(kenotáfium vagy áldozati leletegyüttes[?])

Őrzési hely: Tyimofej Evszejev Mariföldi Nemzeti Múzeum.

Gyűjteményi szám: 2959-1.

Források és irodalom: GENYING 1957о, рис. 163, табл. I; NYIKITYINA 2012, рис. 120.

Рис. 82. Юмский (Загребинский) могильник, погребение 2. 1–2: Фото и зарисовки В. Ф. Генинга 1957 г.
 82. kőr. Jumi (Zagrebinói) temető 2. sír. 1–2: V. F. Genyng fotója és rajza, 1957

Пояс, свернутый в кольцо, лежал в центре заполнения. К ремню привешивался кошелек.

Реконструкция выполнена по полевым зарисовкам (кабинет отдела археологии, д. №15) (рис. 83). Кожаная основа пояса состояла из двух полос кожи одинаковой толщины шириной 1,8 см, скрепленных шпеньками от накладок (рис. 84. 3). Общая длина пояса составляла 150 см. Пояс имеет две выраженные части: кожаную ленту длиной 66 см, предназначенную опоясывать корпус человека, и свободный конец длиной 84 см. Каждая часть украшена разного типа накладками: на корпусе накладки пятиугольные, на свободном конце – сердцевидные. Ремень имел пряжку и на противоположной стороне ремня декоративный, свободно спускающийся от вспомогательного ремешка наконечник. Для соединения с пряжкой к основному поясу крепился вспомогательный более узкий ремешок с наконечником миниатюрных размеров (рис. 84).

1. Накладки пятиугольные 2,3 × 1,9 см имели стрельчатую прорезь и бордюры из ложной зерни по контуру (рис. 84. 2), крепились с помощью 3-х шпеньков, загнутых на обратной стороне.
2. Накладки сердцевидной формы 2 × 1,8 см с бордюром из ложной зерни по контуру (рис. 84. 1), крепились на ремень мысиком вбок с помощью 3-х шпеньков, загнутых на обратной стороне.
3. Пряжка треугольнорамчатая с подвижным вытянутым щитком с округленным краем имела размеры 4,6 × 1,5/2,5 см и гладкую поверхность (рис. 84. 4). Крепилась 3 шпеньками, расклепанными с обратной стороны. Для укрепления с обратной стороны проложена тонкая металлическая пластинка.
4. Наконечник размерами 4,5 × 1,5 см имел параллельные боковые стороны, заостренный конец и треугольную прорезь на противоположной стороне, бордюры из ложной зерни по контуру.
5. Наконечник размерами 2 × 1,2 см имел ровные прямые края, закругленный конец и фигурную выемку на противоположной стороне, орнамент в форме завитков (рис. 84. 5). Крепился к поясу с помощью 3-х шпеньков, расклепанных с обратной стороны.

38. Юмский могильник (Загребинский), погребение 5

(мужское, ингумация)

Место хранения: Национальный музей Республики Марий Эл им. Т. Евсеева.

Кол. №: 2959-1.

Источники и литература: ГЕНИНГ 1957о, рис. 164, табл. III; НИКИТИНА 2012, рис. 123.

Аз öв, melyre egy tarsolyt függesztettek, karikába föltekerve, a betöltés közepéről került elő.

A rekonstrukció a terepi rajzok alapján készült el (A Régészeti Osztály irattára, д. №15) (83. kép). Az öv alapját két, egyenlő vastagságú, 1,8 cm széles bőrszík adta. A rétegeket a veretek felszerelőtüskéi rögzítették a helyükre (84. kép 3). Az öv teljes hossza mintegy 150 cm volt, amely két részre osztható. Egy 66 cm hosszú rész a test körülfogására szolgált, a maradék 84 cm pedig szabadon lógott. A két rész különböző veretekkel díszített. A test körül lévő részen ötszög alakú veretek, a szabad végen pedig szív alakú veretek helyezkedtek el. Az öv egyik végén csattal, a másik végén pedig díszített szíjvéggel ellátott. Utóbbi vége az övnek a mellékszík rögzítésének pontjától volt szabadon mozgatható. Az öv rögzítése a csattal, valamint a fősíjra erősített, keskeny, kisméretű szíjvéggel ellátott mellékszíjjal történt (84. kép).

1. Ötszög alakú veretek. Méreteik: 2,3 × 1,9 cm. Az egyik oldalon ék alakú bevágással ellátott téglalap alakban áttörttek, szélük álgranulációval díszített (84. kép 2). 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzültek.
2. Szív alakú veretek. Méreteik: 2 × 1,8 cm. Szélükön álgranulációval díszítettek (84. kép 1). Az övre csúcsukkal oldalt kerültek felrögzítésre 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével.
3. Csatt. Karikája háromszög alakú. A csattest elnyújtott, vége lekerekített, a karika és a csattest zsanéros kialakítású. Méretei: 4,6 × 1,5/2,5 cm. Felülete sima (84. kép 4). 3 darab, a belső oldalon elkalapált szegeccsel, és egy vékony ellentett lemezzel rögzült.
4. Szíjvég. Méretei: 4,5 × 1,5 cm. Oldalai párhuzamosak, vége elhegyesedő, tövének ék alakban bevágott. Széle álgranulációval díszített.
5. Szíjvég. Méretei: 2 × 1,2 cm. Szélei egyenesek, vége lekerekített, töve tagolt. Felülete volutákkal díszített (84. kép 5). 3 darab, a belső oldalon elkalapált szegeccsel rögzült az övbőrre.

38. Jumai (Zagrebinói) temető, 5. sír

(férfi, korhasztásos rítus)

Örzési hely: Tyimofej Evszejev Mariföldi Nemzeti Múzeum.

Gyűjteményi szám: 2959-1.

Források és irodalom: GENYING 1957о, рис. 164, табл. III; NYIKITYINA 2012, рис. 123.

Az öv deréktájon helyezkedett el. A rekonstrukció a terepi rajzok alapján került elkészítésre (a Régészeti Kabinet archívuma, д. №15).

Az öv 5 darab szíjból állt, melyeket övkarikák kötöttek össze

Рис. 83. Юмский (Загребинский) могильник, погребение 4. Реконструкция пояса
83. kép. Jumi (Zagrebinói) temető 4. sír. Az öv rekonstrukciója

Пояс располагался в области талии. Реконструкция сделана по материалам полевых зарисовок (архив кабинета археологии д. №15).

Пояс состоял из 5 ремешков, соединенных поясными кольцами (рис. 85). Отрезок ремня со стороны спины шириной 2,2 см, имел длину в пределах 10 см, украшен квадратными накладками, от которых сохранился только тлен. Ремешки на боковых сторонах имели ширину 1,6-1,7 см и длину около 15 см, украшены со стороны спины 2 круглыми накладками, с лицевой стороны 2 накладками сердцевидной формы. Две части ремня в области живота имели по 1 накладке пятиугольной формы и парные круглые наклад-

(85. kép). A hátrészen a szíj 2,2 cm széles, és legföljebb 10 cm hosszú volt, négyzetes veretekkel díszített, melyekből csak elbomlott maradványok maradtak meg. Az oldalsó részeken a szíjak 1,6-1,7 cm szélesek és körülbelül 15 cm hosszúak voltak. A hátrészhez közeli részen 2 darab kerek verettel díszítettek, a hasi részhez közeli részen pedig 2 darab szív alakú verettel. A hasi részen lévő két szíjon szíjanként 1 darab ötszög alakú veret, valamint két darab egymáshoz kapcsolódó félgömbből álló veretek helyezkedtek el. Az egyik hasi szíj csatban végződött. Az övkarikákhoz 1,2 cm széles, szív alakú veretekkel ellátott, és (a terepi rajzok alapján) szíjvégben végződő kisszíjak csatlakoztak.

Рис. 84. Юмский (Загребинский) могильник, погребение 4. 1–5: Фрагменты пояса; 6: Фото В. Ф. Геннинга
 84. kép. Jumai (Zagrebinói) temető 4. sír. 1–5: Az öv részletei; 6: V. F. Genyinying fotója

ки, соединенные перекладной; один из этих ремешков завершался пряжкой. К поясным кольцам прикреплены дополнительные опускающиеся вниз ремешки шириной 1,2 см, украшенные сердцевидными накладками и, судя по полевым зарисовкам, завершающиеся наконечниками.

1. Накладки сердцевидные 1,3 × 1,5 см со слегка выпуклой поверхностью с бордюром из ложной зерни по контуру и изображением овала на поверхности (рис. 86. 3). Крепились на ремень с помощью двух шпеньков, расположенных по длине изделия.
  2. Накладки сердцевидные 0,9 × 1,1 см с прорезью и двумя шпеньками для крепления (рис. 86. 2).
  3. Накладки прямоугольные размерами 1,5 × 1,5 см имеют на одном конце выемку, а на другом выступ, крепятся мысыком вдоль ремня с помощью 2-х шпеньков, расположенных по длине изделия и загнутых с обратной стороны (рис. 86. 5). Орнаментированы 4 расходящимися лучами.
  4. Накладки размером 0,7 × 2 см из 2-х спаренных шаровидных фигур, соединенных перекладной (рис. 86. 4).
  5. Пряжка треугольнорамчатая размерами 2,5 × 1,3/1,7 см (рис. 86. 6) с неподвижным коротким пятиугольным щитком крепилась с помощью 3-х шпеньков, загнутых с обратной стороны.
  6. Прямоугольные *обоймы* разных размеров использованы для скрепления кожаных ремней, продетых в кольца (рис. 86. 1, 3–4).
  7. Кольца из плоского дрота имели диаметр 3 см и насечки на поверхности (рис. 86. 1–3).
1. Szív alakú *veretek*. Méreteik: 1,3 × 1,5 cm. Felületük enyhén domború, ovális alakú elemmel díszített, szélükön álgranulációval (86. kép 3). 2 darab, a veretek hátulján hosszában elhelyezkedő szegeccsel rögzültek.
  2. Szív alakú *veretek*. Méreteik: 0,9 × 1,1 cm. Felületük át-tört, 2 darab szegeccsel rögzültek (86. kép 2).
  3. Ötszög alakú *veretek*. Méreteik: 1,5 × 1,5 cm. Egyik oldaluk homorú, a másik kidomborodó. Domború részükkel oldalra kerültek az övre felhelyezésre 2 darab, a veretek hátulján hosszában elhelyezkedő, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével (86. kép 5). Díszítésük egy pontból kiinduló négy vonalból áll.
  4. *Véreték*. Méreteik: 0,7 × 2 cm. 2 darab egymáshoz kapcsolódó félgömbből állnak (86. kép 4).
  5. *Csat*. Karikája a csattesttel egybeöntött, háromszög alakú. Méretei: 2,5 × 1,3/1,7 cm (86. kép 6). A csattest rövid, ötszög alakú, 3 darab, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskével rögzült.
  6. Téglalap alakú *pántok*. Méreteik különbözőek. A karikákon átvezetett bőrszíjak rögzítésére szolgáltak (86. kép 1, 3–4).
  7. Lapos drótból formált *karikák*. Átmérőjük: 3 cm. Felületükön bemetszések találhatók (86. kép 1–3).

39. Jumai (Zagrebinói) temető, 7. sír

(férfi, hamvasztásos rítus)

Őrzési hely: Tyimofej Evszejev Mariföldi Nemzeti

Múzeum.

Gyűjteményi szám: 2959-1.

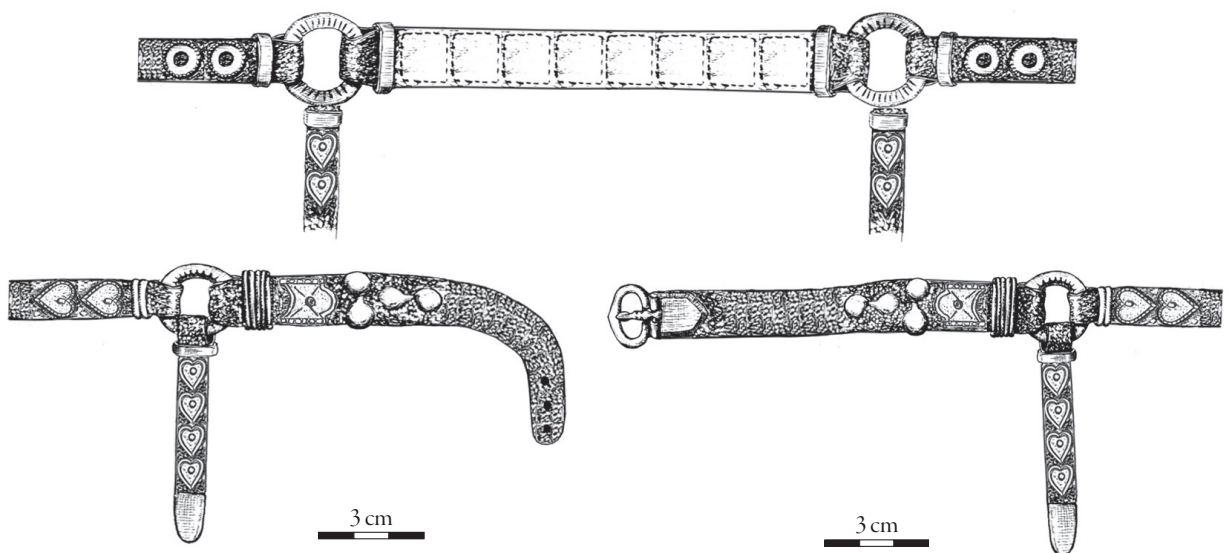

Рис. 85. Юмский (Загребинский) могильник, погребение 5
85. kép. Jumai (Zagrebinói) temető 5. sír

39. Юмский могильник (Загребинский), погребение 7

(мужское, кремация)

Место хранения: Национальный музей Республики
Марий Эл им. Т. Евсеева.

Кол. №: 2959-1.

Источники и литература: ГЕНИНГ 1957о, рис. 164,
табл. III; ХАЛИКОВ–БЕЗУХОВА 1960, 45–48;

НИКИТИНА 2012, 32–33, рис. 127.

Ремень опоясывал скопление женных костей. Поскольку детали соединения концов ремня не прослежены, предлагается графическая реконструкция по зарисовке в полевой документации (архив кабинета археологии д. №15). Ширина кожаной ленты 1,5 см, общая длина 149 см. Пояс обертывался вокруг корпуса человека в один оборот и был застегнут при помощи вспомогательного кожаного ремешка шириной 1,3 см, который крепился на основной ремень и имел металлический наконечник, оформленный с пряжкой в одном стиле (рис. 87). Длина ремня, охватывающего корпус человека, составила 81 см, свободный конец – 68 см; первая часть украшена накладками с кольцами, вторая – луновидными накладками. Через кольца продет кожаный ремешок. Свободный конец завершался металлическим наконечником. К ремню прикреплены поясные подвески, кошелек из бобрового хвоста, нож или кинжал с металлической ручкой. Сов-

Források és irodalom: GENYING 1957о, рис. 164,
табл. III; HALIKOV–BEZUHOVA 1960, 45–48;
NYIKITYINA 2012, 32–33, рис. 127.

Az öv égett csontokat fogott át. Mivel az öv kapcsolódásának részletei nem kivethetőek, ezért a grafikus rekonstrukcióra kell támaszkodni, amely a terepi dokumentáció rajzán alapul (Régészeti Kabinet archívuma, д. №15).

A bőrszija 1,5 cm széles, hossza 149 cm. Az öv az elhunyt derekát egy fordulattal fogta körül, és egy 1,3 cm széles mellékszíjjal zárult. A mellékszíj a főszíjra erősítették, végén fémből készült szíjvég helyezkedett el, melyet a csattal azonos stílusban alakítottak ki (87. kép). Az öv testet körül-fogó része 81 cm, szabad vége 68 cm hosszú volt. A testet körül-fogó rész karikacsüngős veretekkel, a szabad vége pedig félhold alakú veretekkel díszített. A karikacsüngőkön bőrszíjak fűztek keresztül. Az öv szabad vége szíjvégben végződött. Az övre csüngőket, hódfarokból készült tarsolyt és fémmarkolatú kést vagy tört függesztettek. A fenti két típusú veretek együtt kerültek elő a Cseremiszi falu melletti temető 3. sírjából is, amely a mellékletei alapján az itt tárgyalt sírhoz kronológiailag közel áll (NYIKITYINA 2012, рис. 94).

1. Zárt bimbó alakú *veretek*. Oldalaikon 6 darab csepp alakú kiálló rész található, alsó részükön egy nyúlvány helyezkedik el, melyben karika számára szolgáló furat található. Méreteik: 2 × 1,5 cm (88. kép 1, 5). 3 darab

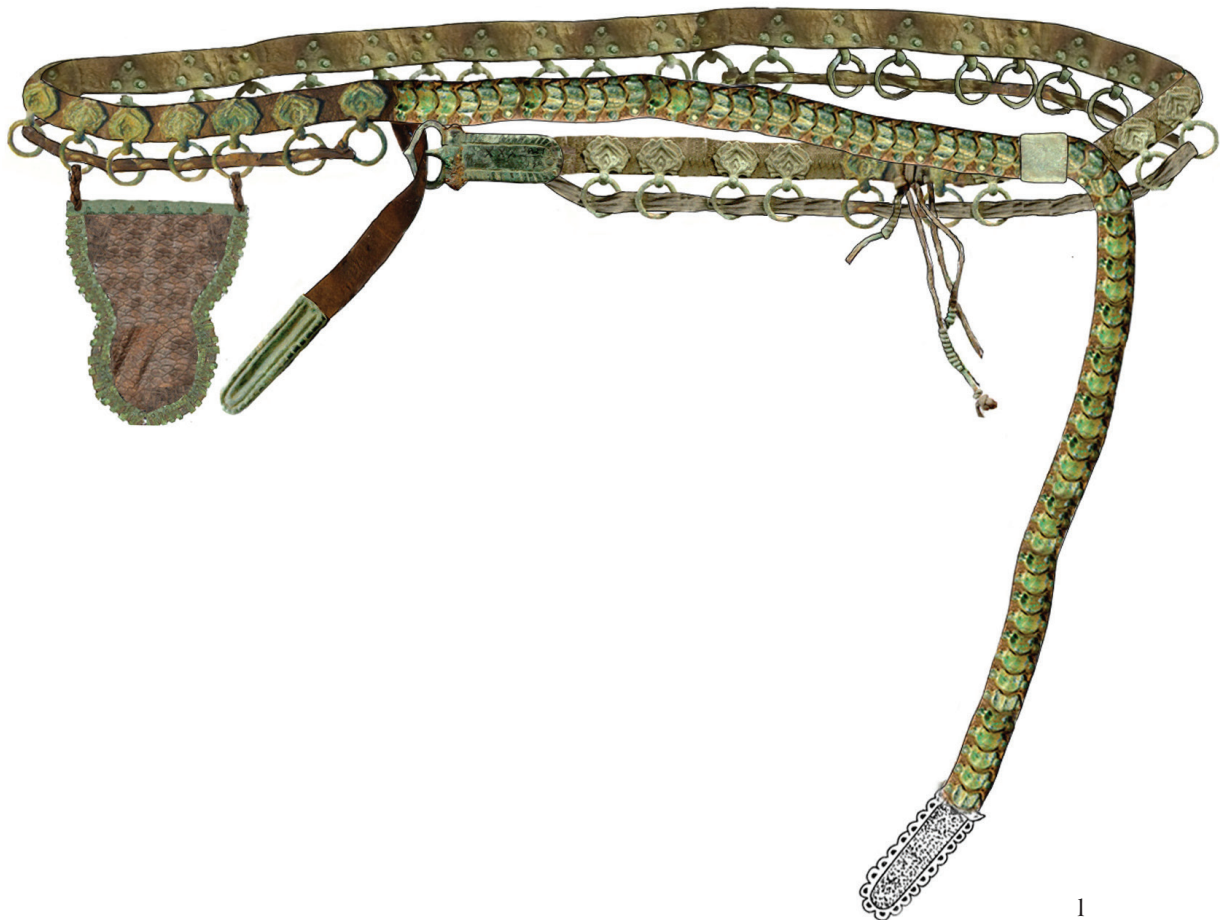
Рис. 86. Юмский (Загребинский) могильник, погребение 5
86. kép. Jumai (Zagrebinói) temető 5. sír

местное залегание накладок обоих типов обнаружено в п. 3 Черемисского могильника, который по наличию инвентаря хронологически близок рассматриваемому погребению (НИКИТИНА 2012, рис. 94).

1. Накладки в форме нераспустившегося бутона с 6 каплевидными выступами и ножкой с отверстием для кольца имели размеры $2 \times 1,5$ см (рис. 88. 1, 5). Крепились к ремню с помощью 3-шпенок. В отверстие продеты кольца диаметром 1,5 см. Состав металла: Cu: 68,82–75,54, Ag: 0,14, Sn: 2,27–6,17, Pb: 10,71–11,1, Zn: 2,96–3,59. Кольцо к накладке имеет следующий состав металла: Cu: 48,82, Sn: 26,36, Pb: 1,88, Zn: 2,46.
2. Луновидные накладки размерами $1,8 \times 0,8$ см с двумя шаровидными выступами по краям (рис. 88. 3) крепились вплотную с помощью двух шпенок, распланных с обратной стороны. Состав металла: Cu: 74,35, Ag: 0,09, Sn: 2,19, Pb: 10,03, Zn: 4,62.
3. Наконечник ремня размерами $5,1 \times 2$ см с параллельными сторонами, закругленным нижним краем и фи-

szegeccsel rögzültek az övre. A foglalatokba 1,5 cm átmérőjű karikák kerültek. Anyagösszetétel: Cu: 68,82–75,54, Ag: 0,14, Sn: 2,27–6,17, Pb: 10,71–11,1, Zn: 2,96–3,59. A karikák anyagösszetétele: Cu: 48,82, Sn: 26,36, Pb: 1,88, Zn: 2,46.

2. Félhold alakú veretek. Méreteik: $1,8 \times 0,8$ cm. Széleiken 2 darab gömb alakú kiálló résszel ellátottak (88. kép 3). 2 darab, a belső oldalon elkalapált szegeccsel, szorosan egymás mellett rögzültek. Anyagösszetétel: Cu: 74,35, Ag: 0,09, Sn: 2,19, Pb: 10,03, Zn: 4,62.
3. Szíjvég. Méretei: $5,1 \times 2$ cm. Oldalai párhuzamosak, vége lekerekített, töve tagolt. Szélein lekerekített kiugrások találhatóak.
4. Szíjvég. Méretei: $4,4 \times 1,2$ cm. Vége lekerekített, a töve egyenes. Széle álgranulációval díszített (88. kép 4). 2 darab, a belső oldalon elkalapált szegeccsel rögzült.
5. Egybeöntött csat. A csattest elnyújtott, vége lekerekített, a karika háromszög alakú. Méretei: $5,1 \times 1,5/2,3$ cm. Széle párhuzamos vonalakkal díszített. Hátluján

1

Рис. 87. Юмский (Загребинский) могильник, погребение 7. Реконструкция пояса
87. kép. Jumi (Zagrebinói) temető 7. sír. Az öv rekonstrukciója

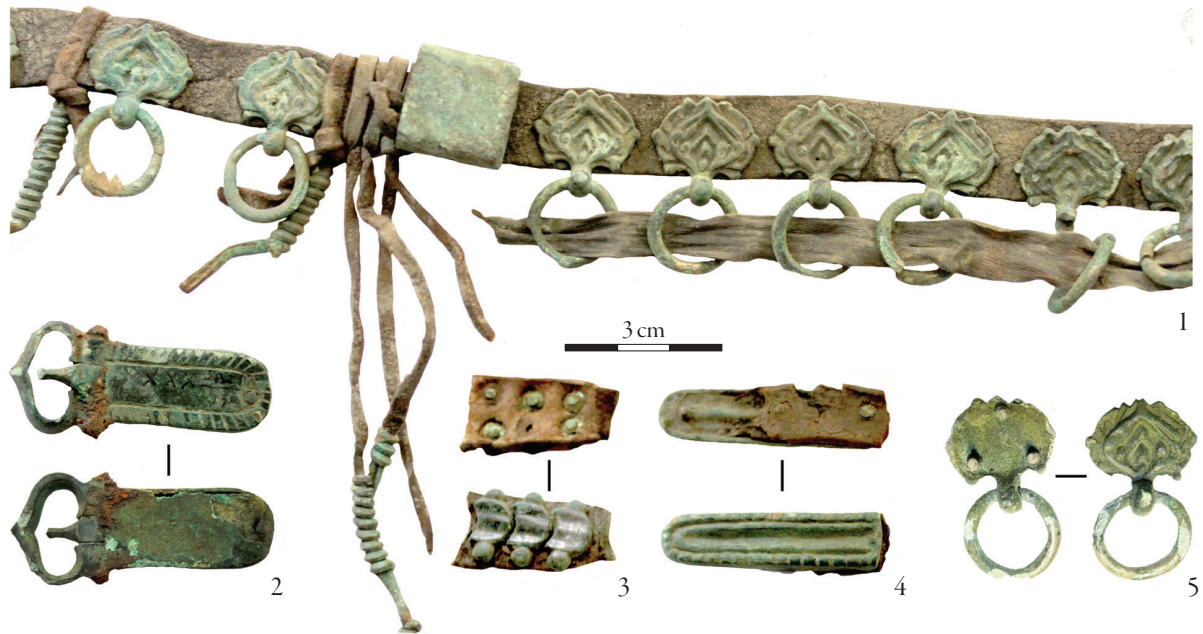

Рис. 88. Юмский (Загребинский) могильник, погребение 7
88. kép. Jutai (Zagrebinói) temető 7. sír

гурным противоположным, с округлыми выступами по контуру.

4. *Накопечник* ремня размерами $4,4 \times 1,2$ см с округлым нижним и прямым верхним краями и окантовкой по контуру из ложной зерни (рис. 88. 4). Крепился 2 шпеньками, расклепанными с обратной стороны.
5. *Пряжка* треугольнорамчатая с неподвижной удлиненной закругленной по краю пластиной размерами $5,1 \times 1,5/2,3$ см имеет по краю бордюры из параллельных линий. С обратной стороны сохранилась пластина для крепления к ремню (рис. 88. 2). Состав металла: Cu: 79,91, Sn: 3,05, Pb: 1,87, Zn: 2,82.

megmaradt az övbőrrre rögzítést segítő lemez (88. kép 2).
Anyagösszetétel: Cu: 79,91, Sn: 3,05, Pb: 1,87, Zn: 2,82.

2.2. Структурные элементы пояса и способы ношения

Материал

Все поясные наборы имели кожаную основу. Вероятно, для их изготовления использованы шкуры лошади или крупного рогатого скота. Была предпринята попытка определения видового состава животных, из которых изготовлены ремни, двумя методами. К сожалению, кожа подверглась сильной деформации и определение видового состава дало очень скудную информацию.

В лабораторию судебно-медицинской экспертизы ГБУ РМЭ «БСМЭ» были переданы 11 образцов из Русенихинского могильника, которые исследовались заведующей биологическим отделением судебно-медицинской лаборатории ГБУ РМЭ «БСМЭ» Н. М. Николаевой. Анализ проведен реакцией «встречного иммуноэлектрофореза в агаре» с использованием сывороток на идентификацию рогатого скота, свиньи, лошади, собаки, кошки, кролика. Только образцы поясного ремня из погребения 3 показали реакцию на лошадь. Остальные фрагменты на указанные сыворотки не реагировали. Объяснением тому могут быть два обстоятельства: 1) полностью распался белок из-за сильной ветхости образцов; 2) для изготовления использованы животные, не входящие в указанный перечень.

Идентификация видовой принадлежности 10 образцов была проведена на основе микроскопического анализа строения тканей и рисунка мерей с использованием цифрового микроскопа «Levenhuk DTX500 LCD» путём увеличения (50-100x) снимков мерей. Работа выполнена сотрудником центра археолого-этнографических исследований МарГУ А. Огородниковым. Один образец ремня из п. 5 Красногорского могильника имел сложную структуру: основа изготовлена из кожи крупного рогатого скота, а сверху обтянута тонкой кожей из овцы. Три образца (пп. 4, 6, 7) Красногорского и один из жк. 4 «Нижней стрелки» могильников изготовлены из шкуры лошади.

Вполне возможно, что для изготовления одного поясного набора были использованы шкуры разных животных, так как встречаются случаи, когда кожа в составе комплекса очень сильно отличается по толщине и внешнему виду.

2.2. Az övek strukturális elemei és viseletük módja

A bőrányag azonosítása

Minden övkészlet bőr alapra volt rögzítve. Készítésükhöz feltehetően ló, vagy szarvasmarha bőrét használták. A bőrt szolgáltató állatok meghatározására két módszerrel is kísérlet történt. Sajnos a bőrök erős deformatív hatásoknak voltak kitéve, és a fajmeghatározás igen szerény információ-mennyiséget eredményezett.

A Mariföldi Állami Pénzintézet Igazságügyi Orvosszakértői Hivatalának laboratóriumába 11 darab minta került be a ruszenyihai temetőből. A mintákat N. M. Nyikolajeva, a Mariföldi Állami Pénzintézet Igazságügyi Orvosszakértői Hivatalának biológiai részlegének vezetője vizsgálta meg. A vizsgálat tengeri algaszelében végzett ellen-immunoelektroforézis reakcióval készült, melynél szérumot használtak a fajta (szarvasmarha, juh/kecske, sertés, ló, kutya, macska és nyúl) meghatározására. Csak a 3. sír övbőrének mintái mutattak reakciót lóra. A többi töredék a fenti szérumokra nem reagált. Erre két magyarázat lehetséges: 1) a minták rossz megtartása miatt a fehérje már teljesen szétesett; 2) az öv szíjának készítéséhez olyan állatok bőrét használták fel, amelyek a felsorolásban nem szerepelnek.

10 minta esetében az állatfaj meghatározása a bőr szerkezetének és mintázatának elemzésével, „Levenhuk DTX500 LCD” digitális mikroszkóppal történt 50-100 szoros nagyításban. A meghatározást A. Ogorodnyikov, a Régészeti-Néprajzi Kutatóközpont munkatársa végezte. A krasznogorszkiji temető 5. sírjának övéből származó egyik minta összetett szerkezetű volt: alapját szarvasmarha bőr adta, melyet felülről vékony birkabőrrel borítottak. A krasznogorszkiji temetőből három minta (4, 6. és 7. sír) és egy minta „Nyizsnyjaja sztrejka” 4. áldozati leletegyütteséből lóbőrből készült.

Több mint valószínű, hogy egy öv elkészítéséhez különböző állatok bőrét használták, mivel vannak olyan esetek, amikor az övkészletben a bőr alkotórészek vastagságukban és külső megjelenésükben erősen különböztek.

A szíjak szabása és az övek felépítése

Az öveknek több sajátosságuk van, ezek közül az első a szíjak szabása, kialakítása, amely több variánsra osztható (89. kép).

Рис. 89. Крой поясов. 1: Русенихинский могильник, погребение 2; 2: Выжумский могильник, жертвенный комплекс 11; 3: Веселовский могильник, погребение 11; 4: Веселовский могильник, погребение 5; 5: Веселовский могильник, погребение 6; 6: Веселовский могильник, погребение 5; 7: Могильник «Нижняя стрелка», погребение 30; 8: Веселовский могильник, погребение 8; 9: Веселовский могильник, погребение 12; 10: Юмский могильник, погребение 2; 11: Веселовский могильник, погребение 13; 12: Русенихинский могильник, жертвенный комплекс 13

89. kép. Az övek szerkezeti felépítése. 1: Ruszenyiha 2. sír; 2: Vizsum 11. áldozati leletegyüttes; 3: Veszélov tanya 11. sír; 4: Veszélov tanya 5. sír; 5: Veszélov tanya 6. sír; 6: Veszélov tanya 5. sír; 7: Nyizsnyajaja sztrelka 30. sír; 8: Veszélov tanya 8. sír; 9: Veszélov tanya 12. sír; 10: Juma 2. sír; 11: Veszélov tanya 13. sír; 12: Ruszenyiha 13. áldozati leletegyüttes

Крой поясов

Пояса имели различные структурные особенности, что в первую очередь проявляется в покрое, который представлен несколькими вариантами (рис. 89).

Вариант I – 72,8%. Наиболее распространены пояса из одной полоски кожи, на которую прикреплены накладки. По ширине кожаной ленты встречаются разновидности:

- I.1) Узкий ремень шириной 1–1,2 см украшен накладками, входящими одна в другую (Выжумский - жк. 11; Русенихинский - п. 2) (рис. 15–16; рис. 57; рис. 89. 1–2).
- I.2) Ремень шириной 2–2,2 см, покрытый накладками I или 2-х типов, является основой большинства изделий (Веселовский - п. 2, 11, жк. 18; Дубовский - п. 45; Затон Михеева - п. 1; и др.) (рис. 2; рис. 7; рис. 18; рис. 21; рис. 25; рис. 29; рис. 89. 3–4).
- I.3) Ременная лента широкая – 2,6 см (Веселовский - пп. 5, 6). Накладки, изготовленные из оловянистого сплава, рассыпались и, к сожалению, ни в одном случае не сохранились (рис. 89. 5–6).

Вариант II – 16,1%. Ремень изготовлен из 2-х полосок кожи.

- II.1) Основу ремня составляет полоса толстой кожи шириной 2–2,2 см, сверху покрытая полоской очень тонкой кожи шириной 1,8 см. Накладки прикреплены поверх тонкой кожи шпеньками, пробивают и скрепляют оба слоя кожи (Веселовский - п. 8; Выжумский - п. 2; Дубовский - п. 58; Нижняя стрелка - пп. 26, 29–30) (рис. 4; рис. 11; рис. 13; рис. 52. 6–8; рис. 89. 7–8).
- II.2) Ремень из полоски кожи шириной 2,2–2,4 см. Снизу прикреплена полоска очень тонкой кожи шириной 1,8 см. Накладки пробивают оба слоя кожи и загнуты с изнанки (Веселовский - пп. 12, 19; Дубовский - пп. 4, 73; Нижняя стрелка - п. 34 и жк. 4) (рис. 8–11; рис. 53. 5; рис. 89. 9).

Вариант III – 11,1%. Кожаная лента шириной 1,8–2 см обтянута слоем очень тонкой кожи, общая ширина ремня 2–2,2 см. Тонкая кожа охватывает ремень и смыкается на лицевой (Русенихинский - п. 3, жк. 2; Выжумский - жк. 19) или изнаночной (Веселовский - п. 13; Красногорский - п. 5; Нижняя стрелка - п. 28) сторонах (рис. 19; рис. 40; рис. 60. 1–3; рис. 89. 10–11). Иногда оба способа применялись при изготовлении одного пояса (Юмский - п. 2) (рис. 82). Накладки пробивают оба слоя кожи и закреплены с обратной стороны. Встречен один случай, когда основной ре-

I. variáns – 72,8%. A legelterjedtebbek azok az övek, amelyek egy szíjból állnak, melyre a vereteket felerősítették. A bőrszíjak szélességében különbségek mutatkoznak:

- I.1) Keskeny szíj, 1–1,2 cm széles, a veretek egymásba csatlakoznak (Vizsum 11. áldozati leletegyüttes; Ruszenyiha 2. sír) (15–16. kép; 57. kép; 89. kép 1–2).
- I.2) 2–2,2 cm széles szíj, 1 vagy 2 típusba sorolható veretekkel díszítették. A legtöbb leletünk ilyen (Veszélov tanya 2. és 11. sír; 18. áldozati leletegyüttes; Dubovszkij 45. sír; Zaton Mihejeva 1. sír stb.) (2. kép; 7. kép; 18. kép; 21. kép; 25. kép; 29. kép; 89. kép 3–4).
- I.3) Széles szíj – 2,6 cm (Veszélov tanya 5. és 6. sír). A veretek ön alapú ötvözetből készültek, szétestek, sajnos egy esetben sem maradtak meg (89. kép 5–6).

II. variáns – 16,1%. A bőrszíj két bőrcsikból tevődik össze.

- II.1) A derékszíj alapját egy 2–2,2 cm széles, vastag bőrcsík adja, melyet felülről nagyon vékony, 1,8 cm széles bőrrel fedtek be. A vereteket a vékony bőrre erősítették, a szegecsek pedig mindkét bőrréteget átütötték és összefogják (Veszélov tanya 8. sír; Vizsum 2. sír; Dubovszkij 58. sír; Nyizsnyajaja sztrelka 26, valamint 29–30. sírok) (4. kép; 11. kép; 13. kép; 52. kép 6–8; 89. kép 7–8).
- II.2) A derékszíj alapját egy 2,2–2,4 cm széles bőrcsík adja, melyet alulról nagyon vékony, 1,8 cm széles bőrrel fedtek be. A veretek felszerelőtüskéi mindkét bőrréteget átütötték és vissza vannak hajlítva (Veszélov tanya 12. és 19. sír; Dubovszkij 4. és 73. sír; Nyizsnyajaja sztrelka 34. sír, 4. áldozati leletegyüttes) (8–11. kép; 53. kép 5; 89. kép 9).

III. variáns – 11,1%. 1,8–2 cm széles szíjat egy nagyon vékony bőrrel borítottak be, így annak teljes szélessége 2–2,2 cm. A vékony fedőbőr itt az öv alapját adó szíjat teljesen beborítja és a külső (Ruszenyiha 3. sír, 2. áldozati leletegyüttes; Vizsum 19. áldozati leletegyüttes), vagy a belső oldalon zárul (Veszélov tanya 13. sír; Krasznogorszkij 5. sír; Nyizsnyajaja sztrelka 28. sír) (19. kép; 40. kép; 60. kép 1–3; 89. kép 10–11). Néha mindkét mód megfigyelhető egyazon öv esetében (Juma 2. sír) (82. kép). A veretek szegecsei mindkét bőrréteget átütötték és a belső oldalon történt a rögzítésük. Egy olyan eset ismert, amikor a főszíjat selyemszövetrel borították (Ruszenyiha 13. áldozati leletegyüttes) (77–78. kép).

Az övkészletek összetétele

Az övek a fém alkatrészek rögzítési módjában is különböznek. Sajnos az övek megtartásából kifolyólag nem mindig lehet azonosítani a rögzítési sajátosságokat.

мень обтянут шелковой тканью (Русенихинский – жк. 13) (рис. 77–78).

Комплектация поясных наборов

Пояса отличаются также по способу крепления металлической гарнитуры. К сожалению, сохранность поясов не всегда позволяет выявить эти особенности.

- А) Наиболее распространено крепление накладок, наконечника и пряжки с помощью шпеньков, загнутых с обратной стороны: Веселовский - пп. 12, 19; Выжумский - жк. 18, жк. 19, жк. 22; Затон Михеева - пп. 1, 2 и жк. 1; Красногорский - пп. 3, 7, п. 4; Нижняя стрелка - пп. 5, 6, 30; Русенихинский - жк. 2; Черемисское кладбище - п. 14; и др. (рис. 9. 1; рис. 10; рис. 11. 2, 5; рис. 18. 1; рис. 19; рис. 22; рис. 29).
- Б) Шпеньки заклепаны с обратной стороны: Веселовский - пп. 2, 12; Выжумский - жк. 11; Дубовский - п. 45; Затон Михеева - п. 1; Красногорский - п. 1; Нижняя стрелка - п. 16; Русенихинский - п. 2; Юмский - пп. 2, 4 (рис. 3. 3; рис. 16; рис. 25. 2–4, 8–11; рис. 27. 3, 8–9; рис. 36. 14; рис. 38. 5; рис. 46. 1–4; рис. 51. 13; рис. 53. 5–6; рис. 57; рис. 88. 3).
- В) Шпеньки заклепаны с использованием небольших пластинок-фиксаторов круглой или прямоугольной формы: Дубовский - кв. E/4; Красногорский - п. 5; Русенихинский - п. 8, жк. 13 (рис. 27. 9; рис. 39; рис. 40. 4, 8; рис. 53. 5; рис. 72; рис. 77; рис. 78. 1).

Под наконечниками и пряжками с обратной стороны пояса проложены металлические пластины по всей длине изделия: Затон Михеева - п. 2; Красногорский - п. 7; Юмский - п. 5; Выжумский - жк. 11; Нижняя стрелка - жк. 4.

Опираясь на структурные особенности и способы ношения поясов по материалам погребальных памятников Ветлужско-Вятского междуречья удалось обозначить 5 типов поясных наборов.

Тип 1.

Пояса, состоящие из основного ремня, длина которого в пределах охвата корпуса человека в области талии в один оборот. Пояс имеет накладки одного типа, пряжку и концевой наконечник (иногда в погребении найдена только одна категория предметов). Накладки крепятся таким образом, что образуют сплошную металлическую ленту, окольцовывая корпус человека. Такой эффект достигался за счет способа крепления накладок. Независимо от типа накладок они имеют небольшой выступ на одном конце и выемку на втором, вплотную прилегая друг к другу.

А) А веретек, а шийвэг és a csat legelterjedtebb rögzítési módja, amikor a felszerelőtüskét a belső oldalon elhajlították: Veszélov tanya 12. és 19. sír; Vizsum 18, 19. és 22. áldozati leletegyüttes; Zaton Mihejeva 1. és 2. sír; 1. áldozati leletegyüttes; Krasznogorszkij 3, 7, és 4. sír; Nyizsnyajaja sztrelka 5, 6, és 30. sír; Ruszenyiha 2. áldozati leletegyüttes; Cseremisszkoje kladbiscse 14. sír stb. (9. kép 1; 10. kép; 11. kép 2, 5; 18. kép 1; 19. kép; 22. kép; 29. kép).

Б) А vereteket a belső oldalon elkalapált szegecsekkel rögzítették: Veszélov tanya 2. és 12. sír; Vizsum 11. áldozati leletegyüttes; Dubovszkij 45. sír; Zaton Mihejeva 1. sír; Krasznogorszkij 1. sír; Nyizsnyajaja sztrelka 16. sír; Ruszenyiha 2. sír; Juma 2. és 4. sír (3. kép 3; 16. kép; 25. kép 2–4, 8–11; 27. kép 3, 8–9; 36. kép 14; 38. kép 5; 46. kép 1–4; 51. kép 13; 53. kép 5–6; 57. kép; 88. kép 3).

В) А vereteket szegecsekkel rögzítették, melyeket kisméretű kerek vagy téglalap alakú ellentett lemezekkel együtt kalapáltak el: Dubovszkij E/4 szelvény; Krasznogorszkij 5. sír; Ruszenyiha 8. sír, 13. áldozati leletegyüttes (27. kép 9; 39. kép; 40. kép 4, 8; 53. kép 5; 72. kép; 77. kép; 78. kép 1).

А шийвэгек és а csatok alatt а бórszjéllentétes oldalán, azok teljes hosszában fémlemezeket helyeztek az alábbi esetekben: Zaton Mihejeva 2. sír; Krasznogorszkij 7. sír; Juma 5. sír; Vizsum 11. áldozati leletegyüttes; Nyizsnyajaja sztrelka 4. áldozati leletegyüttes.

Strukturális jellegzetességeik és viseleti módjuk alapján а Vetluga–Vjatka-folyóköz temetőinek anyagai közt az öv-készletek öt típusát tudtuk elkülöníteni.

1. típus

Egy főszyjából álló övek, melyeknek hossza а derék egyszeri körülfogására alkalmas. Az övön egy típusba sorolható veretek, valamint csat és шийвэг foglal helyet (néha а sírban csak az egyik tárgytypus található meg). А vereteket úgy helyezték el, hogy összefüggő fém szalag benyomását keltsék, mely gyűrűként fogja körül az ember törzsét. Ezt а hatást а veretek megfelelő felhelyezésével lehetett elérni. А veretek típusuktól függetlenül rendelkeznek egy kisméretű kiálló résszel az egyik oldalukon, míg а másik oldaluk homorú és nagyon szorosan helyezkednek el egymás mellett, egymásba érve.

1А variáns. Az 1,2 cm széles бórszjяra olyan veretek kerültek, melyek három félgömbös kidudorodó elemből állnak, két tagolóbordával összekötve (а veretek állatfejre emlékeztetnek а szemek és az orr imitációjával, és

Вариант 1А. На кожаный ремень шириной 1,2 см крепятся накладки из трех выпуклых горошин, соединенных двумя рифлеными ободками (накладки напоминают голову животного с имитацией глаз и носа и в большинстве работ названы зооморфными) (рис. 57).

Вариант 1Б. На кожаный ремень шириной 1 см прикреплены накладки круглой формы с двумя выступами с одной стороны (рис. 15).

Вариант 1В. На кожаную основу шириной 1,6–1,8 см закреплены накладки прямоугольной формы с полукруглым выступом на одной короткой стороне и выемкой на противоположной, декорирован геометрическим орнаментом в форме ромба и полукруга (рис. 37).

В наборах вариантов 1А, 1Б ширина наконечников меньше просвета в рамках пряжек, что позволяло застегивать пояса без дополнительных ремешков. В том случае, если дополнительные ремешки для застегивания поясов существовали, они были очень короткими, не свисали и не выполняли декоративной функции.

Тип 2.

Основной ремень изготовлен из кожи шириной 2–2,5 см, имел длину значительно превышающую охват корпуса человека в области талии. К основному кожаному ремню крепился вспомогательный ремешок, конец которого продевался в пряжку и замыкал пояс. Свободный конец основного ремня, богато украшенный накладками и концевым наконечником, перекинут через ремень, образуя на животе еще один ряд (обычно не полный), и свисал вниз сбоку, образуя подобие дополнительного ремешка (рис. 10; рис. 35).

Аналогичные пояса в многочисленных публикациях обозначены как «пояса венгерского типа», вероятно, по той причине, что впервые были реконструированы по материалам венгерских могильников Пербете, Тисаэслар–Башалом, Яношсалаш. Автор венгерских реконструкций И. Диенеш связывает их появление с «Понтийской Болгарской державой» (DIENES 1959). С учетом новых материалов следует признать название «пояса венгерского типа» условным, так как подобные пояса имели широкое распространение у хазар, финно-угорских народов, протоболгар (АРТАМОНОВ 1958, 53–56; МУРАШЕВА 2000, рис. 109; ПАНТЕЛЕЕВ 2011, 135–136). Такие пояса иногда имеют дополнительные ремешки.

Пояса из захоронений Ветлужско-Вятского междуречья на основном ремне, как правило, имели накладки 2-х типов, выполненные преимущественно в одном ор-

а munkák többségében állatalakosként írják le őket (57. kép).

1B variáns. Az 1 cm széles bőrszíjra kerek, egyik oldalukon két kiálló résszel rendelkező veretek kerülnek (15. kép).

1B variáns. Az 1,6–1,8 cm széles bőr alapra téglalap alakú vereteket erősítettek, melyek egyik rövidebb oldalukon félkör alakú kiálló résszel ellátottak, az ezzel ellentétes oldaluk pedig homorú. Rombusz és félkör alakú geometrikus mintákkal díszítettek (37. kép).

Az 1A és 1B variánsok készleteinek esetében a szíjvégek szélessége kisebb, mint a csatkarikák szélessége, ami lehetővé tette az övek bekapcsolását belső mellékszíj nélkül. Amennyiben voltak mellékszíjak az övek bekapcsolására, azok igen rövidek voltak, nem csüngtek le és nem töltöttek be dekoratív funkciót.

2. típus

A fősíj 2–2,5 cm széles bőrből készült, hossza jelentősen felülmúlja azt a hosszt, ami a derék egyszeri körbefogásához szükséges. A fősíjra egy mellékszíjat rögzítettek, melynek végét a csaton átvezették és így csatolták be az övet. A fősíj szabad vége gazdagon díszített szíjvéggel és veretekkel. A szabad vég az övön át volt vezetve, átfűzve és oldalt lefele csüngött, hasonlóan a mellékszíjhoz. A hasi részen az öv így még egy sorban futott (ez a sor rendszerint nem volt teljes) (10. kép; 35. kép).

Az ilyen öveket több publikációban „magyar típusú övekként” határozták meg, feltehetően abból az okból, hogy az első ilyen darabokat honfoglalás kori magyar temetők anyagai alapján rekonstruálták (Perbete, Tiszaeszlár–Bashalom, Jánosszállás). A magyar rekonstrukciók megalkotója, Dienes István megjelenésüket a bolgár „*pontusi uralmához*” kötötte (DIENES 1959). Az új leleteket figyelembe véve a „magyar típusú övek” kifejezés feltétel-esnek tartható, mivel hasonló övek széles körben ismertek voltak a kazárok, a finnugorok és a korai bolgárok között (ARTAMONOV 1958, 53–56; MURASOVA 2000, рис. 109; PANTYELEJEV 2011, 135–136). Az ilyen övek néha rendelkeztek mellékszíjakkal is.

A Vetluga–Vjatka-folyóköz sírjaiból származó öveken a fősíjon általában két típusba sorolható veretek sorakoznak, melyeket többnyire azonos stílusban díszítettek. Néha a veretek egy típusba sorolhatóak, de eltérő arányokkal rendelkeznek. Az öv bekapcsolására szolgáló mellékszíj (mely általában keskenyebb) más típusú veretekkel díszített, vagy nem rendelkezett veretekkel. A mellékszíjakat szintén külön típusba tartozó veretekkel díszítették.

наментальном стиле. Иногда использовались накладки одного типа, но разных пропорций. Вспомогательные ремешки (обычно более узкие) для замыкания пояса декорированы накладками других типов или были без накладок, дополнительные ремешки также украшались накладками иного типа.

Тип 3.

Ремень изготовлен из кожи шириной 2–2,5 см, имел длину, позволяющую охватить корпус человека в 2 оборота; на животе ремень располагался в два ряда, украшенные разными накладками, а на спине или сбоку ремни перекрещивались. Накладки двух типов выполнены в одном художественном стиле. Отдельные экземпляры поясов имели дополнительные ремешки, также украшенные накладками (рис. 39; рис. 59).

Пояса в два оборота имеют немногочисленные аналогии. Мне известны всего несколько случаев: 1 – в Крюково-Кужновском (МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ МОРДВЫ 1952, табл. XXVII. 1), 1 – в Кельгининском (КЕЛЬГИНИНСКИЙ МОГИЛЬНИК 1998, рис. 20) мордовских могильниках и, возможно, в кургане 95 Гнездово (МУРАШЕВА 1997), в п. 33 венгерского могильника Шарбогард-Трингертаня (BENDEFY–PETKES–TÜRК 2017, 226).

Тип 4.

Основной ремень состоит из нескольких коротких ремешков, соединенных металлическими кольцами, к которым прикреплены дополнительные ремешки, имеет пряжку и наконечник основного ремня, а также наконечники дополнительных ремешков.

Вариант 4А. В составе пояса использовано до 5 типов накладок: зооморфные, круглые, прямоугольные, но набор стандартизирован как по комплектации накладок и других металлических деталей, так и по их месту в составе изделия (рис. 50).

Вариант 4Б. Набор накладок ограничен 1-2 типами, выполненными в одном художественном стиле (рис. 12).

Тип 5.

В погребальных комплексах обнаружены разрозненные накладки от 3 до 7 различных типов. Местонахождение их не зафиксировано, поэтому невозможно установить являются они элементами одного или нескольких поясов. В могильниках Ветлужско-Вятского междуречья находки нескольких поясов в составе одного погребения (на погребенном

3. típus

Az övbőr 2–2,5 cm széles szíjból áll, hossza alapján az ember derekát két fordulattal érte körül. A hasi részen az öv két sorban futott, melyeket különböző veretekkel díszítettek. A két sor a hátrészen vagy oldalt keresztezte egymást. A két típusba sorolható veretek díszítése azonos művészeti stílusban készült. Néhány öv mellékszíjjal rendelkezik, melyek szintén veretekkel díszítettek (39. kép; 59. kép).

A testet két fordulattal körülfogó övek párhuzamainak száma kevés. Számomra csupán pár darab ismert: egy darab Krjukovo-Kuzsnovo (МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ МОРДВЫ 1952, табл. XXVII. 1) és további egy lelet Kelginyino (КЕЛЬГИНИНСКИЙ МОГИЛЬНИК 1998, рис. 20) mordvin temetőiből. Ezen kívül feltehetőleg a gnyozdovói 95. kurgán (MURASOVA 1997) és Sárbogárd–Tringer-tanya honfoglaló magyar temetőjének 33. sírjának leletei (BENDEFY–PETKES–TÜRК 2017, 226) sorolhatók ide.

4. típus

A főszíj néhány rövidebb szíjból áll, melyek fémkarikákon keresztül kapcsolódnak össze, melyekhez mellékszíjak is kapcsolódnak. A főszíj csattal és szíjvéggel szerelt, a mellékszíjak kisszíjvégekben végződnek.

4А variáns. A készletben legfeljebb öt verettípus található: állatalakos, kerek, téglalap, azonban a készlet standardizálódott mind a veretek és egyéb fémalkatrészek összetétele, mind azoknak az övön való elhelyezkedése tekintetében (50. kép).

4Б variáns. A veretek változatossága egy-két típusra korlátozódik, melyeket egy stílusban kiviteleztek (12. kép).

5. típus

A temetkezési objektumokban előkerültek elkülönült, hiányos veretek is, melyek 3–7 különböző típusba sorolhatók. Pontos helyük nem dokumentált, ezért lehetetlen megállapítani, hogy egy vagy több öv elemei lettek volna. A Vetluga-Vjatka-folyóköz temetőiben többször előfordul, hogy több öv található egy sírban (az elhunyt testén és a további mellékletek között): VeszeloV tanya 5. sír (a derékon és a fej tájékán), Dubovszkij 58. sír (az övonalnál és a lábaknál stb.). Nem kizárt, hogy ezek a különböző típusú veretek egy tárgyhoz tartoztak. A legnagyobb veretvariációk terén a dubovszkiji temető 36, 52. és 73. sírjai tűnnek ki, melyekben nincs jel arra, hogy eredetileg két öv helyezkedett volna el bennük. Számos népesség körében gyakorlat volt a különböző típusú veretek egy övön való alkalmazása (BELAVIN–

и в составе дополнительного комплекса) встречаются неоднократно: п. 5 Веселово (на талии и в изголовье), п. 58 Дубовского могильника (в области пояса и в ногах и т.д.). Не исключено, что разнотипные накладки принадлежат одному изделию. Наибольшим разнообразием отличаются погребения 36, 52, 73 Дубовского могильника, в которых нет данных о наличии двух поясов. Присутствие в одном поясе разнотипных накладок практиковалось у многих народов (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2012, рис. 20, 25; ДОБЖАНСКИЙ 1990, табл. XXVI).

2.3. Систематизация основных элементов поясной гарнитуры

Изделия из реконструированных поясных наборов систематизированы по формальным принципам: форма и орнаментация, которые в большей степени отражены в публикациях. Иные признаки (способ крепления, состав металла, технология и т.д.), как правило, в большинстве случаев при публикации материалов не находят должного освещения и мной не использованы. По этой причине предложенную общую систематизацию нельзя считать типологией, которая требует более тщательной проработки материала.

Накладки

Группа 1 – Прямоугольно-квадратные

Тип 1 – квадратные с прорезью.

- 1 – (рис. 90. 1) без орнамента: Веселовский - пп. 8, 11; Выжумский - жк. 10, жк. 15, жк. 18.
- 2 – (рис. 90. 2) с растительным узором и позолотой: Веселовский - п. 13; Выжумский – жк. 19; Русенихинский - жк. 2, п. 3; Юмский - п. 2.
- 3 – (рис. 90. 2) с растительным узором без позолоты: Выжумский - жк. 10.

Тип 2 – квадратные с изображением 4-х лепесткового цветка.

- 1 – (рис. 90. 3) с ножкой, имеющей отверстие для кольца: Русенихинский - п. 6; Красногорский - п. 1.
- 2 – (рис. 90. 4) с литой ножкой без отверстия: Затон Михеева - п. 1.
- 3 – без ножки: Красногорский - п. 1.

Тип 3 – прямоугольные с шаровидными выступами.

- 1 – (рис. 90. 5) с одним рядом шаровидных выступов и прорезью: Черемисское кладбище - п. 14.

KRILASZOVA 2012, рис. 20, 25; DOBZSANSZKIJ 1990, табл. XXVI).

2.3. A veretes övek fő elemeinek rendszerezése

A rekonstruált övkészletek elemei formai alapon kerültek rendszerezésre: formájukról és díszítésükről található a legtöbb adat a publikációkban. Egyéb ismérvek (rögzítési mód, anyagösszetétel, technológia stb.) általában a publikációk többségében nem kapnak elég figyelmet, ezért nem használtam őket. Ezért az itt bemutatott általános rendszerezést nem szabad tipológiának tekinteni, az ugyanis az anyag részletesebb feldolgozását követeli meg.

Övveretek

1. csoport – Négyzetes veretek

1. típus – áttört, négyzetes veretek.

- 1 – (90. kép 1) díszítő minta nélküli darabok: Veszélov tanya 8. és 11. sír; Vizsum 10, 15. és 18. áldozati leletegyüttes.
- 2 – (90. kép 2) növényi mintával és aranyozással díszített darabok: Veszélov tanya 13. sír; Vizsum 19. áldozati leletegyüttes; Ruszenyiha 2. áldozati leletegyüttes és 3. sír; Juma 2. sír.
- 3 – (90. kép 2) növényi mintával díszített, aranyozás nélküli darabok: Vizsum 10. áldozati leletegyüttes.

2. típus – négyzetes veretek felületükön négyszirmú virág ábrázolással.

- 1 – (90. kép 3) alul nyúlvánnyal ellátott veretek, a nyúlványon egy lyuk található karika számára: Ruszenyiha 6. sír; Krasznogorszkij 1. sír.
- 2 – (90. kép 4) a nyúlvány öntött, lyuk nélküli: Zaton Mihejeva 1. sír.
- 3 – nyúlvány nélkül: Krasznogorszkij 1. sír.

3. típus – téglalap alakú veretek gömb alakú kiálló részekkel.

- 1 – (90. kép 5) egy sorban elhelyezkedő gömb alakú kiálló részekkel ellátott, és áttört darabok: Cseremisszkoje kladbiscse 14. sír.
- 2 – (90. kép 6) két sorban elhelyezkedő gömb alakú kiálló részekkel ellátott darabok: Cseremisszkoje kladbiscse 14. sír.

4. típus – (90. kép 7) homorú oldalú, négyzetes veretek, díszítésük bemélyített vonalakkal áll: Vizsum 4. sír.

2 – (рис. 90. 6) с 2 рядами шаровидных выступов: Черемисское кладбище - п. 14.

Тип 4 – (рис. 90. 7) квадратные с вогнутыми сторонами и с орнаментом из прорезных полос: Выжумский - п. 4.

Тип 5 – (рис. 90. 8) квадратные с мысовидным выступом на одной стороне и с орнаментом из растительных побегов: Веселовский могильник - п. 19.

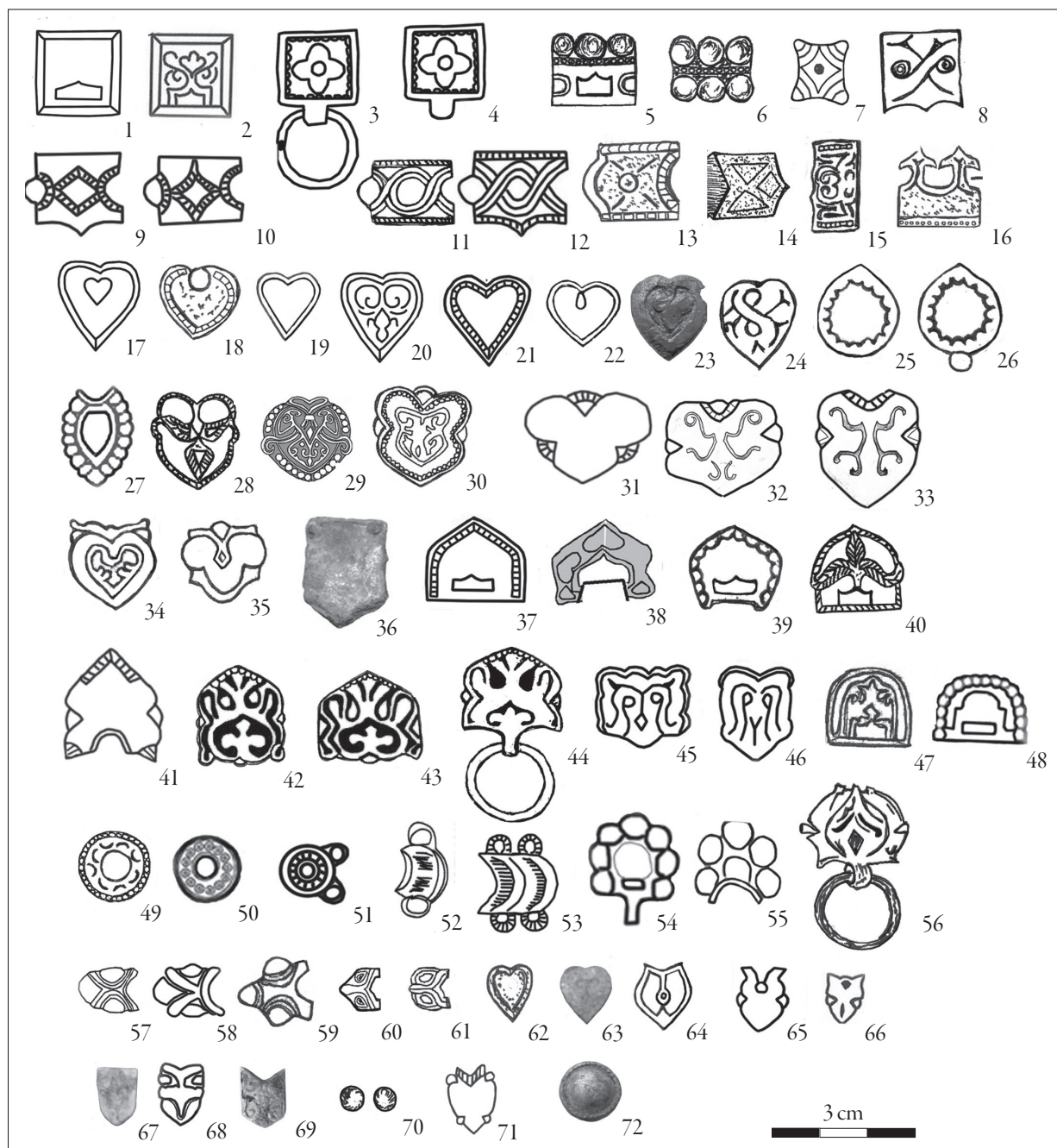
Тип 6 – прямоугольные с выступом на одной стороне и выемкой на другой (иногда выступ по нижнему краю).

5. típus – (90. kép 8) négyzetes veretek, növényi hajtásokkal díszítve, egyik oldalukon kiemelkedő résszel: Veszélov tanya 19. sír.

6. típus – téglalap alakú veretek, egyik oldaluk domború, másik oldaluk homorú (néha alsó felükön egy kiálló rész található).

1 – (90. kép 9–10) közéjükön rombusz alakú motívummal díszített darabok: Krasznogorszkij 4. sír.

2 – (90. kép 11–12) közéjükön kör alakú motívummal díszített darabok: Zaton Mihejeva 2. sír; Nyizsnyjaja sztrélka 7. áldozati leletegyüttes.

- 1 – (рис. 90. 9–10) с изображением ромба в центре: Красногорский - п. 4.
 2 – (рис. 90. 11–12) с изображением круга в центре: Затон Михеева - п. 2; Нижняя стрелка - жк. 7.
 3 – (рис. 90. 13) с изображением 4-х расходящихся лучей: Красногорский - п. 1; Юмский - п. 5.
 4 – (рис. 90. 14) с изображением треугольников: Нижняя стрелка - п. 40.
Тип 7 – (рис. 90. 15) прямоугольные с загнутыми сторонами (обоймы) и растительным орнаментом: Нижняя стрелка - пп. 4, 11, 16, 40.
Тип 8 – (рис. 90. 16) прямоугольные с двумя выступами-лилиями на одной стороне: Веселовский - п. 2; Нижняя стрелка - жк. 6.

Группа 2 – Сердцевидные

Тип 1 – с прорезью.

- 1 – (рис. 90. 17) без орнамента: Веселовский - п. 11; Выжумский - жк. 10, жк. 15, жк. 18; Юмский - п. 5.
 2 – (рис. 90. 18) с окантовкой по бордюру: Нижняя стрелка - п. 11.

Тип 2 – без прорези.

- 1 – (рис. 90. 19) без орнамента: Веселовский - п. 8; Красногорский - п. 8; Дубовский - п. 45.
 2 – (рис. 90. 20) с простым растительным орнаментом: Выжумский - жк. 10; Русенихинский - п. 6.
 3 – (рис. 90. 20) с золоченым растительным орнаментом: Веселовский - п. 13; Русенихинский - п. 3, жк. 2; Выжумский - жк. 19; Юмский - п. 2.

- 3 – (90. kép 13) egy pontból kiinduló négy széttartó vonallal díszített darabok: Krasznogorszkij 1. sír; Juma 5. sír.
 4 – (90. kép 14) háromszögekkel díszített darabok: Nyizsnyjaja sztrelka 40. sír.
7. típus – (90. kép 15) téglalap alakú, behajtott oldalú darabok (pántok) növényi mintával: Nyizsnyjaja sztrelka 4, 11, 16. és 40. sír.
8. típus – (90. kép 16) téglalap alakú darabok, egyik oldalukon 2 darab, liliom alakú kiálló résszel: Veszélov tanya 2. sír; Nyizsnyjaja sztrelka 6. áldozati leletegyüttes.

2. csoport – Szív alakú veretek

1. típus – áttört darabok.

- 1 – (90. kép 17) díszítés nélküli darabok: Veszélov tanya 11. sír; Vizsum 10, 15. és 18. áldozati leletegyüttesek; Juma 5. sír.
 2 – (90. kép 18) bordúrral ellátott darabok: Nyizsnyjaja sztrelka 11. sír.

2. típus – áttörés nélküli darabok.

- 1 – (90. kép 19) díszítés nélküli darabok: Veszélov tanya 8. sír; Krasznogorszkij 8. sír; Dubovszkij 45. sír.
 2 – (90. kép 20) egyszerű növényi mintával díszített darabok: Vizsum 10. áldozati leletegyüttes; Ruszenyiha 6. sír.
 3 – (90. kép 20) aranyozott növényi mintával díszített darabok: Veszélov tanya 13. sír; Ruszenyiha 3. sír, 2. áldozati leletegyüttes; Vizsum 19. áldozati leletegyüttes; Juma 2. sír.
 4 – (90. kép 21) szélükön álgranulációval díszített darabok: Ruszenyiha 7. sír; Dubovszkij E/4 szelvény és 52. sír; Krasznogorszkij 7. sír; Juma 4. sír.

Ris. 90. Основные типы накладок. 1: П. 8 Вес; 2: П. 2 Юм; 3: П. 6 Рус; 4: П. 1 ЗМ; 5–6: П. 14 ЧК; 7: П. 4 Выж; 8, 24, 71: П. 19 Вес; 9–10: П. 4 Крм; 11–12, 49–50: П. 2 ЗМ; 13: П. 1 Крм; 14: П. 40 НС; 15, 22, 30, 61, 70: П. 16 НС; 16, 53: П. 2 Вес; 17: П. 11 Вес; 18: П. 11 НС; 19: Кв. Е/4 Дуб; 20, 66: П. 3 Рус; 21, 37: П. 7 Рус; 23: Жк. 22 Выж; 25–26, 39: П. 6 НС; 27, 48: П. 1 Рус; 28, 40: Жк. 4 НС; 29, 69: Жк. 13 Рус; 31, 41: П. 5 Крм; 32–33: П. 8 Рус; 34, 47, 59, 64: П. 12 Вес; 35, 38, 62: П. 45 Дуб; 36, 63, 67: П. 8 Крм; 42–44: П. 30 НС; 45–46: П. 4 Рус; 51: Жк. 11 Выж; 52, 56: П. 7 Юм; 54–55: П. 5 Рус; 57: П. 2 Рус; 58: П. 7 Дуб; 60: П. 4 НС; 65, 72: Жк. 2 Рус

90. kép. Az övveretek fő típusai. 1: Veszélov tanya 8. sír; 2: Juma 2. sír; 3: Ruszenyiha 6. sír; 4: Zatón Mihéjeva 1. sír; 5–6: Cseremisszkoje kladbiscse 14. sír; 7: Vizsum 4. sír; 8, 24, 71: Veszélov tanya 19. sír; 9–10: Krasznogorszkij 4. sír; 11–12, 49–50: Zatón Mihéjeva 2. sír; 13: Krasznogorszkij 1. sír; 14: Nyizsnyjaja sztrelka 40. sír; 15, 22, 30, 61, 70: Nyizsnyjaja sztrelka 16. sír; 16, 53: Veszélov tanya 2. sír; 17: Veszélov tanya 11. sír; 18: Nyizsnyjaja sztrelka 11. sír; 19: Dubovszkij E/4 szelvény; 20, 66: Ruszenyiha 3. sír; 21, 37: Ruszenyiha 7. sír; 23: Vizsum 22. áldozati leletegyüttes; 25–26, 39: Nyizsnyjaja sztrelka 6. sír; 27, 48: Ruszenyiha 1. sír; 28, 40: Nyizsnyjaja sztrelka 4. áldozati leletegyüttes; 29, 69: Ruszenyiha 13. áldozati leletegyüttes; 31, 41: Krasznogorszkij 5. sír; 32–33: Ruszenyiha 8. sír; 34, 47, 59, 64: Veszélov tanya 12. sír; 35, 38, 62: Dubovszkij 45. sír; 36, 63, 67: Krasznogorszkij 8. sír; 42–44: Nyizsnyjaja sztrelka 30. sír; 45–46: Ruszenyiha 4. sír; 51: Vizsum 11. áldozati leletegyüttes; 52, 56: Juma 7. sír; 54–55: Ruszenyiha 5. sír; 57: Ruszenyiha 2. sír; 58: Dubovszkij 7. sír; 60: Nyizsnyjaja sztrelka 4. sír; 65, 72: Ruszenyiha 2. áldozati leletegyüttes

4 – (рис. 90. 21) с ободком из ложной зерни по бордюру: Русенихинский - п. 7; Дубовский - кв. Е/4, п. 52; Красногорский - п. 7; Юмский - п. 4.

5 – (рис. 90. 22) на поверхности орнамент в форме овала или каплевидного изображения: Нижняя стрелка - пп. 5, 16; Юмский - п. 5.

6 – (рис. 90. 23) с орнаментом в виде трехлепесткового цветка: Выжумский - жк. 22.

7 – (рис. 90. 62) мелкие гладкие: Дубовский - п. 45; Нижняя стрелка - п. 40.

8 – (рис. 90. 63) с изображением 3-х лепестков: Красногорский - п. 8.

9 – (рис. 90. 28) с изображением пальметы (?) на позолоченном фоне: Нижняя стрелка - жк. 4.

Тип 3 – сердцевидные со сглаженными контурами.

1 – (рис. 90. 24) с орнаментом из побегов: Веселовский - п. 19.

2 – (рис. 90. 25) с бордюром по контуру: Нижняя стрелка - п. 6.

3 – (рис. 90. 26) с ободком по контуру и головкой: Нижняя стрелка - п. 6.

4 – (рис. 90. 27) с фестончатым краем по форме ближе к листовидным: Веселовский - пп. 19(?), 20; Русенихинский - п. 1.

5 – (рис. 90. 64) с изображением ромба по центру: Веселовский - п. 12.

Тип 4 – с каплевидными выступами по сторонам.

1 – (рис. 90. 29) со сложным орнаментом из трилистника, растительных побегов и сердца на позолоченном фоне: Русенихинский - жк. 13.

2 – (рис. 90. 31) с позолоченными каплевидными выступами: Красногорский - п. 5.

3 – (рис. 90. 33) с узором, залитым эмалью: Русенихинский - п. 8.

4 – (рис. 90. 34) с крылышками в широкой части накладки: Веселовский - п. 12.

5 – (рис. 90. 35) с окантовкой по мысику и в широкой части накладки: Веселовский - п. 12; Дубовский - п. 45.

6 – (рис. 90. 71) мелкие с 4 каплевидными выступами: Веселовский - п. 19.

7 – (рис. 90. 66) мелкие с каплевидными выступами с трех сторон: Русенихинский - п. 3.

8 – (рис. 90. 68) мелкие с 2 каплевидными выступами: Русенихинский - жк. 2.

Группа 3 – Пятиугольные

Тип 1 – (рис. 90. 36) пятиугольник правильной формы без прорези: Красногорский - п. 8.

5 – (90. kép 22) felületükön ovális vagy csepp ábrázolással díszített darabok: Nyizsnyjaja sztrélka 5. és 16. sír; Juma 5. sír.

6 – (90. kép 23) háromszirmú virág motívummal díszített darabok: Vizsum 22. áldozati leletegyüttes.

7 – (90. kép 62) kisméretű, sima felületű darabok: Dubovszkij 45. sír; Nyizsnyjaja sztrélka 40. sír.

8 – (90. kép 63) hármás levelmintával díszített darabok: Krasznogorszkij 8. sír.

9 – (90. kép 28) aranyozott háttéren palmetta(?) ábrázolással ellátott darabok: Nyizsnyjaja sztrélka 4. áldozati leletegyüttes.

3. típus – Szív alakú darabok, lekerekített kontúrokkal.

1 – (90. kép 24) növényi hajtásokkal díszített darabok: Veszélov tanya 19. sír.

2 – (90. kép 25) bordúrral ellátottak: Nyizsnyjaja sztrélka 6. sír.

3 – (90. kép 26) szélükön szegélydíszsel, valamint egy helyütt egy kiálló résszel ellátott darabok: Nyizsnyjaja sztrélka 6. sír.

4 – (90. kép 27) szélükön gyöngysormintával ellátottak, alakra a levél alakú darabokhoz hasonlóak: Veszélov tanya 19(?) és 20. sír; Ruszenyiha 1. sír.

5 – (90. kép 64) közepén rombusz ábrázolással díszített darabok: Veszélov tanya 12. sír.

4. típus – oldalaikon csepp alakú kiálló részekkel ellátott darabok.

1 – (90. kép 29) aranyozott háttéren háromlevelű motívumból, növényi hajtásokból és szív alakú elemből álló összetett díszítéssel ellátott darabok: Ruszenyiha 13. áldozati leletegyüttes.

2 – (90. kép 31) aranyozott, csepp alakú kiálló részekkel ellátott darabok: Krasznogorszkij 5. sír.

3 – (90. kép 33) emaillel kitöltött mintázatú darabok: Ruszenyiha 8. sír.

4 – (90. kép 34) a felső végükön szárny alakú taggal ellátott darabok: Veszélov tanya 12. sír.

5 – (90. kép 35) csúcukon és felső végükön sávós darabok: Veszélov tanya 12. sír; Dubovszkij 45. sír.

6 – (90. kép 71) kisméretű, 4 darab csepp alakú kiálló résszel ellátott darabok: Veszélov tanya 19. sír.

7 – (90. kép 66) kisméretű, három oldalukon csepp alakú kiálló részekkel ellátott darabok: Ruszenyiha 3. sír.

8 – (90. kép 68) kisméretű, 2 darab csepp alakú kiálló résszel ellátott darabok: Ruszenyiha 2. áldozati leletegyüttes.

3. csoport – Ötszög alakú veretek

1. típus – (90. kép 36) szabályos ötszög alakú, áttörés nélküli darabok: Krasznogorszkij 8. sír.

Тип 2 – с прорезью.

- 1 – (рис. 90. 37) в форме щита с бордюром из ложной зерни: Дубовский - п. 52, кв. E/4; Красногорский - п. 7; Русенихинский - п. 7; Юмский - п. 4.
- 2 – (рис. 90. 38) в форме щита с изображением сердечек: Дубовский - п. 45.
- 3 – (рис. 90. 39) со сглаженными очертаниями и бордюром по контуру: Нижняя стрелка - п. 6.
- 4 – (рис. 90. 40) с изображением трилистника (пальметты – ?) на золоченном фоне: Нижняя стрелка - жк. 4.

Тип 3 – с каплевидными выступами.

- 1 – (рис. 90. 41) без прорези и с золочением на концах: Красногорский - п. 5.
- 2 – (рис. 90. 42–43) с орнаментом из 2-х ярусов трилистников по центральной оси и растительных побегов по бокам без ножки для кольца (на отдельных экземплярах каплевидные выступы схематичны): Дубовский - п. 58; Нижняя стрелка - пп. 29, 30.
- 3 – (рис. 90. 44) с орнаментом из 2-х ярусов трилистников по центральной оси и растительных побегов по бокам и с ножкой для кольца: Дубовский - п. 58; Нижняя стрелка пп. 29, 30.

Тип 4 – с каплевидными выступами, по форме приближаются к сердцевидным.

- 1 – (рис. 90. 30) с растительным узором и бордюром из ложной зерни по контуру: Нижняя стрелка - пп. 4, 11, 16, 40.
- 2 – (рис. 90. 32–33) с узором, залитым эмалью: Русенихинский - п. 8.
- 3 – со сложным орнаментом из трилистника, растительных побегов и сердца на позолоченном фоне: Русенихинский - жк. 13.

Тип 5 – (рис. 90. 45–46) с орнаментом, схематически напоминающим личину: Русенихинский - п. 4.**Группа 4 – Арочные****Тип 1** – арочные с прорезью.

- 1 – (рис. 90. 47) с резным золоченым изображением трилистника: Веселовский - п. 12.
- 2 – (рис. 90. 48) с бордюром из ложных перлов по контуру накладки: Веселовский - пп. 19(?), 20; Русенихинский - п. 1.

2. típus – áttört darabok.

- 1 – (90. kép 37) pajzs alakú, szélükön álgranulációval díszített darabok: Dubovszkij 52. sír, E/4 szelvény; Krasznogorszkij 7. sír; Ruszenyiha 7. sír; Juma 4. sír.
- 2 – (90. kép 38) pajzs alakú darabok, szív ábrázolásokkal: Dubovszkij 45. sír.
- 3 – (90. kép 39) lekerekített kontúrokkal rendelkező, bordúrral ellátott darabok: Nyizsnyjaja sztrelka 6. sír.
- 4 – (90. kép 40) aranyozott háttéren háromlevelű motívummal (palmettával?) ellátott darabok: Nyizsnyjaja sztrelka 4. áldozati leletegyüttes.

3. típus – csepp alakú kiálló részekkel ellátott darabok.

- 1 – (90. kép 41) végeiken aranyozott, áttörés nélküli darabok: Krasznogorszkij 5. sír.
- 2 – (90. kép 42–43) díszítésük közepén két szinten elhelyezkedő, háromlevelű motívumokból, a széleken pedig növényi hajtásokból áll. Karika számára szolgáló alsó nyúlvánnyal nem rendelkeznek (egyes esetekben a csepp alakú kiálló részek sematikusak): Dubovszkij 58. sír; Nyizsnyjaja sztrelka 29. és 30. sír.
- 3 – (90. kép 44) díszítésük közepén két szinten elhelyezkedő, háromlevelű motívumokból, a széleken pedig növényi hajtásokból áll. Alsó részükön karika számára szolgáló nyúlvány található: Dubovszkij 58. sír; Nyizsnyjaja sztrelka 29. és 30. sír.

4. típus – csepp alakú kiálló részekkel ellátott darabok, formájukat tekintve a szív alakúakhoz közeli.

- 1 – (90. kép 30) növényi mintával, szélükön álgranulációval ellátott darabok: Nyizsnyjaja sztrelka 4, 11, 16. és 40. sír.
- 2 – (90. kép 32–33) emaillel kitöltött mintázattal ellátott darabok: Ruszenyiha 8. sír.
- 3 – összetett, háromlevelű motívumból, növényi hajtásokból és szív alakú elemből álló díszítésű, aranyozott hátterű darabok: Ruszenyiha 13. áldozati leletegyüttes.

5. típus – (90. kép 45–46) sematikus, maszkra emlékeztető díszítéssel rendelkező darabok: Ruszenyiha 4. sír.**4. csoport – Felül árkádós ívű veretek****1. típus** – áttört, felül árkádós ívű veretek.

- 1 – (90. kép 47) bemetszett, aranyozott háromlevelű motívummal ellátott darabok: Veszlov tanya 12. sír.
- 2 – (90. kép 48) a veretek széle álgranulációs gyöngysormintával díszített: Veszlov tanya 19(?) és 20. sír; Ruszenyiha 1. sír.

Группа 5 – Круглые

- Тип 1** – (рис. 90. 49) со сплошной поверхностью, украшенной окружностями и полукружностями: Затон Михеева - п. 2; Нижняя стрелка - п. 16.
- Тип 2** – (рис. 90. 50) кольцевидные: Русенихинский - п. 1; Затон Михеева - п. 2; Нижняя стрелка - пп. 16, 40.
- Тип 3** – (рис. 90. 51) с двумя выступами на одной стороне: Веселовский - п. 2; Выжумский - жк. 11; Нижняя стрелка - п. 11.
- Тип 4** – (рис. 90. 72) с окантовкой по краю: Русенихинский - жк. 2.
- Тип 5** – (рис. 90. 70) мелкие выпуклые: Нижняя стрелка - пп. 4, 11, 16, 40; Юмский - п. 5.

Группа 6 – Луновидные

- Тип 1** – (рис. 90. 52) в форме полумесяца с двумя горошинами по боковым сторонам: Юмский - п. 7; Черемисское кладбище - п. 3.
- Тип 2** – (рис. 90. 53) в форме 2-х соединенных полумесяцев с 4 горошинами по боковым сторонам: Веселовский - п. 2; Нижняя стрелка - жк. 6; Затон Михеева - п. 1.

Группа 7 – В форме цветка

- Тип 1** – с крупными перлами по контуру.
- 1 – (рис. 90. 54) с прорезью и ножкой для крепления кольца по форме приближаются к арочным: Русенихинский - п. 5.
- 2 – (рис. 90. 55) с дуговидной выемкой на одной стороне по очертаниям приближаются к пятиугольным: Русенихинский - п. 5.
- Тип 2** – (рис. 90. 56) с каплевидными выступами, изображением цветка в центре и ножкой для кольца: Юмский - п. 7; Черемисское кладбище - п. 3.

Группа 8 – Зооморфные

- Тип 1** – (рис. 90. 57–58) три выпуклые горошины, разделенные прорезными линиями, символизируют глаза и нос: Дубовский - пп. 7, 59; Русенихинский - п. 2; Нижняя стрелка - п. 31.
- Тип 2** – (рис. 90. 59) горошины обособлены, изображение становится очень схематичным: Веселовский - п. 12.
- Тип 3** – (рис. 90. 60–61) мелкие с более реалистичным изображением мордочки животного: Нижняя стрелка - пп. 4, 16, 40.

5. csoport – Kerek veretek

- 1. típus** – (90. kép 49) kör és félkör alakú elemekkel gazdagon díszített felületű darabok: Zaton Mihejeva 2. sír; Nyizsnyajaja sztrelka 16. sír.
- 2. típus** – (90. kép 50) karika alakú darabok: Ruszenyiha 1. sír; Zaton Mihejeva 2. sír; Nyizsnyajaja sztrelka 16. és 40. sír.
- 3. típus** – (90. kép 51) egyik oldalukon 2 darab kiálló részrel ellátott darabok: Veszolov tanya 2. sír; Vizsum 11. áldozati leletegyüttes; Nyizsnyajaja sztrelka 11. sír.
- 4. típus** – (90. kép 72) szélükön bordúrral ellátott darabok: Ruszenyiha 2. áldozati leletegyüttes.
- 5. típus** – (90. kép 70) kisméretű, kidomborodó darabok: Nyizsnyajaja sztrelka 4, 11, 16, 40. sír; Juma 5. sír.

6. csoport – Félhold alakú veretek

- 1. típus** – (90. kép 52) félhold alakú, oldalaiukon 2 darab gömb alakú kiálló résszel ellátott darabok: Juma 7. sír; Cseremisszkoje kladbisce 3. sír.
- 2. típus** – (90. kép 53) 2 darab félhold alakú elemből álló, oldalaiukon 4 darab gömb alakú kiálló résszel ellátott darabok: Veszolov tanya 2. sír; Nyizsnyajaja sztrelka 6. áldozati leletegyüttes; Zaton Mihejeva 1. sír.

7. csoport – Virág alakú veretek

- 1. típus** – széleiken nagyméretű gyöngysormintával ellátott darabok.
- 1 – (90. kép 54) áttört, karika számára szolgáló nyúlvánnyal ellátott darabok, formájukat tekintve a felül árkados ívű veretekhez közeledek: Ruszenyiha 5. sír.
- 2 – (90. kép 55) egyik oldalukon homorú darabok, alakjuk az ötszög alakú veretekhez hasonló: Ruszenyiha 5. sír.
- 2. típus** – (90. kép 56) csepp alakú kiálló részekkel, valamint közepükön virág motívummal és karika számára szolgáló nyúlvánnyal ellátott darabok: Juma 7. sír; Cseremisszkoje kladbisce 3. sír.

8. csoport – Állatalakos veretek

- 1. típus** – (90. kép 57–58) 3 darab gömb alakú elemből álló darabok, melyeket bemetszett vonalak választanak el, szemeket és orrot szimbolizálnak: Dubovszkij 7. és 59. sír; Ruszenyiha 2. sír; Nyizsnyajaja sztrelka 31. sír.
- 2. típus** – (90. kép 59) a gömb alakú elemek egymástól elvannak választva, az ábrázolás így nagyon sematikusává válik: Veszolov tanya 12. sír.

Пряжки

Группа 1 – Пряжки треугольнорамчатые с подвижным щитком

Тип 1 – (рис. 91. 1) щиток вытянутой формы с округленным концом: Юмский - п. 4.

Тип 2 – (рис. 91. 2) небольшой щиток оформленный в виде цветка: Веселовский - п. 2.

Группа 2 – Треугольнорамчатые пряжки с неподвижным вытянутым щитком

Тип 1 – щиток с ровными краями и закругленным концом.

1 – (рис. 91. 3) с позолоченным изображением 3-х ярусов трилистников по центральной оси: Нижняя стрелка - жк. 4.

2 – (рис. 91. 4) с насечками по бордюру: Юмский - п. 7.

3 – без орнамента: Русенихинский - п. 5.

Тип 2 – щиток с каплевидными выступами на боковых сторонах.

1 – (рис. 91. 5) с изображением антропоморфной фигуры: Выжумский - жк. 19; Русенихинский - п. 3, жк. 2; Юмский - п. 2.

2 – (рис. 91. 6) с 4 шаровидными выступами и изображением трилистника между ними: Веселовский - п. 12, жк. 20.

3 – (рис. 91. 7) с 4 завитками и трилистником между ними: Красногорский - п. 5.

Тип 3 – Щиток с заостренным концом.

1 – (рис. 91. 8) имеет железный язычок и орнамент из двух соединенных окружностей: Дубовский - п. 45; Русенихинский - п. 7.

2 – (рис. 91. 9) с железным язычком и орнаментом из двух спиралей со сквозными отверстиями по центру: Выжумский - жк. 18; Русенихинский - п. 6.

3 – без орнамента: Дубовский - кв. E/4.

Группа 3 – Округлорамчатая пряжка с неподвижным вытянутым щитком и заостренным концом (рис. 91. 10) – Дубовский - п. 52; Нижняя стрелка - пп. 6, 11.

Группа 4 – Треугольнорамчатая пряжка с коротким неподвижным щитком

Тип 1 – (рис. 91. 11) щиток пятиугольной формы: Русенихинский - пп. 2, 4; Юмский - п. 5.

3. típus – (90. kép 60–61) kisméretű darabok, melyek realizitkusabban ábrázolják az állat vonásait: Nyizsnyjaja sztrelka 4, 16, és 40. sír.

Csatok

1. csoport – Háromszög alakú karikával ellátott csatok, ahol a csattest a karikával nem egybeöntött

1. típus – (91. kép 1) elnyújtott csattestű, lekerekített végű darabok: Juma 4. sír.

2. típus – (91. kép 2) kisméretű, virág alakban kivitelezett csattestű darabok: Veszelov tanya 2. sír.

2. csoport – Egybeöntött csatok, háromszög alakú karikával, elnyújtott csattesttel

1. típus – a csattest oldalai egyenesek, tagolatlanok, vége lekerekített.

1 – (91. kép 3) a középtengelyen három szintben elhelyezkedő aranyozott háromlevelű motívumokkal díszített darabok: Nyizsnyjaja sztrelka 4. áldozati leletegyüttes.

2 – (91. kép 4) széleiken bemetszésekkel díszített darabok: Juma 7. sír.

3 – díszítés nélküli darabok: Ruszenyiha 5. sír.

2. típus – a csattest oldalain csepp alakú kiálló részek találhatók.

1 – (91. kép 5) antropomorf figura ábrázolással ellátott darabok: Vizsum 19. áldozati leletegyüttes; Ruszenyiha 3. sír, 2. áldozati leletegyüttes; Juma 2. sír.

2 – (91. kép 6) 4 darab gömb alakú kiálló résszel, és közöttük háromlevelű motívummal ellátott darabok: Veszelov tanya 12. sír, 20. áldozati leletegyüttes.

3 – (91. kép 7) 4 darab volutával, és közöttük háromlevelű motívummal ellátott darabok: Krasznogorszkij 5. sír.

3. típus – elhegyesedő csattestű csatok.

1 – (91. kép 8) vasból készült csatpecsekkel ellátott, és két egymáshoz kapcsolt kör alakú motívummal díszített darabok: Dubovszkij 45. sír; Ruszenyiha 7. sír.

2 – (91. kép 9) vas pecsekkel ellátott és két darab, közepükön áttört spirális mintával díszített darabok: Vizsum 18. áldozati leletegyüttes; Ruszenyiha 6. sír.

3 – díszítés nélküli darabok: Dubovszkij E/4 szelvény.

3. csoport – Lekerekített karikájú, egybeöntött csatok, a csattest elnyújtott, vége elhegyesedő (91. kép 10) – Dubovszkij 52. sír; Nyizsnyjaja sztrelka 6. és 11. sír.

Тип 2 – (рис. 91. 12) щиток в форме 3-х лепесткового цветка: Затон Михеева - п. 2; Русенихинский - п. 1.

Тип 3 – (рис. 91. 13) прямоугольный щиток с треугольной выемкой на конце: Красногорский - п. 7.

Тип 4 – (рис. 91. 14–15) пятиугольный щиток трапециевидной формы: Затон Михеева - п. 1; Русенихинский - жк. 13.

Группа 5 – Округлорамчатая пряжка с неподвижным щитком геральдической формы и железным язычком

Из-за сильно окислившегося язычка не всегда можно проследить форму рамки.

Тип 1 – (рис. 91. 16) на щитке имеется изображение 3-х лепесткового цветка: Дубовский - п. 58; Нижняя стрелка - пп. 6, 29, 30; Черемисское кладбище - п. 14; Русенихинский - п. 2 (не полная сохранность).

Группа 6 – Округлорамчатая пряжка с неподвижным коротким щитком

Тип 1 – щиток пятиугольной или трапециевидной формы. 1 – (рис. 91. 17) со сквозными отверстиями на поверхности щитка: Затон Михеева - п. 2.

2 – (рис. 91. 18) растительный орнамент на поверхности щитка: Веселовский - п. 8.

Тип 2 – (рис. 91. 19) щиток с двумя каплевидными выступами: Веселовский - п. 19.

Тип 3 – (рис. 91. 20) щиток оформлен в виде трехлепесткового цветка: Нижняя стрелка - пп. 5, 16.

Группа 7 – Пряжки со щитком в форме рамки

Тип 1 – (рис. 91. 21) рамка имела выступ и ложбинку для железного язычка: Выжумский - жк. 22.

4. csoport – A karika háromszög alakú, a csattest rövid, a karikával egybeöntött

1. típus – (91. kép 11) ötszög alakú csattesttel ellátott darabok: Ruszenyiha 2. és 4. sír; Juma 5. sír.

2. típus – (91. kép 12) háromszirmű virág alakú csattesttel ellátott darabok: Zaton Mihejeva 2. sír; Ruszenyiha 1. sír.

3. típus – (91. kép 13) a végén ék alakban bevágott, téglalap alakú csattesttel ellátott darabok: Krasznogorszkij 7. sír.

4. típus – (91. kép 14–15) trapéz formájú, ötszög alakú csattesttel ellátott darabok: Zaton Mihejeva 1. sír; Ruszenyiha 13. áldozati leletegyüttes.

5. csoport – Egybeöntött, heraldikus csattestű, lekerekített karikájú csatok, vas pecekkel.

Az erősen korrodált peccek miatt a csatkarika formája nem mindig kivehető.

1. típus – (91. kép 16) a csattesten háromszirmű virág ábrázolás található: Dubovszkij 58. sír; Nyizsnyjaja sztrelka 6, 29. és 30. sír; Cseremisszkoje kladbiscse 14. sír; Ruszenyiha 2. sír (nem teljesen maradt meg).

6. csoport – Lekerekített karikájú, rövid csattestű egybeöntött csatok

1. típus – ötszög vagy trapéz alakú csattesttel ellátott darabok.

1 – (91. kép 17) áttört csattestű darabok: Zaton Mihejeva 2. sír.

2 – (91. kép 18) növényi mintás csattestű darabok: Veszolov tanya 8. sír.

2. típus – (91. kép 19) 2 darab csepp alakú kiálló résszel ellátott csattestű darabok: Veszolov tanya 19. sír.

Рис. 91. Основные типы пряжек. 1: П. 4 Юм; 2: П. 2 Вес; 3: Жк. 4 НС; 4: П. 7 Юм; 5: П. 3 Рус; 6: П. 12 Вес; 7: П. 5 Крм; 8: П. 7 Рус; 9: Жк. 18 Выж; 10: П. 6 НС; 11: П. 4 Рус; 12: П. 1 Рус; 13: П. 7 Крм; 14: П. 1 ЗМ; 15: Жк. 13 Рус; 16: П. 14 ЧК; 17: П. 2 ЗМ; 18: П. 8 Вес; 19: П. 19 Вес; 20: П. 5 НС; 21: Жк. 22 Выж; 22: П. 16 НС; 23: П. 11 НС; 24: П. 8 Крм; 25: П. 7 Крм; 26: П. 1 Крм; 27: П. 8 Крм; 28: П. 4. Выж.

91. kép. Az övcsatok fő típusai. 1: Juma 4. sír; 2: Veszolov tanya 2. sír; 3: Nyizsnyjaja sztrelka 4. áldozati leletegyüttes; 4: Juma 7. sír; 5: Ruszenyiha 3. sír; 6: Veszolov tanya 12. sír; 7: Krasznogorszkij 5. sír; 8: Ruszenyiha 7. sír; 9: Vizsum 18. áldozati leletegyüttes; 10: Nyizsnyjaja sztrelka 6. sír; 11: Ruszenyiha 4. sír; 12: Ruszenyiha 1. sír; 13: Krasznogorszkij 7. sír; 14: Zaton Mihejeva 1. sír; 15: Ruszenyiha 13. áldozati leletegyüttes; 16: Cseremisszkoje kladbiscse 14. sír; 17: Zaton Mihejeva 2. sír; 18: Veszolov tanya 8. sír; 19: Veszolov tanya 19. sír; 20: Nyizsnyjaja sztrelka 5. sír; 21: Vizsum 22. áldozati leletegyüttes; 22: Nyizsnyjaja sztrelka 16. sír; 23: Nyizsnyjaja sztrelka 11. sír; 24: Krasznogorszkij 8. sír; 25: Krasznogorszkij 7. sír; 26: Krasznogorszkij 1. sír; 27: Krasznogorszkij 8. sír; 28: Vizsum 4. sír

Тип 2 – (рис. 91. 22–23) по периметру рамки нанесены насечки: Выжумский - жк. 11; Нижняя стрелка - пп. 4, 11, 16, 40.

Тип 3 – (рис. 91. 28) с рамкой лировидной формы с изображением лилии в центральной части: Выжумский - п. 4.

Тип 4 – рамка без узора.

1 – (рис. 91. 24) с железным язычком: Красногорский - п. 8.

2 – (рис. 91. 25) с язычком из цветного металла: Красногорский - п. 7.

Группа 8 – Простые пряжки без щитка

Тип 1 – (рис. 91. 26) в форме неправильной окружности: Красногорский - п. 1.

Тип 2 – (рис. 91. 27) пряжка с изогнутыми боковыми сторонами: Красногорский - п. 8.

Наконечники

Группа 1 – Наконечники с заостренными или округленными концами и фигурными краями на противоположной стороне

Различаются по пропорциям и оформлению.

Тип 1 – узкие вытянутых пропорций.

1 – (рис. 92. 1) без орнамента: Нижняя стрелка - п. 6.

2 – (рис. 92. 2) с изображением трилистников по центральной оси: Нижняя стрелка - жк. 4.

3 – (рис. 92. 3) с округлыми выступами по бордюру: Юмский - п. 7.

4 – (рис. 92. 4) с рельефным растительным орнаментом на поверхности: Русенихинский - п. 7.

Тип 2 – широкие.

1 – (рис. 92. 5) с прочерченным орнаментом в форме побоев и позолоченными бортиками: Выжумский - жк. 19; Русенихинский - п. 3, жк. 2; Юмский - п. 2.

2 – (рис. 92. 6) позолоченный с изображением миндалевидных фигур и трилистника: Русенихинский - жк. 13.

3 – (рис. 92. 7) растительный орнамент в сочетании с шаровидными выступами: Веселовский - пп. 12, 20; Красногорский - п. 7.

4 – (рис. 92. 8) без орнамента: Русенихинский - п. 4.

5 – (рис. 92. 9) углубленный орнамент в форме сердцевидной фигуры с отходящими лучами: Нижняя стрелка - п. 30.

6 – (рис. 92. 10) рельефный орнамент в форме завитков: Юмский - п. 4.

3. типус – (91. kép 20) háromszirmú virág alakban kivitelezett csattestű darabok: Nyizsnyajja sztrelka 5. és 16. sír.

7. csoport – Áttört csattestű csatok

1. типус – (91. kép 21) a csatkarikán egy kiálló rész, és egy vajat található a vas pecek számára: Vizsum 22. áldozati leletegyüttes.

2. типус – (91. kép 22–23) a csatkarikán körben bemetszések találhatóak: Vizsum 11. áldozati leletegyüttes; Nyizsnyajja sztrelka 4, 11, 16. és 40. sír.

3. типус – (91. kép 28) közepén liliomábrázolásos, líra alakú karikával ellátott darabok: Vizsum 4. sír.

4. типус – a karika mintázat nélküli.

1 – (91. kép 24) vaspecekkel ellátott darabok: Krasznogorszkij 8. sír.

2 – (91. kép 25) színesfém pecekkel ellátott darabok: Krasznogorszkij 7. sír.

8. csoport – Egyszerű, csattest nélküli csatok

1. типус – (91. kép 26) szabálytalan kör alakú darabok: Krasznogorszkij 1. sír.

2. типус – (91. kép 27) hajlított oldalú darabok: Krasznogorszkij 8. sír.

Szíjvégek

1. csoport – Tagolt felső végű, elhegyesedő vagy lekerekített végű szíjvégek

Arányaikban és kialakításukban különböznek.

1. типус – keskeny, elnyújtott darabok.

1 – (92. kép 1) díszítés nélküli darabok: Nyizsnyajja sztrelka 6. sír.

2 – (92. kép 2) a középtengelyen háromlevelű motívumokkal díszített darabok: Nyizsnyajja sztrelka 4. áldozati leletegyüttes.

3 – (92. kép 3) széleiken kerek kiálló részekkel ellátott darabok: Juma 7. sír.

4 – (92. kép 4) felületükön domború növényi mintával díszített darabok: Ruszenyiha 7. sír.

2. типус – széles darabok.

1 – (92. kép 5) aranyozott oldalú, bemélyített vonalakkal kirajzolódó növényi hajtásokkal díszített darabok: Vizsum 19. áldozati leletegyüttes; Ruszenyiha 3. sír, 2. áldozati leletegyüttes; Juma 2. sír.

2 – (92. kép 6) aranyozott, mandula alakú és háromlevelű

Группа 2 – Наконечники с округленными концами и прямым срезом на противоположных сторонах

Тип 1 – (рис. 92. 11) укороченных пропорций без орнамента: Красногорский - п. 8; Юмский - п. 4.

Тип 2 – Вытянутых пропорций.

1 – (рис. 92. 12) с ложной зернью по бордюру: Юмский - п. 7.

2 – (рис. 92. 13) без орнамента: Красногорский - п. 8.

Группа 3 – Наконечники с заостренным или закругленным концом и треугольной выемкой на противоположной стороне

Тип 1 – (рис. 92. 14) с бордюром из ложной зерни по длинным сторонами, небольшой выемкой по центру короткого края и завитками на поверхности: Затон Михеева - п. 2; Нижняя стрелка - жк. 7.

Тип 2 – Треугольная выемка по всей ширине короткого края наконечника.

1 – (рис. 92. 15) с бортиками, оформленными уступчиком, и круглым углублением или сквозным отверстием на поверхности: Веселовский - п. 8; Выжумский - жк. 15, жк. 18.

2 – (рис. 92. 16) окантовка из ложной зерни по бордюру и треугольной формы углубление на поверхности: Русенихинский - п. 7.

3 – (рис. 92. 17) с растительным орнаментом: Выжумский - жк. 22.

4 – (рис. 92. 18) с орнаментом в виде побегов и бордюром из ложной зерни: Веселовский - п. 2; Выжумский - жк. 11; Нижняя стрелка - п. 16.

5 – (рис. 92. 19) с орнаментом из сердечек и миндалевидных фигур: Затон Михеева - п. 2; Дубовский - кв. E/4.

6 – (рис. 92. 20) с орнаментом из ромбов: Русенихинский - п. 1.

7 – (рис. 92. 21) с круглым углублением у короткого края: Дубовский - п. 45, кв. E\4.

8 – (рис. 92. 22) с треугольным углублением у короткого края: Веселовский - п. 13; Выжумский - жк. 19; Дубовский - п. 45, кв. E/4; Красногорский - п. 1; Русенихинский - жк. 8.

9 – (рис. 92. 23) с орнаментом из трех окружностей по центральной оси: Выжумский - жк. 11.

10 – (рис. 92. 24) с орнаментом из трехлепестковых цветков: Русенихинский - жк. 2.

мотívumokkal ellátott darabok: Ruszenyiha 13. áldozati leletegyüttes.

3 – (92. kép 7) gömb alakú kiálló részekkel és növényi motívumokkal ellátott darabok: Veszélov tanya 12. és 20. sír; Krasznogorszkij 7. sír.

4 – (92. kép 8) díszítés nélküli darabok: Ruszenyiha 4. sír.

5 – (92. kép 9) bemélyített díszítés, mely egy szív alakú elemből áll, melyből sugarasan sávok futnak szét: Nyizsnyjaja sztrelka 30. sír.

6 – (92. kép 10) domború volutákkal díszített darabok: Juma 4. sír.

2. csoport – Lekerekített végű, egyenes tövű szíjvégek

1. típus – (92. kép 11) rövid, díszítés nélküli darabok: Krasznogorszkij 8. sír; Juma 4. sír.

2. típus – elnyújtott darabok.

1 – (92. kép 12) széleiken álggranulációval keretelt darabok: Juma 7. sír.

2 – (92. kép 13) díszítés nélküli darabok: Krasznogorszkij 8. sír.

3. csoport – Elhegyesedő, vagy lekerekített végű, felső végükön ék alakú bevágásos szíjvégek

1. típus – (92. kép 14) hosszabb oldalakon álggranulációval díszített darabok, a rövidebbik oldal közepén kisméretű bevágás található, felületük volutákkal díszített: Zatón Mihejeva 2. sír; Nyizsnyjaja sztrelka 7. áldozati leletegyüttes.

2. típus – az ék alakú bevágás a felső végük teljes szélességében található.

1 – (92. kép 15) lépcsősen tagolt oldalú, felületükön kerek bemélyedéssel vagy áttöréssel ellátott darabok: Veszélov tanya 8. sír; Vizsum 15. és 18. áldozati leletegyüttes.

2 – (92. kép 16) széleiken álggranulációval, felületükön háromszög alakú bemélyedéssel díszített darabok: Ruszenyiha 7. sír.

3 – (92. kép 17) növényi mintával díszített darabok: Vizsum 22. áldozati leletegyüttes.

4 – (92. kép 18) növényi hajtásokkal, szélükön pedig álggranulációval díszített darabok: Veszélov tanya 2. sír; Vizsum 11. áldozati leletegyüttes; Nyizsnyjaja sztrelka 16. sír.

5 – (92. kép 19) szív és mandula alakú elemekkel díszített darabok: Zatón Mihejeva 2. sír; Dubovszkij E/4 szelvény.

11 – (рис. 92. 41) с бордюром по краю и выраженной центральной осью: Нижняя стрелка - жк. 4.

Группа 4 – Наконечники с закругленным или заостренным концом и дуговидной выемкой на противоположной стороне

Однотипны, различаются по оформлению

- 1 – (рис. 92. 25) с бордюром из перлов и фестончатым краем по контуру: Русенихинский - п. 1; Затон Михеева - п. 1; Красногорский - п. 4.
- 2 – (рис. 92. 26) с изображением 2-х окружностей и побегов: Дубовский - п. 58; Веселовский - п. 19.
- 3 – (рис. 92. 27) с бордюром из ложной зерни и двумя углублениями по центральной оси: Красногорский - п. 1; Русенихинский - п. 6; Черемисское кладбище - п. 14.
- 4 – (рис. 92. 40) в виде двух спаренных накладок в форме цветка: Русенихинский - п. 5.
- 5 – с растительным орнаментом: Нижняя стрелка - п. 5.

Группа 5 – Наконечник прорезной (рис. 92. 28) – Веселовский - п. 12; Русенихинский - п. 8.

Группа 6 – Наконечники с заостренным концом и с каплевидными выступами на боковых сторонах

- Тип 1** – (рис. 92. 29) узкий наконечник без орнамента с 4 каплевидными выступами на боковых сторонах: Веселовский - п. 19.
- Тип 2** – (рис. 92. 30) трапециевидной формы наконечник, расширенный к концу и украшенный растительным орнаментом: Нижняя стрелка - пп. 4, 16, 40.
- Тип 3** – (рис. 92. 31) широкий наконечник с 5 каплевид-

6 – (92. kép 20) rombusz alakú elemekkel ellátott darabok: Ruszenyiha 1. sír.

7 – (92. kép 21) a tövüknél kerek bemélyedéssel ellátott darabok: Dubovszkij 45. sír, E/4 szelvény.

8 – (92. kép 22) tövüknél háromszög alakú bemélyedéssel ellátott darabok: Veszolov tanya 13. sír; Vizsum 19. áldozati leletegyüttes; Dubovszkij 45. sír, és E/4 szelvény; Krasznogorszkij 1. sír; Ruszenyiha 8. áldozati leletegyüttes.

9 – (92. kép 23) középtengelyükben három darab, kör alakú elemmel ellátott darabok: Vizsum 11. áldozati leletegyüttes.

10 – (92. kép 24) háromszirmú virág motívumokkal ellátott darabok: Ruszenyiha 2. áldozati leletegyüttes.

11 – (92. kép 41) szélén szegélydíszsel ellátott, középtengelyükben hangsúlyos darabok: Nyizsnyjaja sztrelka 4. áldozati leletegyüttes.

4. csoport – Lekerekített vagy elhegyesedő végű, felső végükön ívelt alakban bevágott szíjvégek

A csoport egységes, de kialakításbeli különbségek vannak.

1 – (92. kép 25) szélükön gyöngsormintával díszített darabok: Ruszenyiha 1. sír; Zatón Mihejeva 1. sír; Krasznogorszkij 4. sír.

2 – (92. kép 26) két darab, kör alakú elemmel és növényi hajtásokkal díszített darabok: Dubovszkij 58. sír; Veszolov tanya 19. sír.

3 – (92. kép 27) álggranulációval díszített szélű, középtengelyükben 2 darab bemélyedéssel ellátott darabok: Krasznogorszkij 1. sír; Ruszenyiha 6. sír; Cseremisszkoje kladbiscse 14. sír.

4 – (92. kép 40) két darab összeillesztett, virágot formázó veretre emlékeztető darabok: Ruszenyiha 5. sír.

Рис. 92. Основные типы наконечников ремней. 1: П. 6 НС; 2, 41: Жк. 4 НС; 3, 12: П. 7 Юм; 4: П. 7 Рус; 5: П. 3 Рус; 6: Жк. 13 Рус; 7: П. 12 Вес; 8: П. 4 Рус; 9: П. 30 НС; 10–11: П. 4 Юм; 13: П. 8 Крм; 14: П. 2 ЗМ; 15: П. 8 Вес; 16: П. 7 Рус; 17: Жк. 11 Выж; 18, 30, 34: П. 16 НС; 19: П. 2 ЗМ; 20: П. 1 Рус; 21–22: П. 45 Дуб; 23: Жк. 11 Выж; 24: Жк. 2 Рус; 25: П. 1 ЗМ; 26: П. 19 Вес; 27: П. 14 ЧК; 28: П. 8 Рус; 29: П. 19 Вес; 31: П. 5 Крм; 32–33: П. 45 Дуб; 35: П. 4 Выж; 36: Жк. 13 Рус; 37: П. 3 Рус; 38: П. 12 Вес; 39: П. 11 Вес; 40: П. 5 Рус

92. kép. A szíjvégek fő típusai. 1: Nyizsnyjaja sztrelka 6. sír; 2, 41: Nyizsnyjaja sztrelka 4. áldozati leletegyüttes; 3, 12: Juma 7. sír; 4: Ruszenyiha 7. sír; 5: Ruszenyiha 3. sír; 6: Ruszenyiha 13. áldozati leletegyüttes; 7: Veszolov tanya 12. sír; 8: Ruszenyiha 4. sír; 9: Nyizsnyjaja sztrelka 30. sír; 10–11: Juma 4. sír; 13: Krasznogorszkij 8. sír; 14: Zatón Mihejeva 2. sír; 15: Veszolov tanya 8. sír; 16: Ruszenyiha 7. sír; 17: Vizsum 11. áldozati leletegyüttes; 18, 30, 34: Nyizsnyjaja sztrelka 16. sír; 19: Zatón Mihejeva 2. sír; 20: Ruszenyiha 1. sír; 21–22: Dubovszkij 45. sír; 23: Vizsum 11. áldozati leletegyüttes; 24: Ruszenyiha 2. áldozati leletegyüttes; 25: Zatón Mihejeva 1. sír; 26: Veszolov tanya 19. sír; 27: Cseremisszkoje kladbiscse 14. sír; 28: Ruszenyiha 8. sír; 29: Veszolov tanya 19. sír; 31: Krasznogorszkij 5. sír; 32–33: Dubovszkij 45. sír; 35: Vizsum 4. sír; 36: Ruszenyiha 13. áldozati leletegyüttes; 37: Ruszenyiha 3. sír; 38: Veszolov tanya 12. sír; 39: Veszolov tanya 11. sír; 40: Ruszenyiha 5. sír

ными выступами и изображением трилистника: Красногорский - п. 5.

Тип 4 – (рис. 92. 32) с 2 каплевидными выступами и насечками на конце и на противоположной стороне: Дубовский - п. 45.

Тип 5 – (рис. 92. 33) с 3 каплевидными выступами без орнамента: Дубовский - п. 45.

Группа 7 – Наконечники с заостренным концом и обоймой с загнутыми концами на противоположной стороне и с растительным орнаментом (рис. 92. 34) – Нижняя стрелка - пп. 4, 11, 16, 40.

Группа 8 – Наконечник, изготовленный из согнутой пластины (рис. 92. 35) – Выжумский - п. 4.

Индивидуальные наконечники с неполными параметрами

1 – (рис. 92. 36) Русенихинский - жк. 13.

2 – (рис. 92. 37) Русенихинский - п. 3.

3 – (рис. 92. 38) Веселовский - пп. 12, 20.

5 – növényi mintával ellátott darabok: Nyizsnyajaja sztrelka 5. sír.

5. csoport – Áttört szíjvégek (92. kép 28) – Veszélov tanya 12. sír; Ruszenyiha 8. sír.

6. csoport – Elhegyesedő végű, oldalaikon csepp alakú kiálló részekkel ellátott szíjvégek

1. típus – (92. kép 29) keskeny, díszítés nélküli darabok négy darab csepp alakú kiálló résszel az oldalaikon: Veszélov tanya 19. sír.

2. típus – (92. kép 30) trapéz alakú, végükön kiszélesedő, növényi mintával díszített darabok: Nyizsnyajaja sztrelka 4, 16. és 40. sír.

3. típus – (92. kép 31) széles, öt darab csepp alakú kiálló résszel ellátott, háromlevelű motívummal díszített darabok: Krasznogorszkij 5. sír.

4. típus – (92. kép 32) két darab csepp alakú kiálló résszel, a végén és a tövén pedig bemetszésekkel ellátott darabok: Dubovszkij 45. sír.

5. típus – (92. kép 33) három darab csepp alakú kiálló résszel ellátott, díszítés nélküli darabok: Dubovszkij 45. sír.

7. csoport – Elhegyesedő végű, pánthá kiszélesedő felül visszahajtott, növényi díszítéssel ellátott szíjvégek (92. kép 34) – Nyizsnyajaja sztrelka 4, 11, 16. és 40. sír.

8. csoport – Meghajlított lemezből készült szíjvégek (92. kép 35) – Vizsum 4. sír.

Egyedi szíjvégek, hiányos paraméterekkel.

1 – (92. kép 36) Ruszenyiha 13. áldozati leletegyüttes.

2 – (92. kép 37) Ruszenyiha 3 sír.

3 – (92. kép 38) Veszélov tanya 12. és 20. sír.

3. ХРОНОЛОГИЧЕСКИЕ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЯСНЫХ НАБОРОВ

3.1. Основные группы поясных наборов и их датировка

Таким образом, в работе рассмотрено 63 разновидности поясных накладок, 25 разновидностей пряжек и 40 разновидностей поясных наконечников и их сочетаний, вошедших в состав рассмотренных поясных наборов, подлежащих реконструкции. Такое количество деталей поясных принадлежностей, сгруппированных в различных сочетаниях, создает, на первый взгляд, пестроту в восприятии и впечатление об отсутствии какой-то закономерности в формировании поясных наборов. В связи с этим хочется вспомнить слова С. А. Плетневой относительно поясов в захоронениях салтово-маяцкой культуры, которая отмечала, что «ни в одном погребении не встречено абсолютно идентичных поясов» (ПЛЕТНЕВА 1967, 164).

С целью выявления закономерностей в формировании поясных наборов проведена корреляция деталей, составляющих эти наборы. В подборку включены все составные элементы, входящие непосредственно в поясной набор. Сопутствующие элементы (кошельки, ножи, кресала, подвески), прикрепленные к поясам, при корреляции не учитывались по той причине, что не всегда удается установить их бесспорную связь с поясом (не сохранились крепления, особенности погребальной обрядности, например, кремация или жертвенный комплекс не позволяют установить точное местонахождение).

Корреляция поясных принадлежностей с учетом их особенностей (форма, орнаментация и т.д.) позволяет выявить одинаковые и/или максимально близкие поясные наборы (рис. 93). В соответствии с графиком 1 по количеству родственных связей выделено несколько групп поясов (рис. 95).

Группа 1

Погребение 4 Юмского; п. 7 Русенихинского; п. 52 Дубовского; п. 7 Красногорского могильников; комплекс в кв. Е/4 на Дубовском могильнике.

3. AZ ÖVKÉSZLETEK KRONOLÓGIAI ÉS REGIONÁLIS SAJÁTOSSÁGAI

3.1. Az övkészletek főbb csoportjai és datálásuk

Jelen munkában tehát áttekintésre került az övveretek 63, az övcsatok 25, valamint a szíjvégek 40 fajtája, valamint ezek kombinációi, melyek a vizsgált, rekonstruált övek szerelékét alkották. Az övrészletek ilyen mennyisége, melyek különböző módokon csoportosulnak, első ránézésre tarka képet adhat. Mindez azt a benyomást keltheti, hogy az övkészletek összeállítása szabályok nélkül történt. Ezzel kapcsolatban szükséges idézni Sz. A. Pletnyovát, aki a szaltovói kultúrkör temetkezéseiben lévő övek kapcsán megállapította, hogy „egyetlen sírból sem ismerünk teljesen azonos övkészletet” (PLETNYOVA 1967, 164).

Megtörtént az ezen övkészleteket alkotó részletek összefüggéseinek vizsgálata abból a célból, hogy szabályszerűségeket állapíthassunk meg.

Az elemzésbe minden olyan elem bevonásra került, amelyek közvetlenül az övkészlethez tartoznak. A kísérőelemeket (tarsolyok, kések, csíholók, csüngők), melyeket általában az övre rögzítettek, az összefüggések elemzése során nem vettem figyelembe, azon okból kifolyólag, hogy nem mindig lehetett megállapítani egyértelmű kapcsolatukat az övvel (nem maradt meg a rögzítés, illetőleg a temetkezési rítus, például a hamvasztás vagy az áldozati leletegyüttes jellegzetességei a pontos elhelyezkedés megállapítását nem teszik lehetővé).

Az övrészletek korrelációi, figyelembe véve sajátosságait (forma, díszítés stb), kirajzolják az egyforma, és/vagy a legközelebbi övkészleteket (93. kép). Az 1. grafikonon látható kapcsolatok száma alapján elkülönítésre került az övek néhány csoportja (95. kép).

1. csoport

Juma 4. sír; Ruszenyiha 7. sír; Dubovszkij 52. sír; Krasznogorszkij 7. sír; és az E/4 szelvényben található leletegyüttes a dubovszkiji temetőben.

Все пояса обнаружены в мужских захоронениях¹ и имели одинаковую схему сборки: крепление накладок непосредственно на кожаную ленту с помощью загнутых с обратной стороны шпеньков. По способу ношения относятся к поясам, охватывающим корпус человека в 1,5 оборота со свободно свисающим концом.

Объединяющими элементами являются накладки сердцевидной и пятиугольной форм с прорезью и окантовкой из ложной зерни по краю. Размеры накладок имеют незначительные различия, но пропорции изделий совпадают. Пряжки и наконечники имеют различия, которые проявляются в характере крепления: загнутые или расклепанные с обратной стороны концы шпеньков.

Датировка

В п. 7 Русенихинского могильника найдены 2 половинки одного подражания дирхему Саманидской династии аббасидского халифа ал-Муктадира биллаха (295–320 г.х. [= 907–932 г. н.э.]) с теофорным именем Наср ибн Ахмад (301–331 г.х. [= 914–943 г. н.э.]) (МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 245) по которым погребение можно датировать первой третью – X в. (НИКИТИНА 2018а, 67).

Погребение 52 Дубовского могильника содержит нумизматический материал в количестве 2-х единиц. На монете Волжской Болгарии без отверстия читается имя Микаила ибн Джафара. По мнению Г. А. Федорова-Давыдова подобные монеты относятся ко времени не ранее 920-х гг. и не позднее конца 950-х гг. На монете помещено имя халифа Муктадира, чье правление закончилось в 932 г. и указан Самарканд 306 г.х. (= 918/919 гг.), но Г. А. Федоров-Давыдов считает, что монета чеканена в Болгаре и имеет анахронистическую легенду-подражание саманидским дирхемам (ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 162). Вторая монета Насра ибн Ахмеда была обломана до четверти. Г. А. Федоров-Давыдов определил дату приблизительно в пределах 322–329 гг.х. (= 933–941 гг.) (ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 160), т.е. ее ранняя граница приближается к дате первой монеты (30-е годы X столетия). Вещевой инвентарь (треугольная подвеска, костяной гребень с чешуйчатым орнаментом, украшения кос с крупными коническими привесками и т.д.) также датируются первой половиной X в. (НИКИТИНА 2009а, 235–238; НИКИТИНА 2012, 69–70).

На участке E/4 Дубовского могильника обнаружена монета без отверстий с надписью «Абд ал-Малик ибн Нух» (343–350 г.х. [= 954–961 гг.]) (ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 161), связь которой с комплексом все же условна.

Mindegyik öv férfi sírból került elő,¹ felépítésük is egyezett: a vereteket közvetlenül a bőrszíjra erősítették fel, a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskék segítségével. Viselésük módját tekintve azon övekhez tartoznak, melyek az ember testét 1,5 fordulattal fogták körül és a végük szabadon lógott.

A csoport közös jellemzője a szív és áttört, ötszög alakú veretek, szélükön álggranulációval. A veretek méretei között jelentéktelen különbségek vannak, de arányaikban egyeznek. A csatok és szíjvégek között megfigyelhetők különbségek, melyek rögzítési módjukban jelentkeznek: belső oldalon elhajtott felszerelőtüskékkel vagy elkalapált szegekkel rögzítették őket.

Időrend

A ruszenyihai temető 7. sírjából előkerült al-Muktadir bil-lah, Abbászida kalifa (295–320 AH [= 907–932]) Számánida dirhemutánzatának két fele, teofórikus névvel Naszr ibn Ahmad (301–331 AH [= 914–943]) (МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 245). Ez alapján a sírt a 10. század első harmadára lehet keltezni (НИКИТИНА 2018а, 67).

Dubovszkij temetőjének 52. sírja két érmét tartalmazott. A Volgai Bolgáriából származó érme nem volt átlukasztva, rajta Mikail ibn Dzsafar neve olvasható. G. A. Fjodorov-Davidov véleménye szerint az ehhez hasonló érmék a 920-as éveknél nem korábbiak, és a 950-évek végénél nem későbbiek. Az érmén Muktadir kalifa neve szerepel, akinek uralkodása 932-ig tartott, és verési helynek Szamarkand van megjelölve 306 AH (= 918/919), azonban G. A. Fjodorov-Davidov szerint az érmét Bolgarban verték és a Számánida dirhemekhez képest anakronisztikus, felirat-utánzat található rajta (FJODOROV-DAVIDOV 1984, 162). A második pénz Naszr ibn Ahmed érméjének negyede. G. A. Fjodorov-Davidov megközelítőleg 322–329 AH (= 933–941) közé keltezte (FJODOROV-DAVIDOV 1984, 160), vagyis korai időhatára az első érmehez közelít (10. század '30-as évei). A sír többi tárgya (háromszög alakú függő, pikkelyes díszítésű csont fésű, nagyméretű kónikus csüngőkkel ellátott hajfonatdíszek stb.) szintén a 10. század első felére keltezhető (NYIKITYINA 2009а, 235–238; NYIKITYINA 2012, 69–70).

Dubovszkij temető E/4 szelvényében egy átfúratlan „Abd al-Malik ibn Nuh” (343–350 AH [= 954–961]) feliratú érme került elő (FJODOROV-DAVIDOV 1984, 161), melynek kapcsolata a leletegyüttessel mindenesetre feltételesnek tartható.

¹ Определение пола или возраста погребенных условно и произведено по составу инвентаря.

¹ Az elhunytak nemének és életkorának meghatározása feltételes, a mellékletek alapján történt.

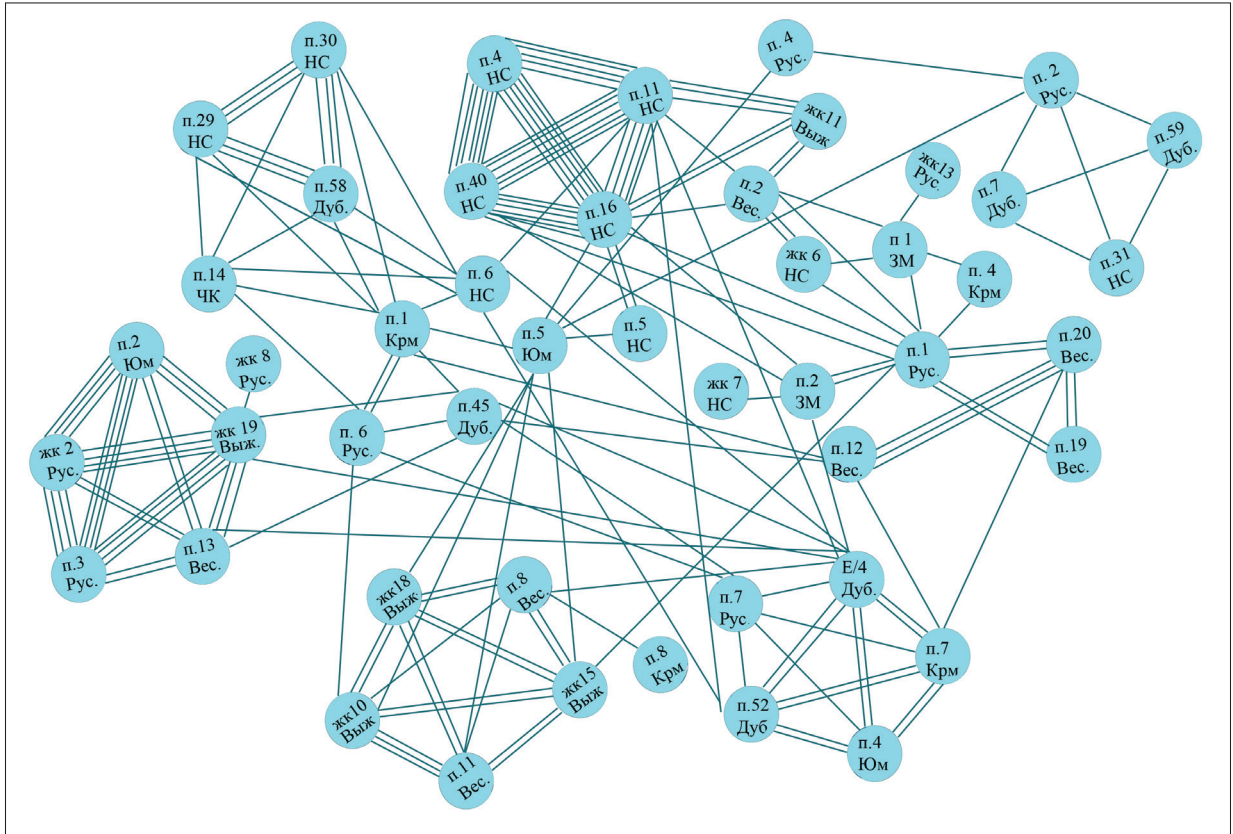

Рис. 93. Корреляция составляющих элементов поясных наборов по погребениям
93. kép. Az övkészletek elemeinek összefüggései síronkénti bontásban

Оба типа аналогичных накладок совместно в одном комплексе обнаружены также в пп. 3 и 4 Дубовского могильника с монетами Насра ибн Ахмеда: в одном случае чеканенными в 940/941 г., а в другом – в 936/937 г. (НИКИТИНА 2002, 316).

Совместное бытование обоих типов накладок в одном комплексе в различной комплектации с другими элементами поясной гарнитуры встречено в п. 88 Рождественского могильника в Пермском Предуралье, но полный облик пояса, к сожалению, не восстановлен (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2008, рис. 74).

Оба типа накладок присутствуют в Качкашурском могильнике чепецкой культуры IX–XIII вв., но в разных погребениях (ИВАНОВ 1991, рис. 9. 3, 21), в материалах Танкеевского могильника, характерных для V этапа салтовских древностей (КАЗАКОВ 1971, табл. XX. 36; КАЗАКОВ 1992, 288; КОМАР 2018, рис. 51. 149). Обнаружены также во Владимирской области в Давыдково и Гнездилово второй половины X в. (МУРАШЕВА 2000, 31, 109), но дату этих находок можно считать условной, как и привязку к памятникам.

Встречаемость указанных типов (сердцевидных и пя-

Az ebbe a két típusba sorolható veretek mindkét típusa előkerült a Dubovszkij temető 3. és 4. sírjában Naszr ibn Ahmed érméivel együtt: az egyik érmét 940/941-ben, a másikat 936/937-ben verték (NYIKITYINA 2002, 316).

Mindkét verettípus egy leletegyüttesen belüli, más övkészlet-elemekkel együttes elhelyezkedését megfigyelték Rozsgyesztvenszk 88. sírjában is (Urál nyugati oldalának Perm környéki része), azonban az öv teljes szerkezete sajnos nem került rekonstrukcióra (BELAVIN–KRILASZOVA 2008, рис. 74).

Mindkét típusú veret megtalálható Kacsкасур temetőjében (csepcai kultúra, 9–13. század), de különböző sírokban (IVANOV 1991, рис. 9. 3, 21), és Tankejevka temetőjének az V. szaltovói horizontra jellemző anyagai közt (KAZAKOV 1971, табл. XX. 36; KAZAKOV 1992, 288; KOMAR 2018, рис. 51. 149). A Vlagyimiri területen Davidkovo és Gnyezgilovo lelőhelyeken (10. század második fele) szintén feltártak ilyen tárgyakat (MURASOVA 2000, 31, 109), de ezek datálása bizonytalan, ahogy a lelőhelyekhez kötésük is.

A fenti típusok (szív alakú és ötszög alakú) önmagukban (és nem együtt) való előfordulása jelentősen ritkább. Korlátozott számú analógiát sikerült találni: a Dél-Urálban

тиугольных) поодиночке, а не в комплексе друг с другом, выявлена значительно реже. Нам удалось зафиксировать ограниченный круг аналогий: в Каранаевских (IX–X вв.) и Муракаевских (X–XI вв.) курганах на Южном Урале (МАЖИТОВ 1981, рис. 58. 33, 37, рис. 68. 5), а также в Волжской Болгарии на Измерском селище второй половины X–XI вв. (КАЗАКОВ 1991, рис. 44. 34).

Пятиугольные накладки найдены в коллекции А. С. Уварова по Владимирской области (МУРАШЕВА 2000, 31), в могильниках Бирка и «Черные земли» в Швеции (JANSSON 1986, 94, Abb. 10–11).

Пряжка с изображением двух окружностей из п. 7 Русенихинского могильника имеет аналогии в п. 45 Дубовского могильника с монетой династии Зиаридов Бистун ибн Вашмгир с именем Рукн ад-Дауля Абу-Али 356–363 г.х. (= 966–974 гг.) (НИКИТИНА 2002, 318–319; ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 161) и в п. 55 этого же могильника, а также в п. 6 Русенихинского могильника, в котором обнаружено бугарское подражание саманидскому дирхему с именем Ал-Муктафи биллаха первой половины X в. (МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 243).

На могильнике Минино II Северной Руси такая пряжка найдена в верхних слоях и предположительно датируется второй половиной X – началом XI вв. (ЗАЙЦЕВА 2008, 82–83, рис. 70. 10).

В п. 52 Дубовского могильника обнаружен малый наконечник с заостренным концом и каплевидными выступами (рис. 92. 33). Аналогичный наконечник находился в п. 18 могильника «Нижняя стрелка» (НИКИТИНА 2012, рис. 163. 6) совместно с 2 монетами, одна из которых не читается, а вторая чеканена при Бувейхидах с именем Тадж ал-Миля Ауд ад-Дауле Абу Шуджа 370 г.х. (= 980/981 гг. н.э.). Близкие изделия находились в п. 12 Рождественского могильника и кургане Ц-191 Гнездово, но оба наконечника отличаются наличием орнамента на поверхности в виде углублений или отверстий. Последнюю находку В. В. Мурашева относит ко второй половине X в. (МУРАШЕВА 1989, 93, рис. 5. 13). Похожий наконечник обнаружен на ремешке сумочки в камерном погребении из раскопок 2006 г. курганного могильника Шестовицы VI на Десне (КОМАР 2018, рис. 78. 12) совместно с обломком дирхема 299–300 г.х. (= 911/912 или 912/913 гг.) (КОВАЛЕНКО–МОЦЯ–СЫТЫЙ 2012, 329), но А. Комар датирует комплекс не ранее 3 четверти X в. (КОМАР 2018, 206). Аналогии данному изделию известны в венгерских памятниках периода Арпадов (THE ANCIENT HUNGARIANS, 90).

Наконечники из комплекса в кв. Е/4 Дубовского могильника, украшенные композицией из 2-х расположен-

Karanajevo (9–10. század) és Murakajevo (10–11. század) kurgánjaiból (MAZSITOV 1981, рис. 58. 33, 37, рис. 68. 5), valamint Volgai Bolgáriában az Izmeri telepről (10. század második fele – 11. század) (KAZAKOV 1991, рис. 44. 34).

Ötszög alakú veretek találhatóak A. Sz. Uvarov gyűjteményében, a Vlagyimiri területéről (MURASOVA 2000, 31), és Birka és a „Fekete föld” (Svarta jorden) temetőiből Svédországból (JANSSON 1986, 94, Abb. 10–11).

A Ruszenyiha 7. sírjából származó, 2 darab kör alakú elemmel díszített csat párhuzama Dubovszkij 45. sírjából ismert, ahol a Zijárida dinasztiából származó Bisztun ibn Vasmgir érméje (356–363 AH [= 966–974], Rukn ad-Daula Abu-Ali nevével ellátva) került elő (NYIKITYINA 2002, 318–319; FJODOROV-DAVIDOV 1984, 161). Ismert a párhuzama továbbá ugyanennek a temetőnek az 55. sírjából, és Ruszenyiha 6. sírjából, utóbbiból egy Al-Muktafi billah nevével ellátott Számánida dirhem bolgár utánpótlása is előkerült a 10. század első felére datálhatóan (МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 243).

Минино II. temetőjében, a Rusz északi részén, egy ilyen csat a felső rétegekből került elő, és feltehetően a 10. század második felére – 11. század elejére keltezhető (ЗАЙЦЕВА 2008, 82–83, рис. 70. 10).

Dubovszkij 52. sírjából egy kisméretű, elhegyesedő végű, csepp alakú kiálló részekkel ellátott szíjvég került elő (92. kép 33). Hasonló szíjvég került elő „Nyizsnijaja sztrelka” 18. sírjából (NYIKITYINA 2012, рис. 163. 6) két darab érmével együtt. Ezek közül az egyik nem meghatározható, a másik egy Buvajhida érme volt Tadzs al-Milla Aud ad-Daula Abu-Sudzsa nevével, melyet 370 AH (= 980/981) vertek. Ehhez közeli tárgyak kerültek elő Rozsgyesztvenszk temetőjének 12. sírjából és Gnyozdovo II-191 kurgánjából, de mindkét szíjvég különbözik abban, hogy felületükön bemélyített részekből vagy áttörésekből álló minta helyezkedik el. Utóbbi leletet V. V. Murasova a 10. század második felére keltezte (MURASOVA 1989, 93, рис. 5. 13). Hasonló szíjvég a Gyészna folyó melletti Sesztovica VI kurgán-temetőjéből egy tarsoly szíjáról került elő 2006-ban, egy sírkamrás temetkezésből (КОМАР 2018, рис. 78. 12) egy 299–300 AH (= 911/912 vagy 912/913)-ra keltezhető dirhem töredékével együtt (КОВАЛЕНКО–МОЦЯ–СЫТЫЙ 2012, 329). O. Komar azonban a leletegyütttest a 10. század 3. negyedénél nem keltezte korábbra (КОМАР 2018, 206). A tárgy párhuzamai a (honfoglalás kori) magyar lelőhelyekről is ismertek az Árpádok időszakából (THE ANCIENT HUNGARIANS 90).

A Dubovszkij E/4 szelvényből ismert szíjvégeknek, melyek 2 darab függőlegesen elhelyezkedő szíj, valamint mandula alakú elemekkel díszítettek, közeli párhuzamai Volgai

ных по вертикали сердец и миндалевидных фигур, имеют близкие аналогии в памятниках Волжской Болгарии (КАЗАКОВ 1991, 140, рис. 43. 35), Владимирской области (Веськово) второй половины X в. (МУРАШЕВА 2000, 63) и в Пермском Предуралье (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2008, рис. 201. 59; ДАНИЧ 2016, 13, рис. 1. 34), которые включены по материалам Рождественского могильника в группу второй половины X–XI вв. (КРЫЛАСОВА 2013, рис. 1а. 118).

Нумизматический материал в погребениях, входящих в эту группу, а также в памятниках на других территориях, содержащих аналогичные предметы поясной гарнитуры, не выходит за пределы 40-х гг. X в. (в основном преобладают монеты 30-х гг.).

В целом, наборы данной группы в Ветлужско-Вятском междуречье возможно датировать первой половиной – серединой X в. Близкие аналогии отдельным деталям поясной гарнитуры встречены на широкой территории вплоть до конца X в.

2 группа

Погребения 8, 11 Веселовского; жк.10, жк. 15, жк. 18 Выжумского могильников.

В погребениях Веселовского могильника захоронены мужчины, жертвенные комплексы 10 и 15 Выжумского могильников связаны с женской культурной традицией, а жк. 18 этого памятника идентифицировать сложно из-за малочисленности инвентаря (только поясной набор и нож), но, вероятно, предназначался мужчине. Пояса имеют одинаковую или очень близкую комплектацию: сердцевидные накладки без орнамента с прорезью или без прорези и квадратные с прорезью, наконечник с гладкой поверхностью, закругленным концом и одним или двумя круглыми углублениями у одного из концов, пряжка округлорамчатая с неподвижным щитком трапециевидной формы и растительным орнаментом. Все изделия имеют скошенные или оформленные уступчиком бортики и шпеньки для крепления, загнутые с обратной стороны. Крой у большинства поясов наиболее простой: накладки прикреплены на слой кожи. Отличается пояс из п. 8 Веселовского могильника, у которого основа состоит из двух полос кожи разной толщины. Пояса, входящие в эту группу, имеют отличия в способе крепления металлической гарнитуры: накладки из пп. 8, 11 Веселовского могильника имеют по 2 шпенька для крепления; накладки из остальных погребений имеют по 3 и 4 шпенька, загнутых с обратной стороны. Накладки с 2 шпеньками для крепления в наших материалах относятся к более позднему

Болгариából kerültek elő (КАЗАКОВ 1991, 140, рис. 43. 35), valamint a Vlagyimiri területről (Veszko) a 10. század második felére keltezhetően (MURASOVA 2000, 63) és az Urál nyugati oldalának Perm városa környéki részéről (BELAVIN–KRILASZOVA 2008, рис. 201. 59; DANYICS 2016, 13, рис. 1. 34) ismertek. Utóbbiak a rozsgyesztvenszki temető anyagai alapján a 10. század második felére – 11. századra datált emlékek csoportjába tartoznak (KRILASZOVA 2013, рис. 1а. 118).

Ezen csoport sírjainak, valamint a párhuzam övrészleteket tartalmazó, más területeken található síroknak a numizmatikai anyagai a 10. század '40-es éveiben nem mutatnak túl (főként a '30-as évekre mutató érmék a jellemzőek).

Összességében ezen csoport övkészleteit a Vetluga–Vjatka-folyóközben a 10. század első felére – közepére lehet keltezni. Az egyes övrészletek közeli párhuzamai széles körben megtalálhatóak egészen a 10. század végéig.

2. csoport

Veszlov tanya 8. és 11. sír; Vizsum 10, 15. és 18. áldozati leletegyüttesek.

A Veszlov tanyán lévő sírokba férfiakat temettek, Vizsum 10. és 15. áldozati leletegyüttesei tárgytipusaikat tekintve női jellegűek, a lelőhely 18. áldozati leletegyüttesét pedig nehéz meghatározni a tárgyak csekély száma miatt (csak övkészlet és kés volt benne), de feltehetően férfié lehetett. Az övek felépítése azonos, vagy nagyon hasonló: áttört vagy áttörés nélküli és díszítés nélküli szív alakú, valamint áttört, négyzetes veretek, sima felületű, lekerekített végű, egyik végükön egy, illetve két darab kerek bemélyedéssel ellátott szíjvég, lekerekített karikájú, egybeöntött, trapéz alakú csattesttel ellátott növényi díszes csatok. Mindegyik elem oldalai ferdén levágottak, vagy lépcsősen kialakítottak és a belső oldalon elhajtott felszerelőtüskékkel rögzítették. A legtöbb öv szerkezete a lehető legegyszerűbb: a veretek egy bőrszija lettek rögzítve. A Veszlov tanya 8. sírjából származó öv ezektől különbözik, ugyanis az alap két darab, különböző vastagságú bőrszjából áll. Ennek a csoportnak az övei eltérnek a fémalkatrészek felszerelési módjait illetően: a Veszlov tanya 8. és 11. sírjából származó vereteken két felszerelőtüske volt, a többi sír veretein pedig három vagy négy, melyeket a belső oldalon hajtottak el. A két tüskével felszerelt veretek az általunk tárgyalt leletanyagban későbbi időszakra, a 10–11. századok fordulójára keltezhetők, míg a több darabbal ellátott vereteket a 10. században használhatták.

Az ilyen mennyiségű fémszereléssel rendelkező öveket nem sikerült teljesen rekonstruálni a mari kultúrához kötött temetők hagyatékában, de a valamennyi leletegyüttesben elő-

периоду, рубежу X–XI вв, а накладки с большим количеством шпеньков могли использоваться в X в.

Полностью реконструировать пояса с такой совокупностью металлической гарнитуры по материалам могильников, связанных с марийской культурой, не удалось, но наличие двух типов накладок и однотипных наконечников в составе каждого набора при отсутствии других поясных принадлежностей, в том числе вспомогательных ремешков, позволяет сделать вывод, что пояса имели «одинаковый» или близкий облик. Удалось проследить документально способ ношения в два оборота только в п. 11 Веселовского могильника. Для замыкания поясов использовались простые приемы: привязывание пряжки к основному ремню или завязывание концов узлом (рис. 4; рис. 6).

Датировка

Для датировки п. 8 Веселовского могильника возможно использовать находку черной бусины с белыми петлями и желтыми глазками, которая по многочисленным аналогиям датируется в пределах X – начала XI вв. (ЩАПОВА 1956, 178; ЗАХАРОВ–КУЗИНА 2008, 196, рис. 146. 10–11; ЛЕСМАН 2006, 247).

Погребение 11 А. Х. Халиков связан с X в. (ХАЛИКОВ–БЕЗУХОВА 1960, 56).

В жертвенных комплексах 10 и 18 Выжумского могильника обнаружены подражания дирхемам. Точная дата не определена, но в Ветлужско-Вятском междуречье подражания дирхемам в основном были распространены в X в.

Оба типа накладок совместно в одном поясном наборе зафиксированы также в п. 14 Веселовского, п. 73 Дубовского, п. 26 Анаткасинского могильников, но в сочетании с другими элементами поясной гарнитуры. Пояса из п. 73 Дубовского и п. 14 Веселовского могильников имели более сложную структуру, о чем свидетельствует присутствие в комплексе иных типов металлической гарнитуры (накладки, пряжки, наконечники).

В п. 14 Веселовского могильника обнаружено два оттиска с дирхемов: один чеканен в Булгаре в 376 г.х. (= 986/987 г. н.э.), второй изготовлен с саманидского дирхема, чеканенного в Бухаре в 387 г.х. (= 996/997 г.г.) (ХАЛИКОВ–БЕЗУХОВА 1960, 52).

Погребение 73 Дубовского могильника содержит монету Наср ибн Ахмеда – 315 г.х. (= 927/928 г. н.э.) (ФЕДОРОВ–ДАВИДОВ 1984, 160).

Квадратные накладки с прорезью обнаружены также в п. 26 «Нижняя стрелка», пп. 10, 47 Дубовского, п. 18 Выжумского, п. 14 Анаткасинского могильников, сердце-

forduló két fajta verettípus, valamint az egy típusú szíjvégek, továbbá a többi övrészlet (többek között a mellékszíjak) hiánya arra enged következtetni, hogy ezek az övek „egyforma” vagy hasonló kinézettel bírtak. A derekat két fordulattal körülfogó viselési módot igazolhatóan csak Veszélov tanya 11. sírjának övénel sikerült megfigyelni. Az övek rögzítését egyszerű módon oldották meg: a csat főszíjra kötözésével, vagy a szíjak végeinek összecsomósításával (4. kép; 6. kép).

Időrend

Veszélov tanya 8. sírjának keltezéséhez a fekete színű, fehér sávokkal és sárga szemekkel díszített gyöngyöt használhatjuk, amely számos párhuzam alapján a 10. század – 11. század fordulójára, illetve az utóbbi elejére tehető (SCSAPOVA 1956, 178; ЗАХАРОВ–КУЗИНА 2008, 196, рис. 146. 10–11; LESZMAN 2006, 247).

A 11. sírt А. Н. Halikov a 10. századra keltezte (HALIKOV–BEZUHOVA 1960, 56).

Vizsum 10. és 18. áldozati leletegyütteseiben feltártak dirhemutánzatokat. Pontosán nem datáltak, de a Vetluga-Vjatka-folyóközben a dirhemutánzatok főként a 10. században voltak elterjedve.

Mindkét övverettípus egy készleten belül megtalálható továbbá Veszélov tanya 14, Dubovszkij 73, és Anatkaszi 26. sírjaiban, de más övkészlet-elemekkel együtt. Dubovszkij 73. és Veszélov tanya 14. sírjainak övei összetettebb szerkezetűek, melyre a leletegyüttesben található más típusú fém övrészletek (veretek, csatok, szíjvégek) utalnak.

Veszélov tanya 14. sírjából két dirhem másolat került elő: az egyiket Bolgarban verték 376 AH (= 986/987), a másik egy Buharában 387 AH (= 996/997)-ban vert Számánida dirhem alapján készült (HALIKOV–BEZUHOVA 1960, 52).

Dubovszkij 73. sírjából Naszr ibn Ahmed 315 AH (= 927/928)-ban vert érméje került elő (FJODOROV–DAVIDOV 1984, 160).

Áttört, négyzetes veretek az alábbi sírokból is előkerültek: „Nyizsnyjaja sztrelka” 26, Dubovszkij 10. és 47, Vizsum 18, Anatkaszi 14. Szív alakú veretek előkerültek Anatkaszi 17. és 24. sírjaiból. Dubovszkij 47. sírjában a veretek mellett 2 darab Számánida érem is előkerült 322–329 AH (= 933–941) közé datálhatóan (FJODOROV–DAVIDOV 1984, 160, 164).

Mindkét övverettípus párhuzamai széles körben megtalálhatóak, Közép-Ázsiától és az uráli hegyektől a délorosz síkságig.

Az egy leletegyüttesben előforduló hasonló veretösszetétel jellemző a Krjukovo-Kuzsnovo mordvin temető 206, 222,

видные – в пп. 17 и 24 Анаткасинского могильника. В п. 47 Дубовского могильника их сопровождали две нумизматические единицы династии Саманидов 322–329 г.х. (= 933–941 гг. н.э.) (ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 160, 164).

Аналогии обоим типам накладок встречаются на широкой территории от Средней Азии и Уральских гор до Русской равнины.

Взаимное сочетание накладок в одном комплексе характерно для пп. 206, 222, 330, 519 Крюково-Кужновского мордовского могильника (рукопись Зеленцово²), пп. 48, 90, 102, 118, 133, 129, 160 и т.д., Рождественского археологического комплекса в Пермском Предуралье (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2008, рис. 60, 74; презентация Н.Б. Крыласовой на семинаре «Древности Поволжских финнов» декабрь, 2018 г.). В 2-х погребениях Рождественского могильника они сопровождаются нумизматическим материалом: в п. 48 куфическим дирхемом, а в п. 90 монетой династии Саманидов с именем Мансура ибн Нуха 350–366 г.х. (= 961–976 гг.) (ВИЛЬДАНОВ 2008, 536–537). Судя по имеющимся публикациям, в пп. 48, 90, 102 и 118 Рождественского могильника эти типы накладок использованы в иной комплектации, и поясные наборы имели другой вид (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2008, 144, 158, 163, 169, рис. 60, рис. 74, рис. 79). По материалам Рождественского могильника квадратные наклейки с сердцевидной прорезью и сердцевидные с круглой прорезью отмечены как наиболее характерные для второй половины X в. и получены свидетельства об их производстве на Родановом городище (КРЫЛАСОВА 2013, 106, 108, рис. 1а).

Квадратные наклейки обнаружены также в мордовских могильниках: пп. 60, 68 Елизавет-Михайловского, п. 58 Пановского, п. 204 Крюково-Кужновского, отнесенных к стадиям 10–11, датировка которых укладывается в период VIII–X вв. (МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА 1969, табл. 33, 34, табл. 36, 3; ЯСТРЕБОВ 1893, 12, рис. 14; ВИХЛЯЕВ И ДР. 2008, 144, 146), в Болгаре IX–XI вв. (ПОЛЯКОВА 1996, рис. 68, 1), у славян во второй половине X в. (МУРАШЕВА 2000, 26, 106, рис. 27, 1Д). Известны и более ранние аналогии квадратным накладкам с прорезью в Больше-Тиганском могильнике конца VIII – первой половины IX вв. (ХАЛИКОВА 1976, 166, 169, 171, рис. 10), в Прикамье VIII–IX вв. (ГОЛДИНА 1985, табл. X, 43;

330. és 519. sírjaira (Zelencova kézirat²), valamint Rozs-gyesztvenszk (Urál nyugati oldalának Perm városa környéki része) 48, 90, 102, 118, 133, 129, 160. és több más temetkezéseire (БЕЛАВИН–КРИЛАСОВА 2008, рис. 60, 74; valamint N. B. Krilaszo² előadása „A Volga-menti finnek régiségei” konferencián 2018 decemberében). Ezek közül a rozs-gyesztvenszki temető 2 sírjából numizmatikai anyag is előkerült: a 48. sírban egy kufikus dirhem, a 90. sírban pedig egy Számánida érme volt Manszur ibn Nuh nevével (350–366 AH [= 961–976]) (VILDANOV 2008, 536–537). Az elérhető publikációk alapján Rozs-gyesztvenszk 48, 90, 102. és 118. sírjainak ilyen típusú veretei más összetételben fordultak elő, az övkészletek máshogy néztek ki (БЕЛАВИН–КРИЛАСОВА 2008, 144, 158, 163, 169, рис. 60, рис. 74, рис. 79). A rozs-gyesztvenszki temető anyagai kapcsán a szív alakban áttört négyzetes veretek és a kör alakban áttört szív alakú veretek a 10. század második felére legjellemzőbb formában ismertek, valamint ma már tudjuk, hogy a Rodanovo erődített telepen folyt előállításuk (KRILASOVA 2013, 106, 108, рис. 1а).

Négyzetes veretek mordvin temetőkből is előkerültek: Jelizavet-Mihajlovka 60. és 68, Panovo 58, Krjukovo-Kuzsnovo 204. sírjaiból, melyek a 10–11. stádiumokhoz tartoznak, melyek a 8–10. századra tehetőek (МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА 1969, табл. 33, 34, табл. 36, 3; JASZTREBOV 1893, 12, рис. 14; ВИХЛЯЕВ И ДР. 2008, 144, 146). Előkerültek továbbá Bolgarból a 9–11. századra datálhatóan (POLJAKOVA 1996, рис. 68, 1), és a 10. század második feléből származó szláv lelőhelyekről (MURASOVA 2000, 26, 106, рис. 27, 1Д). Az áttört, négyzetes veretek korábbi párhuzamai ismertek Bolsije Tyigani temetőjéből a 8. század vége – 9. század első fele közé keltezhetően (HALIKOVA 1976, 166, 169, 171, рис. 10), a Káma-vidék 8–9. századi leletanyagából (GOLGYINA 1985, табл. X, 43; GENYING 1979, табл. X, 36), a közép-ázsiai Pendzsikentből a 7–8. századból (RASZPOPOVA 1965, рис. 1, 2), valamint Szibériából a 6–8. századból (KISZELJOV 1951, 353, рис. 13). Feltehetően a korai és a 10. századi tárgyak között léteznek különbségek a méretekben, az áttörésben vagy egyéb részletekben, ezeket azonban pusztán a rajzok alapján nem lehet megállapítani.

A tövüknél kerek, vagy szív alakú bemélyedéssel ellátott szív alakú veretek párhuzamai a dél-uráli murakajevói kurgánokból (MAZSITOV 1981, 145, рис. 41, 17–18, рис. 71, 6), a mordvinoknál a ljadai (VORONYINA 2007, рис. 14, 10),

2 Ismeretesei a kéziratban szereplő képek a RFFI № 08-06-00299a, amely projektben jelen kiadvány szerzője is részt vett. Köszönetemet fejezem ki O. V. Zelencovának, amiért megengedte számomra a mordvin temetők publikálására a képek használatát.

2 Az „RFFI № 08-06-00299a” azonosítójú projekt iratanyaga lett felhasználva, amely projektben jelen kiadvány szerzője is részt vett. Köszönetemet fejezem ki O. V. Zelencovának, amiért megengedte számomra a mordvin temetők publikálására a képek használatát.

ГЕНИНГ 1979, табл. X. 36), в Пенджикенте Средней Азии в VII–VIII вв. (РАСПОПОВА 1965, рис. 1, 2), а также в Сибири VI–VIII вв. (КИСЕЛЕВ 1951, 353, рис. 13). Вероятно, между ранними изделиями и находками X в. существуют различия в размерах изделия, прорези и иных деталях, которые невозможно проследить только по зарисовкам.

Сердцевидные накладки с круглой или сердцевидной выемкой у основания имеют аналогии в Муракаевских курганах на Южном Урале (МАЖИТОВ 1981, 145, рис. 41. 17–18, рис. 71. 6), у мордвы в Лядинском (ВОРОНИНА 2007, рис. 14. 10), на Вычегде в Вотчинском (ИСТОМИНА 1999, рис. 10. 16), в верхнем Прикамье на Аверинском (ГОЛДИНА–КАНАНИН 1989, рис. 50. 9–10), в древнемадьярском Больше-Тиганском IX–X вв. (КАЗАКОВ 1992, рис. 20. 19–20) и раннеболгарском Танкеевском (КАЗАКОВ 1971, рис. XX. 23), у алан в Тарском (КАНТЕМИРОВ–ДЗАТТИАТЫ 1995, 278) могильниках, на Белоозере (ЗАХАРОВ 2004, рис. 96. 46–47, рис. 263. 29), в Сибири в погребальных памятниках Вак-Кур X–XIII вв. (ТУРОВА 2016, рис. 1. 15), Арантур 27 (СТЕПАНОВА 2008, рис. 3. 5), Ушья I (КАМЕНСКИЙ–ЖИРНЫХ 2006, рис. 4. 6).

Небольшие наконечники ремня со скошенными бортиками, одним закругленным концом, треугольной выемкой на противоположной стороне и углублением у одного из концов хорошо известны по материалам Рождественского могильника: пп. 102, 113, 233 (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2008, рис. 201. 22) и включены в группу X – конца XI вв. (презентация Крыласовой).

Пряжка из п. 8 Веселовского могильника аналогична изделию из огузского погребения у хутора Лапин в Волгоградской области конца X – начала XI вв. (КАТАЛОГ 2001, 26). Но поскольку вещь происходит из случайных находок датировку можно считать условной. Аналогичное изделие на Питерском (Степаново Плотбище) могильнике в Пермском Предуралье исследователь памятника включил в группу щитковых, которые датировал IX–X вв. (ДАНИЧ 2017, 55, рис. 1. 6).

Пряжка с изображением двух окружностей из жк. 18 Выжумского могильника сближает это погребение с группой 2.

Таким образом, по совокупности аналогий группа датируется в пределах X в., а накладки с 2 шпеньками могли использоваться и в XI в.

Группа 3

Погребение 31 могильника «Нижняя стрелка»; пп. 7, 59 Дубовского; и п. 2 Русенихинского могильников.

В двух погребениях захоронены женщины, в двух

а Vicsegda folyó mellett a votcsai (ISZTOMINA 1999, рис. 10. 16), a Káma felső folyásánál az averinoi (GOLGYINA–KANANYIN 1989, рис. 50. 9–10), a korai magyar Bolsije Tyigani (9–10. század) (KAZAKOV 1992, рис. 20. 19–20), a korai bolgár tankejevka (KAZAKOV 1971, рис. XX. 23), az alán tarszkojei (KANTYEMIROV–DZATTIATI 1995, 278) temetőkből ismertek, valamint Bjeloozerből (ZAHAROV 2004, рис. 96. 46–47, рис. 263. 29), Szibériában Vak-Kur (10–13. század) (TUROVA 2016, рис. 1. 15), Arantur 27 (SZTYEPANOVA 2008, рис. 3. 5), és Usja I (KAMENSZKIJ–ZSIRNIH 2006, рис. 4. 6) temetkezési helyekről.

Kisméretű, ferdén levágott oldalú, lekerekített végű, tövénél ék alakban bevágott, egyik oldalán bemélyedéssel ellátott szíjvégek jól ismertek Rozsgyesztvenszkből, a 102, 113. és 233. sírokból (BELAVIN–KRILASOVA 2008, рис. 201. 22) és a 10. századi – 11. század végi emlékek csoportjába tartoznak (Krilasova előadása).

Veszelo tanya 8. sírjának csatja párhuzamba állítható a Lapin tanyáról ismert (Volográdi terület) oguz sír (10. század vége – 11. század eleje) tárgyával (КАТАЛОГ 2001, 26). Azonban a tárgy szórványként került elő, így keltezését feltételeesen fogadhatjuk el. Egy hasonló darabot, amely az Urál nyugati oldalán, Perm térségében a pityeri (Sztjepanovo Plotbisce) temetőből került elő, a lelőhely kutatója a csatással ellátottak csoportjába sorolt és a 9–10. századra keltezett (DANYICS 2017, 55, рис. 1. 6).

A Vizsum 18. áldozati leletegyütteséből származó, két darab kör alakú elemmel ellátott csat ezt a sírt a 2. csoporthoz közelíti.

Ily módon a párhuzamok alapján a csoport a 10. századon belül keltezhető, míg a két felszerelőtűskével ellátott vereteket a 11. században is használhatták.

3. csoport

„Nyizsnijaja sztrejka” 31. sír; Dubovszkij 7. és 59. sír; Ruszenijha 2. sír.

Két sírba nőt, két sírba pedig férfit temettek. A csoport az egy típusba sorolható állatalakos veretek, valamint a két darab összeillesztett veretre emlékeztető szíjvégek alapján lett elkülönítve. Az övek egységes, nagyon egyszerű felépítéssel rendelkeztek, az 1. típus A variánsába lehet ezeket sorolni. Egy rétegű, nem túl széles bőrszíjra szegecsekkel rögzítették a vereteket, szorosan egymás mellé. Az egyik oldali kiálló rész a másik veret bemélyedő részébe csatlakozik, összefüggő szalag benyomását keltve.

– мужчины. Группа выделена на основании находок зооморфных накладок одного типа и наконечников, повторяющих форму объединенных двух накладок. Пояса имели одинаковую очень простую конструкцию, соответствующую по комплектации типу I, варианту А: один ряд неширокой кожаной ленты, на которую с помощью клепки прикреплены накладки вплотную: выступ на одной стороне заходит в ложбинку другой накладки, образуя сплошную ленту.

Датировка

Погребение 31 могильника «Нижняя стрелка» содержало 2 монеты Волжской Болгарии, на одной из которых читается имя Мумина бен ал-Хасана – 970-е гг. (НИКИТИНА 2002, табл. 29. 29–30).

В п. 2 Русенихинского могильника найдено одностороннее подражание дирхему типа «ал-амир Барсал» (НИКИТИНА 2018а, 141), которое могло быть связано с правлением Алмуш хана (МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 245–246) с возможной датой в интервале 286–310 г.х. (= 908–922 гг.).

Накладки такого типа известны и по материалам других могильников Ветлужско-Вятского междуречья: пп. 36, 46 Дубовского, жк. 11 Русенихинского, п. 6 «Кузинские хутора».

В жк. 11 Русенихи они находились совместно с 2 оттисками с подражаний саманидским дирхемам 351 г.х. (= 962 гг.) (НИКИТИНА 2018а, табл. 5. № 19–20). Погребение 46 Дубовского могильника по нумизматическому материалу (913–943 гг.) относится к первой половине или середине X в. (НИКИТИНА 2002, 319). В п. 6 могильника «Кузинские хутора» обнаружено 6 денежных единиц: наиболее ранняя монета относится ко времени правления Ал-Мустакфи Билаха (944–946 гг.) наиболее поздняя относится к династии Бувейхидов (Муид ад-Давуль Абу-Мансур 377 г.х. [= 987 г. н.э.]).

Не совсем понятна дата п. 36 Дубовского могильника. Вещевой комплекс указывает на достаточно поздний облик (НИКИТИНА 2009а, 240–243), но в погребении найдены монеты болгарского чекана с именем Талиб ибн Ахмед 341 г.х. (= 952/953 гг.) (ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 162, 164). Таким образом, нумизматический материал указывает на вторую половину X века.

Подобные накладки встречаются во Владимирской области в качестве единичных разрозненных находок в описаниях А. С. Уварова и П. С. Савельева, условно отнесенных ко второй половине X в. (МУРАШЕВА 2000, 42, рис. 52. 1В), и в Суздальском Ополе на Шекшово (ЗАЙЦЕВА 2018, 273, рис. 6. 10), в п. 116 Пановского

Időrend

„Nyizsnyjaja sztrelka” 31. sírja két darab volgai bolgár érmét tartalmazott, melyek közül az egyikben Mumin ben al-Haszan neve olvasható és a 970-es évekre keltezhető (NYIKITYINA 2002, табл. 29. 29–30).

Ruszenyiha 2. sírjában egy „al-amir Barszal” típusú dirhem egyoldalú másolata került elő (NYIKITYINA 2018а, 141), melyet Almus kán uralmához lehet kötni (МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 245–246), feltehetően 286–310 AH (= 908–922) közé.

Ilyen típusú veretek a Vetluga–Vjatka-folyóközben más temető anyagaiból is ismertek: Dubovszkij 36. és 46. sírjaiból, Ruszenyiha II. áldozati leletegyütteséből, és „Kuzinszkije hutora” 6. sírjából.

Ruszenyiha II. áldozati leletegyüttesében ezek a veretek két darab, 351 AH (= 962)-re mutató Számánida dirhemutánzat másolatával kerültek elő (NYIKITYINA 2018а, табл. 5. № 19–20). Dubovszkij 46. sírja a numizmatikai anyag (913–943) alapján a 10. század első felére vagy közepére tehető (NYIKITYINA 2002, 319). „Kuzinszkije hutora” 6. sírjából 6 darab érme került elő: a legkorábbi érme Al-Musztakfi Billah (944–946) uralkodásának idejére tehető, a legkésőbbi pedig a Buvajhida dinasztia (Mu'id ad-Daulja Abu-Manszur 377 AH [= 987]) idejére.

Nem teljesen egyértelmű a dubovszkiji 36. sír keltezése. A tárgyi hagyaték meglehetősen kései jellegzetességeket mutat (NYIKITYINA 2009а, 240–243), de a sírból előkerültek Talib ibn Ahmed névvel ellátott 341 AH (= 952/953)-ra keltezhető bolgár verésű érmék (FJODOROV-DAVIDOV 1984, 162, 164). Vagyis a numizmatikai anyag a 10. század második felére mutat.

Hasonló veretek A. Sz. Uvarov és P. Sz. Szaveljev leírásaiból, a Vlagyimiri területéről is ismertek, mint egyedi, nem készletből ismert leletek, melyek feltételeesen a 10. század második felére keltezhetőek (MURASOVA 2000, 42, рис. 52. 1В), továbbá Seksovoból, az „Opolje”³ Szuzdal környéki részéről (ZAJCEVA 2018, 273, рис. 6. 10), Panovo mordvin temetőjének 116. sírjából (MATYERIALNAJA KULTURA 1969, табл. 19. 2–3) és a volgai bolgár leletanyagból (KAZAKOV 1991, 137, рис. 44. 70–71). Az Urál nyugati oldalának Perm városa környéki részén ismert lelőhelyek nagy száma ellenére ilyen típusú veret ritkán kerül elő: a pityeri (Szytyepanovo Plotbiscse) (DANYICS 2013, рис. 1. 2, 47) és az ogurgynói (BELAVIN–KRILASZOVA 2012, рис. 66. 31–32) temetőkből ismertek. Hasonló formájúak a Bulgakovo

3 Eredeti írásmódban: *Ополе*. A Vlagyimiri és Ivanovói területen található, vízmosságokkal és domhátakkal tagolt fennsík, és történelmi régió – a ford.

мордовского могильника (МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА 1969, табл. 19. 2–3), у волжских болгар (КАЗАКОВ 1991, 137, рис. 44. 70–71). Несмотря на значительный массив раскопанных памятников, в Пермском Предуралье данный тип накладок зафиксирован достаточно редко: в Питерском (Степаново Плотбище) (ДАНИЧ 2013, рис. 1. 2, 47), Огурдинском (БЕЛЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2012, рис. 66. 31–32) могильниках. Похожую форму имеют накладки на сбруе из п. 1 Булгаково (КОМАР 2018, рис. 90) и А. Комар проводит прямую аналогию их с материалами из п. 31 могильника «Нижняя стрелка» (КОМАР 2018, 246). Но мне кажется, что накладки из Булгаково имеют принципиально другое производство, во всяком случае позолоту на поверхности. Наши изделия значительно проще в изготовлении.

Наконечники, аналогичные изделиям данной группы, обнаруженные в Вельском Владимирской области также связаны со второй половиной X в. (МУРАШЕВА 2000, рис. 93. 2 Б).

Таким образом, на основании нумизматических находок в погребениях Ветлужско-Вятского междуречья и в памятниках соседних территорий, содержащих аналогичные предметы поясной гарнитуры, можно в целом группу датировать второй половиной X в.

Группа 4

Погребение 13 Веселовского; п. 2 Юмского; п. 3 Русенихинского; жк. 2 Русенихинского; жк. 19 Выжумского могильников. Близкие, почти одинаковые по составу наборы обнаружены также в п. 10 Анаткасинского и п. 28 «Нижняя стрелка» марийских могильников. Пряжка от такого пояса находится в сборах на могильнике «Кузинские хутора».

Все объекты связаны с мужской субкультурой. Объединяющими элементами являются сердцевидные и квадратные с прорезью накладки с одинаковым растительным орнаментом. Накладки, пряжки и наконечники из разных памятников имеют полное сходство по размерам и деталям оформления с использованием золочения, на основании чего возможно предположить их производство в одном месте. На анализ металла взяты изделия из двух памятников: жк. 19 Выжумского и п. 2 Юмского могильников. Результаты анализа выявили сходные данные в составе металла при небольшом преобладании серебра в квадратных накладках Юмского могильника и, напротив, в сердцевидных накладках Выжумского могильника.

Покрой поясов также идентичен; тонкая кожа охватывает ремень и смыкается на лицевой (п. 3, жк. 2 Русе-

1. сиржából származó lószerszámveretek (КОМАР 2018, рис. 90). Közöttük, és „Nyizsnyjaja sztrejka” 31. sírjának anyagai között O. Komar közvetlen párhuzamot vont (КОМАР 2018, 246). Számomra azonban úgy tűnik, hogy a bulgakovói veretek más készítéstechnikájúak, legalábbis felületükön aranyozás található. A mi tárgyaink jelentősen egyszerűbb kivitelűek.

Jelen csoport szíjvégeinek a veszkovói (Vlagyimiri terület) párhuzamai szintén a 10. század második felére tehetők (MURASOVA 2000, рис. 93. 2 Б).

Ily módon a Vetluga–Vjatka-folyóköz sírjaiból, valamint a szomszédos területek párhuzamba állítható övrészleteket tartalmazó lelőhelyeiről származó numizmatikai anyagok alapján a csoportot egészében véve a 10. század második felére lehet keltezni.

4. csoport

Veszolov tanya 13. sír; Juma 2. sír; Ruszenyiha 3. sír, 2. áldozati leletegyüttes; Vizsum 19. áldozati leletegyüttes. Ezekhez közeli, majdnem azonos összetételű készletek kerültek elő Anatkaszi (10. sír) és „Nyizsnyjaja sztrejka” (28. sír) mari temetőkből. Ilyen öv csatja „Kuzinszkije hutora” temető leletanyagából is ismert.

Mindegyik tárgy férfiakhhoz köthető. Közös vonásnak tarthatók a szív alakú és áttört négyzetes veretek, azonos növényi díszítéssel. A különböző lelőhelyekről származó veretek, csatok és szíjvégek teljesen hasonlóak méreteik, kialakításbeli részleteik és az aranyozás használata tekintetében, melyek alapján feltételezhető, hogy azok egy helyen készültek. Két lelőhely esetében anyagvizsgálatok történtek: Vizsum 19. áldozati leletegyüttesének és Juma 2. sírjának anyagain. A vizsgálatok a fémek hasonló összetételére derítettek fényt, ugyanakkor a négyzetes veretek közül a jumai temető darabjai tartalmaztak kicsit nagyobb arányban ezüstöt, míg a szív alakú veretek esetében a vizsumi temető leletei.

Az övek felépítése is azonos: a szíjat egy vékony réteg bőr borítja, amely a külső (Ruszenyiha 3. sír, 2. áldozati leletegyüttes; Vizsum 19. áldozati leletegyüttes) vagy a belső (Veszolov tanya 13. sír) oldalon záródik. Minden valószínűség szerint nem volt jelentősége, hogy a vékony bőrszíj melyik oldalon záródott, mivel a jumai temető 2. sírjából származó öv elkészítése során a bőr alap különböző részében mindkét megoldást alkalmazták. A szerkezeti felépítések közül a durvább bőrszíj vékonyabb bőrrel való beborítása a Krjukovo-Kuzsnovo mordvin temetője 505. sírjának övével rokonítható (ZELENCOVA–MITOJAN–SZAPRIKINA 2012, 43). Az övek között a derekat két fordulattal körülfo-gó példányok vannak túlsúlyban.

нихинского; жк. 19 Выжумского могильников) или изначной (п. 13 Веселовского могильника) сторонах. По всей вероятности, не имеет значения с какой стороны смыкалась тонкая кожа, так как на разных участках кожаной ленты из п. 2 Юмского могильника при сборке пояса использованы оба способа. Крой поясов с обертыванием тонкой кожи вокруг полоски грубой кожи имеет сходство с поясом из п. 505 Крюково-Кужновского мордовского могильника (ЗЕЛЕНЦОВА–МИТОЯН–САПРЫКИНА 2012, 43). Среди поясов преобладают ремни, обернутые вокруг корпуса человека в 2 оборота.

Датировка

Погребение 3 Русенихинского могильника содержит несколько нумизматических единиц (НИКИТИНА 2018a, табл. 5. 4–7): 2 литых односторонние подражания саманидским дирхемам, изготовленных в Волжской Булгарии, датированы 293 г.х. (= 903/904 г.), один оттиск с подражания саманидскому дирхему 366 г.х. (= 976/977 г.) (МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 242–243). По совокупности вещевого материала (гривна глазовского типа, калачевидные серьги и т.д.) и нумизматического материала погребение датируется второй половиной X в. (НИКИТИНА 2018a, рис. 31–32).

Погребение 13 Веселовского могильника Г. А. Архипов связал с X–XI вв. (АРХИПОВ 1973, 66–67), А. Х. Халиков с X – первой половиной XI вв. (ХАЛИКОВ–БЕЗУХОВА 1960, 56). В состав сопровождающего инвентаря входят достаточно яркие привозные вещи (расческа и сьюлгана-фибула), позволяющие определить дату в пределах второй половины X–XI вв. (НИКИТИНА 2017, 290). Подковообразные фибулы из трапециевидного в сечении дрота с многогранными головками имеют аналогии в памятниках Ленинградской, Тверской, Смоленской, Ярославской областей, Новгорода, Украины, Прибалтики, Финляндии, Швеции, Норвегии, Готланда. На территории Древней Руси подобные фибулы датируются X – первой половиной XI в., в Финляндии – с IX по начало XI вв. (МАЛЬМ 1967, 181–182; СЕДОВА 1997, 72). Аналогичная фибула обнаружена в жк. 4 могильника «Нижняя стрелка» (НИКИТИНА 2012, 67). Костяная расческа с футляром относится ко второй группе односторонних изделий. Появление футляров к расческам в Западной Европе происходит не ранее середины X в. (Фехнер 1963, 40), в Новгороде во второй половине X в. (SMIRNOVA 2002, 80, таб. 2). Футляры однопарной конструкции преобладали в XI в. (SMIRNOVA 2002, 81, таб. 4).

Таким образом, дату п. 13 Веселовского могильника можно уточнить второй половиной X в.

Időrend

A ruszenyihai temető 3. sírja több érmét is tartalmazott (NYIKITYINA 2018a, табл. 5. 4–7): két darab öntött, egyoldalú Számánida dirhemutánzatot, melyek Volgai Bolgáriában készültek és 293 AH (= 903/904)-re datálhatók, valamint 1 darab, egy 366 AH (= 976/977)-ra mutató Számánida dirhem utánzatának másolatát (МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 242–243). A tárgyi leletanyag összességére (glazovi típusú nyakperec, félhold alakú fülbevalók stb.) és a numizmatikai anyag alapján a sír a 10. század második felére keltezhető (NYIKITYINA 2018a, рис. 31–32).

Veszélov tanya 13. sírját G. A. Arhipov a 10–11. századra keltezte (АРХИПОВ 1973, 66–67), А. Н. Halikov pedig a 10. századtól a 11. század első feléig (HALIKOV–BEZUHOVA 1960, 56). A mellékletek között meglehetősen feltűnő, importtárgyak (fésű, szjulgama [fibula]) ismertek, melyek alapján a sír időrendjét a 10. század második fele – 11. század közé lehet tenni (NYIKITYINA 2017, 290). A trapéz átmetszetű drótból formált, poliédeses végződéssel ellátott patkó alakú fibulák párhuzamai a Leningrádi, Tveri, Szmolenszki, Jaroszlavlvi területek, valamint Novgorod, Ukrajna, a Baltikum, Finnország, Svédország, Norvégia és Gotland lelőhelyeiről ismertek. A Kijevi Rusz területén az ilyen fibulák a 10. század – 11. század első fele közé keltezhetők, Finnországban a 9. századtól a 11. század elejéig (MALM 1967, 181–182; SZEDOVA 1997, 72). Hasonló fibula került elő „Nyizsnyjaja sztrelka” 4. áldozati leletegyütteséből (NYIKITYINA 2012, 67). A tokkal ellátott csont fésű az egyoldalú tárgyak második csoportjába tartozik. A fésűk számára szolgáló tokok Nyugat-Európában a 10. század közepénél nem korábban jelentek meg (FEHNER 1963, 40), Novgorodban a 10. század második felében (SMIRNOVA 2002, 80, таб. 2). A kétoldalú fésűk tokjai a 11. században voltak túlsúlyban (SMIRNOVA 2002, 81, таб. 4).

Ily módon Veszélov tanya 13. sírjának datálását a 10. század második felére tudjuk pontosítani.

Ilyen típusú veretekből álló övkészletek ismertek a panovói 2. sírből (KRYLASZOVA–BELAVIN–TÜRК 2014, 476, Fig. 2), a Krjukovo-kuzsnovói mordvin temető 67. sírjából (МАТЕРИАЛИ ПО ІСТОРІЈІ МОРДВИ 1952, табл. XXXI. 2) és a Volga felső szakaszán Tyimerjovo 190. kurgánjából (MALM 1963, 67, рис. 39. 1) is ismertek.

Panovo és Krjukovo-Kuzsnovo temetők leletanyagának fényképei alapján az övek szerkezete más volt: egy réteg vastag bőrre erősítettek egy réteg vékony bőrt (KRYLASZOVA–BELAVIN–TÜRК 2014, Fig. 8. 9a; МАТЕРИАЛИ ПО ІСТОРІЈІ МОРДВИ 1952, табл. XXXI. 2). A ljadai temetőből ilyen szerkezetű, és párhuzamba állítható szív alakú veretekkel ellátott öv töredéke ismert (ALBOM DREVNOSZTYEJ MORDOVSKOVO 1941, табл. VI. 15).

Сочетание идентичных типов накладок известно по материалам п. 2 Пановского (KRYLASZOVA–BELAVIN–TÜRK 2014, 476, Fig. 2) и п. 67 Крюково-Кужновского мордовских (МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ МОРДВЫ 1952, табл. XXXI. 2) могильников и кургане 190 Тиме-рёво (МАЛЬМ 1963, 67, рис. 39. 1) в Верхнем Поволжье.

Судя по фотографиям материалов из Пановского и Крюково-Кужновского могильников, способ сборки поясов был иной: слой тонкой кожи крепился поверх слоя толстой кожи (KRYLASZOVA–BELAVIN–TÜRK 2014, Fig. 8. 9a; МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ МОРДВЫ 1952, табл. XXXI. 2). Такой же способ сборки у фрагмента пояса с аналогичными сердцевидными накладками из Лядинского могильника (АЛЬБОМ ДРЕВНОСТЕЙ МОРДОВСКОГО 1941, табл. VI. 15).

Сердцевидные накладки близки типу XXVIII 1A классификации В. В. Мурашевой, которая датирует их по материалам находок в Гнездово и Кирьяново второй половиной X–XI вв. (МУРАШЕВА 2000, 115–116, рис. 62. 1A). Аналогии известны в Старой Ладоге (МИХАЙЛОВ 1997, 252, рис. 2. 5), Лядинском мордовском могильнике (АЛЬБОМ ДРЕВНОСТЕЙ МОРДОВСКОГО 1941, табл. VI. 15, табл. VIII. 13), единичные экземпляры в могильнике Степаново Плотбище в Пермском Предуралье (ДАНИЧ 2013, рис. 1. 13).

К сожалению, при публикации указанных изделий не уделено внимание деталям орнамента, в частности не отмечены следы золочения. В случаях отсутствия золочения, накладки в большей степени соответствуют изделиям из п. 6 Русенихинского могильника, которые входят в другую группу поясов.

Квадратные накладки достаточно часто встречаются в марийских могильниках Поветлужья (АРХИПОВ 1973, рис. 43. 13, рис. 72) и мордовских погребальных памятниках (МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ МОРДВЫ 1952, табл. XXXI. 2), в материалах Огурдинского и Рождественского могильников в Пермском Предуралье (БЕЛАВИН 2000, рис. 47. 53; БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2008, рис. 199. 3), в Вотчинском могильнике в бассейне р. Вычегды (ИСТОМИНА 1999, 94), во Владимирских курганах, Тиме-рёво и Кирьяново Ярославской области второй половины X в., в Гнездово Смоленской области X в. (МАЛЬМ 1963, рис. 39. 1; МУРАШЕВА 2000, 116, рис. 62. 1Г, 1Д), в Новгороде (КОЗЛОВА 2004, 189, рис. 2. 10), Старой Ладоге (МИХАЙЛОВ 1997, 252, рис. 2. 4), в средневековых древностях на Кубенском озере (ЗАЙЦЕВА 2008, 89, рис. 76. 1). В огромном количестве аналогий также следует различать изделия выполненные с использованием золочения или без него, но, к сожалению, в настоящее время этот аспект не отражен в большинстве публикаций.

A szív alakú veretek a V. V. Murasova klasszifikációja szerinti XXVIII 1A típushoz állnak közel, aki a gnyozdovói és kirjanovói anyagok alapján a 10. század második felére – 11. századra keltezte azokat (MURASOVA 2000, 115–116, рис. 62. 1A). Ismertek párhuzamok Sztaraja Ladogából (МИХАЙЛОВ 1997, 252, рис. 2. 5), Ljada mordvin temetőjéből (АЛЬБОМ ДРЕВНОСТЕЙ МОРДОВСКОГО 1941, табл. VI. 15, табл. VIII. 13) és néhány darab Szytepanovo Plotbiscse (az Urál nyugati oldalának Perm városa környéki részén elhelyezkedő) temetőjéből is (DANYICS 2013, рис. 1. 13).

Sajnos a fenti leletek publikációiban nem fordítottak figyelmet a díszítés részleteire, például az aranyozás nyomai nem kerültek említésre. Aranyozás nélkül a veretek inkább Ruszenyiha 6. sírjának leleteivel kapcsolhatók össze, melyek azonban már az övek egy másik csoportjába tartoznak.

Négyzetes veretek meglehetősen gyakran előfordulnak a Vetluga-menti mari temetőben (АРХИПОВ 1973, рис. 43. 13, рис. 72), a mordvin temetkezési helyeken (МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ МОРДВЫ 1952, табл. XXXI. 2), az Urál nyugati oldalának Perm városa környéki részén található Ogurgyino és Rozsgyesztvenszk temetőiben (БЕЛАВИН 2000, рис. 47. 53; БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2008, рис. 199. 3), a Vicsegda folyó medencéjében található Votcsa temetőjében (ISZTOMINA 1999, 94), a vlagyimiri Tyimerjovo és Kirjanovo (Jaroslavlvi terület) kurgánjaiban, a 10. század második felére datálhatóan. A Szmolenszki területen Gnyozdovóban (10. század) (МАЛЬМ 1963, рис. 39. 1; MURASOVA 2000, 116, рис. 62. 1Г, 1Д), Novgorodban (КОЗЛОВА 2004, 189, рис. 2. 10), Sztaraja Ladogában (МИХАЙЛОВ 1997, 252, рис. 2. 4), és a Kubena tó középkori lelőhelyein (ЗАЙЦЕВА 2008, 89, рис. 76. 1). A nagyszámú párhuzamok között szintén érdemes megkülönböztetni az aranyozott, illetve aranyozás nélküli darabokat, de sajnos ez napjainkban a publikációk többségében nincs feltüntetve.

A főszíjak nagy szíjvégeinek pontos másolata Tyimerjovo 450. kurgánjából került elő a 10. század második felére datálhatóan (MURASOVA 2000, 60, 123, рис. 89. 1A). A Ladoga-tónál lévő Kirilino anyagai között egy hasonló szíjvéget a 10. századi tárgyak közé sorolták (КОЦСКУРКИНА 1989, рис. 88. 4).

Veszелov tanya 13. sírjából egy olyan, eltérően díszített szíjvég töredéke került elő, amely a Dubovszkij 73. sírjából származó hasonló lelet párhuzama (NYIKITYINA 2012, рис. 277. 7), ahonnan egy 315 АН (= 927/928)-ra mutató Számánida érme került elő. V. V. Murasova párhuzamaikat Gnyozdovo 52. és Kirilino 89. kurgánjaiból jelölte meg a 10. század második felére datálhatóan (MURASOVA 2000, 62, 124, рис. 93. 1A, 1Б).

Точная копия большим наконечником от основных ремней обнаружена в кургане 450 Тимерёво второй половины X в. (МУРАШЕВА 2000, 60, 123, рис. 89. 1А). По материалам Кирилино в Приладожье подобный наконечник включен в раздел коллекций X в. (КОЧКУРКИНА 1989, рис. 88. 4).

В п. 13 Вессловского могильника обнаружен фрагмент наконечника с другим декоративным оформлением, аналогичный изделию из п. 73 Дубовского могильника (НИКИТИНА 2012, рис. 277. 7) с монетой Саманидов 315 г.х. (= 927/928 гт.). Аналоги отмечены В. В. Мурашевой в кургане 52 Гнездово и кургане 89 у д. Кирилино второй половины X в. (МУРАШЕВА 2000, 62, 124, рис. 93. 1А, 1Б).

Малый наконечник с орнаментом из двух трехлепестковых цветков из жк. 2 Русенихи находит аналогии в подъёмном материале из разрушенных захоронений могильника «Черемисское кладбище» (НИКИТИНА 2012, рис. 112. 12). Изображение трехлепесткового цветка выполнено в стиле декора на венгерских накладках (THE ANCIENT HUNGARIANS, 98, рис. 28).

Малые наконечники с заостренным или закругленным концом и треугольным углублением у короткого края из п. 13 Вессловского и жк. 19 Выжумского могильников идентичны наконечникам из п. 26 могильника «Нижняя стрелка» и п. 45 Дубовского могильника с монетой династии Зияридов 356–363 г.х. (= 966–974 гт.) (ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 161). Близкие, почти тождественные, изделия обнаружены в пп. 48 и 90 Рождественского комплекса (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2008, рис. 201. 22–23) в Пермском Предуралье также с денежными единицами династии Саманидов: п. 48 – подражание куфическому дирхему X в.; п. 90 – монета 350–366 г.х. (= 961–976 гт.) (ВИЛЬДАНОВ 2008, 536–537), а также в пп. 129, 160, 178, включенных в группу X в. (Презентация Крыласовой).

Изделия малых форм с каплевидными выступами типа накладок из жк. 2 и п. 3 Русенихинского могильника достаточно часто фиксируются в венгерских памятниках периода Арпадов (THE ANCIENT HUNGARIANS, 84, 88, 205; TOČIK 1968, taf. XXXVL. 19–21; ISTVÁNOVITS 2003, 732; RÉVÉSZ 1996, 226, 325). Малые накладки из жк. 2 Русенихинского могильника полностью соответствуют накладке из Pusztá-Bukova (Пуста-Букова) (HAMPEL 1907, 23. tábla 3).

По нумизматическому материалу, инвентарю погребений и аналогиям принадлежностям поясной гарнитуры можно датировать группу, в целом, второй половиной X в.

A Ruszenyiha 2. áldozati leletegyütteséből származó kisméretű, két darab háromszirmú virág motívummal díszített szíjvég párhuzamai „Cseremisszkoje kladbiscse” temetőjének megsemmisült temetkezéseiből ismertek (NYIKITYINA 2012, рис. 112. 12). A háromszirmú virágmotívum a magyar veretek díszítőművészetében is megtalálható (THE ANCIENT HUNGARIANS 98, рис. 28).

A Veszélov tanya 13. sírjából és Vizsum 19. áldozati leletegyütteséből származó kisméretű, elhegyesedő vagy lekerékített végű, tövüknél háromszög alakú bemélyített résszel rendelkező szíjvégek megegyeznek a „Nyizsnyjaja sztrelka” 26. és Dubovszkij 45. sírjaiból származó szíjvégekkel, ahonnan egy Zijárida-dinasztiához köthető 356–363 AH (= 966–974)-ra keltezhető érem is előkerült (FJODO-ROV-DAVIDOV 1984, 161). Közele, majdnem egyforma tárgyak kerültek elő az Urál nyugati oldalán, Perm városa mellől, Rozsgyesztvenszk 48. és 90. sírjaiból (BELAVIN–KRILASZOVA 2008, рис. 201. 22–23), szintén Számánida érmék kíséretében: a 48. sírban egy 10. századi, kúfikus dirhemutánzata, a 90. sírban pedig egy 350–366 AH (= 961–976)-ra keltezhető érme volt (VILDANOV 2008, 536–537), ahogy a 129, 160. és 178. sírokban is, melyek a 10. századi csoportba sorolhatók (KrilaszoVA előadása).

Kisméretű, csepp alakú kiálló részekkel ellátott típusú veretek, mint a Ruszenyiha 2. áldozati leletegyütteséből és 3. sírjából származók, meglehetősen gyakran előfordulnak a honfoglalás kori magyar lelőhelyeken (THE ANCIENT HUNGARIANS, 84, 88, 205; TOČIK 1968, taf. XXXVL. 19–21; ISTVÁNOVITS 2003, 732; RÉVÉSZ 1996, 226, 325). A Ruszenyiha 2. áldozati leletegyütteséből származó kisméretű veretek teljesen megegyeznek a Pusztá-Bukováról származó példánnyal (HAMPEL 1907, 23. tábla 3).

A numizmatikai anyag, a sírok mellékletei és az övrészek párhuzamai alapján a csoportot egészében véve a 10. század második felére lehet keltezni.

5. csoport

„Nyizsnyjaja sztrelka” 29. és 30. sír; Dubovszkij 58. sír.

Mindegyik sír női viseleti elemeket tartalmazott, melyek lehetővé teszik ezen övek tulajdonosainak nemmeghatározását.

Az övek két réteg, különböző vastagságú és feltehetően különböző színárnyalatú bőrből álltak. Az öv 1,5 fordulattal fogta körül a testet és a vége lefelé lógott. Az övkészletekben két típusú veretek kaptak helyet, melyeket egy stílusban kiviteleztek, csepp alakú kiálló részekkel és két darab, a középtengelyen elhelyezkedő háromlevelű motívummal, a széleken növényi hajtásokkal. A típusok csak arányaikban

Группа 5

Погребения 29, 30 могильника «Нижняя стрелка»; п. 58 Дубовского могильника.

Все погребения содержат принадлежности женского костюма, которые позволяют определить пол обладательшей данных поясов.

Пояса состояли из двух слоев кожи разной толщины и возможно окраса. Пояс носился в 1,5 оборота и имел спускающий вниз конец. Поясные наборы укомплектованы 2 типами накладок, выполненными в одном художественном стиле с каплевидными выступами и орнаментом из двух, расположенных по центральной оси, трилистников и побегов по боковым краям; типы различны только по пропорциям. Накладки одного типа из разных погребений имеют одинаковые размеры. Мелких накладок не обнаружено. Отсутствие малых накладок является свидетельством того, что вспомогательный ремешок имел только наконечник, что, по мнению В. В. Мурашевой, является древневенгерской традицией (МУРАШЕВА 2000, 72).

Датировка

В п. 30 могильника «Нижняя стрелка» обнаружена монета, которая, по определению Д. Г. Мухаметшина датируется не позже 296 г.х. (= 908 г.), но по находке железной тордированной гривны погребение можно датировать концом X – началом XI вв. (НИКИТИНА–САПРЫКИНА–МИТОЯН 2011, 116).

Погребение 58 Дубовского могильника по бусам (полосатой лимоновидной, черной глазчатой с белыми петлями) и биконьковой подвеске имеет дату конец X – начало XI вв. (НИКИТИНА 2012, 71). В состав поясного набора из п. 58 Дубовского могильника входит наконечник с округлым нижним краем и геометрическим орнаментом, идентичный наконечнику ремня из п. 67 Рождественского могильника в Пермском Предуралье, найденному (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2008, рис. 65, рис. 201. 10) в комплексе с саманидским дирхемом (Абд ал-Малик ибн Нух) 343–350 г.х. (= 954–961 г.) с двумя отверстиями (ВИЛЬДАНОВ 2008, 536). Пряжки геральдической формы с трилистником аналогичны изделиям из пп. 46, 60, 64 Дубовского могильника. В п. 46 совместно с такой пряжкой обнаружены дирхем, два подражания саманидским дирхемам, один односторонний оттиск с подражания куфическому дирхему. По определению Г. А. Федорова-Давыдова одна из монет с ушком для подвешивания с именем Насра ибн Ахмеда связана с периодом 301–331 г.х. (= 913–943 г.) (ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 161). В п. 60 Дубовского могильника найдена силь-

күлөнбөзүк. Аз егы түпүсбә тартуу, де күлөнбөзүк лелетегүттесекбөл сзәрмәзү веретек мәретей егыформәк. Кисмәретү веретек нем керүлтек елө. А кисмәретү веретек һиәня әррә утал, һуғы ә мөллексзјнак сәк сзјјвәге воль, әми V. V. Murasova вәлөмәнйе сзертин корәи мағыар тәрәдици (MURASOVA 2000, 72).

Időrend

„Nyizsnyjaja sztrelka” 30. sírjából előkerült egy érme, amely D. G. Muhametsin meghatározása szerint 296 AH (= 908)-nál nem későbbi, de a csavart vas nyakperec alapján a sírt a 10. század vége – 11. század eleje közé lehet keltezni (NYIKITYINA–SZAPRIKINA–MITOJAN 2011, 116).

Dubovszkij 58. sírja a gyöngyök (citrom alakú sávós, valamint fekete szemes és fehér sávós), továbbá a kettős lófejes csüngő alapján a 10. század vége – 11. század eleje közé keltezhető (NYIKITYINA 2012, 71). Dubovszkij 58. sírja esetében az övkészlet része egy geometrikus mintával díszített, lekerekített alsó részű szíjvég, amely a Rozsgyesztvenszk (Urál nyugati oldalának Perm környéki része) 67. sírjából előkerült szíjvéggel azonos (BELAVIN–KRILASOVA 2008, рис. 65, рис. 201. 10), ahonnan Számánida dirhem is előkerült (Abd al-Malik ibn Nuh) 343–350 AH (= 954–961)-ra keltezhetően, két helyen átütve (VILDANOV 2008, 536). A heraldikus formájú, háromlevelű motívummal ellátott csatok párhuzamai Dubovszkij 46, 60. és 64. sírjaiból ismertek. A 46. sírban ilyen csattal együtt dirhem, két Számánida dirhem-utánczat, és egy kúfikus dirhemutánczat egyoldalú másolata került elő. G. A. Fjodorov-Davidov meghatározása szerint az egyik, egy Naszr ibn Ahmed névvel ellátott érme, amelyet egy füllel szereltek a felfüggesztés céljára, a 301–331 AH (= 913–943) közti periódushoz köthető (FJODOROV-DAVIDOV 1984, 161). Dubovszkij 60. sírjából egy erősen kopott, de átfuratlan Buvajhida érme került elő, Rukn ad-Dunija Abu-Ali Buvejh és Adud ad Daula Abu Sudzsa, valamint a kalifa al-Muti névével, 338–363 AH (= 949–974)-re keltezhetően (FJODOROV-DAVIDOV 1984, 161).

Ily módon az ennek a csoportnak a sírjaiból származó tárgyak a 10. század vége – 11. század eleje közti időszakra tehetők.

Ennek a verettípusnak a párhuzamai kisszámban fordulnak elő. Néhány hasonló veret ismert A. Sz. Uvarov gyűjtéséből a Vlagyimiri területéről, melyek a 10. század második felére kelteződnek (MURASOVA 2000, 41). A hozzájuk legközelebbi övdíszek Jelizavet-Mihajlovka mordvin temetőjének 34. sírjából származnak (MATYERIALNAJA KULTURA 1969, табл. 28. 11–12), amely a 11. stádiumhoz tartozik, a 10. század – 11. század első fele közötti időrendi határokkal (VIHLJAJEV ET AL. 2008, 146).

но стертая, но без отверстий монета Бувейхидов с чеканом Рукн ад-Дуния Абу-Али Бувейх и Ауд ад Дауля Абу Шуджа, имя халифа-ал Мути 338–363 г.х. (= 949–974 г.г.) (ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 161).

Таким образом, вещевые комплексы из погребений данной группы укладываются в хронологический диапазон конца X – начала XI вв.

Аналогии накладкам такого типа немногочислены. Несколько подобных накладок известно из сборов А. С. Уварова во Владимирской области, датированных второй половиной X в. (МУРАШЕВА 2000, 41). Наиболее близки им поясные украшения из п. 34 Елизавет-Михайловского мордовского могильника (МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА 1969, табл. 28. 11–12), которое отнесено к стадии II с хронологическими границами в пределах X–первой половины XI в. (ВИХЛЯЕВ И ДР. 2008, 146).

Учитывая, что погребения с принадлежностями поясной гарнитуры, аналогичной изделиям этой группы, в основном ограничены третьей четвертью X в., следует уточнить дату концом X в.

Группа 6

Погребения 4, 11а, 16, 40 «Нижней стрелки»; п. 6 «Черемисского кладбища»; п. 5 Юмского могильников. По сочетанию смежных признаков погребениям этой группы близки п. 2 Веселовского, жк. 11 Выжумского могильников.

Основная масса погребений мужские, одно погребение (п. 11а «Нижней стрелки») содержит женский инвентарь, но принадлежит женщине-«литейщице», которые в силу сложившейся традиции имели право на мужской инвентарь (НИКИТИНА–ЕФРЕМОВА 2012а, 154). Жертвенный комплекс 11 Выжумского могильника, кроме пояса и ножа, других атрибутов не содержит, вероятно, также связано с мужской культурой.

Ремни имеют одинаковую, сложную структуру и состоят из нескольких кожаных ремешков, соединенных кольцами; имеют дополнительные ремешки-привески. Их объединяет серия накладок: выпуклые мелкие диаметром до 1 см, кольцевидные диаметром более 1,5 см, массивные с каплевидными выступами и окантовкой в виде зерни по краям и растительным орнаментом, зооморфные малые на боковых ремешках, а также поясные кольца и обоймы для скрепления ремней. В большинстве погребений обнаружены однотипные наконечники ремней.

Датировка

В п. 40 «Нижней стрелки» обнаружены несколько нумизматических единиц: дирхем с именем Наср бин Ахме-

Фигулеembe véve, hogy azok a sírok, amelyekből ezen csoport tárgyaival párhuzamba állítható övrészletek ismeretek, főként a 10. század harmadik negyedére datálhatók, így a keltezésüket a 10. század végére kell pontosítani.

6. csoport

„Nyizsnyjaja sztrelka” 4, 11а, 16. és 40. sír; „Cseremisszkoje kladbiscse” 6. sír; Juma 5. sír. Rokon jellegzetességeik alapján ezen csoport sírjaihoz közeleik Veszelov tanya 2. sírja, és Vizsum 11. áldozati leletegyüttese.

A sírok többsége férfi, egy sír („Nyizsnyjaja sztrelka” 11а) tartalmazott női mellékleteket, de az egy olyan „öntő-nőhöz” tartozott, aki a hagyomány alapján férfi tárgyakra tarthatott igényt (NYIKITYINA–JEFREMOVA 2012а, 154). Vizsum 11. áldozati leletegyüttese az övön és a késen kívül egyéb attribútumot nem tartalmazott, feltehetően szintén férfihez köthető.

Az övek felépítése egységes, összetett. Több darab bőrszíjból állnak, melyeket karikák kötnek össze, és kisszíjakkal rendelkeznek. A csoport tagjait összeköti a veretek sorozata: kisméretű, kidomborodó felületű, legfeljebb 1 cm átmérőjű veretek, karika alakú, több mint 1,5 cm átmérőjű veretek, masszív felépítésű, csepp alakú kiálló részekkel, granulált szegéllyel, és növényi ornamentikával ellátott veretek, az oldalsó szíjakon kisméretű, állatalakos veretek, valamint övkarikák és a szíjak rögzítésére szolgáló pántok. A sírok többségében egy típusú szíjvégek kerültek elő.

Időrend

„Nyizsnyjaja sztrelka” 40. sírjában több érmét is feltártak: egy Naszr ibn Ahmed névvel ellátott, Szamarkandban, 327 AH (= 938/939)-ben vert dirhem, egy Al-Muti Billah, Nuh bin Narsz felirattal ellátott, 338 AH (= 949/950) dátumra tehető dirhem, valamint egy egyoldalú Számánida dirhemutánzat, amelyet D. G. Muhametsin 11. századnak határozott meg.

„Nyizsnyjaja sztrelka” 4. sírjából egy kúfikus dirhemutánzat másolata került elő. A csavart, elkalapált végű nyakperec, a csörgős halántékcső, és a kígyófejes karperecek alapján a datálást a 11. századra lehet pontosítani (NYIKITYINA 2012, 68).

A többi sír szintén tartalmazott tárgyakat, ezek használati ideje főleg a 11. századra esik. A 11. sírből „farkasfogas” díszítésű, kígyófejes karperec, felhúzott gyöngyökkel ellátott halántékkarikák, a 16. sírből fonott karperec, a végein kövek számára szolgáló foglalatokkal és körbevágott végekkel rendelkező csavart karperec kerültek elő (NYIKITYINA 2012, 68).

да чеканен в Самарканде в 327 г.х. (= 938/939 г.), дирхем с легендой Ал-Мути Биллаха, Нух бин Нарса имеет дату 338 г.х. (= 949/950 г.), односторонняя имитация саманидского дирхема, которая определена Д. Г. Мухаметшиным в пределах XI в.

В п. 4 «Нижней стрелки» обнаружен оттиск с подражания куфическому дирхему. Находки витой гривны с раскованными концами, височной подвески с бубенчиком и змеиноголовых браслетов позволили уточнить дату в пределах XI в. (НИКИТИНА 2012, 68).

Другие погребения также имели вещи, основное бытование которых приходится на XI в: в п. 11 – змеиноголовый браслет с орнаментом «волчий зуб», височные кольца с напускными бусами, в п. 16 – плетеный браслет на концах с гнездами для вставки камней, витой браслет с обрубленными концами (НИКИТИНА 2012, 68).

Кольцевидные накладки совместно с зооморфными мелкими накладками, наконечником с загнутыми краями (типа обоймы) для крепления обнаружены в п. 33 Выжумского могильника совместно с монетой второй половины X в., использованной в качестве подвески к ожерелью (НИКИТИНА 2016, рис. 83).

Выпуклые мелкие накладки диаметром до 1 см (или накладки-заклепки) имеют аналогии в могильнике Вак-Кур юдинской культуры в Сибири (ТУРОВА 2016, рис. 1. 38), на болгарских селищах (КАЗАКОВ 1991, 132, рис. 44. 6), на Белоозере (ЗАХАРОВ 2004, рис. 96. 6–12), а также в пп. 23 и 101 Рождественского могильника в Пермском Предуралье (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2008, 422, рис. 200. 39). Погребение 23 содержало монеты Саманидов чекана 323/324 г.х. (= 934/935 г.) (ВИЛЬДАНОВ 2008, 536).

Кольцевидные накладки диаметром более 1,5 см, кроме указанных в составе группы погребений, обнаружены также в п. 1 Русенихинского могильника с монетами Алмуш хана X в. (МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 245) и в п. 2 могильника «Затон Михеева», но входят в комплекты с разнородными типами накладок. Аналогии этим изделиям известны в Волжской Болгарии (КАЗАКОВ 1991, рис. 44. 13), Пермском Предуралье у д. Аниково и Рождественск (МУРАШЕВА 2000, 54; БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2008, рис. 200. 18–19). В п. 67 Рождественского могильника они сопровождаются монетами с двумя отверстиями династии Саманидов 343–350 г. х. (= 954–961 г.) (ВИЛЬДАНОВ 2008, 536).

Массивные накладки с каплевидными выступами, окантовкой по бордюру и рельефным растительным орнаментом также известны в могильниках Вак-Кур юдинской (ТУРОВА 2016, рис. 1. 49) и Лядинском мордовской культур (АЛЬБОМ ДРЕВНОСТЕЙ МОРДОВСКОГО 1941, табл. VI. 13).

Karika alakú veretek kisméretű állatalakos veretekkel és tövénél a rögzítés céljára visszahajtott pánttá kiszélesedő szíjvéggel együtt Vizsum 33. sírjából is előkerültek, egy függőként, a nyakék tartozékaként funkcionáló, a 10. század második felére keltezhető érmével együtt (NYIKITYINA 2016, рис. 83).

A kisméretű, kidomborodó felületű, legfőleg 1 cm átmérőjű veretek (vagy veretként szolgáló szegecskek) a szibériai, jugyinói kultúrához tartozó Vak-Kur temetőjéből (TUROVA 2016, рис. 1. 38), a volgai bolgár telepekről (KAZAKOV 1991, 132, рис. 44. 6), Bjeloozeroból (ZAHAROV 2004, рис. 96. 6–12), valamint Rozs gyesztvenszk temetőjének (Urál nyugati oldalának Perm környéki része) 23. és 101. sírjaiból (BELAVIN–KRILASOVA 2008, 422, рис. 200. 39) bírnak párhuzamokkal. A 23. sírből 323/324 AH (= 934/935)-ben vert Számánida érmék kerültek elő (VILDANOV 2008, 536).

A több mint 1,5 cm átmérőjű, karika alakú veretek az itteni csoport sírjain kívül a ruszenyihai temető 1. sírjából is előkerültek Almus kán 10. századi érmével együtt (MUHAMETSIN–GOMZIN 2018, 245), valamint „Zaton Mihejeva” 2. sírjából is, de más típusú veretekkel egy készletben. E tárgyak párhuzamai Volgai Bolgáriából (KAZAKOV 1991, рис. 44. 13) és az Urál nyugati oldalának Perm városa környéki részéről, Anyikovo és Rozs gyesztvenszk falvak mellől (MURASOVA 2000, 54; BELAVIN–KRILASOVA 2008, рис. 200. 18–19) ismertek. A Rozs gyesztvenszk 67. sírjából származó példányok két helyen átfúrt, 343–350 AH (= 954–961)-ra keltezhető Számánida érmékkel együtt kerültek elő (VILDANOV 2008, 536).

Csepp alakú kiálló részekkel, szegélydíszrel és domború növényi mintával ellátott, masszív veretek a jugyinói kultúrához tartozó Vak-Kur (TUROVA 2016, рис. 1. 49) és a mordvin kultúrához tartozó Ljada (ALBOM DREVNOSZTYEJ MORDOVSZKOVO 1941, табл. VI. 13) temetőiből is ismertek.

Az oldalsó szíjakra található állatalakos veretek párhuzamai ismertek Rozs gyesztvenszk temetőjének 23. sírjából (BELAVIN–KRILASOVA 2008, рис. 200. 10), a 10. század első felére tehetően (VILDANOV 2008, 536), az ogurgyinói temető sírjaiból (BELAVIN–KRILASOVA 2012, рис. 66. 25–29), a rodanovói erődített telepről a 10. század második felére – 11. század első felére keltezhetően (KRILASOVA–PODOSZJONOVA–SZARAPULOV 2019, 60), valamint Szibériából Vak-Kur 10–13. századi lelőhelyről (TUROVA 2016, рис. 1. 52–53) és Volgai Bolgáriából a 11. századból (RUGYENKO 2007, рис. 96. 75; KAZAKOV 2007, рис. 56. 66–67).

Az elhagyásodó vég felé szűkülő oldalú és figurális felső szélű szíjvégek csak ezen típusú övekhez köthetők. A Vetluga–

Зооморфные наклады на боковых ремешках имеют аналогии в п. 23 Рождественского могильника (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2008, рис. 200. 10) первой половины X в. (ВИЛЬДАНОВ 2008, 536), погребениях Огурдинского могильника (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2012, рис. 66. 25–29), на Родановом городище во второй половине X – первой половине XI в. (КРЫЛАСОВА–ПОДОСЕНОВА–САРАПУЛОВ 2019, 60), в Сибири на могильнике Вак-Кур X–XIII вв. (ТУРОВА 2016, рис. 1. 52–53) в Волжской Булгарии XI в. (РУДЕНКО 2007, рис. 96, 75; КАЗАКОВ 2007, рис. 56. 66–67).

Наконечник с сужающимися боковыми стенками к заостренному концу и фигурным верхним краем связан с поясами только этого типа. В поясных наборах иной комплектации в Ветлужско-Вятском междуречье подобные наконечники не отмечены. Аналогичные находки обнаружены в памятниках Волжской Булгарии (КАЗАКОВ 1991, рис. 43. 25). В Пермском Предуралье такие находки зафиксированы в Рождественском комплексе, «Степаново Плотбище» и Огурдинском могильниках (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2008, рис. 201. 60; БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2012, рис. 68. 18–20).

Наконечник фигурный с расширением в нижней части, декорированный миндалевидными изображениями в сочетании с растительным орнаментом, имеет аналогии также в Пермском Предуралье (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2012, рис. 68. 23–26), в Починковском могильнике на Волге не ранее XII в. (АРХИПОВ 1986, рис. 17. 48), на Золотаревском поселении в Посурье (БЕЛОРЫБКИН 2003, рис. 72). Оба типа наконечников по материалам Рождественского могильника входят в комплексы второй половины X – первой половины XI в. Но в п. 63 Рождественского могильника такой наконечник находился в комплексе с монетой Исмаила ибн Ахмада 290 г. (= 902/903 г.), имеющей три отверстия, что подтверждает ее очень длительное бытование в качестве подвески (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2008, рис. 201. 65–66; ВИЛЬДАНОВ 2008, 536). Второй тип наконечника зафиксирован в Заозерье Ленинградской области в комплексе начала XI в. (МУРАШЕВА 2000, 125, рис. 97. 2В).

По ряду позиций к погребениям этой группы близки пояса из п. 2 Веселовского и жк. 11 Выжумского могильников. Крутые наклады с выступами объединяют их с п. 11 «Нижней стрелки», а наконечники с изображением извивающегося побег с п. 16 «Нижней стрелки». Крутые наклады с 2 выступами на одной стороне и пряжки со щитком в форме цветка подобные изделия из п. 2 Веселовского могильника известны в Огурдинском могильнике (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2012, рис. 64. 21, рис. 66. 37–38).

Vjatka-folyóköz más összetételű övkészleteiben hasonló szíjvégek nem figyelhetők meg. Párhuzamok kerültek elő Volgai Bulgária lelőhelyeiről (KAZAKOV 1991, рис. 43. 25). Az Urál nyugati oldalának Perm városa környéki részén ilyen leletek Rozsgyesztvenszk, „Sztepanovo Plotbiscse” és Ogurgyino temetőiből ismertek (БЕЛАВИН–КРИЛАСОВА 2008, рис. 201. 60; БЕЛАВИН–КРИЛАСОВА 2012, рис. 68. 18–20).

A figurális díszítésű, alul kiszélesedő, mandula alakú elemekkel és növényi mintákkal díszített szíjvég párhuzamai az Urál nyugati oldalának Perm városa környéki részéről (БЕЛАВИН–КРИЛАСОВА 2012, рис. 68. 23–26), a Volgánál található, a 12. századnál nem korábbi pocsinoki temetőből (АРХИПОВ 1986, рис. 17. 48) és a Szura folyó mentén található Zolotarjovka településről (БЕЛОРЫБКИН 2003, рис. 72) ismertek. Mindkét típusú szíjvég a rozsgyesztvenszki temető anyagai alapján a 10. század második felére – 11. század első felére keltezhető anyagokhoz sorolható. Azonban a rozsgyesztvenszki 63. sírből egy ilyen szíjvég Ismail ibn Ahmad 290 AH (= 902/903)-ra keltezhető érméjével együtt került elő, melyen három furat helyezkedett el, ami bizonyítja annak nagyon hosszú használati idejét függőként (БЕЛАВИН–КРИЛАСОВА 2008, рис. 201. 65–66; ВИЛЬДАНОВ 2008, 536). A második típusú szíjvég a Leningrádi területről, Zaozerjéből, egy 11. század elejére keltezhető együttesből került elő (МУРАШЕВА 2000, 125, рис. 97. 2В).

Az elhelyezési sorrend tekintetében ezen csoport sírjaihoz Veszelo tanya 2. sírjának és Vizsum 11. áldozati leletegyüttesének övei állnak közel. A kiálló részekkel ellátott kerek veretek „Nyizsnyjaja sztrelka” 11. sírjával kapcsolják össze őket, a kanyargó növényi hajtással díszített szíjvégek pedig „Nyizsnyjaja sztrelka” 16. sírjával. Egyik oldalukon 2 darab kiálló résszel ellátott kerek veretek, és a Veszelo tanya 2. sírjának tárgyához hasonló virágalakú testtel ellátott csatok Ogurgyino temetőjéből is ismertek (БЕЛАВИН–КРИЛАСОВА 2012, рис. 64. 21, рис. 66. 37–38).

Állatalakos veretek figurális díszítésű szíjvéggel együtt Rozsgyesztvenszk temetőjének 173. és 334. sírjából ismertek. A 334. sírből továbbá kisméretű veretek-szegecsek, övkarikák és karika alakú veretek is ismertek. Az ebből a sírből származó öv összetételét tekintve egészében véve „Nyizsnyjaja sztrelka” 16. sírjának övéhez áll közel, és az Urál nyugati oldala Perm városa környéki részének anyagai alapján a 10. század vége – 11. század eleje közé keltezhető övek csoportjába tartozik (КРИЛАСОВА 2013, рис. 1a. 125–126). Mivel a rozsgyesztvenszki temető öveinek elemei hiányosak, ezért ezen lelőhely övkészletei közelségének a mértékéről a Vetluga–Vjatka-folyóköz anyagaihoz nem beszélhetünk. Az állatalakos veretek és az elhegyesedő végük felé szűkülő,

Сочетание зооморфных накладок совместно с фигурным наконечником встречено в пп. 173, 334 Рождественского могильника. В п. 334 присутствуют также мелкие накладки-заклепки и поясные кольца и кольцевидные накладки. Пояс из этого погребения в целом по составу деталей близок поясу из п. 16 могильника «Нижняя стрелка» и по материалам Пермского Предуралья входит в группу поясов конца X – начала XI вв. (КРЫЛАСОВА 2013, рис. 1а. 125–126). Поскольку детали поясов в Рождественском могильнике представлены в разрозненном виде, о степени близости поясных наборов указанного памятника с изделиями из могильников Ветлужско-Вятского междуречья, в целом, говорить не приходится. Наличие зооморфных накладок, наконечников с фигурными сужающимися к заостренному концу краями характерно для Огурдинского могильника, но большинство из них расщеплены по разным погребениям не образуя единых комплексов (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2012, 66–68). Нужно отметить, что в Огурдинском могильнике встречено наибольшее количество аналогий элементам поясной гарнитуры данной группы, возможно, по той причине, что этот памятник имеет датировку с рубежа X–XI вв. до середины-второй половины XI в. (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2012, 218). Ближе к материалам Ветлужско-Вятского междуречья комплексы из пп. 27 и 166 (БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2012, рис. 10. 10–12, рис. 50. 7, 9–10), включающие одновременно несколько деталей, но и здесь в силу особенностей погребального обряда невозможно сделать реконструкции полных наборов.

По совокупности деталей поясного набора, группу 6 погребений Ветлужско-Вятского междуречья можно отнести к XI в., что подтверждает и инвентарь погребений (НИКИТИНА 2012, 68).

К этой группе по составу поясного набора из нескольких ремешков, соединенных поясными кольцами, в определенной степени тяготеет пояс из п. 5 «Нижней стрелки», в котором, как и в п. 16 из могильника «Нижняя стрелка», также обнаружены накладки сердцевидной формы различных пропорций, но одинакового оформления со слегка выпуклой поверхностью с бордюром из ложной зерни по контуру и с изображением овала на поверхности (НИКИТИНА 2012, 68–69). Аналогии обнаружены на Измерском селище болгар (КАЗАКОВ 2001, рис. 1. 37), в комплексах Огурдинского могильника середины-конца XI вв., в единичных случаях в Шекшово, Тимерёво, В. В. Мурашевой датированы концом X – началом XI вв. (МУРАШЕВА 2000, 31. 1Б).

В п. 5 и п. 16 могильника «Нижняя стрелка» обнаружены также пряжки стилистически близкие нако-

фигурális szélű szíjvégek az ogurgyinói temetőre jellemzőek, de többségük különféle sírokból került elő és nem képeztek egy leletegyüttest (BELAVIN–KRILASZOVA 2012, 66–68). Szükséges megjegyezni, hogy az ogurgyinói temetőben található a legtöbb párhuzam ezen csoport öveinek elemeihez, feltehetően amiatt, hogy ez a lelőhely a 10–11. század fordulójától kelteződik a 11. század közepéig-második feléig (BELAVIN–KRILASZOVA 2012, 218). A Vetluga-Vjatka-folyóköz anyagaihoz a 27. és 166. sírok leletegyüttese állnak közelebb (BELAVIN–KRILASZOVA 2012, рис. 10. 10–12, рис. 50. 7, 9–10), melyekben együttesen több elem is előfordul, de esetükben a temetkezési rítus jellegzetességei miatt a teljes készletek rekonstrukciója nem lehetséges.

Az övrészletek összessége alapján a Vetluga-Vjatka-folyóköz sírjainak 6. csoportját a 11. századra lehet keltezni, melyet a sírmellékletek is megerősítenek (NYIKITYINA 2012, 68).

Ehhez a csoporthoz az övkészlet összetétele (övkarikákkal egybekötött több szíj) alapján bizonyos fokig közel áll „Nyizsnyjaja sztelka” 5. sírjának öve, amely – mint „Nyizsnyjaja sztelka” 16. sírja esetében – szintén különböző arányokkal rendelkező, de egységes kialakítású, enyhén domború felületű, álggranulációból kialakított szegéllyel rendelkező, felületén ovális alakú elemmel díszített szív alakú veretekkel ellátott (NYIKITYINA 2012, 68–69). Párhuzamok ismertek Izmeri bolgár telepről (KAZAKOV 2001, рис. 1. 37), az ogurgyinói temető 11. század közepi-végi leletegyütteseiből és elszórtan Seksovoból és Tyimerjovoból, melyeket V. V. Murasova a 10. század végére – 11. század elejére keltezett (MURASOVA 2000, 31. 1Б).

„Nyizsnyjaja sztelka” 5. és 16. sírjaiból is előkerültek olyan csatok, melyek stílusukat tekintve a szamarai Volga-könyökben elhelyezkedő Podgornoje 1. telepéről, a volgai bolgár réteg 6. számú építményéből származó szíjvéghez állnak közel, amely a 10. századra keltezett (LIFANOV–SZEDOVA 2003, рис. 5. 5).

A külső megjelenés tekintetében (több, övkarikákkal egybekötött szíjból álló övek) ezen csoport öveihez közel áll Vizsum 4. sírja. De a veretek, valamint a szíjvégek és a csat kialakítása alapján ez az övkészlet elviekben különbözik a csoport többi övétől. Az övkészlet összetétele és az elemek kialakítása alapján párhuzamba állítható a Kablukovo temetőjének 20. kurgánjából és a Beszedi falu mellől előkerült (NYEDOSIVINA 2007, 134), valamint a Moszkvai területen Matvejevskaja falu mellől előkerült 12. századi rusz példányokkal (LATISEVA 1954, 53). Hasonló övveretek Kicsilkosz 1. temetőjének 12. sírjából (SZAVELJEVA 1987, рис. 35. 40), és Ljucin temetőjéből ismertek (DREVNOSZTYI SZEVERO-ZAPADNOVO KRAJA 1893, рис. XII. 4).

нечнику из сооружения 6 болгарского слоя поселения Подгорное I на Самарской луке, связанного с X в. (ЛИФАНОВ–СЕДОВА 2003, рис. 5. 5).

По внешнему виду пояса из нескольких ремешков, соединенных через поясные кольца, к изделиям этой группы приближается п. 4 Выжумского могильника. Но по накладкам и оформлению наконечников и пряжки данный набор принципиально отличается от остальных поясов данной группы. Поясной набор по составу и оформлению деталей аналогичен русским изделиям XII в. из кургана 20 могильника Каблуково и у д. Беседы (НЕДОШИВИНА 2007, 134), а также у д. Матвеевская Московской области (ЛАТЫШЕВА 1954, 53). Аналогичные накладки зафиксированы в п. 12 Кичильковский I могильника (САВЕЛЬЕВА 1987, рис. 35. 40), в Люцинском могильнике (ДРЕВНОСТИ СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО КРАЯ 1893, рис. XII. 4). Пояса с кольцами характерны для балтского типа поясов (ДРЕВНОСТИ СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО КРАЯ 1893, рис. XII. 8).

Лировидные рамчатые пряжки с фигурным лилиевидным украшением на рамке встречаются в этот период на широкой территории Восточной Европы и Средней Азии, в том числе и в Марийском Поволжье и Поветлужье (СЕДОВА 1981, 114; БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2008, 407; АРХИПОВ 1986, рис. 31. 14–15).

Группа 7

Погребение 7 Юмского могильника и п. 3 могильника «Черемисское кладбище». Эти два комплекса имеют одинаковый набор накладок, способ ношения пояса и способ крепления ремешков.

Точных аналогий накладкам в форме нераспустившегося бутона с 6 выступами и ножкой с отверстием для кольца и кольцом нам неизвестно. Но стиль близок накладкам салтовских поясов горизонта IV, V. Интересной деталью оформления пояса являются ремешки, продетые через кольца и образующие самостоятельный ярус. Точно такие же ремешки, продетые в кольца, происходят из п. 5 и неизвестного погребения из раскопок 1929 года Веселовского могильника (рис. 94. 15), из отдельных находок на могильнике «Черемисское кладбище», среди находок в п. 5 могильника «Кузинские хутора».

Абсолютно идентичных полных поясов такого типа мне неизвестно. По небольшому фрагменту из п. 357 Баяновского могильника в Пермском Предуралье можно предположить похожее соединение колец ремешками (ПОДОСЕНОВА 2018, рис. 4), но в целом Баяновский комплекс обнаруживает больше сходства с поясами группы 8.

А кариками ellátott övek jellemzőek a balti típusú övekre (DREVNOSZTYI SZEVERO-ZAPADNOVO KRAJA 1893, рис. XII. 8).

A líra alakú, karikájukon liliommal díszített csatok ebben a periódusban széles körben voltak elterjedve Kelet-Európában és Közép-Ázsiában, köztük a Volga és a Vetluga mariföldi szakaszain is (SZEDOVA 1981, 114; BELAVIN–KRILASZOVA 2008, 407; АРХИПОВ 1986, рис. 31. 14–15).

7. csoport

Juma 7. sír és „Cseremisszkoje kladbisce” 3. sír. A két sír övkészleteinek összetétele, az övek viselési módja, és a szíjak rögzítése azonos.

A zárt bimbó alakú, 6 darab kiálló résszel, alul nyúlvánnyal (azon karika számára szolgáló furattal) és karikával rendelkező veretek pontos párhuzamai számunkra ismeretlenek. De a stílus a IV. és V. szaltovói horizont öveinek vereteihez áll közel. Az övek kialakításainak érdekes részei a karikákon átfűzött szíjak, melyek egy önálló sort képeznek. Pontosan ilyen, karikákon átfűzött szíjak ismertek Veszolov tanya 5. és egy ismeretlen sírjából, az 1929. évi ásatásból (94. kép 15), „Cseremisszkoje kladbisce” temetőjéből és „Kuzinszkije hutora” temetője 5. sírjának leletei között.

Tökéletesen egyező, ilyen típusú teljes övek számomra nem ismertek. A bajanovói temető (Urál nyugati oldalának Perm környéki része) 357. sírjából származó kisméretű töredék alapján feltételezhető a karikák hasonló, szíjjakkal történő összekötése (PODOSZJONOVA 2018, рис. 4), de egészében véve a bajanovói leletegyüttes a 8. csoport öveivel mutat nagyobb hasonlóságot.

Az oldalanként 2 darab, gömb alakú kiálló résszel ellátott hold alakú veretek egymáshoz szorosan illeszkedve lettek felhelyezve. Ilyen veretek Kocsergino 1. sírjából is előkerültek (TALICKIJ 1940, 161, табл. 1. 1a), valamint ezek a veretek hasonlóak a Bekesevo 2. kurgánjának 2. és 3. sírjaiból, Bekesevo II. 5. kurgánjának 1. sírjából (9–10. század, Dél-Urál) (MAZSITOV 1981, рис. 30, рис. 33. г, рис. 34. 38), Varnyi 54. és 144. sírjaiból (SZEMJONOV 1980, табл. XIII. 2, 4), és Bolsije Tyigani 7. és 47. sírjaiból ismert darabokhoz (HALIKOVA–HALIKOV 2018, рис. 7, табл. XXXIII. 9). Bolsije Tyigani 7. sírja a gyöngyök alapján a 9. század közepére – második felére keltezhető (VALIULINA–JENYIOSZOVA–ORFINSZKAJA 2018, 39). Két darab kiálló résszel ellátott hold alakú veretek a Dnyeper középső részének besenyő anyagából (KOMAR 2018, рис. 87. 2), valamint Nyugat-Kazahsztánban Kurman és a bolygatatlan Tortoba 2. sírből ismertek, melyeket az oguz-besenyő periódushoz soroltak (BISZEMBAJEV 2018, рис. 10. 6–9, рис. 17, рис. 125. 5).

Рис. 94. Кочергинский могильник. 1–2: Погребение 3; 3–5: Погребение 1; 6–7: Погребение 5; 8–10: Погребение 4; Веселовский могильник. 11–21: Погребение 5; Могильник «Кузинские Хутора». 22: Погребение 10; 23: Погребение 23
 94. kép. Kocserginői temető: 1–2: 3. sír; 3–5: 1. sír; 6–7: 5. sír; 8–10: 4. sír; Veszélov tanya: 11–21: 5. sír;
 „Kuzinszkije hutora” temető: 22: 10. sír; 23: 23. sír

Луновидные накладки с двумя шаровидными выступами по боковым сторонам крепились друг к другу вплотную. Такие же накладки обнаружены в п. 1 Кочергинского могильника (ТАЛИЦКИЙ 1940, 161, табл. 1. 1а) и сходны с изделиями из пп. 2, 3 кургана 2 Бекешевского, п. 1 кургана 5 Бекешевского II могильников IX–X вв. на Южном Урале (МАЖИТОВ 1981, рис. 30, рис. 33. г, рис. 34. 38), из пп. 54, 144 Варнинского могильника (СЕМЕНОВ 1980, табл. XIII. 2, 4), а также пп. 7 и 47 Больше-Тиганского могильника (ХАЛИКОВА–ХАЛИКОВ 2018, рис. 7, табл. XXXIII. 9). Погребение 7 Больше-Тиганского могильника по совокупности бус датировано серединой – второй половиной IX в. (ВАЛИУЛИНА–ЕНИОСОВА–ОРФИНСКАЯ 2018, 39). Луновидные накладки с двумя выступами встречаются и среди печенежских древностей среднего Днепра (КОМАР 2018, рис. 87.2), в Западном Казахстане в комплексах Курман и в непогребенном погребении 2 комплекса Тортоба, отнесенных к огузско-печенежскому периоду (БИСЕМБАЕВ 2018, рис. 10. 6–9, рис. 17, рис. 125. 5).

Наконечник ремня с округлыми выступами по контуру по оформлению бордюра аналогичен пряжке из п. 302 Крюково-Кужновского могильника (МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ МОРДВЫ 1952, табл. XXXIV. 3) и наконечнику из п. 68 Елизавет-Михайловского могильника (МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА 1969, табл. 36. 2), отнесенных к стадии II, нижняя дата которой X в. (ВИХЛЯЕВ И ДР. 2008, 145). Определенное сходство наблюдается с п. 45 Поломского I могильника (ИВАНОВ 1998, рис. 50. 20). Стиль оформления наконечника имеет сходство с поясными принадлежностями вещей из п. 18 могильника Слободзея IX в. (ТЕЛЬНОВ 2018, рис. 5; КОМАР 2018, рис. 34. 11, 14) и п. 1, к. 32 Катериновки (КОМАР 2018, рис. 14. 4).

Г. А. Архиповым точная аналогия поясу из п. 7 Юмского могильника указана в п. 273 Танкеевского могильника (АРХИПОВ 1973, 37). Но в публикации Е. П. Казакова материалов Танкеевского могильника в п. 273 отражены изделия (квадратная накладка с прорезью и наконечник (КАЗАКОВ 1971, табл. XIX. 5, 32, табл. XX. 49)), не имеющие ничего общего с элементами поясной гарнитуры, входящими в пояса 7 группы.

Таким образом, погребение можно отнести к началу X в., а возможно к рубежу IX–X вв.

Группа 8

Погребение 5 Веселовского; пп. 1–5 Кочергинского могильников; пп. 10, 23 на могильнике «Кузинские хутора»; п. 1 могильника «Черемисское кладбище».

A szélein lekerekített kiálló részekkel ellátott szíjvég a szegély kialakítása alapján a Krjukovo-Kuzsnovo 302. sírjából származó csattal (MATYERIALI PO ISZTORIJI MORDVI 1952, табл. XXXIV. 3) és a Jelizavet-Mihajlovka 68. sírjából származó szíjvéggel hozható párhuzamba (MATYERIALNAJA KULTURA 1969, табл. 36. 2), melyek a 11. fázisra tehetőek, melynek alsó időhatára a 10. század (VIHLJAJEV ET AL. 2008, 145). Közvetlen hasonlóság figyelhető meg a polomi 1. temető 45. sírjával (IVANOV 1998, рис. 50. 20). A szíjvég kialakítása Szlobodzeja (9. század) 18. sírjának övrészelethez (TYELNOV 2018, рис. 5; KOMAR 2018, рис. 34. 11, 14) és Katyerinovka 32. kurgánjának 1. sírjában megfigyeltékhez áll közel (KOMAR 2018, рис. 14. 4).

G. A. Arhipov Juma 7. sírjának övéhez Tankejevka 273. sírjából hozott pontos párhuzamot (ARHIPOV 1973, 37). Azonban Je. P. Kazakovnak a tankejevka-i temetőről szóló publikációjában a 273. sírban olyan tárgyak szerepelnek (átört négyzetes veret és szíjvég [KAZAKOV 1971, табл. XIX. 5, 32, табл. XX. 49]), melyeknek a 7. csoport övkészleteinek elemeivel semmi közös vonásuk nincs.

A fentiek alapján a sírt a 10. század elejére, valószínűleg a 9–10. század fordulójára lehet keltezni.

8. csoport

Veszolov tanya 5. sír; Kocsergino 1–5. sír; „Kuzinszkije hutor” 10. és 23. sír; „Cseremisszkoje kladbisce” 1. sír.

Ennek a csoportnak az egyik sírja („Cseremisszkoje kladbisce” 1. sír) kapcsán O. Komar említett egy veretet, mint egy szubbotci körbe sorolható tárgyat a Vetluga–Vjatka-folyóközéből, kiemelve rendkívülségét és későbbi keltezését (KOMAR 2018, 227).

Fontos megjegyezni, hogy ebben a régióban a hasonló tárgyak nem korlátozódnak egy leletegyüttesre. A nyizsnij novgorodi múzeumban a Veszolov tanya anyagaival való munka során ezzel egyező, lekerekített, pálcátagos bordúrel és háromlevelű motívummal díszített veretek néhány töredéke került elő az 5. sír anyagai közül. E mellett a leletek közt megőrződött egy álgranulációs keretű veret töredéke, mely a „Cseremisszkoje kladbisce” 1. sírjából származó másik tárgy párhuzama (NYIKITYINA 2012, 198, рис. 92. 1–2), így ez megerősíti a két sír hasonló időrendjét. Sajnos valamennyi tárgy nagyon rossz megtartású és csak kisméretű töredékeik maradtak meg (94. kép 17, 19). Feltehetően ebből az okból nem tulajdonítottak nekik figyelmet a korábbi publikációkban. Valószínű, hogy pont ezek a tárgyak lettek helytelenül, kerek kiálló részekkel ellátott négyzetes veretként lerajzolva (94. kép 16) (HALIKOV–BEZUHNOVA 1960, рис. 29. 14), talán ez az oka, hogy a mai napig nem si-

В одном из погребений, входящих в эту группу, (п. 1 могильника «Черемисское кладбище») А. Комар отметил бляшку-накладку в качестве находки субботцевского круга в Ветлужско-Вятском междуречье, отмечая ее исключительность и более позднее происхождение (КОМАР 2018, 227).

Следует сказать, что количество подобных изделий в указанном регионе не ограничено единственной находкой. Работа с коллекцией Веселовского могильника в Нижегородском музее позволила выявить несколько фрагментов от идентичных бляшек округлой формы с узелковым бордюром и украшением трилистника среди коллекции п. 5 этого интересного памятника. Вместе с ними в коллекции сохранился фрагмент накладки с бордюром из ложной зерни, аналогичный другой находке из п. 1 «Черемисского кладбища» (НИКИТИНА 2012, 198, рис. 92. 1–2), что подтверждает хронологическую близость обоих погребений. К сожалению, все изделия имеют очень плохую сохранность и представлены небольшими фрагментами (рис. 94. 17, 19). Вероятно, по этой причине им не было уделено внимания в предшествующих публикациях. Возможно, именно эти изделия были неверно зарисованы как квадратные накладки с круглыми выступами (рис. 94. 16) (ХАЛИКОВ–БЕЗУХОВА 1960, рис. 29. 14), поэтому до настоящего времени зарисованным квадратным накладкам не удастся найти даже приблизительных аналогий.

Предметы, похожие на накладку из п. 1 могильника «Черемисское кладбище», содержатся в материалах пп. 3, 5 Кочергинского могильника (рис. 94. 2), который также входит в круг могильников древнемарийской культуры Ветлужско-Вятского междуречья (НИКИТИНА 2002, 187, 189).

В 2013 году начаты раскопки на могильнике «Кузинские хутора» в Шарьинском районе Костромской области, расположенном в 25 км от могильника «Черемисское кладбище» и имеющем значительный компонент, связанный с древнемарийской культурой. В п. 10 обнаружен поясной набор с бляшками, похожими на изделие из «Черемисского кладбища» (рис. 94. 22). Сохранность бляшек очень плохая, но круглая форма и оформление по бордюру читаются достаточно убедительно (НИКИТИНА 2014-Ао).

Датировка

А. Комар полагает, что известные памятники Марийского Поволжья, включив туда Веселовский, Юмский, «Черемисское кладбище» могильники, не содержат материалов IX в. Следует уточнить, что некрополи Веселовский, «Черемисское кладбище» и Юмский все-же располагаются в верховьях Ветлужско-Вятского междуречья: пер-

кинулось еще только дальнее междуречье, поэтому не следует ожидать, чтобы в них попадались предметы, характерные для более поздних культурных слоев. В настоящее время не удалось обнаружить в этих местах никаких предметов, относящихся к более поздним культурам. В частности, не удалось обнаружить никаких предметов, относящихся к более поздним культурам. В частности, не удалось обнаружить никаких предметов, относящихся к более поздним культурам.

„Cseremisszkoje kladbiscse” 1. sírjának veretéhez hasonló tárgyak voltak Kocserginó temetőjének 3. és 5. sírjaiban (94. kép 2), amely szintén a Vetluga–Vjatka-folyóközben a korai mari kultúra temetőinek körébe tartozik (NYIKITYINA 2002, 187, 189).

2013-ban kezdődtek a feltárások „Kuzinszkije hutora” temető területén, mely a Kosztromai terület Sarjai járásában található, 25 km-re „Cseremisszkoje kladbiscse” temetőjétől. A lelőhely a korai mari kultúra lelőhelykörének fontos komponense. A 10. sírből egy olyan övkészlet került elő, amelynek veretei hasonlóak a „Cseremisszkoje kladbiscse” egyik tárgyán lévőkhöz (94. kép 22). A veretek megtartása igen rossz, de a kerek forma és a bordúr kialakítása meglehetősen jól kivehető (NYIKITYINA 2014-Ао).

Időrend

O. Komar úgy vélte, hogy a Volga mariföldi szakaszának ismert lelőhelyei, bevonva ebbe a körbe Veszolov tanya, Juma, és „Cseremisszkoje kladbiscse” temetőit, nem tartalmaznak 9. századi anyagot. Mindazonáltal szükséges pontosítani, hogy a Veszolov tanya, „Cseremisszkoje kladbiscse” és Juma temetői a Vetluga–Vjatka-folyóközben, a folyók felső szakaszain helyezkednek el, az első kettő a Vetluga felső szakaszán, a másik pedig a Vjatka-medencében a kocserginói temetőtől nem messze.

Véleményem szerint szükséges visszatérni „Cseremisszkoje kladbiscse” 1. sírjának (NYIKITYINA 2012, рис. 91–92) keltezéséhez. A veret maga a Kocserginó 3. sírjából származó darabhoz és Bolsije Tyigani 65. sírjához áll közel, mely a IV. és az V. szaltovói horizont átmenetéhez köthető (KOMAR 2018, рис. 40 b). Mivel O. Komar a IV. horizontot a 10. század ’30-as éveig keltezte (KOMAR 1999, 131), így a „Cseremisszkoje kladbiscse” 1. sírjának időrendjét ő a 10. századra tette.

A temető első kutatója, G. A. Arhipov a sírt a 8–9. század fordulójára keltezte (ARHIPOV 1973, 67). Az Urál-Volga vidék ez után előkerült régészeti leletei ezt a következtetést alátámasztják. Például a füzérdíszes szélű és csörgős csüngőkkel ellátott mellkason viselt veret (NYIKITYINA 2012, рис. 91. 1) a konyeci temetőből (SZTYEFANOVA 1982, рис. 3. 2–4, 6, 12, 27), valamint a Varnyi-i temető girkeszuri fázisának kései szakaszából származó sírokból (7. század közepe) bír párhuzamokkal (SZEMJONOV 1980, 60, табл. IV. 9, 11). Az ívelt felső részű (vízhordó rúd alakú) csüngő (NYIKITYINA 2012, рис. 92. 6) a tankejevka-i temető övvereteire emlékeztet (KAZAKOV 1971, табл. XVII. 16–17). Az 1. sír pálcátagos bordúrral ellátott veretének

вые два в верхней части Ветлуги, второй в Вятском бассейне недалеко от Кочергинского могильника.

По моему мнению, есть необходимость вернуться к датировке п. 1. «Черемисского кладбища» (НИКИТИНА 2012, рис. 91–92). Сама бляшка близка изделию из п. 3 Кочергинского могильника и п. 65 Больше-Тиганского могильника переходного от IV к V этапу салтовских древностей (КОМАР 2018, рис. 40 b). Поскольку А. Комар допускает существование горизонта IV до 30-х годов X в. (КОМАР 1999, 131), дату п. 1 могильника «Черемисское кладбище» он связывает с X в.

Г. А. Архиповым, первым исследователем могильника, обоснована дата указанного погребения рубежом VIII–IX вв. (АРХИПОВ 1973, 67). Последующие археологические находки в Урало-Поволжском регионе подтверждают этот вывод. Например, нагрудная бляха с фестончатыми краями и шумящими подвесками (НИКИТИНА 2012, рис. 91. 1) имеет аналогии в Концовском могильнике (СТЕФАНОВА 1982, рис. 3. 2–4, 6, 12, 27), а также в погребениях поздней стадии гыркешурского этапа Варнинского могильника, датированных серединой VII в. (СЕМЕНОВ 1980, 60, табл. IV. 9, 11). Подвеска в форме коромысла (НИКИТИНА 2012, рис. 92. 6) напоминает поясные подвески Танкеевского могильника (КАЗАКОВ 1971, табл. XVII. 16–17). Орнамент накладки с узелковым бордюром из п. 1 аналогичен декору бляшек-накладок из украшения сбруи Ново-Николаевки (КОМАР 2018, рис. 6. 3) и накладка близка изделиям из п. 217 Крюково-Кужновского могильника, которое датируется концом IX в. (ЗЕЛЕНЦОВА 2018, 282, рис. 2–4).

Мне кажется, на основании приведенных аналогий, есть все основания датировать это погребение IX в. или в крайнем случае не позже рубежа IX–X вв.

Дату погребений Кочергинского могильника также возможно связывать с IX в. Это в свое время достаточно убедительно обосновала Н. А. Лещинская (ЛЕЩИНСКАЯ 1995, 97–98). В контексте датировки памятника интерес представляет находка накладки из п. 5 Кочергинского могильника, на которой в обрамлении узелкового бордюра изображено существо с пастью и гривой (рис. 94. 7). Трактовка семантической нагрузки изображения может быть разной: изображение сидящего льва (КОМАР 2018, 121) или дракона, глотающего солнце (НИКИТИН 2016, 325). Меня в данном случае привлекло сходство изображенного существа с рисунком на коробочке из кат. 154 Дмитриевского могильника салтовской культуры (КОМАР 2018, рис. 26. 22), что свидетельствует о достаточно ранней дате погребения относительно остальных древностей Ветлужско-Вятского междуречья.

дизитése Novo-Nyikolajevka lószerszámveretével állítható párhuzamba (КОМАР 2018, рис. 6. 3) és közel áll Krjukovo-Kuzsnovo 217. sírjának (9. század vége) tárgyaihoz (ZELENCOVA 2018, 282, рис. 2–4).

A felsorolt párhuzamok alapján számomra teljesen megalapozottnak tűnik, hogy ezt a sírt a 9. századra, de legalábbis a 9–10. századok fordulójánál ne későbbre keltezzük.

A kocserginói sírok időrendjét szintén tehetjük a 9. századra. Ezt annak idején meglehetősen jól alátámasztotta N. A. Lescsinszkaja (LESCSINSZKAJA 1995, 97–98). A lelőhely datálása kapcsán érdekes az 5. sír verete, amelyen pálcátagos bordúrral keretelve egy sörényes és száját tató teremtmény van ábrázolva (94. kép 7). Az ábrázolás jelentés-tartalmának magyarázatai különféle lehetnek: ülő oroszán (КОМАР 2018, 121) vagy napot elnyelő sárkány (NYIKITYIN 2016, 325). Figyelemre méltó számomra az itt ábrázolt teremtmény és a szaltovói kultúrkör-beli Dmitrijevka temetőjének 154. kamrasírjából származó kis dobozon látható ábrázolás közti hasonlóság (КОМАР 2018, рис. 26. 22), ami a Vetluga–Vjatka-folyóköz többi emlékéhez viszonyítva a sír meglehetősen korai keltezése mellett szól.

A 9–10. század fordulójára lehet keltezni „Kuzinszkije hutora” 10. sírját (NYIKITYINA 2015, 131). Az árkádos felső részű, stilizált növényi hajtással díszített csüngők az Urál nyugati oldalának Perm városa környéki részén a 9–11. században elterjedt típusnak számítottak (OBORIN 1970, 21; KRILASZOVA 2001, 66). Az árkádos felső résszel és áttört alsó résszel ellátott csüngők a polomi kultúra midlany-saji fázisára, a 8–9. századra jellemzők (GOLGYINA 1999, рис. 177. 15), valamint ismertek „Nyizsnyjaja sztrelka” mari temetőjének 13. áldozati leletegyütteséből, melyet a 9–10. századok fordulójára kelteztek (NYIKITYINA 2012, 66). A „Kuzinszkije hutora” 10. sírjából előkerült ékszerre egy bronz fülkanalat függesztettek. Ennek a díszítménynek párhuzamai Varnyi temetőjének 254. sírjából, a midlany-saji fázisból (8. század – 9. század első fele) (SZEMJONOV 1980, табл. III. 14), valamint „Nyizsnyjaja sztrelka” mari temetőjének a 25. sírjából is előkerültek, ez utóbbi a legkorábbi és a 9. századra keltezhető (NYIKITYINA 2012, 66). „Kuzinszkije hutora” itt tárgyalt 10. sírját az 5. sír metszete, amelyből bimetal csiholó került elő, melynek fogója két ellentétes irányba haladó lovast ábrázol. A tárgy a standard típusok közé sorolható, melyet a nyugati régészet a 10. század elejére keltez, azon érmék datálásának megfelelően, melyek a csiholókkal együtt kerültek elő Luistari 90. és 348. sírjaiból (KRILASZOVA 2007, 172; LEHTOSZALO-HILANDER 1979).

„Kuzinszkije hutora” 23. sírjából veretekkel ellátott öv meglehetősen nagy töredékei kerültek elő (94. kép 23).

К рубежу IX–X вв. можно отнести п. 10 могильника «Кузинские хутора» (НИКИТИНА 2015, 131). Арочные подвески с изображением стилизованного ростка являются распространенным типом в Пермском Предуралье в IX–XI вв. (ОБОРИН 1970, 21; КРЫЛАСОВА 2001, 66). Арочные подвески с прорезной основой характерны для мыдланьшайской стадии полоумской культуры VIII–IX вв. (ГОЛДИНА 1999, рис. 177. 15), известны на марийском могильнике «Нижняя стрелка» в жк. 13, датированном рубежом IX–X вв. (НИКИТИНА 2012, 66). К украшению из п. 10 могильника «Кузинские хутора» подвешена бронзовая копоушка. Такие украшения имеют аналогии в п. 254 мыдланьшайского этапа Варнинского могильника VIII – первой половины IX вв. (СЕМЕНОВ 1980, табл. III. 14), обнаружены также в п. 25 на марийском могильнике «Нижняя стрелка», которое является наиболее ранним и датируется IX в. (НИКИТИНА 2012, 66). Рассматриваемое п. 10 могильника «Кузинские хутора» было перекрыто п. 5, в котором обнаружено биметаллическое кресало с рукоятью в виде изображений двух всадников, скачущих в противоположные стороны. Изделие относится к стандартным типам, отнесенным в западной археологии к началу X в. в соответствии с датой монет, обнаруженных совместно с кресалами в пп. 90 и 348 Луистари (КРЫЛАСОВА 2007, 172; ЛЕХТОСАЛО-ХИЛАНДЕР 1979).

В п. 23 могильника «Кузинские хутора» обнаружены достаточно крупные фрагменты ремня с накладками (рис. 94. 23), имеющими определенное сходство с накладками из Ново-Николаевки (КОМАР 2018, рис. 6. 10–11), из п. 115 Елизавет-Михайловского могильника (ЗЕЛЕНЦОВА 2018, рис. 1. 1–2) и Редикарского клада (ПОДОСЕНОВА 2017, рис. 1. 1–12). Древности, к которым отнесены ново-николаевский и редикарский поясные наборы, по мнению А. В. Комара, синхронны с III–IV этапами салтово-маяцкой КИО и датированы серединой IX – началом X вв. (КОМАР 2011, 67). На территории Западного Поволжья такие наборы бытуют в первой половине X в. (ЗЕЛЕНЦОВА 2019, 66).

В п. 5 Веселовского (рис. 94. 20), пп. 1, 3–5 Кочергинского (рис. 94. 1, 4–5, 8–9) могильников присутствуют также пятиугольные накладки небольших размеров, имеющие одинаково плохую сохранность, что зависит от состава металла (анализ, к сожалению, не проводился). Наибольшее сходство накладки из п. 5 Веселовского и п. 1 Кочергинского могильников обнаруживают с изделиями из п. 175 Крюково-Кужновского могильника (ЗЕЛЕНЦОВА рукопись), которое отнесено к стадии 10, включающей погребения второй половины VIII–IX вв. (ВИХЛЯЕВ И ДР. 2008, 144) и из п. 10 могильни-

А веретек jelentős hasonlóságot mutatnak a Novo-Nyikolajevkából (KOMAR 2018, рис. 6. 10–11), Jelizavet-Mihajlovka 115. sírjából (ZELENCOVA 2018, рис. 1. 1–2) és a redikari kincsből (PODOSZJONOVA 2017, рис. 1. 1–12) származó veretekkel. Azok az emlékek, melyek közé a novo-nyikolajevkai és redikari övkészletek is tartoznak O. Komar véleménye szerint a szaltovói kultúrkör III–IV. horizontjával vannak szinkronban és a 9. század közepére – 10. század elejére keltezhetők (KOMAR 2011, 67). A Volga-vidék nyugati részén ilyen övkészletek a 10. század első felében voltak használatban (ZELENCOVA 2019, 66).

Veszelo tanya 5. sírjából (94. kép 20) és Kocsergino 1. és 3–5. sírjaiból (94. kép 1, 4–5, 8–9) ötszög alakú, kisméretű veretek is ismertek, melyek ugyan olyan rossz megtartásúak, mely az anyagösszetételükkel állhat összefüggésben (vizsgálatot sajnos nem végeztek). Veszelo tanya 5. sírjának és Kocsergino 1. sírjának veretei az alábbi lelőhelyek tárgyaival mutatják a legnagyobb hasonlóságot: Krjukovo-Kuzsnovo 175. sírjának tárgyaival (ZELENCOVA kézirat), amely sír a 10. periódusba tartozik, mely a 8. század második felére – 9. századra keltezhető sírokat foglalja magába (VIHLJAJEV ET AL. 2008, 144). Továbbá Midlany-saj 10. sírjával (GENYING 1962, 15, табл. IV. 15), ahonnan 8. századi érmék is előkerültek (féldrahma és Huszrau korabeli drahmák hátlapjáról készült érme-utánzat függők) (JANYINA 1962, 135), valamint Varnyi temetőjének (SZEMJONOV 1980, табл. XIII. 11), Bolsije Tyigani 68. sírjának és a kaukázusi Tarszkoje sírjainak vereteivel (KOMAR 2018, рис. 41. 9) a III. szaltovói horizontból, a 9. századból, valamint Tankejevka IV. fázisba tartozó sírjaival (KOMAR 2018, 154, 367).

Veszelo tanya 5. sírjából két, ötszög alakú, sarkaikon három darab gömb alakú kiálló résszel ellátott típusú, lekerekített kontúrokkal rendelkező veret került elő (94. kép 11–14). Párhuzamaik Tankejevka 825. sírjából ismertek (KHALIKOVA-KAZAKOV 1977, 199, Pl. XXV. 5, 7), amely a IV. fázisba tartozik (KOMAR 2018, рис. 51).

A sírok ezen csoportját tehát a 9. század végén – 10. század elején egy olyan népesség hagyta hátra, amely késő szubotci hagyományokat őrzött.

3.2. A kulturális kapcsolatok irányai az övkészletek alapján

A Vetluga-Vjatka-folyóköz korai mari lakossága övkészletelemeinek számos párhuzama széles körű kereskedelmi és kulturális kapcsolatokról árulkodik. Egyrészt az őket

но дополнительные свидетельства в Вессловском могильнике и в могильнике «Кузинские хутора». В погребениях группы 7 элементы постсубботцевского и салтовского круга III–IV горизонтов встречаются одновременно.

Интересно, что все могильники, содержащие изделия поясной гарнитуры, характерные для групп 7 и 8, располагаются в северной части Ветлужско-Вятского междуречья (верхнее течение р. Ветлуги или притоки Вятки). В связи с этим хочется вспомнить монографию Б. Пошты «Археологические исследования в Русской земле» (ПОСТА 1905), в которой суммированы результаты экспедиции 1897 года, организованной графом Й. Зичи. Среди материалов широкой территории (юга России, Поволжья, Урала и Сибири) Б. Пошта выделил 3 ключевых комплекса, имеющих наибольшую схожесть с могильниками Венгрии, в числе которых был обозначен Загребинский могильник, расположенный в Ветлужско-Вятском междуречье и имеющий, как показали современные исследования, связь с марийской культурой.

В процессе поиска венгерских параллелей в России этот памятник рассматривался и другими венгерскими исследователями (НАМПЕЛ 1907, 240–241, табл. 1. а, б; ЗАКНАРОВ–АРЕНДТ 1935, 74).

В контексте сохранения постсубботцевского влияния интересно рассмотреть пояс из п. 6 могильника «Нижняя стрелка», который не имеет аналогов в могильниках Ветлужско-Вятского междуречья. Ремень, как и другие пояса этой группы, состоял из кожаной ленты и был обернут вокруг корпуса человека в I оборот и свободный конец спущен вниз. Набор характеризуется наличием 2-х пряжек и 3-х типов накладок с выраженным бордюром по контуру.

Совместное использование аналогичных накладок всех типов в одном комплексе отмечено в кургане 18 Синеглазова субботцевского круга (БОТАЛОВ 1986, рис. 2. 10; КОМАР 2018, рис. 66. 15), которые С. Г. Боталов датирует рубежом IX–X вв. (БОТАЛОВ 1988, 129). Наиболее часты аналогии поясам с тремя типами таких накладок в одном комплексе в венгерских памятниках периода Арпадов: Тисаседеркень, п. 2 (THE ANCIENT HUNGARIANS, 414), Тисаэслар-Башхалом (THE ANCIENT HUNGARIANS, 185), Тисабездед-Харанглаб-дюлэ (ISTVÁNOVITS 2003, 202. tábla), накладки серцевидные и с головкой находились в одном поясном наборе в погребении Вереба (КОМАР 2018, 415, рис. 99. 6; НАМПЕЛ 1905; THE ANCIENT HUNGARIANS, 375).

Пряжка малых размеров с геральдическим щитком дала основания предполагать более поздний облик данного погребения. Немногочисленные аналогии на других территориях относятся ко второй половине X в.: п.

Az analóg övveretek valamennyi típusból egy leletegyüttesben való együttes előfordulására a szubbotci körbe tartozó Szinyeglazovo 18. kurgánja esetében ismerünk példát (BOTALOV 1986, рис. 2. 10; КОМАР 2018, рис. 66. 15), melyeket Sz. G. Botalov a 9–10. század fordulójára keltezett (BOTALOV 1988, 129). A 3. típusba sorolható, ilyen veretekkel ellátott övek egy leletegyüttesből származó párhuzamai a honfoglalás kori magyar lelőhelyeken a leggyakoribbak: Tiszaszederkény 2. sír (THE ANCIENT HUNGARIANS, 414), Tiszaeszlár-Bashalom (THE ANCIENT HUNGARIANS, 185), Tiszabездэд-Harangláb-дүлө (ISTVÁNOVITS 2003, 202. tábla). Szív alakú, valamint kiugró résszel ellátott veretek egy övkészletből, a verebi sírből ismertek (КОМАР 2018, 415, рис. 99. 6; НАМПЕЛ 1905; THE ANCIENT HUNGARIANS, 375).

A kisméretű, pajzs alakú testű csat alapján volt feltételezhető ezen sír későbbi keltezése. A további területeken előkerült kisszámú párhuzama a 10. század második felére keltezhető: Krjukovo-Kuzsnovo 406. sír (11. fázis) és középkori nomád anyagok (IVANOV–KRILASZOVA 2006, рис. 6, 8), valamint Verhnye-Pogromnoje oguz sírjai (КОМАР 2018, 222–223, рис. 89. 6).

Szükséges azonban megjegyezni, hogy a Vetluga–Vjatka-folyóköz lelőhelyein ilyen típusú csatok meglehetősen gyakori leleteknek számítanak: Dubovszkij 46, 58, 60, 64. sírjai, „Nyizsnyjaja sztrelka” 29. és 30. sírjai, valamint 8. és 10. áldozati leletegyüttese, és Ruszenyiha 11. áldozati leletegyüttese (NYIKITYINA 2012, рис. 105. 10; NYIKITYINA 2018a, рис. 61. 11). A hasonló csatok többsége a 10. század második felénél nem keltezhető korábbra, hanem a 10. század második felére illetve annál későbbre: Dubovszkij 60. sírja egy 338–363 AH (= 949–974)-re keltezhető Buvajhida pénze alapján, Dubovszkij 58. sírja a gyöngyök és a szíjvég alapján (NYIKITYINA 2012, 71), «Nyizsnyjaja sztrelka» 8. áldozati leletegyüttese a karperec alapján (NYIKITYINA 2012, 67), valamint Ruszenyiha 11. sírja a 351 AH (= 962)-re keltezhető Számánida dirhemutánzat másolata nyomán (МУХАМЕТСИН–ГОМЗИН 2018, 244). Nem lehet teljesen kizárni, hogy az ilyen csatok már korábban feltűntek. Dubovszkij 46. sírjából egy Számánida érme és egy Számánida dirhemutánzat került elő, amelyek 301–331 AH (= 913–943) közé datálhatók (FJODOROV–DAVIDOV 1984, 161).

A 10. század eleji datálás mellett szól továbbá az említett sírből származó több másik lelet is. Az ötszög alakú csatosttel ellátott csatok hasonlóak Veszelo tanya 5. sírjának, „Nyizsnyjaja sztrelka” 10. sírjának és Dubovszkij 52. sírjának leleteihez (NYIKITYINA 2012, рис. 147. 8, рис. 257. 33), amely temetők a korai mari kultúrához köthetők.

406 Крюково-Кужновского могильника стадии II, материалы средневековых кочевников (ИВАНОВ–КРЫЛАСОВА 2006, рис. 6, 8), огузские погребения Верхне-Погромное (КОМАР 2018, 222–223, рис. 89. 6).

Но следует отметить, что в памятниках Ветлужско-Вятского междуречья пряжки такого типа являются достаточно частыми находками: пп. 46, 58, 60, 64 Дубовского могильника; пп. 29, 30, жк. 8, 10 «Нижней стрелки»; жк. 11 Русенихинского могильника (НИКИТИНА 2012, рис. 105. 10; НИКИТИНА 2018а, рис. 61. 11). Большинство подобных пряжек датируются не ранее второй половины X в. и позже: п. 60 Дубовского по монете Бувейхидов 338–363 г.х. (= 949–974 г.), п. 58 Дубовского по бусам и наконечнику (НИКИТИНА 2012, 71), жк. 8 «Нижней стрелки» по браслету (НИКИТИНА 2012, 67), п. 11 Русенихинского по оттиску с подражания саманидским дирхемам 351 г.х. (= 962 г.) (МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 244). Нельзя абсолютно исключать возможность появления таких пряжек и в более ранний период. Во всяком случае в п. 46 Дубовского могильника обнаружена монета и подражание династии Саманидов 301–331 г.х. (= 913–943 г.) (ФЕДОРОВ–ДАВЫДОВ 1984, 161).

В пользу датировки начала X в. свидетельствуют и другие находки из этого погребения.

Пряжки с пятиугольным щитком имеют сходство с изделиями из п. 5 Веселовского; п. 10 «Нижняя стрелка»; п. 52 Дубовского (НИКИТИНА 2012, рис. 147. 8, рис. 257. 33) могильников, связанных с древнемарийской культурой. Упомянутое п. 52 Дубовского могильника датировано по монетам не ранее 920-х гг. и не позднее конца 950-х гг., вещи также соответствуют этой дате (НИКИТИНА 2012, 69–70). Пряжки такого типа встречены в Танкевском могильнике (КНАЛИКОВА–КАЗАКОВ 1977, 186, Pl. XII. 15).

К началу X в. относятся и массивные браслеты с граничными концами с кружковым орнаментом.

На основании этого я склонна отнести п. 6 могильника «Нижняя стрелка» к X в., вернее всего, не позднее середины X в.

Признавая распространение наборов «с практически идентичным оформлением поясных деталей... в Зауралье, Поволжье и Венгрии», А. Комар все-же считает, что в данном случае это «свидетельствует не о дериватном статусе таких деталей, а о самостоятельном стиле, возникшем позже субботцевского горизонта» (КОМАР 2018, 227).

Не исключая возможности возникновения нового стиля, похожего на существующий ранее, все же трудно согласиться с данным высказыванием. Нужно учитывать, что повторены не только форма и орнаментация изде-

Dubovszkij temetőjének már korábban említett 52. sírja az érmék alapján nem keltezhető a 920-as éveknél korábban, és későbbre a 950-es évek végénél. Az egyéb tárgyak is megfelelnek ennek a datálásnak (NYIKITYINA 2012, 69–70). Az ilyen típusú csatok Tankejevka temetőjéből is ismertek (KHALIKOVA–KAZAKOV 1977, 186, Pl. XII. 15).

A 10. század elejére keltezhető a masszív kialakítású, kör alakú elemekkel díszített, poliéderez végződéssel ellátott karperecek.

Ezek alapján hajlok arra, hogy „Nyizsnyaja sztrejka” 6. sírját a 10. századra, legnagyobb valószínűséggel a 10. század közepénél nem későbbre keltezem.

Felismerve, hogy „gyakorlatilag ugyanilyen motívummal ellátott övdíszek megtalálhatók az Urálon túl, a Volga-vidéken és a Kárpát-medencében is”, O. Komar úgy gondolja, hogy ebben az esetben „mindez nem arra utal, hogy ezek a leletek csupán másolatok lennének, hanem arra, hogy ez egy önálló stílus, amely a szubbotci horizontnál később alakult ki” (KOMAR 2018, 227).

Nem zárható ki egy, a korábbihoz hasonló új stílus kialakulásának lehetősége, mindazonáltal nehéz ezzel a kijelentéssel egyetérteni. Figyelembe kell venni, hogy nemcsak a forma és a tárgyak díszítése ismétlődik, hanem ami különösen fontos, hogy az övkészlet összetétele egészében véve azonos, tehát megmarad mind a három övveret típus. Számomra úgy tűnik, hogy ez az egyezés abban az esetben lehetséges, ha a mester az emlékezetében megőrizte egy valamikor látott minta képét. Máskülönben nehéz megmagyarázni az abszolút egyezést a tárgyak összetételében egy ilyen távoli területen. Teljesen valószínű, hogy a Vetluga–Vjatka-folyóközben a posztszubbotci stílus maradványai megfigyelhetők, amelyek feltehetően ebbe a régióba közvetlenül jutottak el, de egy olyan népesség által, amely közvetlenül ismerte a szubbotci hagyományokat.

A legközelebbi lelőhely, ahol az egyes szubbotci elemek, valamint szaltovói hagyományok a 10. századig megőrződtek, az Bolsije Tyigani temetője, melynek legnagyobb része a 8–9. századra keltezhető.

Az Ilety folyó medencéjében található Krasznogorszkij temető 8. sír övének párhuzamai a Bolsije Tyigani temető övkészleteinek elemeivel ismertek. Az ezüstlemezből készült ötszög alakú veretek és szíjvég – melyeket a szegecskek előlről ütnek át – párhuzamai a Bolsije Tyigani 19. és 35. sírjából, míg a szív alakú veretek az 51. sírből kerültek elő (HALIKOVA–HALIKOV 2018, tabl. XXVII. 9, tabl. XVI. 2, 29). Krasznogorszkij 8. sírjának nagyon érdekes lelete a fémlemezzel ellátott tarsoly, melynek számos párhuzama van a hozzá közeli korai magyar leletek között. A szíjvég és az ötszög alakú veretek kialakítása megegyezik a Dél-Urál-

лий, но, что особенно важно, повторен состав поясного набора в целом с сохранением всех трех типов накладок. Мне кажется, что такой повтор возможен в том случае, если мастер сохранял в памяти увиденный когда-то образец. Или трудно поверить в абсолютное совпадение по комплектации изделий на такой широкой территории. Вполне возможно, что в Ветлужско-Вятском междуречье наблюдается сохранение пережитков постсубботцевского стиля, проникших в этот регион, возможно и опосредовано, но от населения непосредственно знакомого с субботцевскими традициями.

Наиболее близким памятником, в котором отдельные субботцевские элементы, а также салтовские традиции, сохраняются до X в., является Больше-Тиганский могильник, основной комплекс которого относится к VIII–IX вв.

С элементами поясной гарнитуры Больше-Тиганского могильника имеет общие аналогии пояс из п. 8 Красногорского могильника, расположенного в бассейне р. Илети. Накладки пятиугольной формы, наконечник ремня из серебряной пластины со шпеньками, пробивающими поверхность накладки с лицевой стороны, имеют аналогии в пп. 19 и 35, а сердцевидные накладки – в п. 51 Больше-Тиганского могильника (ХАЛИКОВА–ХАЛИКОВ 2018, табл. XXVII. 9, табл. XVI. 2, 29). Очень интересной находкой в п. 8 Красногорского могильника является кошелек-ташка с металлической пластиной, имеющей много параллелей с близкими находками древних венгров. Оформление наконечника и пятиугольных накладок соответствует находкам из Лагеревских курганов на Южном Урале, датируемых в диапазоне IX–X вв. (МАЗИТОВ 1981, рис. 37. 5) и в п. 256 Варнинского могильника (СЕМЕНОВ 1980, табл. XIV. 1).

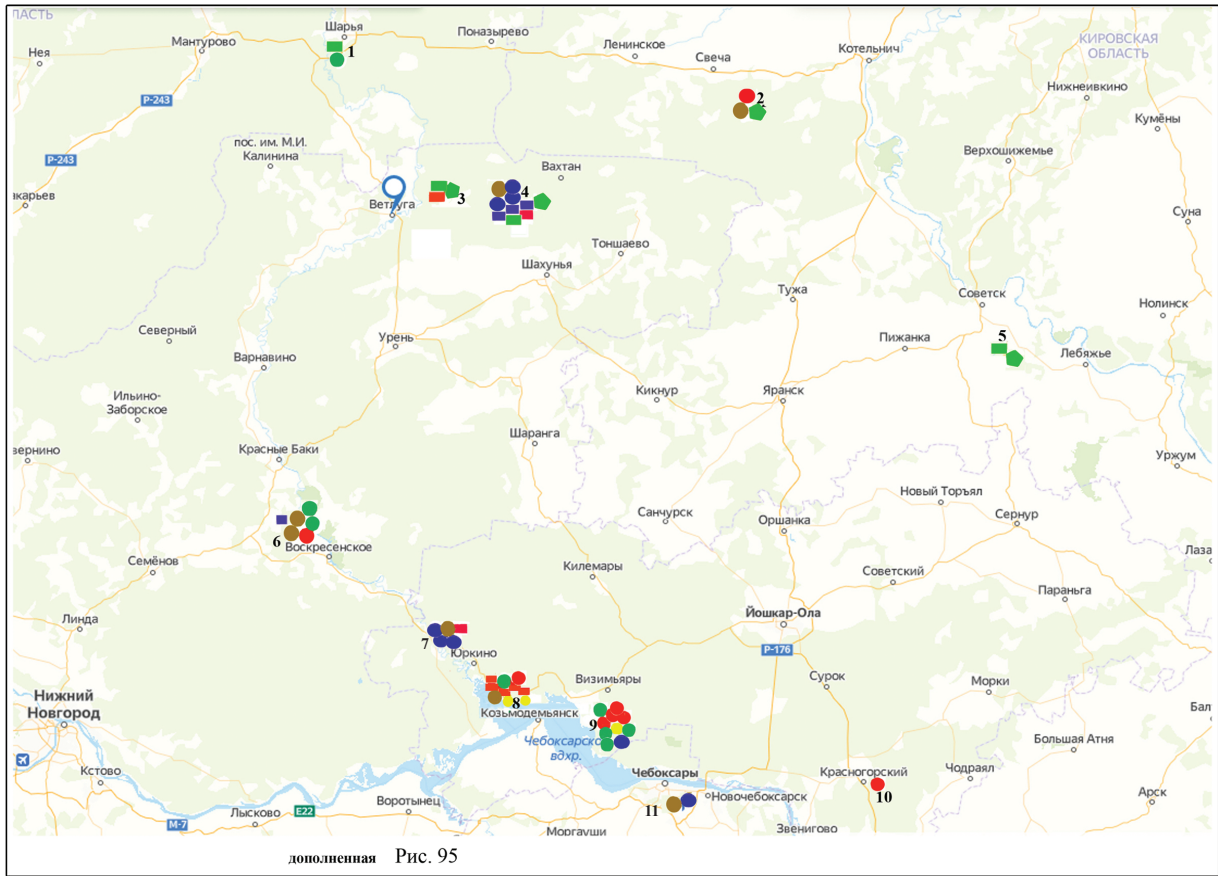
Датировка п. 8 Красногорского могильника основана на находках двух дирхемов, обнаруженных в скоплении костей по центру могилы. Обе монеты относятся к династии Саманидов периода Ахмед б. Исмаила; одна имеет дату 298 г.х. (= 910/911 г.), вторая 301 г.х. (= 913/914 г.). Вещи также имели облик, соответствующий концу IX – началу X вв. Подвески со спаренными и скрученными внутри спиралями имели распространение в пп. 7 и 10 Мыдлань-шайя (ГЕНИНГ 1962, табл. 7. 4–5) с монетами, наиболее поздняя из которых датирована 206 г.х. (= 821/822 г. н.э.) (ЯНИНА 1962, 136). В Варнинском могильнике такие подвески также обнаружены в погребениях мыдлань-шайского этапа (СЕМЕНОВ 1980, табл. VIII. 12, 18). В единичных случаях в муромских и мордовских захоронениях (пп. 74 Чулковского; 157 Крюково-Кужновского могильников) (МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ МОРДВЫ 1952, табл. XVIII. 6) они сохранялись до X в.

ban található lagerevői kurgánokból származó leletekével, melyek a 9–10. századra keltezhetők (MAZSITOV 1981, рис. 37. 5), valamint a Varnyi 256. sírjából származó leletekével (SZEMJONOV 1980, табл. XIV. 1).

Krasznogorszkij 8. sírjának datálása két dirhemem alapul, melyeket a sírgödör közepén egy csontkupacban találtak. Mindkét érme a Számánida dinasztiahoz sorolható és Ahmad ibn Iszmail idejére: az egyik 298 AH (= 910/911)-ra, a másik 301 AH (= 913/914)-ra tehető. A tárgyak szintén a 9. század végére – 10. század elejére jellemzőek. A párban álló, és befelé csavarodó spirálokkal ellátott függők Midlany-saj 7. és 10. sírjában megtalálhatók (GENYING 1962, табл. 7. 4–5) olyan érmékkel, melyek közül a legkésőbbi 206 AH (= 821/822)-re mutat (JANYINA 1962, 136). Varnyi temetőjében ilyen függők szintén előkerültek a Midlany-saji periódus sírjaiból (SZEMJONOV 1980, табл. VIII. 12, 18). Egyes esetekben a muroma és mordvin sírokban ezek előfordulnak még a 10. századig terjedően is (Csulkovo 74. sír; Krjukovo-Kuzsnovo 157. sír) (MATYERIALI PO ISZTORIJI MORDVI 1952, табл. XVIII. 6).

A krasznogorszkiji temető vereteinek van egy érdekessége: hátoldalukon nyírfakéreg-betét került elhelyezésre, amely szorosan követi a veret formáját és kitölti az üreget, melyet a ferdén levágott oldalak képeznek, így a tárgyak szilárdsága nő. Pontosán ilyen ötszög alakú, szegecsnek nyomaival rendelkező, nyírfakéreg töredékek kerültek elő Anatkaszai temetőjéből 2016-ban fémkeresős anyag szétválogatása során, valamint a 14. sírből, mely a bolygatás során teljesen elpusztult. A mai napig nem találkoztam a veretek ilyen rögzítéséről szóló leírással más területek anyagai

Рис. 95. Карта поясных наборов в памятниках Ветлужско-Вятского междуречья по группам. 1: Могильник «Кузинские хутора»; 2: Юмский могильник; 3: Могильник «Черемисское кладбище»; 4: Веселовский могильник; 5: Кочергинский могильник; 6: Русенихинский могильник; 7: Выжумский могильник; 8: Могильник «Нижняя стрелка»; 9: Дубовский могильник; 10: Красногорский могильник; 11: Анаткасинский могильник
 95. kép. Övkészletek a Vetluga–Vjatka-folyóköz lelőhelyein csoportonként. 1: „Kuzinszkije butoná” temető; 2: Jumai temető; 3: „Cseremisszkoje kladbiscse” temető; 4: Veszelo tanya; 5: Kocserginói temető; 6: Ruszenyihai temető; 7: Vizsumi temető; 8: „Nyizsnjajja sztrekka” temető; 9: Dubovszkiji temető; 10: Krasznogorszkiji temető; 11: Anatkaszai-i temető

- - 1 группа 1. csoport
- - 2 группа 2. csoport
- - 3 группа 3. csoport
- - 4 группа 4. csoport
- - 5 группа 5. csoport
- - 6 группа 6. csoport
- - 7 группа 7. csoport
- - 8 группа 8. csoport
- ◆ - пояски с кольцами karikákkal ellátott övek

Накладки Красногорского могильника имеют интересную особенность: с обратной стороны вложена прокладка из бересты, полностью повторяющая форму накладки и заполняющая полость, образованную скошенными бортиками, таким образом укрепляя прочность изделия. Точно такие же пятиугольные фрагменты бересты со следами от шпешков обнаружены на Анаткасинском могильнике в 2016 году при разборке кладоискательского вкопа и в п. 14, которое было полностью разрушено при грабительских раскопках. До настоящего времени я не встречала упоминаний таких особенностей в схеме крепления накладок на других территориях, хотя сочетание металла и бересты, как правило, способствуют хорошей сохранности обоих материалов. Возможно, это традиция при сборке пояса использовалась местными мастерами.

К накладкам из п. 70 Больше-Тиганского могильника близки элементы поясной гарнитуры из п. 8 Русенихинского могильника. Каждый ряд ремня украшен накладками определенного типа, которые близки по форме и орнаментации, но различны по пропорциям и положению на ремне. Накладки изготовлены из белого металла (серебра - ?), орнамент имеет вдавленные контуры, заполненные материалом черного цвета. По технике изготовления и орнаментации данные изделия обнаруживают значительное сходство (имеют различия в очертаниях формы) с накладками из п. 24 и 67 Дубовского могильника.

Похожие изделия из п. 70 Больше-Тиганского могильника относятся к V этапу салтовской КИО–post 900 (КОМАР 2018, 356). Близкий орнамент в салтовских древностях V горизонта, датированного X в., отмечал А. Тюрк (TÜRK 2012, 16). Аналогичные находки зафиксированы в п. 116 Пановского (МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА 1969, 113), п. 194 Крюково-Кужновского (КОМАР 2018, рис. 50), а также в погребениях Лядинского (АЛЬБОМ ДРЕВНОСТЕЙ МОРДОВСКОГО 1941, табл. VI. 12, 22) мордовских могильников, но в описании п. 194 Крюково-Кужновского могильника пояс не упоминается (МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ МОРДВЫ 1952, 67). По стилю и технике орнаментации похожи накладки из разграбленного погребения 18 кургана 3 Каранаевских курганов IX–X вв. (МАЖИТОВ 1981, рис. 58. 14) и Армиевского могильника IX в. в Посурье (БЕЛОРЫБКИН 2003, 110, рис. 74. 63–64), огузского погребения у оз. Челкар в Западном Казахстане (МАКСИМОВ 1969, рис. 3. 1, 6).

Более многочисленны аналогии в венгерских древностях X в. (NEVIZANSKY–KOSTAM 2012, рис. 12. 11–18, рис. 20. 26; BOLLÓK 2015, 398, рис. 52. 5, рис. 132. 19).

Список параллелей с венграми среди предметов, входящих в поясные наборы, достаточно представителен.

közül, habár fém és nyírfakéreg együttes alkalmazása törvényszerűen elősegíti mindkét anyag jó megtartását. Feltehetően az övek összeállításának ezt a módját helyi mesterek gyakorolták.

Bolsije Tyigani 70. sírjának vereteihez közel állnak Ruszenyiha 8. sírjának övkészlet-elemei. A veretes öv valamennyi része meghatározott típusú veretekkel díszített, melyek formájukat és díszítésüket tekintve közeliak, de arányaikban és az övön való elhelyezkedésükben különböznek. A veretek fehér fémből (ezüsből?) készültek, az ornamentika körvonalaai bemélyítettek és fekete színű anyaggal kitöltöttek. Készítéstechnikájukban és díszítésükben ezek a tárgyak jelentős hasonlóságot mutatnak Dubovszkij 24. és 67. sírjainak vereteivel (a formák körvonalaiban vannak eltérések).

Bolsije Tyigani 70. sírjának hasonló leletei az V. horizont és 900 utáni időszakba tartoznak, (КОМАР 2018, 356). Az V. szaltovói horizont anyagában egy közeli, a 10. századra datálható díszítőelemet fedezett fel Türk Attila (TÜRK 2012, 16). Párhuzam leletek a mordvin temetőkből, Panovo 116. sírjából (МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА 1969, 113), Krjukovo-Kuzsnovo 194. sírjából (КОМАР 2018, рис. 50) és a Ijadai temető sírjaiból (АЛЬБОМ ДРЕВНОСТЕЙ МОРДОВСКОГО 1941, табл. VI. 12, 22) ismertek, de Krjukovo-Kuzsnovo 194. sírjának leírásában öv nincs említve (МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ МОРДВИ 1952, 67). A stílus és a díszítés technikája alapján hasonló veretek kerültek elő Karanajevo 3. kurgánjának 18. számú rablott sírjából a 9–10. századra keltezhetően (МАЖИТОВ 1981, рис. 58. 14), valamint Armijovo temetőjéből a Szuramentén a 9. századból (БЕЛОРЫБКИН 2003, 110, рис. 74. 63–64), illetve Nyugat-Kazahsztánból a Cselkar tó melletti oguz sírből (МАКСИМОВ 1969, рис. 3. 1, 6).

Ennél több párhuzamot találunk a 10. századi magyar leletek között (NEVIZANSKY–KOSTAM 2012, рис. 12. 11–18, рис. 20. 26; BOLLÓK 2015, 398, рис. 52. 5, рис. 132. 19).

Az általunk vizsgált övveretek magyar párhuzamainak száma tekintélyes. Két darab, hold alakú elemből álló, bemetszésekkel díszített vereteket, melyekhez hasonlók Veszelov tanya 2. sírjából és „Zaton Mihejeva” 1. sírjából is előkerültek, a Tiszaeszlár-Bashalom (THE ANCIENT HUNGARIANS, 186, рис. 1) és Bana 9. századi – 10. század eleji honfoglaló temetőjéből előkerült öveknél is ismertek (KISS–BARTHA 1970, 224, рис. 5. 8). Analóg övveretek a Prut-Dnyeszter folyóközben is előkerültek Hansca településről (RJABCEVA–RABINOVICS 2014, 270, рис. 3. 60; RJABCEVA–RABINOVICS 2018, 437, рис. 2. 60), valamint Bulgáriából, Debrenből (JOTOV 1993, 124, 128), ahol ezek a kutatók véleménye szerint a magyar hatással hozhatók össz-

Накладки в форме спаренных луновидных фигур с насечками, подобные изделиям из п. 2 Веселовского и п. 1 «Затон Михева» могильников, использованы для оформления поясов из венгерских погребальных памятников Тисаэслар–Башхалом (THE ANCIENT HUNGARIANS, 186, рис. 1) и Бана IX – начала X в. (KISS–BARTHA 1970, 224, рис. 5. 8). Аналогичные накладки обнаружены также в Пруто-Днестровском междуречье на поселении Ханска (РЯБЦЕВА–РАБИНОВИЧ 2014, 270, рис. 3. 60; РЯБЦЕВА–РАБИНОВИЧ 2018, 437, рис. 2. 60), в Болгарии у Дебрене (ЙОТОВ 1993, 124, 128), где они по мнению исследователей связываются с венгерским влиянием. Луновидные накладки встречаются в одних комплексах с накладками с выступами в форме лилий (трилистников) (п. 2 Веселовского могильника и жк. 7 «Нижней стрелки»), которые использовались венграми для украшения колчанов (THE ANCIENT HUNGARIANS, 74, 76, 105).

Достаточно точные аналогии накладкам с личиной типа изделий из п. 4 Русенихинского могильника известны в материалах венгерских могильников периода Арпадов: Коложвар–Запоя утца (КОМАР 2018, рис. 102. 5–8; GÁLL 2013; BOLLÓK 2015, рис. 45. 12, рис. 132. 11), Серед–Мачады дombok (ТОЇК 1968, Taf. XLII, Grab. 1/58: 1–22; BOLLÓK 2015, рис. 45. 11). В Коложвар–Запоя утца ряд ученых предполагают присутствие венгров (РЯБЦЕВА–РАБИНОВИЧ 2018, 455, рис. 6. 19–21). О накладках из п. 6 могильника «Нижняя стрелка» речь шла выше.

Значительный интерес представляют находки сумочек типа ташек с металлическими пластинами. Впервые изделие такого типа в Ветлужско-Вятском междуречье было обнаружено на Веселовском могильнике (п. 19) в 1957 году. Данная находка обратила на себя внимание не только российских, но и венгерских археологов и неоднократно публиковалась в разных изданиях (KRYLASZOVA–BELAVIN–TÜRК 2014; FODOR 2008; FODOR 2013). Карта местонахождений сумочек с металлическими пластинами составлена Иштваном Эрдели (ЭРДЕЛИ 1972, 137, рис. 1). Впоследствии количество подобных находок на территории Венгрии увеличилось (THE ANCIENT HUNGARIANS, 73, 88, 95, 112, 120, 126, 153–154, 178, 183, 186, 205, 283, 295, 297, 318, 331, 364, 380, 384, 413). В настоящее время серия таких изделий в памятниках Ветлужско-Вятского междуречья пополнилась новыми образцами (НИКИТИНА 2013).

Существуют различные объяснения неоднократно отмеченных общих параллелей в культуре венгерских памятников в Карпатской котловине с древностями Восточной Европы, Руси и т.д.: непосредственное пребывание венгров, как носителей культуры, в том числе в качестве

сезфүггэсбе. А hold alakú veretek egyes leletegyüttesekben lilium (háromlevelű) alakú kiálló résszel ellátott veretekkel fordulnak elő (Veszélov tanya 2. sír és „Nyizsnyjaja sztrélka” 7. áldozati leletegyüttes), melyeket a magyarok a készleteti íjtartó tegezék díszítésére használtak (THE ANCIENT HUNGARIANS, 74, 76, 105).

Ruszenyiha 4. sírja maszkos vereteinek meglehetősen pontos párhuzamai ismertek honfoglalás kori magyar temetőkből: Kolozsvár–Zápolya utca (КОМАР 2018, рис. 102. 5–8; GÁLL 2013; BOLLÓK 2015, рис. 45. 12, рис. 132. 11) és Szered–Macsádi dombok (ТОЇК 1968, Taf. XLII, Grab. 1/58: 1–22; BOLLÓK 2015, рис. 45. 11). Kolozsvár–Zápolya utca esetében kutatók sora szintén magyar jelenlétet feltételez (RJABCEVA–RABINOVICS 2018, 455, рис. 6. 19–21). „Nyizsnyjaja sztrélka” 6. sírjának vereteiről fentebb már volt szó.

Jelentős érdeklődésre tarthatnak számot a fémlemezkel borított fedlapú tarsolyleletek. A Vetluga–Vjatka-folyóközben az első ilyen típusú tárgy 1957-ben a Veszélov tanyán lévő temetőben (19. sír) került elő. Ez a lelet nem csak az orosz, hanem a magyar régészek figyelmét is felkeltette és többször közlésre került különböző kiadványokban (KRYLASZOVA–BELAVIN–TÜRК 2014; FODOR 2008; FODOR 2013). A fémlemizzel ellátott tarsolyok elterjedési térképét Erdélyi István állította össze (ERDÉLYI 1972, 137, рис. 1). Később a hasonló leletek száma Magyarország területén megnőtt (THE ANCIENT HUNGARIANS, 73, 88, 95, 112, 120, 126, 153–154, 178, 183, 186, 205, 283, 295, 297, 318, 331, 364, 380, 384, 413). Napjainkra pedig ezen tárgytípus köre a Vetluga–Vjatka-közének lelőhelyein újabb leletekkel bővült (NYIKITYINA 2013).

Különböző magyarázatok léteznek arra nézve, hogy a Kárpát-medencei honfoglalás kori lelőhelyek hagyatékának párhuzamai miként értelmezhetőek Kelet-Európa, a Rusz, stb. más kultúráival. Felmerült a közvetlen magyar jelenlét, mint kultúrahordozó többek között idegenben szolgált zsoldosok nyomán (RJABCEVA–RABINOVICS 2014, 276), továbbá a „magyar stílusú” tárgyak helyi előállítására a 10. századi Magyarország toretikájának jelentős szomszédos hatása révén (ORLOV 1982), valamint a besenyő közvetítés és a szaltovói-besenyő ékszerek divatjának a megőrződése a 10. század végéig Magyarországon és Bulgáriában (КОМАР 2018, 246). Kétségtelen, hogy mindezek a magyarázatok elfogadhatók, mivel egy tág területről van szó és mindegyik régióban a kölcsönhatások sajátosan mentek végbe. A Vetluga–Vjatka-folyóközi lakosság kultúrájának alakulására feltehetően jelentős hatást gyakorolt, hogy annak a népességnek a szomszédságában helyezkedett el, amely Bolsije Tyigani és Tankejevka temetőit hagyta hátra és amelyek között korai magyarok is voltak.

военных наемников (РЯБЦЕВА–РАБИНОВИЧ 2014, 276), местное производство предметов с «венгерской стилистикой» (Орлов 1982) под влиянием яркой торевтики Венгрии X в., печенежское посредничество и сохранение моды в Венгрии и Болгарии на салтовско-печенежские украшения до конца X в. (КОМАР 2018, 246). Безусловно, все эти объяснения приемлемы, так как речь идет о широкой территории и в каждом регионе процессы взаимоотношений проходили по-своему. На формирование культуры населения Ветлужско-Вятского междуречья, вероятно, значительное влияние оказало соседство с населением, оставившим Больше-Тиганский и Танкеевский могильники, среди которых были древние мадьяры.

Хронологически близки группа 4 (вторая половина X в.) и группа 5 (конец X в.), но между собой не имеют связей. Пояса группы 5 зафиксированы только среди поволжских памятников, а пояса группы 4 встречены во всех памятниках Ветлужско-Вятского междуречья.

Интересно, что поясов обеих групп, так же как и отдельных элементов поясной гарнитуры входящих в них, не обнаружено в Волжской Болгарии. Накладки из п. 30 могильника «Нижняя стрелка» (группа 4) Е. П. Казаков включил в число болгарских ремесленных изделий (КАЗАКОВ 2007, рис. 1, 3), но непосредственно среди опубликованных материалов с болгарских памятников таких накладок не обнаружено. Во всяком случае, нам не удалось это сделать до настоящего времени.

Основная масса аналогий разновидностям изделий, входящих в пояса группы 4 и 5, обнаружена в синхронных мордовских могильниках, а также в памятниках Древней Руси. Более того, в мордовских могильниках найдены поясные наборы очень близкие комплексам группы 4, имеющие одинаковые составные элементы и типы изделий металлургической гарнитуры.

Квадратные и сердцевидные накладки с растительным декором, аналогичным накладкам Ветлужско-Вятского междуречья, входящим в группу 4, фиксировали в небольшом количестве в Пермском Предуралье: Степаново Плотбище (ДАНИЧ 2013, рис. 1, 13), Огурдинский и Рождественский могильники (БЕЛАВИН 2000, рис. 47, 53; БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2008, рис. 199, 3), в Вотчинском могильнике у коми (ИСТОМИНА 1999, 94). К сожалению, при публикации указанных изделий не упоминаются следы золочения, что свидетельствует о другой технике изготовления и, вероятно, о другом месте их производства. Исключения составляют малые наконечники, которые встречаются в Пермском Предуралье достаточно часто, но в иной комплектации. Нужно учитывать, что этот тип имеет достаточно широкое распространение.

А 4. (10. század második fele) és az 5. csoport (10. század vége) időrendileg közel állnak egymáshoz, de nincs kapcsolat közöttük. Az 5. csoport övei csak a Volga-menti lelőhelyekről ismertek, a 4. csoport övei pedig a Vetluga–Vjatka-folyóköz valamennyi lelőhelyén előfordulnak.

Érdekes, hogy mindkét csoport övei, illetve azok egyes övrészletei ismeretlenek Volgai Bolgária hagyatékában. „Nyizsnyjaja sztrelka” 30. sírjának vereteit (4. csoport) Je. P. Kazakov a bolgár készítésű tárgyak közé sorolta (KAZAKOV 2007, рис. 1, 3), de a bolgár lelőhelyekről publikált anyagok között ilyen veretek nem fordulnak elő. Legálábbis a mai napig nem sikerült fellelünk ilyet.

A 4. és 5. csoportok övrészleteihez a párhuzamok többsége ismert az egyidejű mordvin temetőkből, valamint a Kijevi Rusz lelőhelyeiről. Mi több, a mordvin temetőkből ismertek olyan övkészletek, amelyek nagyon közel állnak anyagösszetételben és típusokban is a 4. csoport készleteihez.

A Vetluga–Vjatka-folyóköz övvereteinek 4. csoportjának növényi díszítéssel ellátott négyzetes és szív alakú vereteinek párhuzamai, kis számban az Urál nyugati oldalának Perm városa környéki részéről is előkerültek: Sztyepanovo Plotbiscse (DANYICS 2013, рис. 1, 13), Ogurgyino és Rozsgyesztvenszk (BELAVIN 2000, рис. 47, 53; BELAVIN–KRILASOVA 2008, рис. 199, 3) és a komi Votcsa temetőiből (ISZTOMINA 1999, 94). Sajnos a fenti tárgyak publikációiban nem kerül említésre aranyozás nyoma, ami más készítőtechnikára és valószínűleg más készítő helyre utal. Kivételt képeznek a kisméretű szíjvégek, melyek meglehetősen gyakran fordulnak elő az Urál nyugati oldalának Perm városa környéki részén, bár más leletekkel együtt. Szükséges megjegyezni, hogy ez a típus igen széles területen terjedt el.

A mari, a mordvin és a Rusz területekről előkerült övgarnitúra egy központban készülhetett, ezért hasonlóak a kialakítás részletei és a tárgyak arányai. Külső ismérvek sorozata: az aranyozás használata és az övrészletek vékony fémből való elkészítése a kazár fémművesség hagyományainak felel meg (FONJAKOVA 2010, 47, 98–100). A volgai bolgár kézművesek gyakorlatilag a 11. századig nem használtak aranyozást (RUGYENKO 2016, 115). Azokon a csatokon, amelyek az övek ezen csoportjához tartoznak, egyforma antropomorf ábrázolás látható. A díszítés nagyon sematikus, de a lábak, a hegyben végződő fejfedővel ellátott fej és feltehetően a rövid kaftán jól kivethetőek. A lábak görbülete alapján egy lovasról van szó. Ez az alak nagyon hasonlít arra a lovasra, ami a Morozovszkaja falu mellől (a Rosztovi területről) előkerült egyik leletről ismert (FLJOROVA 2001, рис. 166). Sajnos a lelet szórvány, ezért vele kapcsolatban

Поясная гарнитура, обнаруженная в марийских, мордовских могильниках и на территории древней Руси могла производиться в одном центре, поэтому совпадают детали оформления и пропорции изделий. По ряду внешних признаков: использование золочения, тонкая металлическая основа деталей поясной гарнитуры, они соответствуют канонам хазарской металлопластики (ФОНЯКОВА 2010, 47, 98–100). Болгарские ремесленники практически не использовали золочение до XI в. (РУДЕНКО 2016, 115). На пряжках этой группы поясов нанесено одинаковое изображение антропоморфного существа. Изображение очень схематично, но четко читаются ноги, голова в остроконечном уборе и, вероятно, короткий кафтан. Судя по изгибу ног, перед нами фигура всадника. Этот силуэт очень похож на всадника, изображенного на находке у д. Морозовская Ростовской области (ФЛЕРОВА 2001, рис. 166), к сожалению, случайной, а поэтому не имеющей точной хронологической и культурной привязки. Остроконечные уборы аналогичны уборам на костяных пластинках Маяцкого городища и Верхнего Салтова (ФЛЕРОВА 2001, рис. 18, 26). По совокупности признаков наиболее вероятным регионом производства поясов 4 группы является Хазария.

Несмотря на одинаковые составляющие элементы поясной гарнитуры, для Марийского Поволжья зафиксирован свой способ ношения и сборки поясов: квадратные накладки с прорезью закреплены прорезью вверх, что является нетрадиционным расположением таких изделий. Необычное использование отдельных вещей еще раз подчеркивает их привозной характер. Возможно, сборка пояса из привозных деталей могла происходить на месте, поэтому крой поясов из марийских и мордовских могильников различается.

Значительный интерес представляют пояса группы 6. Они фиксируются в могильниках вдоль всей Ветлуги, имея ярко выраженную концентрацию в могильнике «Нижняя стрелка». Пояса сложные по конструкции, представлены типовым многообразием составляющих их элементов. Поэтому вполне закономерен широкий круг аналогий. Накладки с каплевидными выступами из п. 16 могильника «Нижняя стрелка» аналогичны по форме и орнаменту накладкам из огузских поясов (КОМАР 2018, рис. 85. 6). Но последние имеют чернение, а на наших накладках черненный декор заменен врезными завитками. Такой прием характерен для болгарских ремесленников (КОМАР 2018, 215).

Основная масса аналогий зооморфным накладкам фиксируется в пределах Пермского Предуралья и Волжской Болгарии. Оба региона могли быть местом их производства. Подобные накладки обнаружены в литейной мастер-

ниченек точной хронологической и культуральной привязки. А в марийских могильниках обнаружены пояса, которые по своим характеристикам близки к хазарским. В частности, в могильнике у д. Морозовская Ростовской области обнаружены пояса, которые по своим характеристикам близки к хазарским. В частности, в могильнике у д. Морозовская Ростовской области обнаружены пояса, которые по своим характеристикам близки к хазарским.

nincsenek pontos kronológiai és kulturális fogódzópontok. A hegyben végződő fejedők hasonlóak a majaki váról és Verhnyij Szaltovból származó csontlemezeken lévő fejfedőkhöz (FLJOROVA 2001, рис. 18, 26). Jellegzetességeik alapján a 4. csoport öveit a legnagyobb valószínűség szerint a Kazár Kaganátusban állíthatták elő.

A hasonló övdíszeket azonban másként, a Volga mari-földi szakaszára jellemző sajátos viselet és összetétel szerint hordták: az áttört négyzetes veretek az áttört résszel fellelé kerültek az övre, ami az ilyen darabokra nem jellemző viseleti mód. Az egyes veretek szokványostól eltérő viselete szintén alátámasztja idegen eredetüket. Feltehetően az öveket helyben rakhatták össze az importelemekből, ezért a mari és mordvin temetőkből származó övek szerkezete különbözik.

Jelentős érdeklődésre tarthatnak számot a 6. csoport övei. Ezek az egész Verluga-mentén megtalálhatók a temetőben, markánsan összpontosulva „Nyizsnyajaja sztrelka” temetőjében. Az övek szerkezete összetett, alkotóelemeik sok típusba sorolhatók. Ezért törvényszerű, hogy párhuzamok széles körével rendelkeznek. A csepp alakú kiálló részekkel ellátott veretek „Nyizsnyajaja sztrelka” 16. sírjából formájukat és díszítésüket tekintve az oгуz övek vereteivel állíthatók párhuzamba (КОМАР 2018, рис. 85. 6). De míg az utóbbiak niellódíszesek, a mi vereteinken a niellós mintákat bemélyített volutákkal helyettesítették. Ez a módszer a volgai bolgár kézművesekre jellemző (КОМАР 2018, 215).

Az állatalakos veretek párhuzamainak többsége az Urál nyugati oldalának Perm városa környéki részéről és Volgai Bolgáriából került elő. Mindkét terület szóba jöhet, mint előállításuk helye. Hasonló veretek a rodanovói erődített telepen előkerült, övrészletek előállítására szakosodott öntőműhelyből kerültek elő, de az ott előkerült leletek használatban lévő példányok voltak, a műhelyben nem volt nyoma előállításuknak (KRILASZOVA–PODOSZJONOVA–SZARAPULOV 2019, 60). Volgai Bolgáriában, az Izmeri telepről egyértelműbb bizonyítékok kerültek elő az előállításukra vonatkozóan: hasonló veret öntőformája és selejt öntvénye (KAZAKOV 1991, 137, рис. 19. 2). „Nyizsnyajaja sztrelka” 16. sírja fém vereteinek vizsgálata csekély arányú önt (4,3 % középérték), és ólmot (4,8 % középérték) mutatott ki, ami arra utal, hogy a mesterek rosszul tisztított rezet használtak, így a fém teljesen megfelel egy olyan ötvözetnek, melyet a bolgár mesterek övkészletek előállítására használtak a 10. században – 12. század elején (ZAJCEVA 2010, 120). A rodanovói erődített telep vereteinek összetétele kissé különbözik: önt nem, ugyanakkor nagyobb arányban tartalmaznak ólmot (KRILASZOVA–PODOSZJONOVA–SZARAPULOV 2019, 68).

ской, ориентированной на производство деталей поясной гарнитуры на Родановом городище, но обнаруженные изделия представляли собой уже использованные образцы, следов их производства в данной мастерской не отмечено (КРЫЛАСОВА–ПОДОСЕНОВА–САРАПУЛОВ 2019, 60). В Волжской Болгарии на Измерском селище найдены более убедительные свидетельства их производства: литейная формочка и бракованная отливка подобной накладки (КАЗАКОВ 1991, 137, рис. 19. 2). Анализ металлических накладок из п. 16 могильника «Нижняя стрелка» показал низкое содержание олова (среднее значение 4,3 %) и низкую концентрацию свинца (среднее значение 4,8 %), свидетельствующие об использовании мастерами плохо очищенной меди, и по этим позициям металл вполне соответствует сплаву, использованному для изготовления поясной гарнитуры болгарскими мастерами X – начала XII вв. (ЗАЙЦЕВА 2010, 120). Состав накладок на Родановом городище немного отличается по отсутствию олова и большего количества свинца (КРЫЛАСОВА–ПОДОСЕНОВА–САРАПУЛОВ 2019, 68).

Поясной наконечник с орнаментом из растительных побегов близок литейному гнезду на литейной форме Биляра из коллекции А. В. Лихачева (КУЛЬТУРА БИЛЯРА 1985, 95, табл. XXXVI. 1). К сожалению, в публикации представлена только прорисовка, поэтому о полном соответствии говорить не приходится.

Мы ничего не знаем о структурном строении болгарского пояса, но по имеющимся данным можем сказать, что комплектация пояса с данными накладками в Пермском Предуралье иная.

Совокупность этих фактов позволяет предполагать, что пояса 6 группы на территорию Ветлужско-Вятского междуречья поступали из Волжской Болгарии. Учитывая, что почти все пояса имели одинаковую структуру, в которой строго регламентировалось местоположение каждой накладки, возможно предположить, что они были привезены из одной мастерской. Не исключена также возможность, что привозили накладки, а сборка пояса производилась на месте.

На территории Волжской Болгарии по всей вероятности были произведены и другие накладки, которые использовались местным населением. В частности, в марийских поясах достаточно популярны накладки в форме спаренных луновидных фигур с насечками (рис. 90. 53). Они вошли в состав поясов из п. 2 Веселовского; п. 1 «Затона Михеева»; жк. 6 и п. 19 могильника «Нижняя стрелка». Форма для отливки аналогичной накладки найдена в 1972 году в культурном слое центральной части Билярского городища (КУЛЬТУРА БИЛЯРА 1985, табл. XXXIV. 6). Пятиугольные накладки с личинами из п. 4 Русенихинского могильника имеют параллели с

А. В. Лихачева коллекцией, Билярской отливки, Biljarból származó öntőformán látható öntőmintákhoz áll közel (KULTURA BILJARA 1985, 95, табл. XXXVI. 1). Sajnos a publikációban csak a rajz szerepel, ezért teljes egyezéstről nem lehet beszélni.

Semmit nem tudunk a volgai bolgár övek szerkezeti felépítéséről, de a rendelkezésünkre álló adatok alapján megállapíthatjuk, hogy az ilyen veretekkel díszített övek összetétele az Urál nyugati oldalának Perm városa környéki részén eltérő volt.

A fenti adatok alapján feltételezhető, hogy a 6. csoport övei a Vetluga–Vjatka-folyóközbe Volgai Bolgáriából érkeztek. Figyelembe véve, hogy majdnem mindegyik övnek ugyan az a felépítése, valamennyi veret elhelyezkedése szigorúan meghatározott, így feltételezhető, hogy egy műhelyből származnak. Nem kizárt az a lehetőség sem, hogy a vereteket importálták, de az övek összeállítása helyben történt.

Volgai Bolgária területén minden valószínűség szerint más övvereteket is készítettek, melyeket a helyi lakosság használt. A korai mari öveken meglehetősen népszerű vereteknek számítottak a két, hold alakú elemből álló és bemetszésekkel ellátott veretek (90. kép 53). Ilyenek megtalálhatók a Veszelov tanya 2. sírjában, „Zaton Mihejeva” 1. sírjában, valamint „Nyizsnyjaja sztrelka” 6. áldozati leletegyüttesében és 19. sírből származó öveken. Egy párhuzamba állítható veret öntőformája került elő 1972-ben Biljar erődtített telepének középső részén feltárt kultúrrétegeből (KULTURA BILJARA 1985, табл. XXXIV. 6). A Ruszenyiha temetőjének 4. sírjából származó ötszög alakú, maszkos veretek párhuzamba állíthatók a biljari II. telep területén, egy, a kézművesipari objektumok területéről származó verettel. A veret nem rendelkezett szegecsekkel a felerősítéshez, feltehetően selejt volt, vagy egy befejezetlen munkafolyamat darabja (BEGOVATOV 2001, 152).

Az utóbbi két típusba sorolható veretek Volgai Bolgárián kívül gyakran előfordulnak a korai magyaroknál is, melyről korábban már volt szó. A maszkos veretek típusa érdekes abból a szempontból, hogy analógiáinak széles köre ismert. Az Asztraháni területről közöltek egy olyan övet, amelyhez ezen két típusba sorolt veretek tartoztak, de sajnos másodlagos helyzetük miatt a szerző által javasolt rekonstrukció, datálás és párhuzamainak köre (PANTYELEJEV 2011, рис. 1) feltételesnek tartható.

Egyes verettípusok ilyen széles körű elterjedése valószínűleg a volgai bolgár kereskedők aktív tevékenységének köszönhető.

Az Urál nyugati oldala Perm városa környéki részének lakossága kétségkívül jelentős szerepet játszott az övveretek előállításában az I. évezred végén – II. évezred elején, mely-

накладкой, найденной на территории Билярского II селища в зоне ремесленного производства. Накладка не имела шпеньков для крепления, вероятно, представляла брак или являлась предметом незавершенного производственного цикла (БЕГОВАТОВ 2001, 152).

Последние два типа накладок, кроме Волжской Болгарии, часто находили у венгров, о чем шла речь ранее. Тип накладок с личиной интересен тем, что аналогии имеют широкую территорию. Ремень с двумя аналогичными типами накладок обнаружен в Астраханской области, но, к сожалению, в переотложенном состоянии (ПАНТЕЛЕЕВ 2011, рис. 1), поэтому предложенные автором реконструкцию, датировку и круг аналогий можно считать приблизительными.

Такое широкое распространение отдельных типов накладок могло быть результатом активной деятельности болгарских купцов.

Значительную роль в производстве накладок конца I тыс. – начала II тысячелетия, безусловно, выполняло население Пермского Предуралья, о чем свидетельствуют общие формы и орнаментация изделий, обнаруженных на территории Ветлужско-Вятского междуречья и Пермского Предуралья. Наиболее часто встречаемые аналогии относятся к предметам из группы 1 и 2. При этом нужно отметить, что подобные типы накладок встречены на широкой территории. Но в Пермском Предуралье по материалам Рождественского могильника квадратные накладки с сердцевидной прорезью и сердцевидные с круглой прорезью отмечены как наиболее характерные для второй половины X в. (КРЫЛАСОВА 2013, рис. 1 а. 106–107) и получены свидетельства о их производстве на Родановом городище (КРЫЛАСОВА–ПОДОСЕНОВА–САРАПУЛОВ 2019, 57). Состав металла изделия с Родановского городища совпадает с составом накладки такого типа из жк. 15 Выжумского марийского могильника. В мастерской на Родановом городище (КРЫЛАСОВА–ПОДОСЕНОВА–САРАПУЛОВ 2019, 67) найдены также три наконечника, соответствующие наконечникам из группы I поясов Ветлужско-Вятского междуречья. На Родановом городище все три наконечника отлиты по оттиску одной модели в пластичной двустворчатой форме; шпеньки отлиты в один прием со щитком, а гнезда для них заготовлены одним инструментом – эти обстоятельства свидетельствуют о их производстве на Родановом городище.

Безусловно, выборка для сравнительного анализа металла изделий поясной гарнитуры ничтожно мала, но все-же позволяет производить предварительные сравнительные наблюдения и определять направления дальнейших поисков.

рől a Vetluga–Vjatka-folyóközben és az Urál nyugati oldalának Perm környéki részén feltárt leletek közös formája és díszítése árulkodik. Leggyakrabban az 1. és a 2. csoport tárgyainak párhuzamai fordulnak elő. E mellett szükséges megjegyezni, hogy hasonló típusú veretek széles körben elterjedtek. Azonban az Urál nyugati oldalának Perm városa környéki részén a rozsgyesztvenszki temető anyagai alapján a szív alakú áttöréssel rendelkező négyzetes, valamint a kör alakú áttöréssel rendelkező szív alakú veretek a legjellemzőbbek a 10. század második felében (KRILASZOVA 2013, рис. 1 а. 106–107), illetve az is bebizonyosodott, hogy a rodanovói erődített telepen előállításuk folyt (KRILASZOVA–PODOSZJONOVA–SZARAPULOV 2019, 57). A rodanovói erődített telep egyik leletének anyagösszetétele egyezik a Vizsum korai mari temetőjének 15. áldozati leletegyütteséből származó hasonló típusú veretével. A rodanovói erődített telep műhelyében (KRILASZOVA–PODOSZJONOVA–SZARAPULOV 2019, 67) három szíjvéget is feltártak, melyek egyeznek a Vetluga–Vjatka-folyóközben az övek 1. csoportjába tartozó szíjvégekkel. A rodanovói erődített telepen mindhárom szíjvég egy modell lenyomatából származik, egy plasztikus, kétoldalas öntőmintában kiöntve. A szegecsket a szíjvég testével együtt öntötték, helyüket pedig egy szerszámmal alakították ki. Mindez arról árulkodik, hogy készítésük egyformán a rodanovói erődített telepen történt.

Kétségtelen, hogy az övkészletek fémanyagainak összehasonlító elemzéséhez kiválasztott példák száma elenyészően csekély még, mindazonáltal lehetővé teszi az előzetes összehasonlításokat és a további kutatások irányainak kijelölését.

4. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, на основе анализа взаимовстречаемости составляющих элементов поясного набора в одном комплексе с последующим подбором аналогий каждой категории изделий удалось обозначить несколько групп захоронений. Всего выделено 8 групп: группа 1 (Юмский - п. 4, Русенихинский - п. 7, Дубовский - п. 52, кв. Е/4, Красногорский - п. 7) – первая половина – середина X в.; группа 2 (Веселовский - пп. 8, 11, Выжумский - жк. 10, жк. 15, жк. 18) – X в.; группа 3 («Нижняя стрелка» - п. 31, Дубовский - пп. 7, 59, Русенихинский - п. 2) – вторая половина X в.; группа 4 (Веселовский - п. 13, Юмский - п. 2, Русенихинский - п. 3, жк. 2, Выжумский - жк. 19) – вторая половина X в.; группа 5 («Нижняя стрелка» - пп. 29, 30, Дубовский - п. 58) – конец X в., возможно начало XI в.; группа 6 («Нижняя стрелка» - пп. 4, 11а, 16, 40, Юмский - п. 5, «Черемисское кладбище» - п. 6, по сочетанию смежных признаков близки п. 2 Веселовского, жк. 11 Выжумского) – XI в.; группа 7 (Юмский - п. 7, «Черемисское кладбище» - п. 3) – первая половина X в.; группа 8 (Веселовский - п. 5, Кочергинский - пп. 1–5, «Кузинские хутора» - пп. 10, 23, «Черемисское кладбище» - п. 1) – рубеж IX–X вв. Группа 8 не введена в график взаимовстречаемости вещей по той причине, что мы не имеем всего комплекса материалов, по которым можно сделать реконструкцию поясных наборов.

Связь между группами слабая, а в отдельных случаях ее нет совсем. Такая пестрота могла возникнуть по многим причинам и обстоятельствам: различное социальное положение носителей поясов, принадлежность комплексов к разным хронологическим горизонтам. Из проведенного исследования видно, что основная масса поясов, как и погребений, из могильников Ветлужско-Вятского междуречья имеет дату в пределах X–XI вв. с преимущественным преобладанием захоронений второй половины – конца X в.

Различия между группами не всегда связаны с хронологической позицией комплексов; одновременные группы могут иметь особенности в зависимости от территориальных направлений культурных контактов и торговых связей.

К наиболее раннему периоду (рубеж IX–X вв. или начало X в.) относятся две группы 7 и 8. Последняя группа отличается слабым присутствием поздних черт постсубботцевского круга.

4. ÖSSZEFOGLALÁS

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az övkészletek különböző alkotóelemeinek leletegyüttesenként való elemzésének összefüggései és párhuzamaik valamennyi kategóriában való felgyűjtése nyomán sikerült elkülöníteni sírcsoportokat. Összesen 8 csoport került elkülönítésre. Az 1. csoport (Juma 4. sír, Ruszenyiha 7. sír, Dubovszkij 52. sír és E/4 szelvény, Krasznogorszkij 7. sír) a 10. század első felére – középre keltezhető. A 2. csoport (Veszelo tanya 8. és 11. sír, Vizsum 10, 15. és 18. áldozati leletegyüttes) 10. századi. A 3. csoport („Nyizsnyajaja sztrelka” 31. sír, Dubovszkij 7. és 59. sír, Ruszenyiha 2. sír) a 10. század második felére datálható. A 4. csoport (Veszelo tanya 13. sír, Juma 2. sír, Ruszenyiha 3. sír és 2. áldozati leletegyüttes, Vizsum 19. áldozati leletegyüttes) a 10. század második feléből származik. Az 5. csoport („Nyizsnyajaja sztrelka” 29. és 30. sír, Dubovszkij 58. sír) a 10. század végére és feltehetően a 11. század elejére tehető. A 6. csoport („Nyizsnyajaja sztrelka” 4, 11a, 16. és 40. sír, Juma 5. sír, „Cseremisszkoje kladbiscse” 6. sír, rokon jellegzetességeik alapján Veszelo tanya 2. sírja és Vizsum 11. áldozati leletegyüttese közel állnak ehhez a csoporthoz) a 11. századra keltezhető. A 7. csoport (Juma 7. sír, „Cseremisszkoje kladbiscse” 3. sír) a 10. század első felére, míg a 8. csoport (Veszelo tanya 5. sír, Kocsergino 1–5. sír, „Kuzinszkije hutora” 10. és 23. sír, „Cseremisszkoje kladbiscse” 1. sír) a 9–10. századok fordulójára datálódik. A 8. csoport nem került be a tárgyak összefüggéseit ábrázoló grafikonba abból az okból, hogy nem ismerjük a tárgyak egész leletegyüttesét, amelyek alapján az övkészletek rekonstrukciójára sor kerülhetne.

A kapcsolat a csoportok között gyenge, egyes esetekben teljesen hiányzik is. Ilyen tarka kép számos okból és körülmény folytán kialakulhat: az övek viselőinek különböző társadalmi helyzete, vagy a leletegyüttesek különböző kronológiai fázisokba való tartozása. Az elvégzett kutatásból kitűnik, hogy a legtöbb öv, mint ahogy a Vetluga–Vjatka-folyóköz temetőinek legtöbb sírja is, a 10–11. századon belül helyezhető el, melyen belül is túlsúlyban vannak a 10. század második felére – végére keltezhető temetkezések.

A csoportok közötti különbségek nem mindig köthetők az egyes együttesek kronológiai helyzetéhez. Az egy időszakra datálható csoportok rendelkezhetnek sajátosságokkal, a kulturális érintkezések és kereskedelmi kapcsolatok földrajzi irányától függően.

A legkorábbi periódusra (9–10. század fordulójára, vagy a 10. század elejére) két csoport, a 7. és a 8. tartoznak. Utóbbi

Пояса группы 4 и 5 имеют наибольшее количество аналогий в памятниках древней Руси и в мордовских захоронениях.

Пояса группы 6 по всей вероятности были изготовлены в Волжской Болгарии.

Сходство с населением Прикамья в большей степени заметно по материалам групп 1 и 2.

В настоящее время следов производства поясной гарнитуры на поселениях Ветлужско-Вятского междуречья не обнаружено. Справедливости ради нужно отметить, что поселения изучены очень слабо и информация о производственной деятельности достаточно ограничена. В единственном случае обнаружена литейная форма для производства луновидных накладок в п. 9 Выжумского могильника, но она относится уже к XI в. (НИКИТИНА 2018). Не исключено, что в регион завозили металлические детали поясной гарнитуры, а сборка проводилась на месте. В пользу последнего предположения свидетельствуют оригинальные крепления накладок на отдельных поясах, а также наличие своих типов поясных наборов.

Таким образом, население Ветлужско-Вятского междуречья, располагаясь на торговых путях, концентрировало предметы материальной культуры с различных направлений и имело возможность развиваться в системе культурных связей и экономических контактов народов Восточной Европы.

Интересно отметить, что в марийской культуре, носители которой являются населением лесной полосы, достаточно выразительны отдельные признаки кочевой культуры: использование войлока в погребальном обряде, в том числе наличие войлочных расшитых ковриков, богатые поясные наборы, обычай связывания ног, и достаточно развитый культ коня.

группы 4 и 5 имеют наибольшее количество аналогий в памятниках древней Руси и в мордовских захоронениях.

А 4. és 5. csoport öveinek legtöbb párhuzama a Ruszból, és a mordvin sírokból származik.

A 6. csoport övei minden valószínűség szerint Volgai Bulgáriában készültek.

A Káma-menti lakosság hagyatékával való egyezés az 1. és 2. csoport emlékein vehető észre a leginkább.

Jelenleg a Vetluga–Vjatka-folyóköz településein övkészletek gyártására utaló nyomok még nem kerültek elő. A teljesség kedvéért szükséges megjegyezni, hogy a telepek nagyon gyengén kutattak és a kézműves tevékenységről rendelkezésre álló információk meglehetősen korlátozottak. Mindössze egy öntőforma került elő Vizsum 9. sírjából, mely lunula veretek gyártására szolgált, de ez már a 11. századra keltezhető (NYIKITYINA 2018). Nem kizárt, hogy a tárgyal régióba a fém övrészleteket behozták és az összeállítás már helyben történt. Utóbbi feltételezés mellett szól a veretek sajátos felerősítése egyes öveken, valamint a sajátos övkészlet típusok.

A Vetluga–Vjatka-folyóköz lakossága tehát kereskedelmi útvonalakon élt, az anyagi kultúra elemeit különböző irányokból koncentrált. Lehetőségük volt a kelet-európai népek kulturális kapcsolatainak és gazdasági érintkezéseinek rendszerében fejlődni.

Érdekes, hogy a korai mari kultúrában, melynek hordozói az erdővidéken éltek, a nomád kultúra egyes jellegzeteségei meglehetősen jól kivehetőek: a temetkezési rítus során a nemez használata (köztük a hímzett, kisméretű nemez szőnyegek megléte), a gazdag övkészletek, a lábak összekötésének a szokása és a meglehetősen fejlett ló kultusz is.

ОТЧЕТЫ

ÁSATÁSI DOKUMENTÁCIÓK ÉS ADATTÁRI ANYAGOK

- AKILBAJEV / АКИЛБАЕВ 2017о: Акилбаев, А. В.: Отчет о раскопках могильника Кузинские хутора в Шарьинском районе Костромской области в 2017 году. Научный рукописный фонд Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева, оп. 1, д. № 1234.
- АРХИПОВ / АРХИПОВ 1980о: Архипов, Г. А.: Отчет о раскопках Дубовского могильника в Горномарийском районе в 1980 г. Архив Института археологии Российской Академии наук, Р-1, д. № 7791.
- АРХИПОВ / АРХИПОВ 1981о: Архипов, Г. А.: Отчет о раскопках Дубовского могильника в Килемарском районе МАССР в 1981 г. Архив Института археологии Российской Академии наук, Р-1, д. № 8610.
- GENYING / ГЕНИНГ 1957о: Генинг, В. Ф.: Отчет об археологических исследованиях в бассейне р. Пижмы, правого притока р. Вятки, произведенных Марийской археологической экспедицией в 1957 году. // Отчет о полевых работах Марийской археологической экспедиции в 1957 год. Архив Института археологии Российской Академии наук, оп. 1, д. № 1470.
- НАЛИКОВ / ХАЛИКОВ 1957о: Халиков, А. Х.: Отчет о раскопках Веселовского могильника. // Отчет о полевых работах Марийской археологической экспедиции за 1957 год. Альбом. Научный рукописный фонд Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева, оп. 1, д. № 85.
- НАЛИКОВ / ХАЛИКОВ 1958о: Халиков, А. Х.: Альбом иллюстраций к отчету о полевых работах Марийской археологической экспедиции 1958 года. Научный рукописный фонд Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева, оп. 1, д. № 87.
- КАМЕНСКИЙ / КАМЕНСКИЙ 1908о: КАМЕНСКИЙ, В. И.: Коллекция вещей, добытых с «Черемисского кладбища» Ветлужского уезда Костромской губернии из раскопок В. И. Каменского 1908. / МАЭ. Ленинград, колл. 1265 – IV.
- НИКИТИНА / НИКИТИНА 2008о: Никитина, Т. Б.: Отчет о работе Третьего отряда МАЭ. Научный рукописный фонд Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева, оп. 1, д. № 1128.
- НИКИТИНА / НИКИТИНА 2009о: Никитина, Т. Б.: Отчет о работах третьего отряда МарАЭ в 2009 год. НРФ МарНИИ, оп. 1, д. № 1143.
- НИКИТИНА / НИКИТИНА 2010о: Никитина, Т. Б.: Отчет о работах третьего отряда Марийской археологической экспедиции на раскопках Русенихинского могильника в Нижегородской области в 2010 году. Научный рукописный фонд Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева, оп. 1, д. № 1147.
- НИКИТИНА / НИКИТИНА 2011о: Никитина, Т. Б.: Отчет о работах третьего отряда Марийской археологической экспедиции на раскопках Русенихинского могильника в Нижегородской области в 2011 году. Научный рукописный фонд Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева, оп. 1, д. № 1190.
- НИКИТИНА / НИКИТИНА 2012о: Никитина, Т. Б.: Отчет о работах третьего отряда Марийской археологической экспедиции в 2012 году на раскопках Русенихинского могильника в Нижегородской области. Научный рукописный фонд Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева, оп. 1, д. 1247.
- НИКИТИНА / НИКИТИНА 2013о: Никитина, Т. Б.: Отчет о работах третьего отряда Марийской археологической экспедиции в 2013 году на раскопках Выжумского могильника в Республике Марий Эл. Научный рукописный фонд Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева, оп. 1, д. № 1172.
- НИКИТИНА / НИКИТИНА 2014-Ао: Никитина, Т. Б.: Отчет о раскопках могильника «Кузинские хутора» в Шарьинском районе Костромской области в 2014 г. Научный рукописный фонд Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева, оп. 1, д. № 1200.

- NYKITYINA / НИКИТИНА 2014о: Никитина, Т. Б.: Отчет по проведению спасательных археологических раскопок Выжумского могильника в Республике Марий Эл по государственному контракту № 2722-01-41/05-14. Научный рукописный фонд Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева, оп. 1, д. № 1221.
- NYKITYINA / НИКИТИНА 2015о: Никитина, Т. Б.: Отчет по проведению спасательных археологических раскопок Выжумского могильника в Республике Марий Эл в 2015 году. Научный рукописный фонд Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева, оп. 1, д. № 1195.
- NYKITYINA / НИКИТИНА 2016о: Никитина, Т. Б.: Отчет по проведению спасательных археологических раскопок Выжумского могильника в Республике Марий Эл в 2016 году. Научный рукописный фонд Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева, оп. 1, д. № 1221.
- NYKITYINA / НИКИТИНА 2017о: Никитина, Т. Б.: Отчет о разведочных работах в Воскресенском районе Нижегородской области летом 2017 года. Научный рукописный фонд Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева, оп. 1, д. № 1230.
- NYKITYINA / НИКИТИНА 2018о: Никитина, Т. Б.: Отчет о разведочных работах в Воскресенском районе Нижегородской области летом 2018 года. Научный рукописный фонд Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева, оп. 1, д. № 1235.
- NYKITYINA / НИКИТИНА 2019о: Никитина, Т. Б.: Отчет о раскопках Красногорского могильника в Звениговском районе Республики Марий Эл в 2019 году. Научный рукописный фонд Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории им. В. М. Васильева, оп. 1, д. № 1244.
- SHKAYEVA / ШИКАЕВА 1987о: Шикаева, Т. Б.: Отчет о раскопках могильника Нижняя стрелка в 1987 году. Архив Института археологии Российской Академии наук, Р-1, д. № 12585.
- SZPICIN / СПИЦИН 1891о: Спицин, А. А.: Поездка летом 1891 г. на р. Юм (Котельничский уезд Вятской губернии). Дело императорской археологической комиссии о древних украшениях, найденных на берегу речки Юмы, в починке Загребинском Котельничского уезда Вятской губернии. Архив ИИМК РАН, д. № 111.

- AFANASZJEV / АФАНАСЬЕВ 1993: Афанасьев, Г. Е.: *Донские аланы: Социальные структуры алано-ассо-буртасского населения бассейна Среднего Дона. Археология эпохи Великого переселения народов и раннего средневековья*. Ред.: Афанасьев, Г. Е. Москва 1993.
- AFANASZJEV / АФАНАСЬЕВ 1993а: Афанасьев, Г. Е.: Система социально-маркирующих предметов в мужских погребальных комплексах донских алан. *Российская археология* 1993:4, 131–144.
- ALBOM DREVNOSTEJ MORDOVSKOVO / АЛЬБОМ ДРЕВНОСТЕЙ МОРДОВСКОГО 1941: *Альбом древностей мордовского народа*. Ред.: Готье, Ю. В. – Яковлев, А. И. Саранск 1941.
- ARTAMONOV / АРТАМОНОВ 1958: Артамонов, М. И.: Саркел–Белая Вежа. In: *Труды Волго-Донской археологической экспедиции* 1. Материалы и исследования по археологии СССР 62. Ред.: Артамонов, М. И. Москва–Ленинград 1958, 7–84.
- АРХИПОВ / АРХИПОВ 1973: Архипов, Г. А.: *Марийцы IX–XI вв. К вопросу о происхождении народа*. Йошкар-Ола 1973.
- АРХИПОВ / АРХИПОВ 1984: Архипов, Г. А.: Дубовский могильник. In: *Новые памятники археологии Волго-Камья*. Археология, этнография Марийского края 8. Ред.: Архипов, Г. А. Йошкар-Ола 1984, 113–159.
- АРХИПОВ / АРХИПОВ 1986: Архипов, Г. А.: *Марийцы XII–XIII вв. (К этнокультурной истории Поволжья)*. Йошкар-Ола 1986.
- BAGYER / БАДЕР 1951: Бадер, О. Н.: Городища Ветлуги и Унжи. In: *Материалы и исследования по археологии Урала и Приуралья* 3. Материалы и исследования по археологии СССР 22. Ред.: Чернецов, В. И. Москва–Ленинград 1951, 110–158.
- БЕГОВАТОВ / БЕГОВАТОВ 2001: Беговатов, Е. А.: Ремесленный комплекс Билярского II селища. In: *Древние ремесленники Приуралья. Материалы Всероссийской научной конференции (Ижевск, 21–23 ноября 2000 г.)*. Ред.: Завьялов, И. Ижевск 2001, 148–159.
- ВЕЈЛЕКСИ / БЕЙЛЕКЧИ 2005: Бейлекчи, В. В.: *Древности летописной муромы. Погребальный обряд и поселения*. Муром 2005.
- BELAVIN / БЕЛАВИН 2000: Белавин, А. М.: *Камский торговый путь. Средневековое Предуралье в его экономических и этнокультурных связях*. Пермь 2000.
- BELAVIN–IVANOV–KRILASZOVA / БЕЛАВИН–ИВАНОВ–КРЫЛАСОВА 2009: Белавин, А. М. – Иванов, В. А. – Крыласова, Н. Б.: *Узры Предуралья в древности и средние века*. Уфа 2009.
- BELAVIN–KRILASZOVA / БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2008: Белавин, А. М. – Крыласова, Н. Б.: *Древняя Афкула: археологический комплекс у с. Рождественск*. Пермь 2008.
- BELAVIN–KRILASZOVA / БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА 2012: Белавин, А. М. – Крыласова, Н. Б.: *Огурдинский могильник*. Пермь 2012.
- BELAVIN–KRILASZOVA–KOZLOV / БЕЛАВИН–КРЫЛАСОВА–КОЗЛОВ 2010: Белавин, А. М. – Крыласова, Н. Б. – Козлов, А. И.: Приуральские материалы в средневековых древностях Ветлужско-Вятского междуречья (комментарии к этнокультурным процессам I–II тыс. н.э.). In: *Материалы и исследования по археологии Поволжья* 5. Ред.: Зеленева, Ю. А. Йошкар-Ола 2010, 106–122.
- BEHORIVKIN / БЕЛОРЫБКИН 2003: Белорыбкин, Г. Н.: *Западное Поволжье в средние века*. Пенза 2003.
- BENDEFY–PETKES–TÜRK 2017: Kissné Bendefy, M. – Petkes, Zs. – Türk, A.: Археологические свидетельства кожного дела в период венгерского завоевания (X в.) (Archaeological evidence for leatherworking in the Hungarian conquest period [10th c.]). In: *Труды Камской археолого-этнографической экспедиции* 12. *Средневековая археология Восточной Европы: от Камы до Дуная: сб. науч. тр. к 50-летию юбилею Н. Б. Крыласовой*. Общ. ред.: Белавин, А. М. Пермь 2017, 207–229.
- BISZEMBAJEV / БИСЕМБАЕВ 2018: Бисембаев, А. А.: К вопросу о древневенгерских памятниках в Западном Казахстане (А nyugat-kazahsztáni korai magyar leletek kérdéséről). In: *III-й Международный мадьярский симпозиум по ар-*

- хеологии. *Будапешт, 6–10 июня 2016 г. (3. Nemzetközi Korai Magyar Történeti és Régészeti Konferencia. Budapest, 2016. június 6–10)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 12. Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 6. Ред.: Türk, A. – Зеленков, А. С. Budapest 2018, 149–172. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2018.6_10
- BOGATIRJEV / БОГАТЫРЕВ 1971: Богатырев, П. Г.: *Вопросы теории народного искусства*. Москва 1971.
- BOLLÓK 2015: Bollók Á.: *Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formátörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészethez (The Ornamental Vocabulary of the Tenth Century in the Carpathian Basin. Form-historical Studies in the Decorative Arts of the Hungarian Conquest Period)*. Budapest 2015.
- BOTALOV / БОТАЛОВ 1986: Боталов, С. Г.: Курганы у оз. Синеглазово (по раскопкам Н. К. Минко и С. А. Гатцука). In: *Ранний железный век и средневековые Урало-Иртышского междуречья*. Ред.: Зданович, Г. Б. Челябинск 1986, 105–119.
- BOTALOV / БОТАЛОВ 1988: Боталов, С. Г.: Культурно-хронологическая принадлежность Синеглазовских курганов. In: *Проблемы археологии Урало-Казахстанских степей*. Ред.: Зданович, Г. Б. Челябинск 1988, 126–140.
- DANYICS / ДАНИЧ 2013: Данич, А. В.: Поясные накладки Питерского (Степано Плотбище) могильника. *Поволжская археология* 2013:3, 181–196.
- DANYICS / ДАНИЧ 2016: Данич, А. В.: Элементы поясной гарнитуры (наконечники ремней) Питерского (Степано Плотбище) могильника. *Вестник музея археологии и этнографии Пермского Предуралья* 2016:6, 9–14.
- DANYICS / ДАНИЧ 2017: Данич, А. В.: Элементы поясной гарнитуры (ременные пряжки) Питерского (Степаново Плотбище) могильника. In: *Средневековая археология Восточной Европы. Труды камской археолого-этнографической экспедиции Пермского государственного педагогического университета* 12. Ред.: Белавин, А. М. Пермь 2017, 50–58.
- DIENES 1959: Dienes I.: A perbetei lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok öve? (Пербетейская находка. Каким был пояс венгров-завоевателей родины?). *Archaeologiai Értesítő* 86 (1959) 145–158.
- DOBZSANSZKIJ / ДОБЖАНСКИЙ 1990: Добжанский, В. Н.: *Наборные пояса кочевников Азии*. Новосибирск 1990.
- DREVNOSZTYI SZEVERO-ZAPADNOVO KRAJA / ДРЕВНОСТИ СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО КРАЯ 1893: *Древности северо-западного края*: Т. 1, вып. II. *Люцинский могильник*. Материалы по археологии России, издаваемые Императорской археологической комиссией 14. Санкт-Петербург 1893.
- ERDÉLYI / ЭРДЕЛИ 1972: Эрдели, И.: Об археологической культуре древних венгров конца IX–первой половины X в. н.э. In: *Проблемы археологии и древней истории угров*. Ред.: Смирнов, А. П. Москва 1972, 128–144.
- ERDÉLYI 2008: Erdélyi I.: *Scythia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei*. Budapest 2008.
- FEHNER / ФЕХНЕР 1963: Фехнер, М. В.: Изделия косторезного ремесла. In: *Ярославское Поволжье в IX–XI вв. по материалам Тимеревского, Михайловского и Петровского могильников*. Ред.: Смирнов, А. Н. Москва 1963, 39–42.
- FJODOROV-DAVIDOV / ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1976: Федоров-Давыдов, Г. А.: *Искусство кочевников и Золотой орды*. Москва 1976.
- FJODOROV-DAVIDOV / ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984: Федоров-Давыдов, Г. А.: Монеты из Дубовского могильника. In: *Новые памятники археологии Волго-Камья*. Археология, этнография Марийского края 8. Ред.: Архипов, Г. А. Йошкар-Ола 1984, 160–172.
- FLJOROV / ФЛЕРОВ 1990: Флеров, В. С.: К вопросу о социальной дифференциации в Хазарском каганате. In: *Вопросы этнической истории Волго-Донья в эпоху средневековья и проблема буртасов (Тезисы к Межобластной научной конференции)*. Пенза 1990, 84–87.
- FLJOROVA / ФЛЕРОВА 2001: Флерова, В. Е.: *Образы и сюжеты мифологии Хазарии*. Москва 2001.
- FODOR 2008: Fodor I.: Az őscseremisztarsoly-lemez. In: *Ünnepi írások Bereczki Gábor tiszteletére*. Urálisztikai Tanulmányok 19. Szerk.: Bereczki A. et al. Budapest 2008, 163–171.
- FODOR 2013: Fodor I.: A veszelovai tarsoly-lemez. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei: tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 457–470.
- FONJAKOVA / ФОНЯКОВА 2010: Фонякова (Чувило), Н. А.: *Прикладное искусство Хазарии второй половины VIII–X вв. по материалам художественной металлопластики*. Казань 2010.
- GÁLL 2013: Gáll E.: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői (10th and 11th century burial sites, stray finds and treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat)*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6. Szeged–Budapest 2013.
- GENYING / ГЕНИНГ 1962: Генинг, В. Ф.: Мыдлань-Шай – удмуртский могильник VIII–IX вв. In: *Древнеудмуртский могильник Мыдлань-Шай*. Вопросы археологии Урала 3. Ред.: Генинг, В. Ф. Свердловск 1962, 7–112.

- GENYING / ГЕНИНГ 1979: Генинг, В. Ф.: Хронология поясной гарнитуры I тыс. н. э. (по материалам Прикамья). *Краткие сообщения Института археологии Российской Академии наук* 158 (1979) 96–106.
- GENYING / ГЕНИНГ 1980: Генинг, В. Ф.: Заселение и этническая принадлежность населения Чепцы в I тыс. н.э. (по материалам Варнинского могильника). In: *Новый памятник поломской культуры*. Ред.: Генинг, В. Ф. Ижевск 1980, 136–151.
- GOLGYINA / ГОЛДИНА 1985: Голдина, Р. Д.: *Ломоватовская культура в Верхнем Прикамье*. Иркутск 1985.
- GOLGYINA / ГОЛДИНА 1999: Голдина, Р. Д.: *Древняя и средневековая история удмуртского народа*. Ижевск 1999.
- GOLGYINA–KANANYIN / ГОЛДИНА–КАНАНИН 1989: Голдина, Р. Д. – Кананин, В. А.: *Средневековые памятники верховьев р. Камы*. Свердловск 1989.
- GRISAKOV–ZELENYEJEV / ГРИШАКОВ–ЗЕЛЕНЕЕВ 1990: Гришаков, В. В. – Зеленеев, Ю. А.: *Муroma VIII–XI вв. Йошкар-Ола* 1990.
- HALIKOV–BEZUNOVA / ХАЛИКОВ–БЕЗУХОВА 1960: Халиков, А. Х. – Безухова, Е. А.: *Материалы к древней истории Поветлужья (археологические исследования в Ветлужском районе Горьковской области в 1957 году)*. Горький 1960.
- HALIKOVA / ХАЛИКОВА 1971: Халикова, Е. А.: Погребальный обряд Танкеевского могильника. In: *Вопросы этногенеза тюркоязычных народов Среднего Поволжья*. Ред.: Халиков, А. Х. Казань 1971, 54–93.
- HALIKOVA / ХАЛИКОВА 1976: Халикова, Е. А.: Больше-Тиганский могильник. *Советская археология* 1976:2, 158–179.
- HALIKOVA–HALIKOV / ХАЛИКОВА–ХАЛИКОВ 2018: Халикова, Е. А. – Халиков, А. Х.: *Ранние венгры на Каме и Урале (Больше-Тиганский могильник)*. Археология евразийских степей 25. Казань 2018.
- HAMPPEL 1905: Hampel, J.: *Altertümer des Frühen Mittelalters in Ungarn*. Braunschweig 1905.
- HAMPPEL 1907: Hampel J.: *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*. Budapest 1907.
- HUDJAKOV–IVANOV / ХУДЯКОВ–ИВАНОВ 2006: Худяков, Ю. – Иванов, В.: Культура кочевников евразийских степей. In: *История татар с древнейших времен в семи томах. Волжская Булгария и Великая степь 2*. Ред.: Усманов, М. – Хакимов, Р. Казань 2006, 504–520.
- HVOSCSINSZKAJA / ХВОЩИНСКАЯ 2004: Хвощинская, Н. В.: *Финны на западе Новгородской земли*. Труды Института истории материальной культуры РАН 6. Санкт-Петербург 2004.
- ISTVÁNOVITS 2003: Istvánovits E.: *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékeinyaga (Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz)*. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza 2003.
- ISZTOMINA / ИСТОМИНА 1999: Истомина, Т. В.: Вотчинский могильник. In: *Материалы по археологии Европейского Северо-Востока. Этнокультурные процессы в древности на Европейском Северо-Востоке (источники и историография)* 16. Ред.: Савельева, Е. А. Сыктывкар 1999, 76–102.
- IVANOV / ИВАНОВ 1991: Иванов, А. Г.: Качкашурский могильник IX–XIII вв. In: *Материалы по погребальному обряду удмуртов*. Ред.: Иванова, М. Г. – Шутова, Н. И. Ижевск 1991, 140–180.
- IVANOV / ИВАНОВ 1998: Иванов, А. Г.: *Этнокультурные и экономические связи населения бассейна р. Чепцы в эпоху средневековья (конец V–первая половина XIII в.)*. Ижевск 1998.
- IVANOV / ИВАНОВ 2006: Иванов, В. А.: Угорские племена в Восточном Закамье и Приуралье. In: *История татар с древнейших времен в семи томах. Волжская Булгария и Великая степь 2*. Ред.: Усманов, М. – Хакимов, Р. Казань 2006, 408–417.
- IVANOV–KRILASZOVA / ИВАНОВ–КРЫЛАСОВА 2006: Иванов, В. А. – Крыласова, Н. Б.: *Взаимодействие леса и степи Урало-Поволжья в эпоху средневековья (по материалам костюма)*. Пермь 2006.
- IVANOVA / ИВАНОВА 1990: Иванова, М. Г.: Погребальный обряд северных удмуртов в IX–XIII вв. In: *Материалы по погребальному обряду удмуртов*. Ред.: Иванова, М. Г. – Шутова, Н. И. Ижевск 1990, 35–55.
- IVANOVA / ИВАНОВА 1999: Иванова, М. Г.: Удмурты. In: *Финно-угры Поволжья и Приуралья в средние века*. Ред.: Иванова, М. Г. Ижевск 1999, 207–254.
- IVANOVA–POPOV / ИВАНОВА–ПОПОВ 2005: Иванова, Г. И. – Попов, Н. С.: Народная медицина. In: *Марийцы. Историко-этнографические очерки*. Ред.: Казимов, А. С. Йошкар-Ола 2005, 237–243.
- JANSSON 1986: Jansson, I.: Gürtel und Gürtelzubehor vom orientalischen. In: *Birka 2:2. Systematische Analysen der Graberfunde*. Stockholm 1986, 77–108.
- JANYINA / ЯНИНА 1962: Янина, С. А.: Куфические монеты из могильника Мыдлань-Шай. In: *Древнеудмуртский могильник Мыдлань-Шай*. Вопросы археологии Урала 3. Ред.: Генинг, В. Ф. Свердловск 1962, 129–135.

- JASZTREBOV / ЯСТРЕБОВ 1893: Ястребов, В. Н.: *Лядинский и Томниковский могильники*. Материалы по археологии России, издаваемые Императорской археологической комиссией 10. Санкт-Петербург 1893.
- JEVSZEVJEV / ЕВСЕВЬЕВ 2003: Евсевьев, Т. Е.: Последний марийский праздник (летний) до начала сенокоса и уборки – Сүрем. In: *Календарные праздники и обряды марийцев. Этнографическое наследие 1*. Ред.: Попов, Н. С. Йошкар-Ола 2003, 156–168.
- ЈОТОВ / ЙОТОВ 1993: Йотов, В.: Находки от ремъчни украси от ранно средновековното селище до село Дебрене. *Добрничко Добруджа* 10 (1993) 123–129.
- КАМЕНСКИЙ–ЖИРНЫХ 2006: Каменский, С. Ю. – Жирных, Е. А.: Раскопки городища Евра 25 и разведка в Кондинском районе ХМАО. In: *Ханты-Мансийский автономный округ в зеркале прошлого 3*. Ред.: Яковлев, Я. А. Томск–Ханты-Мансийск 2006, 168–178.
- КАНТЕМИРОВ–ДЗАТТИАТИ 1995: Кантемиров, Э. С. – Дзаттиаты, Р. Г.: Тарский катакомбный могильник VIII–IX вв. н.э. In: *Аланы. История и культура*. Ред.: Тменов, В. Х. Владикавказ 1995, 259–314.
- КАТАЛОГ / КАТАЛОГ 2001: *Культура средневековых кочевников и городов Золотой Орды. Каталог*. Ред.: Хабарова, Н. В. Волгоград 2001.
- КАЗАКОВ / КАЗАКОВ 1971: Казаков, Е. П.: Погребальный инвентарь Танкеевского могильника. In: *Вопросы этногенеза тюркоязычных народов Среднего Поволжья*. Археология и этнография Татарии 1. Ред.: Халиков, А. Х. Казань 1971, 94–155.
- КАЗАКОВ / КАЗАКОВ 1991: Казаков, Е. П.: *Булгарское село X–XIII веков низовий Камы*. Казань 1991.
- КАЗАКОВ / КАЗАКОВ 1992: Казаков, Е. П.: *Культура ранней Волжской Болгарии*. Москва 1992.
- КАЗАКОВ / КАЗАКОВ 2001: Казаков, Е. П.: Работы раннеболгарской экспедиции в 2000 году. In: *Археологические открытия в Татарстане: 2000 год*. Ред.: Хузин, Ф. Ш. Казань 2001, 61–63.
- КАЗАКОВ / КАЗАКОВ 2007: Казаков, Е. П.: *Волжские болгары, угры и финны в IX–XIV вв.: проблемы взаимодействия*. Казань 2007.
- КЕЛЬГИНИНСКИЙ МОГИЛЬНИК 1998: *Кельгининский могильник: раскопки 1990-х гг.* Науч. ред.: Петербургский, И. М. Саранск 1998.
- КЕНЫКО / КЕНЫКО 2012: Кенько, П. М.: *Поясная гарнитура с территории Беларуси (I–XIII вв.). Свод археологических источников*. Минск 2012.
- КХАЛИКОВА–КАЗАКОВ 1977: Khalikova, E. A. – Kazakov, E. P.: Le cimetiére de Tankeevka. In: *Les anciens Hongrois et les voisines a l'Est*. Studia Archaeologica 6. Ed.: Erdélyi, I. Budapest 1977, 21–221.
- КИСС–БАРТНА 1970: Kiss, A. – Bartha, A.: Grave from the age of the Hungarian Conquest at Bana. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 22 (1970) 218–260.
- КИСЕЛЕВ / КИСЕЛЕВ 1951: Киселев, С. В.: *Древняя история Южной Сибири*. Москва 1951.
- КОЧКУРКИНА / КОЧКУРКИНА 1989: Кочкуркина, С. И.: *Памятники юго-восточного Приладожья и Прионежья X–XIII вв.* Петрозаводск 1989.
- КОМАР / КОМАР 1999: Комар, А. В.: Предсалтовские и раннесалтовский горизонты Восточной Европы (вопросы хронологии). *Vita Antiqua* 1999:2, 11–136.
- КОМАР / КОМАР 2011: Комар, А. В.: Древние мадьяры Эльтекеза. Перспективы исследований. In: *Мадьяры в Средне-молу Подніпров'ї*. Археологія і давня історія України 7. Відпов. ред.: Моця, О. П. Київ 2011, 21–78.
- КОМАР / КОМАР 2018: Комар, А.: *История и археология древних мадьяр в эпоху миграции (A korai magyarok vándorlásának történelmi és régészeti emlékei)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 11. Magyar Őstörténelmi Társaság Kiadványok 5. Napkút Kiadó, Ómúltunk Tára 14. Ред.: Türk, A. – Budai, D. Budapest 2018.
- КОРОЛЕВ / КОРОЛЕВ 2013: Королев, К. С.: *Предки коми-зырян на Средней Вычегде (XI–XIV вв.)*. Сыктывкар 2013.
- КОВАЛЕВСКАЯ / КОВАЛЕВСКАЯ 1970: Ковалевская, В. Б.: К изучению орнаментики наборных поясов VI–XI вв. как знаковой системы. In: *Статистико-комбинаторные методы в археологии*. Ред.: Колчин, Б. А. – Шер, Я. А. Москва 1970, 144–155.
- КОВАЛЕВСКАЯ / КОВАЛЕВСКАЯ 1972: Ковалевская, В. Б.: Башкирия и евразийские степи IV–IX вв. (по материалам поясных наборов). In: *Проблемы археологии и древней истории угров*. Ред.: Смирнов, А. П. Москва 1972, 95–117.

- KOVALENKO–MOSJA–SZITIJ / КОВАЛЕНКО–МОЦЯ–СЫТЫЙ 2012: Коваленко, В. – Моця, А. – Сытый, Ю.: Новейшие находки в погребениях Шестовицы. In: Андросчук, Ф. – Зоценко, В.: *Скандинавские древности Южной Руси: Каталог*. Paris 2012, 322–350.
- KOZLOVA / КОЗЛОВА 2004: Козлова, А. В.: Украшения ремня, сбруи и сумок восточного происхождения в Великом Новгороде. *Новгород и Новгородская земля: История и археология* 18 (2004) 188–207.
- KRILASZOVA / КРЫЛАСОВА 2001: Крыласова, Н. Б.: *Костюм средневекового населения Пермского Предуралья*. Пермь 2001.
- KRILASZOVA / КРЫЛАСОВА 2007: Крыласова, Н. Б.: *Археология повседневности: материальная культура средневекового Предуралья*. Пермь 2007.
- KRILASZOVA / КРЫЛАСОВА 2013: Крыласова, Н. Б.: Хронологические особенности материальной культуры X–XI вв. (по материалам Рождественского могильника в Пермском крае). *Вестник Пермского университета* 2013:12, 104–115.
- KRILASZOVA–PODOSZJONOVA / КРЫЛАСОВА–ПОДОСЕНОВА 2009: Крыласова, Н. Б. – Подосенова, Ю. А.: Калачевидные височные украшения как маркер переселений средневекового населения Пермского Предуралья. In: *Материалы научно-практической конференции «Идель-Алтай: истоки евразийской цивилизации» I Международного конгресса средневековой археологии евразийских степей.* Тезисы докладов. Ред.: Хузин, Ф. Ш. Казань 2009.
- KRILASZOVA–PODOSZJONOVA–SZARAPULOV / КРЫЛАСОВА–ПОДОСЕНОВА–САРАПУЛОВ 2019: Крыласова, Н. Б. – Подосенова, Ю. А. – Сарапулов, А. Н.: Производство элементов поясной гарнитуры в эпоху средневековья (по материалам раскопок Роданова городища в 2018 г.). *Вестник Пермского университета* 2019:1, 56–72.
- KRUGLOV / КРУГЛОВ 2001: Круглов, Е. В.: Погребальный обряд огузов Северного Прикаспия 2-й пол. IX – 1-й пол. XI в. *Степи Европы в эпоху Средневековья* 2 (2001) 395–446.
- KRYLASZOVA–BELAVIN–TÜRK 2014: Krylasova, N. B. – Belavin, A. M. – Türk A.: Újabb adatok a honfoglalás kori tarsolyok és tűzkészítők klasszifikációjához Volga–Káma-vidéki analógiáik fényében (The classification of Conquest period purses and tinder sets in the light of analogies from the Volga–Kama region). In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Opitz Archaeologica 6. MTA BTK MÓT Kiadványok 2. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk. A. Budapest 2014, 457–496.
- KULTURA BILJARA / КУЛЬТУРА БИЛЯРА 1985: *Культура Биляра. Булгарские орудия труда и оружие X–XIII вв.* Отв. ред.: Халиков, А. Х. Москва 1985.
- LÁSZLÓ 1955: László, Gy.: *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*. Archaeologia Hungarica 34. Budapest 1955.
- LATISEVA / ЛАТЫШЕВА 1954: Латышева, Г. П.: Раскопки курганов у ст. Матвеевская в 1953 г. In: *Археологические памятники Москвы и Подмосковья*. Труды Музея истории и реставрации Москвы 5. Ред.: Смирнов, А. П. Москва 1954, 39–56.
- LENTOSZALO–NILANDER / ЛЕХТОСАЛО–ХИЛАНДЕР 1979: Лехтосало-Хиландер, П. Л.: Связи западных финнов с восточной Европой в эпоху викингов. In: *Финно-угры и славяне: доклады первого советско-финляндского симпозиума по вопросам археологии, 15–17 ноября 1976 года*. Ред.: Рыбаков, Б. А. Ленинград 1979, 81–92.
- LESCSINSZKAJA / ЛЕЩИНСКАЯ 1995: Лещинская, Н. А.: Хронология и периодизация могильников бассейна р. Вятки (I – начало II тыс. н.э.). In: *Типология и датировка археологических материалов Восточной Европы*. Ред.: Голдина, Р. Д. Ижевск 1995, 88–128.
- LESCSINSZKAJA / ЛЕЩИНСКАЯ 2002: Лещинская, Н. А.: К вопросу об этнической специфике памятников Вятского бассейна I – начала II тыс. н.э. In: *Социально-исторические и методологические проблемы древней истории Прикамья*. Ред.: Мельникова, О. М. Ижевск 2002, 38–69.
- LESZMAN / ЛЕСМАН 2006: Лесман, Ю. М.: К хронологии одного из типов стеклянных бус. In: *Сборник археология верхнего Поволжья (к 80-летию К. И. Комарова)*. Ред.: Кашкин, А. В. Москва 2006, 244–252.
- LIFANOV–SZEDOVA / ЛИФАНОВ–СЕДОВА 2003: Лифанов, Н. А. – Седова, М. С.: Средневековые угорские погребения на Самарской Луке. In: *Археология Восточноевропейской степи*. Ред.: Белорыбкин, Г. Н. Пенза 2003, 306–314.
- MAKSZIMOV / МАКСИМОВ 1969: Максимов, Е. К.: Позднекочевнические погребения Урало-Волжского региона. In: *Древности Восточной Европы*. Материалы и исследования по археологии СССР 169. Ред.: Евтюхова, Л. А. Москва 1969, 130–137.

- MALM / МАЛЬМ 1963: Мальм, В. А.: Поясные и сбруйные украшения. In: *Ярославское Поволжье X–XI вв. по материалам Тимереvского, Михайловского и Петровского могильников*. Ред.: Смирнов, А. П. Москва 1963, 64–70.
- MALM / МАЛЬМ 1967: Мальм, В. А.: Подковообразные и кольцевидные застежки-фибулы. In: *Очерки по истории русской деревни X–XIII вв. Труды Государственного Исторического музея* 43 (1967) 149–190.
- MATERIALI PO ISTORIJI MORDVI / МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ МОРДВЫ 1952: *Материалы по истории мордвы VIII–XI вв. Крюково-Куржновский могильник. Дневник археологических раскопок П. П. Иванова*. Ред.: Смирнов, А. П. Моршанск 1952.
- MATERIALNAJA KULTURA / МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА 1969: *Материальная культура среднеvинской мордвы VIII–XI вв. (по материалам раскопок П. П. Иванова за 1927–1928 годы)*. Археологический сборник 3. Ред.: Смирнов, А. П. Саранск 1969.
- MAZSITOV / МАЖИТОВ 1977: Мажитов, Н. А.: *Южный Урал в VII–XII вв.* Москва 1977.
- MAZSITOV / МАЖИТОВ 1981: Мажитов, Н. А.: *Курганы Южного Урала VIII–XII вв.* Москва 1981.
- MIHAJLOV / МИХАЙЛОВ 1997: Михайлов, К. А.: Центральновазиятские ремешные украшения в материалах древнерусских памятников 10 века. *Новгород и Новгородская земля: история и археология* 11 (1997) 251–260.
- MIHAJLOV / МИХАЙЛОВ 2005: Михайлов, К. А.: Древнерусские наборные пояса XI–XII вв.: северная и южная традиции. In: *Русь в IX–XIV веках. Взаимодействие Севера и Юга*. Ред.: Макаров, Н. А. – Чернецов, А. В. Москва 2005, 132–144.
- MIHAJLOV–SZOVOJJEV / МИХАЙЛОВ–СОБОЛЕВ 2000: Михайлов, К. А. – Соболев, В. Ю.: Новгородские пояса XI–XII вв. *Археологические вестии* 2000:7, 222–228.
- MOLOTOVA / МОЛОТОВА 1992: Молотова, Т. А.: *Марийский народный костюм*. Йошкар-Ола 1992.
- MURASOVA / МУРАШЕВА 1989: Мурашева, В. В.: Технология изготовления поясных накладок из Гнездова. *Вестник МГУ. Серия история* 1989:2, 85–93.
- MURASOVA / МУРАШЕВА 1997: Мурашева, В. В.: Реконструкция облика древнерусского наборного пояса X–XI вв. (по материалам «дружинных» курганов). In: *Погребальный обряд*. Труды Государственного Исторического музея 93. Ред.: Егоров, В. А. Москва 1997, 71–79.
- MURASOVA / МУРАШЕВА 1997a: Мурашева, В. В.: Поясной набор. In: *Древняя Русь. Быт и культура*. Ред.: Колчин, Б. А. Москва 1997, 79–80.
- MURASOVA / МУРАШЕВА 2000: Мурашева, В. В.: *Древнерусские ремешные наборные украшения (X–XIII вв.)*. Москва 2000.
- MUNAMETSIN–GOMZIN / МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018: Мухаметшин, Д. Г. – Гомзин, А. А.: Нумизматический материал из Русенихинского могильника. *Археология Евразийских степей* 2018:3, 242–255.
- NEVIZANSKY–KOSTAM 2012: Nevizansky, G. – Kostam, J.: Die Ausgrabung eines frühungarischen Reitergräberfeldes in Streda nad Bodrogom (okr. Trebisov/sk) in den jahren 1926 und 1937. In: *Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie und Methodik. Internationaler Workshop des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz in Budapest am 4 und 5. Dezember 2009*. RGZM–Tagungen 15. Hrsg.: Tobias, V. Mainz 2012, 113–127.
- NYEDOSIVINA / НЕДОШИВИНА 2007: Недошивина, Н. Г.: Древнерусский могильник Каблуково в Подмосковье. In: *Археология Подмосковья. Материалы научного семинара* 3. Ред.: Энгватова, А. В. Москва 2007, 124–141.
- NYIKITYIN / НИКИТИН 2016: Никитин, В. В.: Фольклор в металлопластике средневековых марийцев (по поводу образа дракона). In: *Археологическое наследие Урала: от первых открытий к фундаментальному научному знанию (XX Уральское археологическое совещание)*. Материалы Всероссийской научной конференции с международным участием. 23–29 октября, 2016. Ред.: Черных, Е. Н. Ижевск 2016, 324–326.
- NYIKITYIN ET AL. / НИКИТИН И ДР. 2019: Никитин, В. В. – Кутузова, Д. О. – Никитина, Т. Б. – Михеев, А. В. – Акилбаев, А. В.: Новый памятник марийской культуры эпохи средневековья. In: *Марийская археологическая экспедиция (2016–2018 гг.)*. Ред.: Никитина, Т. Б. Йошкар-Ола 2019, 12–13.
- NYIKITYIN–NYIKITYINA / НИКИТИН–НИКИТИНА 2004: Никитин, В. В. – Никитина, Т. Б.: *К истокам марийского искусства*. Йошкар-Ола 2004.
- NYIKITYINA / НИКИТИНА 1992: Никитина, Т. Б.: *Марийцы (конец XVI–XVIII вв.) по материалам могильников*. Йошкар-Ола 1992.
- NYIKITYINA / НИКИТИНА 2002: Никитина, Т. Б.: *Марийцы в эпоху средневековья (по археологическим материалам)*. Йошкар-Ола 2002.

- NYKITYINA / НИКИТИНА 2009: Никитина, Т. Б.: Новые материалы древнемарийского могильника «Черемисское кладбище». In: *Материалы и исследования по средневековой археологии Восточной Европы*. Ред.: Руденко, К. А. Казань 2009, 144–152.
- NYKITYINA / НИКИТИНА 2009а: Никитина, Т. Б.: Погребения с поясами Дубовского могильника, датированные монетами. In: *Среднее Поволжье и Южный Урал: человек и природа в древности. Сборник научных статей, посвященный 75-летию доктора исторических наук Евгения Петровича Казакова*. Ред.: Галимова, М. Ш. Казань 2009, 234–250.
- NYKITYINA / НИКИТИНА 2011: Никитина, Т. Б.: О значении и месте пояса в погребальном обряде Дубовского могильника. In: *Урало-Поволжье в древности и средневековье. Материалы Международной научной конференции. V Халиковские чтения*. Ред.: Хузин, Ф. Ш. Казань 2011, 142–149.
- NYKITYINA / НИКИТИНА 2012: Никитина, Т. Б.: *Погребальные памятники IX–XI вв. Ветлужско-Вятского междуречья*. Археология Евразийских степей 14. Казань 2012.
- NYKITYINA / НИКИТИНА 2012а: Никитина, Т. Б.: Спорные проблемы в этнокультурной интерпретации памятников Волго-Ветлужско-Вятского междуречья IX–XI вв. In: *Исследования по средневековой археологии Евразии*. Ред.: Руденко, К. А. Казань 2012, 234–247.
- NYKITYINA / НИКИТИНА 2013: Никитина, Т. Б.: Поясные кошельки/сумочки в средневековых могильниках Ветлужско-Вятского междуречья. *Поволжская археология* 2013:2, 151–161. <https://doi.org/10.24852/ra2013.2.4.151.161>
- NYKITYINA / НИКИТИНА 2014: Никитина, Т. Б.: «Золотой» пояс из средневекового Русенихинского могильника марийской культуры. *Уральский вестник* 118 (2014) 38–42.
- NYKITYINA / НИКИТИНА 2014а: Никитина, Т. Б.: Костюм средневекового марийского населения как маркер этнической культуры. *Труды Карельского научного центра Российской Академии наук. Гуманитарные исследования* 2014:3, 21–32.
- NYKITYINA / НИКИТИНА 2015: Никитина, Т. Б.: Население верхнего Поветлужья в начале II тыс. н.э.: новые материалы. *Краткие сообщения Института археологии Российской Академии наук* 240 (2015) 124–140.
- NYKITYINA / НИКИТИНА 2016: Никитина, Т. Б.: Поясные наборы IX–XI вв. по материалам Русенихинского могильника. In: *Археологическое наследие Урала: от первых открытий к фундаментальному научному знанию (XX Уральское археологическое совещание). Материалы Всероссийской научной конференции с международным участием. 23–29 октября, 2016*. Ред.: Черных, Е. Н. Ижевск 2016, 326–329.
- NYKITYINA / НИКИТИНА 2017: Никитина, Т. Б.: Орнитоморфные изделия и изображения в погребально-поминальном инвентаре могильников Ветлужско-Вятского междуречья. *Stratum* 2017:5, 289–304.
- NYKITYINA / НИКИТИНА 2018: Никитина, Т. Б.: Захоронения женщин «литейщиц» Выжумского могильника XI–XIII вв. In: *Мужской и женский мир в отражении археологии. Материалы Всероссийской конференции с международным участием. 19–21 ноября 2018*. Ред.: Рафикова, Я. В. Уфа 2018, 231–238.
- NYKITYINA / НИКИТИНА 2018а: Никитина, Т. Б.: *Русенихинский могильник*. Археология Евразийских степей 2018:3. Ред.: Ситдииков, А. Г. Казань 2018.
- NYKITYINA / НИКИТИНА 2018б: Никитина, Т. Б.: Поясные наборы из могильников IX–XI вв. Ветлужско-Вятского междуречья. In: *Материалы IV Международного Мадьярского симпозиума. Казань-Болгар, 15–19 октября 2018 г.* Археология Евразийских степей. Ред.: Ситдииков, А. Г. Казань 2018, 157–164.
- NYKITYINA–JEFREMOVA / НИКИТИНА–ЕФРЕМОВА 2012: Никитина, Т. Б. – Ефремова, Д. Ю.: Отражение культа предков марийцев в погребальном обряде могильников Ветлужско-Вятского междуречья IX–XI вв. In: *Другая Русь. Чудь, меря и иные языцы*. *Stratum* 2012:5, 179–194.
- NYKITYINA–JEFREMOVA / НИКИТИНА–ЕФРЕМОВА 2012а: Никитина, Т. Б. – Ефремова, Д. Ю.: Погребальный обряд комплексов с литейными принадлежностями из средневековых могильников IX–XII вв. *Поволжская археология* 2012:2, 146–165.
- NYKITYINA–SZAPRIKINA–MITOJAN / НИКИТИНА–САПРЫКИНА–МИТОЯН 2011: Никитина, Т. Б. – Сапрыкина, И. А. – Митоян, Р. А.: Об одном типе накладок из древнемарийского могильника Нижняя стрелка (IX–XII вв.). In: *Форум «Идель-Алтай» Материалы научно-практической конференции «Идель-Алтай: истоки евразийской цивилизации» I Международного конгресса средневековой археологии евразийских степей. 7–11 декабря 2009 года*. Археология евразийских степей 13. Ред.: Хузин, Ф. Ш. Казань 2011, 115–126.

- OBORIN / ОБОРИН 1970: Оборин, В. А.: Этнические особенности средневековых памятников Верхнего Прикамья. *Вопросы археологии Урала* 9 (1970) 3–29.
- ORFINSZKAJA–NYIKITYINA / ОРФИНСКАЯ–НИКИТИНА 2014: Орфинская, О. В. – Никитина, Т. Б.: Ткани из могильников Ветлужско-Вятского междуречья IX–XI вв. *Поволжская археология* 8 (2014:2) 70–92. <https://doi.org/10.24852/ra2014.2.8.70.91>
- ORLOV / ОРЛОВ 1982: Орлов, Р. С.: Некоторые особенности формирования древнерусского художественного ремесла. In: *Новые памятники древней и средневековой художественной культуры*. Ред.: Баран, В. Д. Киев 1982, 163–174.
- PANTYELEJEV / ПАНТЕЛЕЕВ 2011: Пантелеев, С. А.: Об одном поясном наборе (X–начала XI вв.) из Астраханской области. In: *Археология Евразийских степей. Материалы научно-практической конференции «Идель-Алтай: истоки евразийской цивилизации», I Международного конгресса средневековой археологии евразийских степей. 7–11 декабря 2009. Казань*. Ред.: Хузин, Ф. Ш. Казань 2011, 133–137.
- PLETNYOVA / ПЛЕТНЕВА 1967: Плетнева, С. А.: *От кочевий к городам. Салтово-маяцкая культура*. Материалы и исследования по археологии СССР 142. Москва 1967.
- PLETNYOVA / ПЛЕТНЕВА 1989: Плетнева, С. А.: *На славяно-хазарском пограничье. Дмитриевский археологический комплекс*. Москва 1989.
- PLETNYOVA / ПЛЕТНЕВА 1996: Плетнева, С. А.: *Саркел и «шелковый путь»*. Воронеж 1996.
- PODOSZJONOVA / ПОДОСЕНОВА 2017: Подосенова, Ю. А.: «Древневенгерские» поясные наборы из серебра на территории Пермского Предуралья в эпоху средневековья. In: *Средневековая археология Восточной Европы*. Труды камской археолого-этнографической экспедиции Пермского государственного педагогического университета 12. Ред.: Блавин, А. М. Пермь 2017, 147–159.
- PODOSZJONOVA / ПОДОСЁНОВА 2018: Подосёнова, Ю. А.: «Древневенгерские» изделия из серебра на территории Пермского Предуралья в эпоху средневековья (Ezüstből készült 'korai magyar' jellegű középkori díszítmények az Urál nyugati előterének Perm környéki területeiről). In: *III-й Международный мадьярский симпозиум по археологии. Будапешт, 6–10 июня 2016 г. (3. Nemzetközi Korai Magyar Történelmi és Régészeti Konferencia. Budapest, 2016. június 6–10)*. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 12. Magyar Őstörténelmi Témacsoport Kiadványok 6. Ред.: Türk, A. – Зеленков, А. С. Budapest 2018, 121–136. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2018.6_08
- POJAKOVA / ПОЛЯКОВА 1996: Полякова, Г. Ф.: Изделия из цветных металлов. In: *Город Болгар: ремесло металлургов, кузнецов, литейщиков*. Ред.: Федоров-Давыдов, Г. А. Казань 1996, 154–268.
- PÓSTA 1905: Pósta, V.: *Archäologische Studien auf russischen Boden* 1–2. Budapest–Leipzig 1905.
- RASZPORA / РАСПОПОВА 1965: Распопова, В. И.: Поясной набор Сога VII–VIII вв. *Советская археология* 1965:4, 78–91.
- RÉVÉSZ 1996: Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des Oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert)*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei I. Miskolc 1996.
- RIVAKOV / РЫБАКОВ 1953: Рыбаков, Б. А.: Древние русы. (К вопросу об образовании ядра древнерусской народности в свете трудов И. В. Сталина). *Советская археология* 18 (1953) 23–104.
- RJAVSEVA–RABINOVICS / РЯБЦЕВА–РАБИНОВИЧ 2014: Рябцева, С. С. – Рабинович, Р. А.: О возможности выделения венгерских древностей в Карпато-Днестровском регионе в IX–XI вв. In: *Русь в IX–X вв.: общество, государство, культура*. Ред.: Макаров, Н. А. – Леонтьев, А. Е. Москва 2014, 259–275.
- RJAVSEVA–RABINOVICS / РЯБЦЕВА–РАБИНОВИЧ 2018: Рябцева, С. С. – Рабинович, Р. А.: Древности венгерского круга IX–XI вв. Пруто-Днестровского региона (предметы торевтики и ювелирные украшения) (A Prut–Dnyeszter régió 9–10. századi magyar jellegű hagyatéka [A fémművéség és az ötvösművészet tárgyai]). In: *III-й Международный мадьярский симпозиум по археологии. Будапешт, 6–10 июня 2016 г. (3. Nemzetközi Korai Magyar Történelmi és Régészeti Konferencia. Budapest, 2016. június 6–10)*. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 12. Magyar Őstörténelmi Témacsoport Kiadványok 6. Ред.: Türk, A. – Зеленков, А. С. Budapest 2018, 429–464. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2018.6_24
- RUGYENKO / РУДЕНКО 2007: Руденко, К. А.: *Волжская Булгария в XI – начале XII вв.: поселения и материальная культура*. Казань 2007.
- RUGYENKO / РУДЕНКО 2016: Руденко, К. А.: Ювелирное искусство волжских булгар до и после Ибн Фадлана (постановка проблемы). In: *Материалы круглого стола, посвященного книге Ибн Фадлана, его эпохе и археологическим коллекциям. Сборник статей по итогам выставки «Путешествие Ибн Фадлана: Волжский путь от Багдада до Булгара»*. Ред.: Хакимов, Р. С. et al. Казань 2016, 109–119.

- SCSAROVA / ЩАПОВА 1956: Щапова, Ю. А.: Стекланные бусы древнего Новгорода. In: *Труды Новгородской археологической экспедиции* 1. Материалы и исследования по археологии СССР 55. Ред.: Арциховский, А. В. – Колчин, Б. А. Москва 1956, 164–179.
- SMIRNOVA 2002: Smirnova, L.: Social hierarchy of early Novgorod on the evidence of an analysis of the 10th–11th century single-sided composite combs. In: *Centre, Region, Periphery. Medieval Europe* Basel 2002, 1. Eds.: Helmig, G. et al. Hertingen, 552–565.
- SZAVELJEVA / САВЕЛЬЕВА 1971: Савельева, Э. А.: *Пермь Вычегодская: к вопросу о происхождении народа коми*. Москва 1971.
- SZAVELJEVA / САВЕЛЬЕВА 1987: Савельева, Э. А.: *Вымские могильники XI–XIV вв.* Ленинград 1987.
- SZAVELJEVA–KOROLJOV / САВЕЛЬЕВА–КОРОЛЕВ 1990: Савельева, Э. А. – Королев, К. С.: *По следам легендарной чуди. Страницы древней истории народа коми*. Сыктывкар 1990.
- SZEDOVA / СЕДОВА 1981: Седова, М. В.: *Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XI вв.)*. Москва 1981.
- SZEDOVA / СЕДОВА 1997: Седова, М. В.: Украшения из меди и сплавов. In: *Древняя Русь. Быт и культура*. Ред.: Колчин, Б. А. Москва 1997, 63–79.
- SZEMJONOV / СЕМЕНОВ 1980: Семенов, В. А.: Варнинский могильник. In: *Новый памятник поморской культуры*. Ред.: Генинг, В. Ф. Ижевск 1980, 5–135.
- SZEREJEV / СЕПЕЕВ 1975: Сепеев, Г. А.: *Восточные марицы. Историко-этнографическое исследование материальной культуры (середина XIX – начало XX вв.)*. Йошкар-Ола 1975.
- SZMIRNOV / СМИРНОВ 1949: Смирнов, А. П.: *Археологические памятники на территории Марийской АССР и их место в материальной культуре Поволжья*. Козмодемьянск 1949.
- SZMIRNOV / СМИРНОВ 1952: Смирнов, А. П.: *Очерки древней и средневековой истории народов Поволжья и Прикамья*. Материалы и исследования по археологии СССР 28. Москва 1952.
- SZMIRNOV / СМИРНОВ 1961: Смирнов, А. П.: *Железный век Чувашского Поволжья*. Материалы и исследования по археологии СССР 95. Москва 1961.
- SZPICIN / СПИЦЫН 1893: Спицын, А. А.: *Приуральский край. Археологические розыскания о древнейших обитателях Вятской губернии*. Материалы по археологии Восточных губерний России 1. Приуральский край. Санкт-Петербург 1893.
- SZTYERANOVA / СТЕПАНОВА 2008: Степанова, Г. А.: *Погребение с бронзовой чашей из могильника Арантур 27 (Тюменская область)*. Ижевск 2008.
- SZTYEFANOVA / СТЕФАНОВА 1982: Стефанова, И. И.: Концовский могильник. In: *Средневековые памятники бассейна р. Чепцы*. Ред.: Иванова, М. Г. Ижевск 1982, 90–103.
- TALICKIJ / ТАЛИЦКИЙ 1940: Талицкий, М. В.: Кочергинский могильник. In: *Археологические памятники Урала и Прикамья*. Материалы и исследования по археологии СССР 1. Ред.: Третьяков, П. Н. Москва – Ленинград 1940, 159–168.
- THE ANCIENT HUNGARIANS: *The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue*. Eds.: Fodor, I. et al. Budapest 1996.
- TOČIK 1968: Točík, A.: *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei*. Archeologica Slovaca Catalogi 3. Bratislava 1968.
- TUROVA / ТУРОВА 2016: Турова, Н. П.: Коллекция наременной гарнитуры рубежа I–II тыс. н.э. из некрополя юдинской культуры. *Вестник археологии, антропологии и этнографии* 33 (2016:2) 63–76.
- TÜRK 2012: Türk, A.: Zu den osteuropäischen und byzantinischen Beziehungen der Funde des 10.–11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. In: *Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie und Methodik. Internationaler Workshop des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz in Budapest am 4 und 5. Dezember 2009*. RGZM–Tagungen 15. Hrsg.: Tobias, B. Mainz 2012, 3–29.
- TUELNOV / ТЕЛЬНОВ 2018: Тельнов, Н. П.: К вопросу о присутствии венгров в IX веке в Нижнем Поднестровье (A magyarorság 9. századi Alsó-Dnyeszter menti jelenlétének kérdéséhez). In: *III-й Международный мадьярский симпозиум по археологии. Будапешт, 6–10 июня 2016 г. (3. Nemzetközi Korai Magyar Történelmi és Régészeti Konferencia. Budapest, 2016. június 6–10)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 12. Magyar Östörténelmi Társaság Kiadványok 6. Ред.: Türk, A. – Зеленков, А. С. Budapest 2018, 404–427. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2018.6_23
- TYERESCSENKO / ТЕРЕЩЕНКО 2012: Терещенко, О. В.: Набірний пояс з 42-го кургану Шестовицького некрополя; варіант реконструкції. In: *Матеріальна та духовна культура південної Русі. Матеріали Міжнародного пального археологічного семінару, присвячен 100-літтю від дня народження В. І. Довженка (Чернігів–Шестовиця, 16–19 липня 2009 р.)*. Ред.: Толочко, П. П. Київ–Чернігів 2012, 298–306.

- VALIULINA-JENYIOSZOVA-ORFINSZKAJA / ВАЛИУЛИНА-ЕНИОСОВА-ОРФИНСКАЯ 2018: Валиулина, С. И. – Ениосова, Н. В. – Орфинская, О. В.: Комплексное исследование материалов из погребения 7 Большетиганского могильника. In: *Материалы IV мадьярского симпозиума. Казань–Болгар, 15–19 октября 2018*. Ред.: Ситдииков, Г. А. Археология Евразийских степей 6 (2018) 35–65.
- VINČAJEV ET AL. / ВИХЛЯЕВ И ДР. 2008: Вихляев, В. И. – Беговаткин, А. А. – Зеленцова, О. В. – Шитов, В. Н.: *Хронология могильников населения I–XIV вв. западной части Среднего Поволжья*. Саранск 2008.
- VILDANOV / ВИЛЬДАНОВ 2008: Вильданов, Р. Ф.: Монеты из сборов и раскопок на Рождественском археологическом комплексе в Карагайском районе Пермского края. In: Белафин, А. М. – Крыласова, Н. Б.: *Древняя Афкула*. Пермь 2008, 536–542.
- VINNYCSEK-SZAFRONOV / ВИННИЧЕК-САФРОНОВ 2008: Винничек, В. А. – Сафронов, П. И.: Украшения и элементы одежды населения Верхнего Посурья VIII–XI вв. (по материалам поселений). In: *Пензенский археологический сборник*. Ред.: Ставицкий, В. В. Пенза 2008, 256–294.
- VORONYINA / ВОРОНИНА 2007: Воронина, Р. Ф.: *Лядинские древности: из истории мордвы-мокси конец IX – начало XI века*. Москва 2007.
- ZAHAROV / ЗАХАРОВ 2004: Захаров, С. Д.: *Древнерусский город Белоозера*. Москва 2004.
- ZAHAROV-KUZINA / ЗАХАРОВ-КУЗИНА 2008: Захаров, С. Д. – Кузина, И. Н.: Изделия из стекла и каменные бусы. In: *Археология севернорусской деревни X–XIII веков. Средневековые поселения и могильники на Кубенском озере 2*. Ред.: Макаров, Н. А. – Захаров, С. Д. Москва 2008, 142–215.
- ZAJCEVA / ЗАЙЦЕВА 2008: Зайцева, И. Е.: Изделия из цветных металлов и серебра. In: *Археология севернорусской деревни X–XIII веков. Средневековые поселения и могильники на Кубенском озере 2*. Москва 2008, 57–141.
- ZAJCEVA / ЗАЙЦЕВА 2010: Зайцева, И. Е.: Цветной металл Волжской Болгарии (предварительный анализ). In: *Русь и Восток в IX–XVI веках*. Ред.: Макаров, Н. А. – Коваль, В. Ю. Москва 2010, 116–138.
- ZAJCEVA / ЗАЙЦЕВА 2018: Зайцева, И. Е.: Древнерусские пояса с накладками: социальный статус или традиция? *Stratum* 2018:5, 267–280.
- ZAKHAROV-ARENDR 1935: Zakharov, A. – Arendt, V.: *Studia Levedica. Régészeti adatok a magyarság IX. századi történetéhez (Archaeologischer Beitrag zur Geschichte der Altungarn im IX. Jb.)*. Archaeologia Hungarica 16. Budapest 1935.
- ZELENCOVA / ЗЕЛЕНЦОВА 2018: Зеленцова, О. В.: Поясные наборы «венгерского» облика из могильников поволжских финнов правобережья Волги ('Magyar' jellegű övdíszek Volga menti finn nyelvű népek temetőiből a Volga jobb partvidékéről). In: *III-й Международный мадьярский симпозиум по археологии. Будапешт, 6–10 июня 2016 г. (3. Nemzetközi Korai Magyar Történelmi és Régészeti Konferencia. Budapest, 2016. június 6–10)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 12. Magyar Őstörténelmi Témacsoport Kiadványok 6. Eds.: Türk, A. – Зеленков, А. С. Budapest 2018, 279–301.
- ZELENCOVA / ЗЕЛЕНЦОВА 2019: Зеленцова, О. В.: Наборные пояса редикарского типа в средневековых могильниках поволжских финнов. *Археология, этнография и антропология Евразии* 2019:2, 60–68.
- ZELENCOVA-MITOJAN-SZAPRIKINA / ЗЕЛЕНЦОВА-МИТОЯН-САПРЫКИНА 2012: Зеленцова, О. В. – Митоян, Р. А. – Сапрыкина, И. А.: Поясной набор с позолотой из Крюково-Кужновского могильника средневековой мордвы. *Российская археология* 2012:2, 42–51.
- ZELENCOVA-SZAPRIKINA / ЗЕЛЕНЦОВА-САПРЫКИНА 2013: Зеленцова, О. В. – Сапрыкина, И. А.: Критерии выделения статусных погребений на основе комплексного анализа поясных наборов VIII–XI вв. по материалам мордовских могильников. *Краткие сообщения Института археологии Российской Академии наук* 229 (2013) 84–90.

ТРАНСКРИПЦИЯ
ГЕОГРАФИЧЕСКИХ И
АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ
НАЗВАНИЙ В ТЕКСТЕ

A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ
FÖLDRAJZI ÉS LELŐHELYNEVEK
ÁTÍRÁSAI

<i>ország / страна</i>	<i>orosz alak / русское название</i>	<i>magyar alak / венгерское название</i>	<i>egyéb alak / другое название</i>	<i>melléknévi forma / прилагательное</i>
RUS	Анаткасы	Anatkaszi	Анаткасси (csuvas/чуваш.)	Анаткасинский (могильник)
AFG	Андерабах	Anderabah		
RUS	Аниково	Anyikovo		
RUS	Арантур	Arantur		
RUS	Армиёво	Armijovo		Армиевский (могильник)
IR	Арраджан	Arradzsán		
RUS	Арзебеляк	Arzebeljak		Арзебелякский (могильник)
UZ	аш-Шаш	as-Sás	Taskent / Ташкент (mai alak / современное название)	
RUS	Аверино	Averino		Аверинский (могильник)
RUS	Баяново	Bajanovo	Бояново	Баяновский (могильник)
H	Бана	Bana		
RUS	Бекешево	Bekesevo		Бекешевский (курган)
RUS	Беседы	Beszedi		
RUS	Биляр	Biljar	Билир (ógorosz / др. рус.), Билэр, Bilär (tatár / тат.), Пүлер (csuvas / чуваш.)	Билярское (городище)
S	Бирка	Birka		
RUS	Белоозеро	Bjeloozero		
RUS	Болгар	Bolgar	Пáлхár (csuvas / чуваш.)	
RUS	Большие Тиганы	Bolsije Tyigani		Больше-Тиганский (могильник)
RUS	Борисково	Boriszkovo		Борисковский (могильник)
RUS	Боровской кордон	Borovszkoj kordon		
UZ	Бухара	Buhara	Бухоро (üzbég / узб.), Бухоро (tádzsik / тадж.)	
UA	Булгаково	Bulgakovo	Булгакове (ukrán / укр.)	

<i>ország / страна</i>	<i>orosz alak / русское название</i>	<i>magyar alak / венгерское название</i>	<i>egyéb alak / другое название</i>	<i>melléknévi forma / прилагательное</i>
KZ	Челкар	Cselkar	Шалкар (kazah / каз.)	
RUS	Чердынский уезд	Cserdinszkij ujezd		
RUS	Черемисское кладбище	Cseremiszkoje kladbiscse		
RUS	Чулково	Csulkovo		Чулковский (могильник)
RUS	Давыдково	Davidkovo		
BG	Дебрен	Debren		
RUS	Дмитриевка	Dmitrijevka		Дмитриевский (могильник)
RUS	Дубовский	Dubovszkij		Дубовский (могильник)
S	Чёрная земля	Fekete föld	Die Schwarze Erde (német / нем.), Svarta Jorden (svéd / швед.)	
RUS	Гыркесшур	Girkeszsur		гыркесшурский (этап)
RUS	Гнездилово	Gnyezgyilovo		
RUS	Гнездово	Gnyozdovo		
MD	Ханска	Hansca		
RUS	Измери	Izmeri		Измерский (могильник)
RUS	Ямаши-тау	Jamasi-tau		Ямаши-Тауский (могильник)
H	Яношсалаш	Jánosszállás		
RUS	Ярославль	Jaroslavl		Ярославский
RUS	Ефаниха	Jefanyiha		Ефанихинский (могильник)
RUS	Елизавет-Михайловка	Jelizavet-Mihajlovka		Елизавет-Михайловский (могильник)
RUS	Еманаева	Jemanajeva		еманаевская (культура)
RUS	Юма	Juma (Zagrebino)	Загребинский могильник / Zagrebinoi temető (старое название памятника / a lelőhely régi elnevezése)	Юмский (могильник) / Загребинский (могильник)
RUS	Каблуково	Kablukovo		
RUS	Качкашур	Kacskasur		Качкашурский (могильник)

<i>ország / страна</i>	<i>orosz alak / русское название</i>	<i>magyar alak / венгерское название</i>	<i>egyéb alak / другое название</i>	<i>melléknévi forma / прилагательное</i>
RUS	Кантаурово	Kantaurovo		Кантауровский (могильник)
RUS	Каранаево	Karanajevo		Каранаевский (курган)
RUS	Картуково	Kartukovo		Картуковский (могильник)
UA	Катериновка	Katyerinovka	Катеринівка (ukrán / укр.)	
RUS	Кельгинино	Kelginyino	Зарубкино (mai névalak / современное название), Заропка (moksa / мокш.)	Кельгининский (могильник)
RUS	Кичилькось	Kicsilkosz		Кичилькосьский (могильник)
RUS	Кирилино	Kirilino		
RUS	Кирьяново	Kirjanovo		
IR	Кирман	Kirman	کیرمان (perzsa / перс.)	
RUS	Киров	Kirov	Vjatka, Hlinov (régábbi név- változatok) / Вятка, Хлынов (бывшие названия)	Кировский
RUS	Кочергино	Kocsergino		Кочергинский (могильник)
RO	Коложвар-Запомя утца	Kolozsvár-Zápolya utca	Cluj-Napoca (román / рум.)	
RUS	Конец	Konyec		Концовский (могильник)
RUS	Кострома	Kosztroma		Костромский
RUS	Кожа	Kozsa		
RUS	Красногорский	Krasznogorszkij		Красногорский (могильник)
RUS	Крюково-Кужново	Krjukovo-Kuzsnovo		Крюково- Кужновский (могильник)
RUS	Курман	Kurman		Курманский (могильник)
RUS	Кузинские хутора	Kuzinszkije hutora		
RUS	Лагерево	Lagerevo		Лагереvский (курган)
RUS	хутор Лапин	Lapin tanya		
RUS	Ляда	Ljada		Лядинский (могильник)
LV	Люцин	Ljucin	Ludza (lett, mai névalak) / Лудза (латыш., современное название)	Люцинский (могильник)

<i>ország / страна</i>	<i>orosz alak / русское название</i>	<i>magyar alak / венгерское название</i>	<i>egyéb alak / другое название</i>	<i>melléknévi forma / прилагательное</i>
RUS	Лопьял	Lopjal		Лопьяльский (могильник)
FIN	Луистари	Luistari		
RUS	Маяк	Majak		Маяцкий (могильник)
RUS	Малые Ключи	Malije Kljucsi		
RUS	Матвеевская	Matvejevszkaja		
RUS	Мыдлань-шай	Midlany-saj		
RUS	Минино	Minyino		
RUS	Морозовская	Morozovszkaja		
IRQ	Мосул	Moszul	(arab / араб) لصلوملا	
RUS	Муракаево	Murakajevo		Муракаевский (курган)
IR	Нисабур	Nishapur	روباشین(perzsa / перс)	
RUS	Новгород	Novgorod		Новгородский
UA	Ново-Николаевка	Novo-Nyikolajevka	Ново-Миколаївка, Миколаївка (ukrán / укр.)	
RUS	Нижняя стрелка	Nyizsnyjaja sztreika		
RUS	Нижний Новгород	Nyizsnyij Novgorod		Нижегородский
RUS	Огурдино	Ogurgyino		Огурдинский (могильник)
RUS	Паново	Panovo		Пановский (могильник)
TJ	Пенджикент	Pendzsikent	Панчакент (tádzsik / тадж.)	
SK	Пербете	Perbete	Pribeta (szlovák / словац.)	
RUS	Пермь	Perm		Пермский
RUS	Питер (Степаново Плотбище)	Pityer (Sztepanovo plotbiscse)		Питерский (Степаново Плотбище) (могильник)
RUS	Починок	Pocsinok		Починковский (могильник)
RUS	Подгорное	Podgornoje		
RUS	Полом	Polom		Поломский (могильник)
RUS	Редикар	Redikar	Редикор	Редикарский (клад)

<i>ország / страна</i>	<i>orosz alak / русское название</i>	<i>magyar alak / венгерское название</i>	<i>egyéb alak / другое название</i>	<i>melléknévi forma / прилагательное</i>
RUS	Рейчваж	Rejcsvazs		
RUS	Роданово	Rodanovo	Ротаново (régí alak / бывшее название), Городище (mai alak / современное название)	
RUS	Рождественск	Rozsgyesztvenszk	Рождествено (másik névváltozat / другое название)	Рождественский (могильник)
RUS	Русениха	Ruszenyiha		Русенихинский (могильник)
RUS	Шахунья	Sahunya		
H	Шарбогард-Трингер-тания	Sárbogárd-Tringer-tanya		
RUS	Шекшово	Seksovo		
UA	Шестовица	Sesztovica	Шестовиця (ukrán / укр.)	
UZ	Самарканд	Szamarkand	Samarqand, Самарканд (üzbéг / узб.)	
SK	Серед-Мачады домбок	Szered-Macsádi dombok	Sered (szlovák / словац.)	
RUS	Синеглазово	Szinyeglazovo		
MD	Слободзея	Szlobodzeja	Слобозия, Slobozia (moldáv és román / молд. и рум.), Слободзея (ukrán / укр.)	
RUS	Старая Ладога	Sztaraja Ladoga	Ладога (régí alak / бывшее название)	
RUS	Стрижи	Sztrizsi		Стрижевский (могильник)
RUS	Степаново Плотбище	Sztyeapanovo Plot-biscse		
RUS	Сувар	Szuvar	Суар (tatár / тат.), Сáвар (csuvas / чув.)	
RUS	Танкеевка	Tankejevka		Танкеевский (могильник)
RUS	Тарское	Tarszkoje		Тарский (могильник)
H	Тисабездэд-Харанглаб-дюлө	Tiszabездéd-Harangláb-dülö		
H	Тисаэслар-Башхалом	Tiszaeszlár-Bashalom		

<i>ország / страна</i>	<i>orosz alak / русское название</i>	<i>magyar alak / венгерское название</i>	<i>egyéb alak / другое название</i>	<i>melléknévi forma / прилагательное</i>
H	Тисаседеркень	Tiszaszederkény		
RUS	Ново-Томниково	Tomnyikovo		Томниковский (могильник)
RUS	Тортоба	Tortoba		
RUS	Тимерёво	Tyimerjovo		
RUS	Вак-Кур	Vak-Kur		
RUS	Варни	Varnyi		Варнинский (могильник)
H	Верёб	Vereb		
RUS	Верхне-Погромное	Verhnye-Pogromnoje		
UA	Верхний Салтов	Verhnyij Szaltov	Верхній Салтів (ukrán / укр.)	
RUS	хутор Веселова	Veszelov tanya		Веселовский (могильник)
RUS	Веськово	Veszково		
RUS	Выжум	Vizsum		Выжумский (могильник)
RUS	Вятка	Vjatka	Киров (mai alak / современное название)	Вятский (могильник)
RUS	Воскресенское	Voszkreszenszkoje		Воскресенский
RUS	Вотча	Votcsa	Волся (коми / коми)	Вотчинский (могильник)
RUS	Загребино	Zagrebino	Юмский могильник / Jumai temető	Загребинский (могильник)
RUS	Заозерье	Zaozerje	Saaseri (finn / фин.)	
RUS	Затон Михева	Zaton Mihejeva		
RUS	Золотарёвка	Zolotarjovka		Золотарёвское (поселение)

Таблица 3. Химический состав металлов изделий познаний сарматской культуры (анализы выполнены д-ром С. Я. Албицким)
 3. táblázat. Az ötvöztetek fémanyagának kémiai összetétele (az elemzéseket a technológiai tudományok doktora, Sz. János Albiцкий végezte)

Предмет Tárgy	Cu	Ag	Sn	Pb	Zn	Au	Fe	Mg	Ni	Sb	Bi	As	Re	Pd	S	Al	Ti	
ВЕСЕЛОВСКИЙ МОГИЛЬНИК VESZELOV TANYA																		
Погребение 2 2. sír																		
1	Накладка группы 1, тип 8: лицевая сторона обратная сторона Veret, 1. csoport, 8. típus: előlap hátlap	42,01 47,89	- 0,04	35,34 33,66	3,71 4,29	3,26 1,47	- 0,38	0,31 0,38	0,23 0,11	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	
2	Накладка группы 6, тип 2: лицевая сторона Veret, 6. csoport, 2. típus: előlap	40,58	-	42,87	3,22	1,48	0,37	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,07	
Погребение 8 8. sír																		
3	Накладка группы 1, тип 1.1: лицевая сторона обратная сторона бортик Veret, 1. csoport, 1.1. típus: előlap hátlap oldal	58,58 58,32 60,87	0,12 0,3 -	4,42 4,91 7,03	33,71 29,49 24,36	0,24 0,48 0,32	- 0,96 0,16	0,47 0,96 0,16	- 0,21 0,17	0,34 0,5 -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	0,04
4	Накладка группы 2, тип 2.1: лицевая сторона обратная сторона бортик Veret, 2. csoport, 2.1. típus: előlap hátlap oldal	52,96 42,06 69,91	- - -	10,26 29,09 9,92	21,78 15,44 13,63	0,25 0,51 0,29	0,32 0,63 0,15	- 0,05 0,05	- - 0,24	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	0,05 0,05 0,16	

Предмет Tárgy	Cu	Ag	Sn	Pb	Zn	Au	Fe	Mg	Ni	Sb	Bi	As	Re	Pd	S	Al	Ti
17 Пряжка группы 2, тип 3.2: лицевая сторона Csat, 2. csoport, 3.2. típus: előlap	78,91	-	9,23	0,96	0,03	-	0,49	-	0,21	0,23	-	1,72	-	-	0,5	-	-
Жервеныный комплекс 19 19. áldozati letegyűrtés																	
18 Накладка группы 1, тип 1.2: лицевая сторона, обратная сторона 1 обратная сторона 2 Veret, 1. csoport, 1.2. típus: előlap hátlap 1 hátlap 2	53,58 41,23 53,61	4,08 6,63 34,3	16,19 23,75 1,84	8,42 3,08 1,06	0,88 0,7 1,03	- - -	3,87 1,52 -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - 0,96	- - -	0,14 0,11 0,49	- - -
19 Накладка-2 группы 1, тип 1.2: лицевая сторона 1 лицевая сторона 2, бортик, обратная сторона Veret-2, 1. csoport, 1.2. típus: előlap 1 előlap 2 oldal hátlap	48,94 47,58 38,02 55,96	6,69 6,59 7,63 5,21	28,2 25,1 30,02 20,15	4,8 5,65 5,69 4,76	1,39 1,94 1,53 1,11	- 1 - -	2,57 2,97 3,18 1,68	- - - -	Са, Нью- мок- бан - - 0,15	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - 0,05
20 Наконечник группы 1, тип 2: лицевая сторона обратная сторона Szívűg, 1. csoport, 2. típus: előlap hátlap	59,92 69,52	31,78 14,32	1,65 1,12	0,74 0,47	0,66 1,19	- -	- 5,53	- -	- -	- -	- -	2,13 1,86	- -	- -	1,52 2,88	- -	- -
21 Накладка группы 2, тип 2.3: лицевая сторона, бортик обратная сторона Veret, 2. csoport, 2.3. típus: előlap oldal hátlap	4,26 11,53 15,49	76,36 68,64 74,03	2,81 1,81 2,23	1,62 1,56 1,7	0,65 0,63 0,67	3,08 6,6 -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	5,92 7,5 2,21	- - -	- - -	1,9 2,46 1,25	- - -	- - -

Предмет Tárgy	Cu	Ag	Sn	Pb	Zn	Au	Fe	Mg	Ni	Sb	Bi	As	Re	Pd	S	Al	Ti	
МОГИЛЬНИК «ЗАТОНМИХЕЕВА» „ZATONMIHEJEVA” TEMETŐJE																		
Погребение 1 1. sír																		
27	Наконечник группы 4, тип 1. 1: лицевая сторона обратная сторона 1 обратная сторона 2 Szívűg, 4. csoport, 1.1. típus: előlap hátlap 1 hátlap 2	75,93 68,89 72,86	0,27 0,2 -	5,47 10,03 10,02	5,77 9,27 9,14	8,54 5,31 5,6	- 0,81 1,42 -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	0,33 - -	- - -	- - -	
28	Пряжка группы 4, тип 4: лицевая сторона обратная сторона Csat, 4. csoport, 4. típus: előlap hátlap	68,83 58,54	0,03 -	13,7 21,01	11,66 14,06	4,42 4,47	- 0,17 0,83 -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	0,05 0,13	
29	Накладка группа 1, тип 2. 2: лицевая сторона Veret, 1. csoport, 2.2. típus: előlap	52,06	-	15,52	25,14	4,1	- 0,94	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,08
30	Накладка группы 6, тип 2: лицевая сторона, обратная сторона Veret, 6. csoport, 2. típus: előlap hátlap	67,60 60,74	0,03 0,04	14,19 15,12	11,98 16,86	4,69 4,41	- 0,18 0,44 -	- -	0,13 -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	0,04 0,07
Погребение 2 2. sír																		
31	Накладка группы 1, тип 6. 2: лицевая сторона, обратная сторона Veret, 1. csoport, 6.2. típus: előlap hátlap	79,97 72,13	0,02 0,04	9,11 10,74	2,97 8,52	0,13 -	- 0,015 0,07 -	- -	0,23 0,26	- -	- -	- -	- -	- -	- -	1,92 1,76	0,02 -	

43	Накладка группы 1, тип 6. 3: лицевая сторона обратная сторона 1 обратная сторона 2 Véret, 1. csoport, 6.3. típus: előlap hátlap 1 hátlap 2	74,1 65,72 70,31	0,18 0,04 0,19	10,2 17,17 10,42	4,52 9,16 6,17	0,13 0,29 1,81	- - -	0,5 0,17 0,63	- - -	0,19 0,15 -	- - -	0,63 0,97 -	- - -	- - -	0,71 0,11 -	- - -	0,11 0,08 -
44	Кольцо к накладке Véret karika	49,91	0,73	33,74	6,46	-	-	1,36	-	-	-	-	-	-	-	-	-
45	Пряжка группы 8, тип 1 Csat, 8. csoport, 1. típus	21,56	-	24,53	39,33	0,66	-	4,87	-	-	-	-	-	-	-	-	0,11
Погребение 5 5. sír																	
46	Накладка группы 2, тип 4. 2: лицевая сторона Véret, 2. csoport, 4.2. típus: előlap	58,57	4,01	17,52	2,41	0,79	-	0,24	-	0,22	-	-	-	-	-	-	-
47	Накладка группы 3, тип 3. 1: лицевая сторона обратная сторона Véret, 3. csoport, 3.1. típus: előlap hátlap	63,08 42,07	19,13 4,94	3,05 23,95	0,35 1,8	1,75 3,09	1,95 -	0,82 0,79	- -	- -	- -	3,32 -	- -	- -	2,41 -	- -	- -
48	Наконечник группы 6, тип 3: лицевая сторона обратная сторона Szíjvég, 6. csoport, 3. típus: előlap hátlap	66,85 42,18	1,52 42	9,5 2,5	2,43 0,86	1,74 1,26	- -	0,91 -	- -	- -	- -	- 2,74	- -	- -	- 1,01	1,52 -	- -
49	Пряжка группы 2, тип 2. 3: лицевая сторона Csat, 2. csoport, 2.3. típus: előlap	57,33	30,51	1,19	0,63	2,44	-	0,2	-	-	-	-	-	-	0,76	1,31	-

MOGILЬНИК «НИЖНЯЯ СТРЕЛКА» „NYZSNYUJAJA SZTRELKA” TEMETŐJE																		
Погребение 5 5. sír																		
56	Наконечник группы 2, тип 1: лицевая сторона Szívvég, 2. csoport, 1. típus: előlap	28,02	62,45	-	2,07	0,36	-	-	-	-	-	0,22	0,96	-	-	1,35	-	-
57	Кошелек, пластина: поле поле изображение Tarsoly, lemez: mező mező ábrázolás	31,62 37,2 48,5	30,37 36,07 34,48	6,08 4,84 1,85	0,79 0,65 1,82	0,52 1,37 3,03	19,36 10,27 4,09	0,49 0,25 0,07	-	0,14 0,1	0,78 - -	-	2,99 4,23 2,61	-	-	0,57 1,36 1,05	-	-
58	Пряжка группы 6, тип 3: лицевая сторона, обратная сторона Csat, 6. csoport, 3. típus: előlap hátlap	65,14 83,63	0,14 0,12	11,18 1,84	25,03 12,18	0,89 1,26	Са. Nyomok- ban 0,001	Са. Nyomok- ban	-	-	-	0,61 0,52	Са. Nyomok- ban -	1,01 0,45	-	-	-	-
59	Накладка группы 2, тип 2, узкая: лицевая сторона обратная сторона Veret, 2. csoport, 2.5. típus, keskeny: előlap hátlap	81,37 83,89	0,1 0,1	1,96 1,56	14,99 13,15	0,64 0,7	-	Са. Nyomok- ban	-	-	-	0,48 0,49	Са. Nyomok- ban 0,01	0,46 0,11	-	-	-	-

Погребение 16 16. sír																	
66	Накладка группы 1, тип 7: лицевая сторона, обратная сторона Veretek, 1. csoport, 7. típus: előlap hátlap	77,45 73,55	- -	1,58 1,16	4,87 1,42	16,63 13,34	- -	0,1 1,16	- -	0,18 0,1	- -	0,4	- -	- -	- -	0,21 -	- -
67	Накладка группы 2, тип 2, 5, узкая: лицевая сторона, обратная сторона Veret, 2. csoport, 2.5. típus, keskeny: előlap hátlap	15,79 14,14	- -	56,98 40,56	40,2 21,95	1,23 1,34	- -	1,42 -	- -	- 0,26	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -
68	Накладка группы 2, тип 2, 5, широкая: лицевая сторона Veret, 2. csoport, 2.5. típus, széles: előlap	52,57	0,04	14,52	27,91	0,52	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
69	Накладка группы 5, тип 2: лицевая сторона обратная сторона Veret, 5. csoport, 2. típus: előlap hátlap	80,99 63,23	- -	2,53 9,41	3,88 8,14	9,41 5,69	- -	0,06 0,92	- -	0,11 0,18	- -	- -	- -	- -	- -	0,27 -	- -
70	Накладка группы 8, тип 3: лицевая сторона обратная сторона Veret, 8. csoport, 3. típus: előlap hátlap	88,99 75,5	0,2 -	3,05 3,23	4,59 3,57	11,02 12,75	1 -	0,44 -	- -	0,13 -	- -	- -	- -	- -	- -	0,1 -	- -

Погребение 30 30. sír																			
77	Накладка группы 3, тип 3.2 узкая: лицевая сторона, обратная сторона Veret, 3. csoport, 3.2. típus, keskeny: előlap hátlap	93,62 90,35	0,19 0,17	3,78 7,15	1,66 1,51	- -	- -	- -	- -	0,05 -	- -	- -	- -	- -	0,36 0,4	- -	0,4 0,37	- -	- -
78	Накладка группы 3, тип 3.2 широкая Veret, 3. csoport, 3.2. típus, széles	90,7	0,16	6,4	1,6	-	-	-	-	0,01	-	-	-	-	0,47	-	0,67	-	-
79	Кольцо-держатель Tartó karika	47,23	0,13	47,61	4,49	-	-	-	-	0,23	-	-	-	-	-	-	0,32	-	-
80	Наконечник группы 1, тип 2.5 Sziójég, 1. csoport, 2.5. típus	93,42	0,22	3,48	1,96	-	-	-	-	0,02	-	-	-	-	0,57	-	0,33	-	-
Жертвенный комплекс 4 4. áldozati leletegyüttes																			
81	Накладка группы 2, тип 2.9: лицевая сторона обратная сторона Veret, 2. csoport, 2.9. típus: előlap hátlap	3,62 2,38	62,8 12,29	2,51 48,79	1,08 5,69	0,1 0,63	5,55 -	1,18 -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	12,35 -	- -	1,83 -
82	Накладка группы 3, тип 2.4: лицевая сторона обратная сторона Veret, 3. csoport, 2.4. típus: előlap hátlap	37,32 52,35	7,56 37,81	5,1 2,55	1,2 1,33	1,23 1,06	4,22 -	0,23 -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	7,03 0,97	- -	10,95 1,56

Предмет Tárgy	Cu	Ag	Sn	Pb	Zn	Au	Fe	Mg	Ni	Sb	Bi	As	Rc	Pd	S	Al	Ti
РУСЕНИХИНСКИЙ МОГИЛЬНИК RUSZENYHAI TEMETŐ																	
Погребение 1 1. sír																	
83	Накладка группы 4, тип 1.2: лицевая сторона, обратная сторона Veret, 4. csoport, 1.2. típus: előlap hátlap	35,31 62,32	0,74 0,05	39,91 11,77	15,08 12,26	0,32 0,36	2,68 0,32	- -	- -	1,38 -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- 0,06
Погребение 6 6. sír																	
84	Накладка группы 1, тип 2.1: лицевая сторона обратная сторона Veret, 1. csoport, 2.1. típus: előlap hátlap	77,85 48,38	0,22 0,07	8,22 29,33	2,86 11,44	0,09 0,16	1,7 0,89	- -	0,26 0,11	- -	- -	0,56 -	- -	- -	- -	- -	- -
85	Пряжка группы 1, тип 3.2 Csat, 1. csoport, 3.2. típus	37,76	0,53	23,88	25,48	1,27	2,49	-	-	0,66	-	-	-	-	0,14	-	-
Жертвенный комплекс 13 13. áldozati leletegyüttes																	
86	Накладка группы 2, тип 4.1, широкая: лицевая сторона обратная сторона Veret, 2. csoport, 4.1. típus, széles: előlap hátlap	23,4 64,92	2,47 0,3	8,46 1,81	0,47 8,89	2,34 -	60,8 2,8	2,6 0,76	- -	- -	0,9 0,48	0,11 -	3,88 -	- -	0,92 0,62	- -	- -

87	Накладка группы 2, тип 4, 1, ши- рокая: лицевая сторона обратная сторона Veret, 2. csoport, 4.1. típus, széles: előlap hátlap	17,6 71,95	1,76 -	7,34 3,04	0,74 10,79	2,58 -	67,09 1,71	1,91 0,45	4,25 -	1,76 -	0,21 -	1,83 0,33	0,11 -	1,76 -	1,76 -	0,25 0,51	0,39 -	- -
88	Накладка группы 2, тип 4, 1, узкая: лицевая сторона, обратная сторона Veret, 2. csoport, 4.1. típus, keskeny: előlap hátlap	45,27 72,78	0,95 2,21	2,32 1,59	3,17 5,44	0,49 3,89	38,78 4,82	3,78 1,17	- -	1,2 -	- -	1,04 0,28	- -	5,67 -	2,31 -	0,81 1,35	0,72 -	- -
89	Накладка группы 2, тип 4, 1, узкая: лицевая сторона, обратная сторона Veret, 2. csoport, 4.1. típus, keskeny: előlap hátlap	27,44 63,95	1,88 1,46	4,05 1,63	0,1 8,13	2,38 -	63,78 0,7	4,15 1,24	- -	- -	0,6 -	- -	- -	6,4 -	- -	0,5 0,67	- -	- -
90	Накладка группы 4, тип 4: лицевая сторона обратная сторона Veret, 4. csoport, 4. típus: előlap hátlap	22,44 56,82	4,36 0,07	4,51 -	0,48 18,03	0,96 -	61 -	- -	- -	11,81 -	0,52 -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -
91	Прижка группы 4, тип 4: лицевая сторона, обратная сторона Csat, 4. csoport, 4. típus: előlap hátlap	2,48 64,93	6,87 1,64	2,91 1,69	0,93 17,9	1,27 -	52,41 -	5,35 3,36	- -	7,91 -	- -	- -	- -	10,11 -	5,48 -	0,76 -	- -	- -

Предмет Tárgy	Cu	Ag	Sn	Pb	Zn	Au	Fe	Mg	Ni	Sb	Bi	As	Re	Pd	S	Al	Ti
92 Наконечник группы 1, тип 2.2: лицевая сторона обратная сторона Szájvég, 1. csoport, 2.2. típus: előlap hátlap	50,82 26,3	0,28 -	2,02 0,18	22,17 2,48	3,62 2,96	5 -	1,74 -	11,78 -	0,38 -	- -	- -	0,07 -	- -	- -	- -	- -	- -
93 Наконечник группа 8, 1: лицевая сторона Szájvég, 8. csoport, 1: előlap	20,37	1,16	2,24	0,51	-	60,8	2,66	-	-	-	0,27	-	-	9,23	0,23	1,3	-
94 Шайба-фиксатор Ellentett lemez	33,06	7,18	26,93	11,06	0,36	-	3,21	7,28	10,43	-	-	-	-	-	0,17	-	-
95 Шайба-фиксатор Ellentett lemez	51,42	-	0,3	0,15	1,2	-	0,4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
96 Шайба-фиксатор Ellentett lemez	52	-	1,11	0,28	-	-	0,44	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ЮМСКИЙ (ЗАГРЕБИНСКИЙ) МОГИЛЬНИК JUMAI (ZAGREBINÓJ) TEMETŐ																	
Погребение 2 2. sír																	
97 Накладка группы 1, тип 1.2: лицевая сторона, обратная сторона Veret, 1. csoport, 1.2. típus: előlap hátlap	60,23 34,96	28,9 50,7	1,20 1,64	1,16 -	1,96 6,48	1,35 -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	1,94 0,75	- -	- -
98 Накладка группы 2, тип 2.3: лицевая сторона обратная сторона Veret, 2. csoport, 2.3. típus: előlap hátlap	22,54 55,11	61,14 34,55	2,37 0,47	1,77 1,06	2,75 3,35	0,02 -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	- -	3,25 0,72	- -	- -

Погребение 5 5. sír															
99	Накладка группы 1, тип 6. 3: лицевая сторона, обратная сторона Veret, 1. csoport, 6.3. típus: előlap hátlap	57,59 51,63	0,52 0,05	16,97 13,16	19,82 20,45	0,09 0,16	- -	0,78 0,49	- -	- -	- -	- -	1 -	- -	0,13 -
100	Накладка группы 2, тип 1.1: лицевая сторона Veret, 2. csoport, 1.1. típus: előlap	56,83	12,44	-	22,23	0,12	0,38	1,37	-	-	-	-	-	-	-
101	Накладка группы 2, тип 2. 5: лицевая сторона Veret, 2. csoport, 2.5. típus: előlap	22,8	0,07	45,08	21,41	0,42	-	0,66	-	-	-	-	-	-	-
102	Накладка из старенных окружностей, лицевая сторона 2 darab egymáshoz kapcsolódó félgömbökből álló veret, előlap	54,83	0,42	20,43	18,17	0,1	-	1,06	-	-	-	-	-	-	-
103	Пряжка группы 4, тип 1: лицевая сторона Csat, 4. csoport, 1. típus: előlap	75	0,71	3,54	8,09	0,12	2,16	0,53	0,33	1	-	1,48	-	-	-
104	Кольцо Karika	43,15	0,8	29,66	18,73	0,31	-	1,29	-	0,11	-	-	-	0,8	-
105	Обойма широкая Széles ránt	45,85	0,03	23,57	14,73	0,07	-	-	-	0,11	-	-	-	-	-
Погребение 7 7. sír															
106	Накладка группы 6, тип 1: лицевая сторона Veret, 6. csoport, 1. típus: előlap	74,35	0,09	2,19	10,03	4,62	-	-	-	-	-	0,65	-	1,89	-

	Предмет Tárgy	Cu	Ag	Sn	Pb	Zn	Au	Fe	Mg	Ni	Sb	Bi	As	Re	Pd	S	Al	Ti
107	Шайба-фиксатор Ellentett lemez	75,19	-	1,28	4,84	2,42	-	Сл. Nyomok- ban	0,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
108	Накладка группы 7, тип 2: лицевая сторона обратная сторона Veret, 7. csoport, 2. típus: előlap hátlap	75,54 68,82 -	0,14 - -	2,27 6,17 -	10,72 11,1 -	2,96 3,59 -	- - -	1,89 0,51 -	0,24 - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	1,27 - -	- - -	0,08 - -	- - -
109	Кольцо Karika	48,82	-	26,36	1,88	2,46	-	1,99	0,22	-	-	-	-	-	-	-	-	-
110	Пряжка группы 2, тип 1.2: лицевая сторона Csat, 2. csoport, 1.2. típus: előlap	79,91	-	3,05	1,87	2,82	-	-	0,18	-	-	-	-	-	-	-	0,06	-

Таблица 4. Нумизматический материал из погребений с поясными принадлежностями
4. táblázat. Az övrészlelet tartalmazo sírok numizmatikai leletei

<i>n/№ Sor- szám</i>	<i>Местона- хождение Előkerülési hely</i>	<i>Дата и место чекана Verési hely és idő</i>	<i>Описание Leírás</i>	<i>Кем определена Meghatározás készítője</i>	<i>Где опубликовано Publikáció</i>
ВЕСЕЛОВСКИЙ МОГИЛЬНИК VESZELOV TANYA TEMETŐ					
1	2	3	4	5	6
1.	п. 14 14. sír	376 г.х. (986/987 г. н.э.), Болгар, Болжская Болгария 376 АН (= 986/987), Bolgar, Volgai Bulgária	Оттиск с дирхема (или с подражания дирхему-?) Dirhem lenyomatata (vagy dirhemutánzat lenyomatata?)	С. А. Янина Sz. A. Janyina	ХАЛИКОВ-БЕЗУХОВА 1960, 52 НАЛИКОВ-BEZUHOVA 1960, 52
2.	п. 14 14. sír	387 г.х. (996/997 г. н.э.), Бухара, Саманиды, Нухр II ибн Мансур 387 АН (= 996/997), Buhara, Számánida dinasztiá, II. Nuhr ibn Manszur	Оттиск с дирхема Dirhem lenyomatata	С. А. Янина Sz. A. Janyina	ХАЛИКОВ-БЕЗУХОВА 1960, 52 НАЛИКОВ-BEZUHOVA 1960, 52
3.	п. 19 19. sír	Саманиды, Ат-Тай Биллах Számánida dinasztiá, At-Tai Billah	С двумя отверстиями 2 helyen átlukasztott	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen
4.	п. 19 19. sír	340 г.х. (951/952 г. н.э.) без имени Халифа, 340 АН (= 951/952), a kalifa neve nélkül	С одним отверстием 1 helyen átlukasztott	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen
ВЫЖУМСКИЙ МОГИЛЬНИК VIZSUMI TEMETŐ					
1	2	3	4	5	6
5.	жк. 10 10. áldozati lelete- gyűttes	Не определена Meghatározatlan	Подражание дирхему Dirhem utánzata	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen
6.	жк. 18 18. áldozati lelete- gyűttes	Не определена Meghatározatlan	Окантовка деревянной чаши пластинками из одно-сторонних подражаний, а с дирхема Egy fakupa peremverete, mely egy dirhem előlapjának egyoldalú utánzataiból lett kialakítva	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen

<i>n/№ Sor-szám</i>	<i>Местонахождение Előberrülési hely</i>	<i>Дата и место чекана Verési hely és idő</i>	<i>Описание Letrás</i>	<i>Кем определена Meghatározás készítője</i>	<i>Где опубликовано Publikáció</i>
ДУБОВСКИЙ МОГИЛЬНИК DUBOVSKÍJI TEMETŐ					
1	2	3	4	5	6
7.	п. 3 3. sír	329 гх. (940/941 г. н.э.), Самарканд, Саманиды, Наср ибн Ахмед 329 AH (= 940/941), Szamarkand, Számánida dinasztia, Naszr ibn Ahmed	Дирхем, пробит Dirhem, átütve	С. А. Янина Sz. A. Janyina	АРХИПОВ 1973, 63 АРНПРОВ 1973, 63
8.	п. 4 4. sír	325 гх. (936/937 г. н.э.), Самарканд, Саманиды, Наср ибн Ахмед 325 AH (= 936/937), Szamarkand, Számánida dinasztia, Naszr ibn Ahmed	Дирхем Dirhem	С. А. Янина Sz. A. Janyina	АРХИПОВ 1973, 63 АРНПРОВ 1973, 63
9.	п. 36 36. sír	341 гх. (952/953 г. н.э.), Сувар, Волжская Булгария, Талиб ибн Ахмед 341 AH (= 952/953), Szivar, Volgai Bulgária, Talib ibn Ahmed	Дирхем Dirhem	Г. А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 162 FJODOROV-DAVIDOV 1984, 162
10.	п. 36 36. sír	341 гх. (952/953 г. н.э.), Сувар, Волжская Булгария, Талиб ибн Ахмед 341 AH (= 952/953), Szivar, Volgai Bulgária, Talib ibn Ahmed	Дирхем с отломанным куском Dirhem, egy letört darabbal	Г. А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 162 FJODOROV-DAVIDOV 1984, 162
11.	п. 36 36. sír	Саманиды, Наср ибн Ахмед Számánida dinasztia, Naszr ibn Ahmed	Оттиск с обратной стороны дирхема, дважды пробит, обломан A dirhem hátlapjától készült lenyomat, kétszer átütve, töört állapotban	Г. А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 164 FJODOROV-DAVIDOV 1984, 164
12.	п. 45 45. sír	356–363 гх. (966–974 г. н.э.) Зияриды, Бистун ибн Вашмир с именем Рука а-Дауля Абу-Али 356–363 AH (= 966–974), Zijárida dinasztia, Bisztun ibn Vásmgir, Rukn ad-Daula Abu-Ali nevével ellátva	Дирхем, поверхность сильно стертая, обломан маленький кусок Dirhem. A felülete erősen kopott, egy kis darab letört belőle	Г. А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 161 НИКИТИНА 2002, 318–319 FJODOROV-DAVIDOV 1984, 161; NYIKITYINA 2002, 318–319

<i>n/№ Sor-szám</i>	<i>Местонахождение Előbirtulési hely</i>	<i>Дата и место чекана Verési hely és idő</i>	<i>Описание Leírás</i>	<i>Кем определена Meghatározás készítője</i>	<i>Где опубликовано Publikáció</i>
13.	п. 45 45. sír	Куфический период Kufikus periódus	Одностороннее поражение л.с. без отверстий Az előlap egyoldali utánzata, átlukasztás nélkül	Г.А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 161 FJODOROV-DAVIDOV 1984, 161
14.	п. 46 46. sír	301-331 г.х. (= 913/943 г.н.э.), Саманиды, Наср ибн Ахмед 301-331 АН (= 913/943), Számánida dinasztia, Naszr ibn Ahmed	Дирхем с ушком Félfülezett dirhem	Г.А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 161 FJODOROV-DAVIDOV 1984, 161
15.	п. 46 46. sír	Саманиды, Наср ибн Ахмед Számánida dinasztia, Naszr ibn Ahmed	Поражение дирхему, дважды пробита, отломан значительный кусок Dirhemutánzat, kétszer átütve, egy jelentős darab letört	Г.А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 163 FJODOROV-DAVIDOV 1984, 163
16.	п. 46 46. sír	Куфический период Kufikus periódus	Поражение дирхему, пробита, обломана Dirhemutánzat, átütve, törött állapotban	Г.А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 164 FJODOROV-DAVIDOV 1984, 164
17.	п. 46 46. sír	Не определена Meghatározatlan	Дважды пробита, обломана Kétszer átütve, törött állapotban	Г.А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 164 FJODOROV-DAVIDOV 1984, 164
18.	п. 46 46. sír	Не определена Meghatározatlan	Дважды пробита, обломана Kétszer átütve, törött állapotban	Г.А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 164 FJODOROV-DAVIDOV 1984, 164
19.	п. 46 46. sír	Куфический период Kufikus periódus	Оттиск с лицевой стороны Az előlap lenyomata	Г.А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 165 FJODOROV-DAVIDOV 1984, 165
20.	п. 47 47. síр	322–329 г.х. (933–941 г. н.э.), Саманиды, Наср ибн Ахмед, имя халифа ар Ради, Самарканд 322–329 АН (= 933–941), Számánida dinasztia, Naszr ibn Ahmed, Ar-Rádi kalifa nevével, Szamarkand	Дирхем, пробит 1 отверстием Dirhem, egy helyen átütve	Г.А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 160 FJODOROV-DAVIDOV 1984, 160
21.	п. 47 47. síр	Саманиды, Наср ибн Ахмед и Нух ибн Наср Számánida dinasztia, Naszr ibn Ahmed és Nuh ibn Naszr	Пробито с л.с. На л.с. авс пропаллан-ные пересекающиеся линии Az előlap felől át van ütve. Az előlapon 2 darab bekarcolt, egymást metsző vonal helyezkedik el	Г.А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 164 FJODOROV-DAVIDOV 1984, 164

<i>n/№ Sor- szám</i>	<i>Местона- хождение Előberrülési hely</i>	<i>Дата и место чекана Verési hely és idő</i>	<i>Описание Leírás</i>	<i>Кем определена Meghatározás készítője</i>	<i>Где опубликовано Publikáció</i>
22.	п. 52 52. sír	308–339 г.х. (к. 920 – н. 950 гг. н.э.), Волжская Булгария Микаил ибн Джафар 308–339 AH (= 920-as évek vége – 950-es évek eleje), Volgai Bolgária, Mikail ibn Dzsafar	Подражание саманидскому дирхему Számánida dirhem utánzata	Г. А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 162 FJODOROV-DAVIDOV 1984, 162
23.	п. 52 52. sír	322–329 г.х. (933–941 гг. н.э.) 322–329 AH (= 933–941)	Дирхем, обломан $\frac{1}{4}$ Dirhem, negyedbe tört	Г. А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 160 FJODOROV-DAVIDOV 1984, 160
24.	п. 60 60. sír	338–363 г.х. (949–974 гг. н.э.), Бувейхиды, Рукн ад-Дуния Абу-Али Бувейх и Аула да Дауля Абу Шуджа, имя халифа ал-Мутри 338–363 AH (= 949–974), Buvajhida dinasztia, Rukn ad-Dunija Abu-Ali Buvajh és Adud ad Daula Abu Sudzsa, al-Mutri kalifa nevével	Сильно стертая, но без отверстий монета Erősen kopott, de átlukasztás nélküli érme	Г. А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 161 FJODOROV-DAVIDOV 1984, 161
25.	п. 73 73. sír	315 г.х. (927/928 гг. н.э.), Наср ибн Ахмед 315 AH (= 927/928), Naszir ibn Ahmed	Дирхем Dirhem	Г. А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 160 FJODOROV-DAVIDOV 1984, 160
26.	Кв. Е/4 Е/4 szebevény	343–350 г.х. (954–961 гг. н.э.) с надписью «Абд ал-Малик ибн Нух» 343–350 AH (= 954–961) „Abd al-Malik ibn Nuh” felirattal	Дирхем сильно стертый и обломанный Dirhem, erősen kopott és törött állapotban	Г. А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ 1984, 161 FJODOROV-DAVIDOV 1984, 161
МОГИЛЬНИК «ЗАТОН МИХЕЕВА» „ZATON MIHEJEVA” TEMETŐ					
1	2	3	4	5	6
27.	п. 1 1. sír	Саманиды Számánida dinasztia	Фельс, пробита Fels, átítve	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалась Közöletlen
28.	п. 1 1. sír	Саманиды, Мансур б. Нух, 350–365 г.х. (961–976 гг. н.э.) Számánida dinasztia, Manszur b. Nuh, 350–365 AH (= 961–976)	Дирхем с 2 отверстиями Dirhem, 2 helyen átlukasztva	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалась Közöletlen
29.	п. 1 1. sír	Не определена Meghatározatlan	Подражание дирхему Dirhemutánzat	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалась Közöletlen

30.	п. 1 1. sír	366 гх. (976/977 г. н.э.), Волжская Булгария, Мухамин б. Ахмад, Сувар 366 AH (= 976/977), Volgai Bulgária, Muhamin b. Ahmed, Szivar	Дирхем с 2 отверстиями Dirhem, 2 helyen átlukasztva	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen
31.	п. 1 1. sír	Не определена Nem meghatározott	Одностороннее поражение с отверстием Egyoldalú utáncat, átlukasztva	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen
КРАСНОГОРСКИЙ МОГИЛЬНИК KRASZNOGORSZKIJ TEMETŐ					
1	2	3	4	5	6
32.	п. 4 4. sír	355 гх. (965/966 г. н.э.), Арраджан, Бувайхиды, Руки ад-Даула Абу Али и Аула ад-Даула Абу Шуджа, 355 AH (= 965/966), Arradzsan, Buvajhida dinasztia, Rukn ad-Daula Abu 'Ali és Adud ad-daula Abu Sudzsa	Дирхем, дважды пробит Dirhem, kétszer átütve	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen
33.	п. 4 4. sír	Волжские болгары? Völgai bolgár?	Поражение дирхему, односторонний, только л.с., имеет 4 отверстия Egyoldalú dirhemutáncat, csak az előlap, 4 helyen átlukasztva	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen
34.	п. 4 4. sír	Не определена Nem meghatározott	Стертая поверхность, пробита Korott felszíni, átütve	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen
35.	п. 8 8. sír	298 гх. (910/911 гг.), Саманиды, Ахмад б. Исмаил, место чеканки не видно, по типу – аш-Шап 298 AH (= 910/911), Számánida dinasztia, Iszmail, a verési hely nem kivehető, de a típus alapján as-Sás	Дирхем, пробит Dirhem, átütve	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen
36.	п. 8 8. sír	301 гх. (913/914 гг.), аш-Шап, Саманиды, Ахмад б. Исмаил 301 AH (= 913/914), as-Sás, Számánida dinasztia, Iszmail	Дирхем, пробит Dirhem, átütve	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen

<i>n/№ Sor-szám</i>	<i>Местонахождение Előbirtulési hely</i>	<i>Дата и место чекана Verési hely és idő</i>	<i>Описание Leírás</i>	<i>Кем определена Meghatározás készítője</i>	<i>Где опубликовано Publikáció</i>
		МОГИЛЬНИК «КУЗИНСКИЕ ХУТОРА» „KUZINSZKIJE HUTORA” TEMETŐ			
1	2	3	4	5	6
37	п. 6 6. sír	Болжские болгары, Ат-Тай Билах. Мумин ибн ал-Хасан с тамгой эмиров Сувар, Сувар Völgai bolgár, At-Tai Billah. Mumin ibn al-Haszan, Szivar emirjeinek tamgájával, Szivar	Дирхем, пробит два раза с л.с. и один раз с о.с. Dirhem. Kétszer átütve az előlap felől, és egyszer a hátlap felől	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen
38.	п. 6 6. sír	335–337 г.х. (944–946 гг. н.э.), Саманиды, Ал-Мустакфи Билах 335–337 АН (= 944–946), Számánida dinasztia, Al-Musztakfi Billah	Дирхем, пробит с о.с. На л.с. граффити Dirhem, a hátlap felől átütve. Az előlapon bekarcolt	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen
39.	п. 6 6. sír	363 г.х. (974 г.), Ал-Шаш, Саманиды. Ал-Мути Билах, Мансур ибн Нух 363 АН (= 974), As-Sás, Számánida dinasztia, Al-Muti Billah, Manszur ibn Nuh	Пробит трижды по центру, один раз по краю Кözépen háromszor, a szélén egyszer átütve	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen
40.	п. 6 6. sír	377(?) г.х. (986/987 гг. н.э.), Бувейхиды, Ал-Дауля 377(?) АН (= 986/987), Buvajhida dinasztia, ad-Daula	Дирхем, пробит Dirhem, átütve	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen
41.	п. 6 6. sír	360(?) г.х. (970-ые гг. н.э.), Болгар, Ат-Мути Билах. Мумин ибн ал-Хасан. с тамгой эмиров Болгара 360(?) АН (= 970-es évek), Bolgar, At-Muti Billah. Mumin ibn al-Haszan. Bolgar emirjeinek tamgájával	Дирхем, пробит три раза по центру о.с. и один раз по краю л.с. Dirhem, középen a hátlapon háromszor átütve, valamint az előlapon a szélén egyszer	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen
42.	п. 6 6. sír	377(?) г.х. (986/987 гг. н.э.), Бувейхиды, Муид ал-Дауля. Абу-Мансур 377(?) АН (= 986/987), Buvajhida dinasztia, Mu'id ad-Daulja, Abu-Manszur	Дирхем, пробит Dirhem, átütve	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen

МОГИЛЬНИК «НИЖНЯЯ СТРЕЛКА» »NYÍZSNYUJAJA SZTRELKA» TEMETŐ					
1	2	3	4	5	6
43.	п. 4 4. sír	297 г.х. (909/910 гг. н.э.), Андербах, Саманиды, Ахмад бен Исмаил 297 AH (= 909/910), Anderabah, Számánida dinasztia, Ahmed ben Ismail	Дирхем, одно отверстие Dirhem, egyszer átlukasztva	Г.А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	НИКИТИНА 2002, табл. 25. 16 NYIKITYINA 2002, табл. 25. 16
44.	п. 4 4. sír	Куфический период Kufikus periódus	Оттиск с поражения Utánzat lenyomata	Г.А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	НИКИТИНА 2002, табл. 25. 17 NYIKITYINA 2002, табл. 25. 17
45.	п. 6 6. sír	Куфический период Kufikus periódus	Оттиск с поражения, дважды пробита Utánzat lenyomata, kétszer átütve	Г.А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	НИКИТИНА 2002, табл. 25. 18 NYIKITYINA 2002, табл. 25. 18
46.	п. 18 18. sír	370 г.х. (980/981 гг. н.э.), Бувайхиды, Тадж ал-Милля Ауа ад-Дауле, Абу-Шуджа, Мосул 370 AH (= 980/981), Buvajhida dinasztia, Tadz al-Milla, Aud ad-Daula, Abu-Sudzsa, Moszul	Дирхем, пробит Dirhem, átütve	Г.А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	НИКИТИНА 2002, табл. 25. 20 NYIKITYINA 2002, табл. 25. 20
47.	п. 18 18. sír	Не определена Nem meghatározott	Стерля, пробита Korot, átütve	Г.А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	НИКИТИНА 2002, табл. 25. 21 NYIKITYINA 2002, табл. 25. 21
48.	п. 30 30. sír	Не позже 908 г. н.э., Ал-Муктафи Биллах Абдаллах 908-nál nem későbbi, Al-Muktafi Billah Abdallah	Фрагмент дирхема Dirhem töredéke	А.Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen
49.	п. 31 31. sír	970-е г., Болгар, Мумин бен ал Хасан 970-es évek, Bolgar, Mumin ben al-Haszan	Дирхем, обломан Dirhem, töött állapotban	Г.А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	НИКИТИНА 2002, табл. 25. 29 NYIKITYINA 2002, табл. 25. 29
50.	п. 31 31. sír	Болгар, 940-е Bolgar, 940-es évek	Дирхем, пробит Dirhem, átütve	Г.А. Федоров-Давыдов G. A. Fjodorov-Davidov	НИКИТИНА 2002, табл. 25. 30 NYIKITYINA 2002, табл. 25. 30
51.	п. 40 40. sír	327 г.х. (938/939 гг. н.э.), Самарканд, Ал-Ради Биллах, Наср бин Ахмад 327 AH (= 938/939), Szamarkand, Al-Radi Billah, Naszr bin Ahmed	Дирхем Dirhem	А.Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen
52.	п. 40 40. sír	338 г.х. (949/950 гг. н.э.), Самарканд, Ал-Мути Биллах, Нух бин Нарс 338 AH (= 949/950), Szamarkand, Al-Muti Billah, Nuh bin Narsz	Дирхем Dirhem	А.Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	Не публиковалось Közöletlen

<i>n/№ Sor-szám</i>	<i>Местонахождение Előbirtülési hely</i>	<i>Дата и место чекана Verési hely és idő</i>	<i>Описание Leírás</i>	<i>Кем определена Meghatározás készítője</i>	<i>Где опубликовано Publikáció</i>
53.	п. 40 40. sír	В пределах XI A 11. századon belül	Односторонняя имитация саманидского дирхема Számánida dirhem egyoldalú utánzata	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametšin	Не публиковалась Közölten
РУСЕНИХИНСКИЙ МОГИЛЬНИК RUSZENYŪNHAI TEMETŐ					
1	2	3	4	5	6
54.	п. 1 1. sír	Тип «Ал-мир Барсал», правление Амуша, в пределах 296–310 г.х. (908–922 гг. н.э.) „Al-amir Barszal” típus, Álmos uralkodásának ideje, 296–310 AH között (= 908–922)	Одностороннее изображение Egyoldalú utánzat	А. Г. Мухаметшин, А. А. Гомзин D. G. Muhametšin, A. A. Gomzin	МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 245; НИКИТИНА 2018а, рис. 72. 2 МУНАМЕТСИН–ГОМЗИН 2018, 245; НУКІТҮІНА 2018а, рис. 72. 2
55.	п. 1 1. sír	Тип «Ал-мир Барсал», правление Амуша, в пределах 296–310 г.х. (908–922 гг. н.э.) „Al-amir Barszal” típus, Álmos uralkodásának ideje, 296–310 AH között (= 908–922)	Одностороннее изображение Egyoldalú utánzat	А. Г. Мухаметшин, А. А. Гомзин D. G. Muhametšin, A. A. Gomzin	МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 245–246; НИКИТИНА 2018а, рис. 72. 3 МУНАМЕТСИН–ГОМЗИН 2018, 245–246; НУКІТҮІНА 2018а, рис. 72. 3
56.	п. 2 2. sír	Волжские булгары Volgai bolgár	Подражание куфическому дирхаму, фрагментирован Egy kufikus dirhem utánzata, töredezett	А. Г. Мухаметшин, А. А. Гомзин D. G. Muhametšin, A. A. Gomzin	МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 242; НИКИТИНА 2018а, рис. 72. 1 МУНАМЕТСИН–ГОМЗИН 2018, 242; НУКІТҮІНА 2018а, рис. 72. 1
57.	п. 3 3. sír	Волжские булгары, Болгар 293 г.х. (905 г. н.э.) Volgai bolgár, Bolgar 293 AH (= 905)	Одностороннее (лигос) подражание саманидскому дирхаму с тамгой, только о. с Számánida dirhem egyoldalú, (önött) utánzata, csak a hátdar, tamgával	А. Г. Мухаметшин, А. А. Гомзин D. G. Muhametšin, A. A. Gomzin	МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 242; НИКИТИНА 2018а, рис. 72. 4 МУНАМЕТСИН–ГОМЗИН 2018, 242; НУКІТҮІНА 2018а, рис. 72. 4

58.	п. 3 3. sír	Волжские болгары, Болгар 293 г.х. (905 г. н.э.) Volgai bolgár, Bolgar 293 AH (= 905)	Одностороннее (дигос) подражание саманидскому дирхему с тагмой, только о. с Számánida dirhem egyoldalú, (öntött) utánzata, csak a háttér, támgával	А. Г. Мухаметшин, А. А. Гомзин D. G. Muhametsin, A. A. Gomzin	МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 243; НИКИТИНА 2018а, рис. 72. 5 МУНАМЕТСИН–ГОМЗИН 2018, 243; НҮКІТҮІНА 2018а, рис. 72. 5
59.	п. 3. 3. sír	Волжские болгары, Абдаллах б. Микаил, только о. с. Имя эмитента искажено в форме «Абд ибн. Алах», отчество «Микаил» передано зеркально Volgai bolgár, Abdallah b. Mikail, csak a háttér. A kibocsátó neve „Abd ibn. Allah” formában van megadva, a „Mikail” rrattonimiklon fordítva van megadva	Дирхем Dirhem	А. Г. Мухаметшин А. А. Гомзин D. G. Muhametsin, A. A. Gomzin	МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 243; НИКИТИНА 2018а, рис. 72. 6. МУНАМЕТСИН–ГОМЗИН 2018, 243; НҮКІТҮІНА 2018а, рис. 72. 6.
60.	п. 3 3. sír	Болгар, 366 г.х. (976/977 г.), Мумин б. ах-Хасан. Имена амира и аббасидского халифа утрачены Bolgár, 366 AH (= 976/977), Mumin b. al-Hasan. Az emir és az abbászida kalifa neve nem maradt meg	½ монеты Fél érme	А. Г. Мухаметшин, А. А. Гомзин D. G. Muhametsin, A. A. Gomzin	МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 243; НИКИТИНА 2018а, рис. 72. 7 МУНАМЕТСИН–ГОМЗИН 2018, 243; НҮКІТҮІНА 2018а, рис. 72. 7
61.	п. 6 6. sír	Волжские болгары, Саманиды, Исмаил б. Ахмад с именем Ал-Муктафи биллаха. Первая пол. X в. Volgai bolgár, Számánida dinasztia, Iszmail b. Ahmad, Al-Muktafi billah nevével. 10. század első fele.	Подражание, с отверстием Utánzat, átlyukasztott	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 243; НИКИТИНА 2018а, рис. 72. 8 МУНАМЕТСИН–ГОМЗИН 2018, 243; НҮКІТҮІНА 2018а, рис. 72. 8
62.	п. 7 7. sír	Саманиды с именами ал-Муктадира Биллаха (295–320 г.х. – 907–932 г. н.э.) и Насрибн Ахмада (302–331 г.х. – 914–942 г. н.э.) Számánida dinasztia al-Muktadir Billah (295–320 AH (= 907–932)) és Naszir ibn Ahmad (302–331 AH (= 914–942)) nevekkal ellátva	2 фрагмента 2 töredék	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	НИКИТИНА 2018а, рис. 72. 9 НҮКІТҮІНА 2018а, рис. 72. 9

<i>n/№ Sor- szám</i>	<i>Местона- хождение Előkerülési hely</i>	<i>Дата и место чекана Verési hely és idő</i>	<i>Описание Leírás</i>	<i>Кем определена Meghatározás készítője</i>	<i>Где опубликовано Publikáció</i>
63.	п. 8 8. sír	Первая половина 380-х гг. (990-х гг. н.э.) Семажуриды. Ала ад - даула?; с ат - Таи биллаха и саманидского Нуха ибн Мансура 380-as AH (= 990-es) évek első fele. Szimd- zsúridák. Ala ad-Daula? At-Taï billah és a számánida Nuh ibn Manszur nevével	Сильно стертая Egősen korott	А. Г. Мухаметшин, А. А. Гомзин D. G. Muhametsin, A. A. Gomzin	МУХАМЕТШИН-ГОМЗИН 2018, 245; НИКИТИНА 2018а, рис. 72. 10 МУНАМЕТСИН-GOMZIN 2018, 245; НУКИТУНА 2018а, рис. 72. 10
64.	жк. 11 11. áldozati lelete- gyűjtés	Волжская Булгария(?); Саманиды, Нисабур. 351 г.х. (962 г.) Volgai Bulgária(?), Számánida dinasztia, Nis- habur, 351 AH (= 962)	Оттиск с подражания дирхему. Имитационные сведения с искажениями только с л.с. Dirhemutánczat lenyomata. Csak az előla- pon van elírással felirat-utánczat	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	НИКИТИНА 2018а, табл. 5. № 19, рис. 72. 19; МУХАМЕТШИН-ГОМЗИН 2018, 244 НУКИТУНА 2018а, табл. 5. № 19, рис. 72. 19; МУНАМЕТСИН-GOMZIN 2018, 244
65.	жк. 11 11. áldozati lelete- gyűjtés	Волжская Булгария(?); Саманиды, Нисабур. 351 г.х. (= 962 г.) Volgai Bulgária(?), Számánida dinasztia, Nis- habur, 351 AH (= 962)	Оттиск с подражания дирхему. Имитационные сведения с искажениями только с л.с. Dirhemutánczat lenyomata. Csak az előla- pon van elírással felirat-utánczat	А. Г. Мухаметшин D. G. Muhametsin	НИКИТИНА 2018а, табл. 5. № 20, рис. 72. 20; МУХАМЕТШИН-ГОМЗИН 2018, 244 НУКИТУНА 2018а, табл. 5. № 20, рис. 72. 20; МУНАМЕТСИН-GOMZIN 2018, 244
66.	жк. 13 13. áldozati lelete- gyűjtés	Кирман. Бувейхиды. Муид ад-Даула. Ахмад. Абу-Мансур. Есть другая легенда Зийриды, Захир ад - даула Абу Мансур Вушмагир Kirman. Buvajhida dinasztia. Mu'id ad-Daula. Ahmad. Abu Manszur. Egy másik felirat a Zijárida dinasztia-beli Zahir ad-daula Abu Manszur Vusmagirhoz köthető	С граффити. Пробит Bekarcolással. Átütve	А. Г. Мухаметшин, А. А. Гомзин D. G. Muhametsin, A. A. Gomzin	НИКИТИНА 2018а, рис. 72. 22; МУХАМЕТШИН-ГОМЗИН 2018, 245 НУКИТУНА 2018а, рис. 72. 22; МУНАМЕТСИН-GOMZIN 2018, 245

67.	жк. 13 13. áldozati lelete- gyűjtés	Волжская Булгария. С именем Наср б. Ахмед Völgyai Bulgária. Naszr b. Ahmed nevével	Подражание дирхему, пробиг ножом с о.с. Dirhemutánzat, a hátlap felől késsel átütve	Д. Г. Мухаметшин, А. А. Гомзин D. G. Muhametšin, A. A. Gomzin	МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 243–244; НИКИТИНА 2018а, рис. 72. 23 МУНАМЕТСИН–ГОМЗИН 2018, 243–244; НУКІТІНА 2018а, рис. 72. 23
68.	жк. 13 13. áldozati lelete- gyűjtés	Ал-Шаш, 364 г.х. (974/975 гг.). Саманиды. Ал-Мути биллах, Мансур ибн Нух As-Sas, 364 AH (= 974/975). Szamánida dinasz- tia. Al-Murti billah, Manszur ibn Nuh	Дважды пробита с о.с. A hátlap felől kétszer átütve	Д. Г. Мухаметшин, А. А. Гомзин D. G. Muhametšin, A. A. Gomzin	МУХАМЕТШИН–ГОМЗИН 2018, 244; НИКИТИНА 2018а, рис. 72. 24 МУНАМЕТСИН–ГОМЗИН 2018, 244; НУКІТІНА 2018а, рис. 72. 24

